Io. Gottl. Heinecci IC.

ANTIQVITATVM ROMANARVM IVRISPRVDENTIAM ILLVSTRANTIVM SYNTAGMA

SECVNDVM ORDINEM INSTITVTIONVM IVSTINIANI

PARS II.

EDITIO TERTIA AVCTIOR ET EMENDATIOR.

INDEX
TITVLORVM PARTIS II.
ET MATERIARVM, QVAE IN ILLIS TRACTANTVR.

LIB. III.

AD TIT. I. de hereditatibus, quae ab inteſtato deferuntur, *explicatur lex XII. Tab. de ſucceſſione ſuorum & agnatorum, additurque, quinam dicti ſint heredes ſui, vbi & difficilis Paulli locus exponitur, nec non, an & filiae ſucceſſerint, vbi plura de lege Voconia, item an vxores, quae in manum conuenerant, inter heredes ſuas fuerint? quomodo emancipatis ſuccurrerit Praetor? quidue recentiores leges hac in re immutarint?*

Ad TIT. II. de legitima agnatorum tutela, *quinam agnati fuerint quinam gentiles docetur, eaque occaſione explicatur, quomodo Romani gentes familiasque ſuas nominibus, cognominibus, agnominibus diſtinxerint. Additur lex XII. Tab. de ſucceſſione gentilium, itemque quo ordine agnati & gentiles ſucceſſerint, & an agnatae etiam ad ſucceſſionem vocatae ſint, quoque iure emancipatis ſucceſſerint patres, & quid nouum ius hac in re mutarit, diſquiritur.*

Ad TIT. III. de SC. Tertulliano, *primo, quibus legibus ſenſim matres ad liberorum ſucceſſionem vocatae ſint, ac deinde SC. Tertulliani hiſtoria & materia vt & iuris liberorum ex hoc SC. & ex lege Papia Poppaea differentia exponitur.*

Ad TIT. IV. de SC. Orphitiano, *huius SC. hiſtoria traditur, oſtenditurque ex Valerio Max. & Plinio iam ante hoc SC. liberos maternam hereditatem querela inofficioſi inſtituta ſibi vindicaſſe.*

Ad TIT. V. de successione cognatorum *ostenditur, cognatos non a legibus XII. tabularum sed a Praetore ad successionem vocatos, sed & quinam cognati dicti sint, ad quotum gradum successerint, & quid ius nouum de iis statuat, explicatur.*

Ad TIT. VI. de gradibus cognationum, *nomina graduum singulorum traduntur, additoque schemate antiquo, quomodo veteres gradus istos disponere consueuerint, ostenditur.*

Ad TIT. VII. de seruili cognatione, *ius hac de re nouum pariter ac antiquum exponitur.*

Ad TIT. VIII. de successione libertorum, *explicata lege vetere XII. Tabularum, ostenditur patronos agnatorum iure olim censeri consueuisse, vnde & liberti patronorum nomina adsumserint. Additur, quomodo illis successerint patroni & quibus casibus libertae successione patronos excludere potuerint. Accedit explicatio capitum quorundam legis Papiae Poppaeae de libertabus quatuor liberorum parentibus, de libertis centenariis, de successione patronae, &c.*

Ad TIT. IX. de adsignatione libertorum *ostenditur, qua in re constituerit ius patronatus, quid fuerit adsignatio libertorum, & quid de ea cautum sit SC. Claudiano?*

Ad TIT. X. de bonorum possessione, *explicata differentia possessionis bonorum & bonorum possessionis, quid & quotuplex haec fuerit, exponitur, additurque nonnihil de bonis caducis ex lege Papia Poppaea vt & de formulis, quibus & petita & data est bonorum possessio.*

Ad TIT. XI. de adquisitione per adrogationem, *ius tum vetus tum nouum de vniuersali isto adquirendi modo traditur.*

Ad

Ad TIT. XII. de eo cui libertatis caussa bona addicuntur, *similiter tum vetus tum nouum ius explicatur.*

Ad TIT. XIII. de successionibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem ex SC. Claudiano. *Hic lector ad alium locum huius tractatus remittitur.*

Ad TIT. XIV. de obligationibus, *praecipue de contractuum & pactorum apud Romanos differentia, de obligationibus ciuilibus & praetoriis, vt & de obligationibus ex delicto disseritur.*

Ad TIT. XV. quibus modis re contrahitur obligatio, *praecipue de mutuo docetur, quod veteres illud adpenderint, vt & de foenore, quomodo illud a mutuo differat, quomodo pecuniae foenori datae & Kalendario inscriptae sint, qualis contractus in foenore intercesserit, quae leges veteres de eo latae sint, quibus fraudibus vsi sint foeneratores, quomodo computatae sint vsurae, quae vsurae dictae sint centesimae, deunces, decunces, dodrantes, besses, septantes, semisses, quincunces, trientes, quadrantes, sextantes, vnciariae, semiunciariae, item vsurae binarum, ternarum, quinarum, centesimarum* &c. *Adduntur quaedam de commodato, deposito, de quo & lex XII. Tab. exponitur, & de pignore.*

Ad TIT. XVI. XX. de verborum obligationibus, *ritus stipulandi formulaeque in eo contractu adhibitae, varia item de stipulationibus iura eorumque genera exponuntur. Quum vero & sponsalia fierent per stipulationes, de his quoque, eorumque praecipuis ritibus disseritur.*

Ad TIT. XXI. de fideiussoribus, *explicatur, quinam veteribus fuerint vindices, vades, subuades,*

praedes, fideiussores, sponsores, adpromissores, fideipromissores, quales fuerint fideiubendi formulae, qualis fideiubentium obligatio. &c.

Ad TIT. XXII. de litterarum obligationibus, *sollicite ex antiquitatibus, qualis fuerit apud veteres litterarum obligatio, quaque forma illa facta sit, exponitur.*

Ad TIT. XXIII. XXVII. de contractibus consensualibus, *agitur de emtione venditione, locatione conductione, societate, mandato, eaque occasione de conductionibus publicanorum eorumque societatibus complura ex antiquitate exponuntur.*

Ad TIT. XXVIII. de obligationibus, quae quasi ex contractu nascuntur, *de negotiorum gestionis origine, tutela, communione agitur, simulque lex XII. Tabularum de familia erciscunda explicatur.*

Ad TIT. XXIX. per quas personas nobis obligatio adquiritur. *Hic lector ad alium locum remittitur.*

Ad TIT. XXX. quibus modis tollitur obligatio, *agitur de solutione, de antiquissima obaeratorum conditione, de possessione bonorum eiusque origine, de nouis tabulis a plebe postulatis, de in solutum datione, de cessione bonorum, de acceptilationis ritibus, de nouatione, contrario dissensu & obsignatione pecuniae.*

LIB. IV.

AD TIT. I. de obligationibus, quae ex delicto nascuntur, *explicatur vberius, quaenam antiquissimae sint de furto leges, quomodo furtum nocturnum, quomodo manifestum & nec manifestum vindicatum. Prolixe imprimis dispicitur, quo ritu veteres furtum conceperint per lancem & licium.*

Ad

Ad TIT. II. de vi bonorum raptorum *eadem methodo de rapina agitur.*

Ad TIT. III. de lege Aquilia, *de damno iniuria dato vt & Legis Aquiliae historia variisque capitibus agitur & imprimis ostenditur, caput secundum de seruo corrupto egisse.*

Ad TIT. IV. de iniuriis *variae leges XII. Tabularum, vt & ius praetorium de iniuriis, earumque poena explicatur. Additur legis Corneliae de iniuriis historia & explicatio.*

Ad TIT. V. de obligationibus, quae quasi ex delicto nascuntur, *explicatur, qua cura iudices lecti, quomodo iidem litem suam fecerint, quid de effusis, deiectis &c. statuerit praetor, quid de nautis, cauponibus & stabulariis &c.*

Ad TIT. VI. de actionibus *ea omnia, quae in iure fiebant, exponuntur. Docetur ergo, quinam magistratus Romae & in prouinciis iudiciis priuatis praefuerint, quid fuerit imperium & iurisdictio, vbi ius dictum quid veteribus fuerit tribunal, quid locus planus? quinam Praetori adsederint, quibus diebus ius dictum, quinam dies dicti nefasti, atri, ominosi, intercisi, feriales, quo ritu facta sit in ius vocatio, actionis editio, postulatio, quomodo conceptum vadimonium, quomodo actio intenta? quibus formulis & ritibus vindiciae postulatae in rei vindicatione, quibus formulis omnes reliquae actiones institutae, quid interfuerit inter actiones arbitrarias, bonae fidei & stricti iuris, quo ritu postulati iudices, qua formula iidem dati quomodo numerus testium a praetore praescriptus, & quomodo facta sit litis contestatio?*

Ad TIT. VII. quod cum eo, qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur, *agitur*

tur de actione institoria eaque occasione ostenditur, quo loco mercatores apud veteres Romanos fuerint, quaenam eorum fuerint collegia, quinam institores, &c. Eodem modo explicatur, quales fuerint Romae exercitores quibus formulis actiones institoria, exercitoria, tributoria & de peculio institutae sint. Accedit historia SC. Macedoniani.

Ad TIT. VIII. de actionibus noxal.. *actionum harum natura, formulae & origo ex XII. Tab. ostenditur.*

Ad TIT. IX. Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, *actionis quadrupedariae origo & natura ex XII Tabulis ostenditur. Accedunt nonnulla de lege Pesulania de cane, & quomodo canibus alligatis inscriptio addi consueuerit.*

Ad TIT. X. de iis per quos agere possumus, *Aduocatorum, Cognitorum, Procuratorum origo ex historia traditur, additurque nonnihil de dominio litis.*

Ad TIT. XI. de satisdationibus, *earum indoles ex vetere aeque ac nouo iure describitur*

Ad TIT. XII. de perpetuis & temporariis actionibus, *quaenam actiones perpetuae, quaenam & cur illae annuae & temporariae fuerint, ostenditur.*

Ad TIT. XIII. & XIV. de exceptionibus & replicationibus, *quomodo illae in iure prolatae, quomodo formulis iudices dandi inclusae sint, ostenditur.*

Ad TIT. XV. de interdictis, *eorumque origine natura, formulis agitur.*

Ad TIT. XVI. de poena temere litigantium *praecipue de iureiurando calumniae & calumniatorum poena ex antiquitatibus disseritur.*

Ad TIT. XVII. de officio iudicis. *Quemadmo-*

admodum titulo VI. ea, quae in iure fiebant ita ad hunc titulum, ea, quae in iudicio fiebant, exponuntur, ostenditurque, quibus formulis dati iudices, unde & quomodo lecti sint, quos in consilium adhibuerint, quomodo in leges iurarint, quo ritu dies iudicii diffindi, absentes edictis citari, praesentes calumniam iurare, caussam coniicere, consueuerint, quomodo dixerint oratores, & quo pacto denique lata sit sententia.

Ad TIT. XVIII. de iudiciis publicis, *tum de iudiciis publicis tum de iudiciis populi, tum de legibus ad varia crimina coercenda comparatis agitur. De iudiciis publicis ostenditur, quomodo a popularibus actionibus, a iudiciis populi & cognitionibus extraordinariis differant, quae crimina iis vindicata, quibus poenis in reos animaduersum, quinam iis praefuerint quaesitores, quisnam Iudex quaestionis, quinam reliqui iudices fuerint? quomodo rei in ius vocati, quomodo nomen delatum, quomodo deinde rei vestem mutarint, quomodo patroni adhibiti, quomodo prima ac deinde secunda sit instituta actio, quomodo sententia lata &c. De iudiciis populi refertur, quo pacto dies dicta sit reis, in quibus comitiis factum iudicium, quomodo rei citati, ter accusati & citati sint, quomodo promulgata rogatio, quomodo reus defensus, ipsaque sententia lata per suffragia populi? Denique leges de crimine maiestatis, de adulterio, de sicariis, parricidio, de falsis, de vi publica & priuata, de peculatu, de repetundis, de plagio & ambitu latius explicantur.*

LIB. III. TIT. I.

DE

HEREDITATIBVS QVAE AB INTESTATO DEFERVNTVR.

Qvam libera & lata fuerit Romanorum de facultatibus suis disponendi facultas, ex iis, quae adhuc dicta a nobis sunt satis intelligitur. Si quis vero eo arbitrio non esset vsus, bona deuoluebantur ad proximas necessitudines, eaeque hereditates vocabantur *legitimae*, *L.* 1. 2. 3. *D. de petit. heredit. L.* 1. §. 8. *D. ad SC. Tertyll.* nec non *hereditates intestatorum. Auct. Collat. Leg. Mos. & Rom. XVI.* Quum ergo antiquum succedendi ordinem totum immutarint leges recentiores, & maxime *Nouella* CXVIII. operae pretium facturi videbimur, si antiquitates Romanas hic rimabimur paullo accuratius.

I. Primi omnium succedebant heredes sui. I. Veteres Romani in successione intestatorum non id agebant, vt heredes, quos defunctus reliquis cariores habuisse videretur, (quod principium postea Iustiniano placuit) sed vt faculta-

cultates penes familiam manerent, nec ad alias gentes peruenirent. Itaque non alios ad inteſtatorum hereditatem vocabant, quam qui eiusdem eſſent gentis & familiae. V. A. Bynkershoeck *Obſ. II*, 1. Et hinc eſt, quod huiusmodi hereditates REDIRE dicerentur Terent. *Andr. XI*, 5. *v.* 4. *Eius morte ad me lege* REDIERVNT *bona*. Ad quae verba adpoſite Donatus: *Hic ius tractauit, dicendo:* REDIERVNT, *quia in familiam redeunt, ſi non eſt heres de proximo, aut ex teſtamento.* Primo omnium inteſtatorum hereditas deferebatur HEREDIBVS SVIS; idque ex legibus XII. Tabularum eſt, (*a*) in quibus ita fuerat cautum: AST SI INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, ADGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. Paull. *L.* 9. §. 2. *D. de liber. & poſtum.* Vlpian. *Fragm. XXVI*, 1. Iac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. V*, 2. Non ergo ſingulare fuit in XII. Tabulis caput de ſucceſſione ſuorum, nec proprie dici poteſt, eos ad ſucceſſionem lege vocari, quia per ſe & ipſo iure heredes erant, & ius ſui heredis eos dominos quodammodo faciebat, etiam viuo parente: §. 2. *Inſt. de hered. qual. & differ. L.* 11. *D. de lib. & poſtum.* adeo, vt eorum ſucceſſio non tam hereditas eſſe videretur quam continuatio dominii,

(*a*) Immo & iam antea ſub regibus heredes ſuos ab inteſtato primos omnium ſucceſſiſſe, exiſtimat Schulting. *ad* Vlpian. *Fragm. p.* 665. eaque in re diſceſſionem facit a Galuano *de Vſufruct. VIII*, 13. *ſequ.* qui hanc legem ex inſtitutis Solonis deriuare mauult.

(*b*)

minii. Cui. *Obs. XXV*, 14. Iac. Gothofr. a*d Leg. XII. Tab. Tab. V.* Ant. Fab. *de Error. pragmat. Dec. III. err.* 1. (*b*).

II. Quinam dicti heredes sui?

II. Vocabantur vero heredes SVI, in potestate defuncti positi, quique proximum potestatis locum obtinebant. Tales erant & filii, & filiae. Neque enim Decemuiri ea in re sequuti erant ius Atticum, quod primo ordine filios, & post eos demum filias ad hereditatem paternam admittebat: Isaeus *Orat. IX.* Sed ab initio vrbis filii & filiae aequo iure heredes sui erant Periz. *de L. Vocon. p.* 133. Porro sui heredes erant nepotes & neptes ex filiis masculis, quos in potestate auus habebat, dumodo in potestatem patris non essent recasuri. Cai. *Inst. II*, 3. 6. Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 4. *sequ.* Vlpian. *Fragm. XXII*, 14. Nec intererat, naturales essent hi liberi, an adoptiui. Immo & vxor, quae in manu erat, & nurus, quae in manu erat filii, quem quis in potestate habebat, inter suos heredes referebantur; teste Vlpiano *Fragm. XXII*, 14. & Caio *apud Auctorem Collat. Leg. Mosaic. & Roman. Tit. XVI*, 2. Gell. *Noct. Att. XVIII*, 6. Dionys. Halic. *II. p.* 95. (*c*). Idem ius sequiore aeuo consequebantur liberi legitimati, siue per subsequens matrimonium, siue per curiae dationem,

(*b*) Praecipue huc facit locus Plauti *Trinum. II*, 2. apud quem Lysiteles patri interroganti, num de suo amico subuenire vellet, respondet:

- - - - *De meo.*

Nam quod tuum est, meum est: omne meum est autem tuum.

(*c*) Conf. Supra *Lib. I. Tit. X. n.* 4. 6. & Pith. *ad Collat. Leg. Rom. & Mosaic. p. m.* 790. (*d*)

nem, siue per rescriptum principis, modo hi postremi in hunc finem legitimati essent, vt succederent. §. 2. *Inst. h. t.*

III. Suis etiam accensebantur postumi, reuersi ex captiuitate, bis mancipati, per errorem ex impari connubio procreati.

III. Quin & *post mortem patris nati, vel reuersi ab hostibus, aut ex primo secundoue mancipio manumissi, cuiusue erroris causa probata, licet non essent in potestate sui tamen patri heredes efficiebantur*, vt tradit Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 7. Quem locum vt intelligamus sciendum est loqui eum I) de *postumis*: nam & hi sui heredes erant, qui si viuo parente nati essent, in eius potestate fuissent futuri. II) De *reuersis ex captiuitate*, qui vt omnia iura, ita & ciuitatem ac suitatem postliminio recipiebant. §. 4. *Inst. h. t.* (*d*) III) *De filiis ex primo & secundo mancipio manumissis.* Si enim filius familias emancipandi gratia alicui fuerat mancipatus, ac in huius mancipio ad tempus manserat: (quod poterat fieri,) amittebat iura suitatis. Ex primo vero & secundo mancipio manumissus, eadem recipiebat, siquidem non nisi ter venditus & ter manumissus poterat a patria potestate liberari. Quemadmodum ergo primum & secundum manumissus si tertia mancipatio non accessisset testamentum patris rumpebat; Vlpian. *Fragm. XXIII*, 3. ita idem & ab intestato succedendi ius recuperabat. Cai. *Inst.* II, 8. 1. Denique & IV) de iis loquitur Paullus, *quorum erroris causa fuerat probata.* Per errorem scilicet nonnumquam contrahebatur matrimonium

(*d*) Sin in captiuitate obiissent, fingebantur ante mortem decessisse ex lege Cornelia Vlpian. *Fragm. XXIII*, 5.

nium inter disparis conditionis personas, veluti si ciuis Romanus peregrinam aut Latinam, aut dedititiam duxisset, quam ciuem existimarat, aut si ciuis Romana per errorem nupsisset peregrino vel Latino, vel dedititio. Quotiescumque id fuerat factum, cessabat suitas, siquidem liberi ex eiusmodi nuptiis procreati in potestate esse haut poterant Ast si erroris caussa probata erat, parentes ipsi aeque ac liberi eorumdem & ciuitatis & familiae iura adipiscebantur. Vlp. *Fragm. VII*, 4. Add. *Comment. nostr. ad L. Iul. & Pap. Popp. II*, 1. *p.* 117.

IV. Quomodo heredes sui successerint?

IV. Hi ergo heredes sui omnes quidem hereditatem partiebantur, sed ita, vt filii filiaeque in capita: remotiores in stirpes, hoc est, in patris sui locum portionemque succederent. §. *6. Inst. h. t.* Nec vllum inter filios filiasque, nepotes neptesque intercedebat discrimen, quippe qui aequis portionibus nullaque habita sexus ratione defunctorum hereditates consequebantur, vt erudite docet, Iac. Perizon. *Diss. de Lege Vocon. p.* 133. *sequ.* Ast has quidem feminarum hereditates demum coercuit lex Voconia, in qua praeter alia fuerat cautum, ne femina ad vllam defunctorum successionem admitteretur. Perizon. *l. c. p.* 135. Eaque lex etiam ad heredes suas & consanguineas pertinebat, adeo, vt neque unicam filiam heredem instituere liceret: Augustin. *de Ciuit. Dei III*, 21. immo ne fidei quidem commissam hereditatem restituere ei feminae, cui destinata erat a testatore. Cicero *de Finib. II.* 17. Nec enim tantum ad testamenta haec lex pertinebat; verum

rum etiam ad hereditates ab inteſtato, vt luculenter idem demonſtrauit Perizonius *p.105. ſeq.* Hinc, quum Polybius *Excerpt. de virtut. & vit. p. 1462.* retuliſſet, Scipionem Africanum hereditatem maternam permiſiſſe ſororibus, ſtatim addit, ἧς οὐδὲν αὐταῖς προσῆκε κατὰ τοὺς νόμους, *ex qua nihil ad ipſas ſecundum leges pertinebat.* Vbi per νόμους *leges* intelligenda lex Voconia. Ex quo vero lex illa Voconia oblitterata eſt per opulentiam ciuitatis: (Gell. *Noct. Att. XX,* 1.) manſit tamen mos, vt feminae ad hereditates legitimas ſaltem vltra conſanguineas non admitterentur. Quod inſtitutum ex ratione legis Voconiae deriuat. Paull. *Recept. Sent. IV,* 8. 12.

V. Ad vxores quod attinet, eae, ſi in manu erant, inter ſuas fuiſſe heredes, adeoque marito ſucceſſiſſe, iam ſupra §. II. obſeruauimus, idque diſerte tradit Dionyſ. *Hal. II. p. 95.* vbi eas dicit fuiſſe κοινωνοὺς ἁπάντων χρημάτων τε καὶ ἱερῶν *participes omnium bonorum pariter ac ſacrorum.* Idque confirmatur exemplo Laurentiae, quae mortuo marito Tarrutio, admodum locuplete, omnium bonorum eius facta eſt compos. Macrob. *Saturn. I,* 10. Plut. *Quaeſt. Rom. XXXV.* Quamuis, vtrum ex teſtamento, an ab inteſtato ſucceſſerit, nondum liqueat. Aſt poſtea & id mutatum, forſan quod rarius vxores in manum conuenire coepiſſent. Vnde inualuit, vt denique vxores non niſi ex edicto Praetoris ad bonorum poſſeſſionem vocarentur. Qua de re infra erit agendum.

V. Inter ſuas heredes erant etiam vxores, quae in manum conuenerant.

VI. Tollebatur illud ius ſuitatis cum maiore ac media capitis deminutione, tum etiam eman-

VI. Ius ſuitatis quo pacto ſublatum.

emancipatione. Hinc emancipati omni hereditate excidebant, nec vllum erat remedium iure ciuili proditum ad aliquam paternarum facultatum partem consequendam. §. 9. *Inst. h. t.* Immo nec emancipatorum filii, si essent post emancipationem concepti, suorum heredum loco erant auo, §. 9. *Inst. quib. mod. ius patr. pot. solu.* adeoque nec hi vllam auitae hereditatis partem sortiebantur, quemadmodum nec adoptati a filio emancipato. Paull. *Recept. Sent.* IV, 8. 12.

VII. Emancipatis succurrebat praetor.

VII. Consuluit tamen emancipatis Praetor, naturali aequitate motus: siquidem edicto VNDE LIBERI eis dedit bonorum possessionem, non secus, ac si tempore mortis in potestate parentis fuissent, *Tit. D. vnde liberi* eoque beneficio etiam emancipatorum liberi fruebantur: non vero eorum adoptiui, qui ne quidem tanquam quasi cognati bonorum possessionem petere poterant. Paull. *Recept. Sent.* VI, 6. 12. Nec eodem praetoris edicto vocabantur ipsi emancipati, si se aliis in adoptionem dedissent, nisi ante mortem patris iterum fuissent emancipati. Tunc enim ius Praetorium versus suum parentem recuperabant. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 8. §. 10. 11. *Inst. h. t.*

VIII. Ius recentius, quo discrimen inter suos & emancipatos sublatum.

VIII. Ast omnia haec ius recentius correxit, quippe quo & emancipati ad parentum successionem vocantur *Nou. CXVIII*, 1. (collatis tamen bonis antea acceptis,) & ipsi, qui se in adoptionem aliis dederunt, per *L. pen. C. de adopt.*

IX. Nepo-

IX. Quae de nepotum neptiumque successione

sione supra diximus: ea ad eos demum easue pertinent, qui quaeue ex virili sexu descendebant. Nam qui ex filiabus nati fuerant nepotes, aux ex neptibus pronepotes, ii non vna cum filiis & filiabus nepotibusque ex filiis ad successionem vocabantur, sed post agnatorum lineam inter cognatos connumerari consueuerant. §. 15. *Inst. h. t.* Paull. *Recept. Sent* IV, 8. 10. Ast hoc quoque mutandum putarunt Valentinus, Theodosius & Arcadius Impp. *L.* 9. *C. de suis & legit. lib.* qui iusserunt nepotes ex filia auo materno auiaeque vna cum defuncti filiis ac filiabus succedere; ita tamen, vt duas tantum partes maternae portionis acciperent, tertia penes filios filiasque maneret. Sed & id denique mutauit in *Nouella* CXVIII, 1. Iustinianus. (*c*)

tes ex filiabus inter cognatos succedebant.

IX. Id adhuc videtur monendum, suos heredes, quia ipso iure tales erant, etiam ignorantes esse hereditatem consequutos, veluti furiosos, infantes, peregrinantes, nec tutoris auctoritate pupillo, nec furiosis consensu curatoris fuisse opus, nisi forte soluendo haut esset hereditas. Paull. *Recept. Sent.* IV, 8. 5. & 6.

IX. Heredes sui succedebant etiam ignorantes.

TIT. II.

DE LEGITIMA AGNATORVM SVCCESSIONE.

DEficientibus heredibus suis, Lex duodecim Tabu-

(*c*) Vocat id ius barbarum *principio Nouellae* XXI. quum tamen & Deus filios filiabus in hereditate praeferendos sanxerit. Num. XXVII, 8. Conf. Iac. Perizon. *ad L. Vocon. p.* 109. Selden. *de Success. Hebr. I. pag.* 2.

Tabularum ad ſuperiorem titulum §. 1. relata, ad ſucceſſionem vocabat proximos AGNATOS, & his quoque deficientibus GENTILES. Vnde de legitima agnatorum gentiliumque ſucceſſione ad hunc titulum erit agendum.

I. Agnati quinam dicti?

I. Agnatos definiunt iureconſulti, *cognatos per virilis ſexus perſonas cognatione coniunctos*, ſiue naturale ſit id vinculum, ſiue ciuile, quale eſt adoptio. Nam & per adoptionem quis agnationis iura conſequitur. §. 2. *Inſt. h. t.* Dictos vero ita putant, quaſi *a patre cognatos*, §. 1. *Inſt. de legit. agn. tutela* §. 1. *de legit. agn. ſucceſſ.* eamque etiam *legitimam cognationem* vocant Cai. *Inſt.* II, 8. 3. *L.* 12. §. *vlt. D. de rit. nupt.* (*a*) Sed quamuis ea omnia recte ſe habeant, ſi agnati opponantur *cognatis*: minus tamen ſufficit definitio, ſi agnati diſtinguendi ſint a *gentilibus*. Nam & hi ſunt cognati, per virilis ſexus *perſonas cognatione coniuncti*, & tamen in Legibus XII. Tabularum ab agnatis ſeiunguntur. Quare paullo accuratius ex antiquitatibus Romanis, quinam agnati, quinam gentiles, quinam cognati denique dicti ſint, erit indagandum.

II. Romanorum gentes, familiae, nomina.

II. Romanorum multae erant gentes, patriciae partim, partim plebeiae, (*b*) quas accurate

(*a*) Alias tamen *legitima cognatio* ea eſt, quae adoptione conſtat, adeoque opponitur *naturali L.* 4. §. 2. *D. de gradib. & affin.* Conf. Briſſon. *de Verb. Sign. Lib. X. voce legitimae cognationes.*

(*b*) Equidem antiquiſſimis reipublicae temporibus ſoli patricii gentem habere dicebantur. P. Decius apud Liuium X, 6. *Semper iſta audita ſunt eadem, vos ſolos gentem habere.* Hinc etiam patricii alii maiorum alii mi-

rae deſcripſerunt Glandorpius, Ant. Auguſtinus, Fuluius Vrſinus, & qui huius opus multis additamentis locupletarunt Car. Patinus & Vaillantius. Singulae gentes nominibus ſuis diſtinguebantur, & hinc gens alia dicta eſt Cornelia, alia Sempronia, alia Tullia, alia Cincia, & ſic porro. Quemadmodum vero fieri ſolet, vt gens vna in varias ſtirpes ac familias abeat: ita & Romae vnius gentis plures fuere familiae, quae & ipſae cognominibus ſuis diſcernebantur. Feſtus *p.* 292. *Gens adpellatur, quae ex multis familiis conficitur.* Sic e Cornelia gente natae ſunt familiae *Scipionum, Lentulorum, Sullarum, Cinnarum, Coſſorum, Dolabellarum.* Denique quum & familiae denuo in nouas ſtirpes abirent, factum eſt, vt & hae *agnominibus* ſecernerentur. Sic gens *Virginia* in plures familias abiit, hinc cognomina *Tricoſtorum, Ruſſorum,* &c. Tricoſtis iterum in diuerſas ſtirpes diuiſis, nati inde ſunt agnomina *Rutilorum* & *Caelimontanorum.* Et inde eſt, quod Romani tot vſi ſint nominibus, quorum primum, quod perſonae proprium erat, *praenomen;* (*c*) ſecundum

minorum gentium dicebantur. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. l.* 7. *p.* 109. At poſtremo quum honores, auſpicia, connubia cum plebe communicarentur: etiam gentilia iura acceperunt plebeii. Vnde aliae gentes patriciae, aliae plebeiae. Vtrasque ſtudioſe deſcripſerunt Fulvius Vrſinus, Carolus Patinus, Vaillantius, Ant. Auguſtinus, Glandorpius aliique.

(*c*) Singulare id fuit in gente Sulpicia, quod duplici ſemper praenomine vſa ſit, altero communi *Seruius;* altero proprio ſingulis. e. g. *Caius* Fulu. Vrſin. *de famil. Rom. p.* 268.

quod vniuerſae genti commune, *nomen;* tertium quod familiam ex ea gente notabat, *cognomen;* & quartum denique, quod ſtirpem plerumque eius familiae vel aliquam rem geſtam, vel fatum habitumue corporis aut animi indicabat, *agnomen* dicebatur. Sic in nomine A. VIRGINIVS TRICOSTVS CAELIMONTANVS, *Aulus* erat *praenomen*, huic viro *proprium: Virginius nomen* gentilitium: *Tricoſtus cognomen*, familiam illam gentis Virginiae, ex qua Aulus iſte prodierat, deſignans: denique *Coelimontanus* agnomen, quod certam illius familiae ſtirpem denotabat. Vid. Car. Sigon. *de Nom. Rom. p. m.* 1403. *&* 1427. *edit.* Dionyſ. Gothofr. Iam facile ergo patet, quinam fuerint agnati, quinam gentiles dicti? Quicumque ex eadem ſtirpe familiaque prodierant, vocabantur agnati. Sic P. Cornelio Scipioni omnes Scipiones erant agnati. Quicumque vero ex eadem Cornelia gente deſcenderant, veluti Lentuli, Coſſi, Cinnae, Sullae, Dolabellae, ei erant gentiles. Hinc Cicero *in Topic. VI. Gentiles ſunt, qui inter ſe eiusdem nominis ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit, qui capite non ſunt deminuti.* Et Feſtus voce *Gentilis p.* 292. *Gentilis dicitur, & ex eodem genere ortus, & is, qui ſimili nomine adpellatur, vt ait Cincius: Gentiles mihi ſunt, qui meo nomine adpellantur.* Adparet ergo, gentiles eſſe omnes, qui eodem nomine vtuntur. Quod vero Cicero addit, *qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit*, inde factum eſt, quod & liberti patronorum nomina aeque ac cognomina adſumebant, qui tamen ideo non

Quinam agnati? quinam gentiles.

erant

erant gentiles. Sic *P. Terentius Afer* non fuit Terentiorum gentilis, quia ipse non erat ingenuus, quemadmodum & *Tiro* non ideo erat M. Tullii agnatus, quia & ipse *Ciceronis* cognomen adsumserat. Denique idem Cicero addit, gentiles non debere esse *capite deminutos*. Capitis enim deminutio, etiam minima, ceu supra dictum, familiae iura perimebat.

III. Iam vt ad agnatorum successionem veniamus: de ea ita cautum fuerat in legibus XII. Tabularum. AST SI INTESTATVS MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. Non ergo vocabantur agnati nisi deficientibus heredibus suis. *(d)* Nec omnibus simul agnatis lex dabat hereditatem, sed ei tantum, qui tunc, quum certum esset, aliquem intestato decessisse, proximo gradu erat. Qua in re adeo legis litterae inhaerebant iuris interpretes, vt si proximus agnatus omiserit, vel ante aditam hereditatem decesserit, non daretur ad hereditatem accessus remotioribus. *(e)* §. 7. *Inst. h. t.* Cai. *Inst. II*, 8. 4. Paull. *Recept.*

III. Lex XII. Tabularum de successione agnatorum.

(d) Et ita quidem deficientibus, vt ne spes quidem superesset: Nam *quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est, veluti si vxor praegnans, aut filius apud hostes sit.* Vlp. *Fragm. XXV*, 3.

(e) Existimant quidem Aleander & Iac. Oisel. *ad* Caii *l. c.* agnatum remotiorem iure ciuili exclusum, a Praetore vocatum edicto *vnde cognati*: sed id quidem non fiebat, nisi simul esset proximus agnatus. Agnato enim proximo non veniente, successiue cognati vocabantur, vt recte obseruat Schulting. *Iurispr. ant. p.* 139.

(d)

Recept. Sent. IV, 8.23. Vlpian. *Fragm. XXV*, 5. Fabrott. *ad* Theoph. §. 7. *de legit. agn. succ.*

IV. Plures eiusdem gradus agnati succedebant in capita.

IV. Sin plures eiusdem gradus essent agnati omnes succedebant in capita: siue masculi essent, siue mulieres. Neque enim XII. Tabulae vllum inter sexus hac in re statuerant discrimen, vt recte animaduertit IVSTINIANVS §. 3. *Inst. h. t.* & Paull. *Rec. Sent. IV*, 8. 22. Postea autem exclusae sunt agnatae omnes, praeterquam sorores. Vnde Paullus *Recept. Sent. IV*, 8. 22. *Feminae ad hereditates legitimas vltra consanguineas successiones non admittuntur.* Conf. Vlp. *Fragm. XXV*, 6. Quam mutationem iurisprudentiae mediae adscribit Imperator *d.* §. 3. Paullus vero id iure ciuili *Voconiana ratione* introductum dicit. Quod quomodo sit intelligendum erudite exponunt. Perizon. *Diss. de lege Vocon. p.* 106. *sequ.* Schulting. *Iurisp. antiqu. p.* 412. Tamen & his consuluit Praetor, edicto *vnde cognati* eas ad successionem vocans. *d.* §. 3. *h. t.*

V. Quo iure successerint patres emancipatis liberis?

V. Non agnationis sed patronatus iure etiam succedebant patres liberis emancipatis, quos contracta fiducia emancipauerant. §. 8. *Inst. h. t.* Quod eleganter explicat Caius *Inst. I*, 6. 3. *Tamen cuum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, vt ei a fiduciario patre remancipetur, & a naturali patre manumittatur: vt si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat.* Succedebat ergo pater filiis emancipatis, tanquam patronus, si interposuisset illam fiduciam. Sin eam omisisset, succedebat eodem iure pater fiduciarius. Praetor tamen deinde

de, aequitate naturali motus, patrem naturalem vocauit ad bonorum possessionem edicto *vnde decem personae* §. *Inst. de bon. poss.*

VI. Sed haec omnia denuo mutauit ius recentius, a Iustiniano maxime introductum. Nam primo confusa sunt agnationis & cognationis iura. *Nou. CXVIII*, 3. Deinde & remotiores agnati, propioribus hereditatem repudiantibus, vocati postea sunt per constitutionem, cuius meminit Imperator, §. 7. *Inst. h. t.* Porro ad agnatas quod attinet, iis idem ius dedit Iustinianus, quo agnati gaudebant, quamuis illae haut essent consanguineae. *L. pen. C. de legit. hered.* Denique & fiducia non amplius opus erat, postquam Instinianus edita constitutione voluit, vt emancipationes semper interposita fiducia factae fingerentur. §. 8. *Inst. h. t.* Imo omnem quae inter suos & emancipatos intercedebat, differentiam ratione successionis plane sustulit idem Iustinianus *Nou.* CXVIII, 2. **VI. Mutationes nouo iure inuectae.**

VII. Deficientibus agnatis ex legibus XII. Tabularum vocabantur gentiles. Ita enim Decemuiri: SI ADGNATVS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO. Vlp. *Fragm. XXV*, 1. Processit ergo lex XII. Tabularum a domo ad familiam, a familia ad gentem, hac procul dubio ratione, vt ne bona, si cognati succederent, in aliam gentem transferrentur. Vid. Bynkersh. *Obs. II*, 1. Meminit huius adhuc Cic. *de Orat. I*, 38. vnde colligas, eius tempore gentilitias successiones nondum in desuetudinem abiisse, quemadmodum & de Caesare refert Sueton. *Iul.* L. eum a Sulla *vxoris* **VII. Successio gentilium.**

dote & gentilitiis hereditatibus mulctatum. Sed eas procul dubio aboleuit Praetoris edictum, quo & cognati succedere iussi sunt. Sane sua iam aetate obsoleuisse illam gentilium successionem testantur Vlpian. *l. c.* & Caius apud *Auct. Collat. Leg. Mos. & Rom. XVI, 2.*

TIT. III.

DE
SENATVSCONSVLTO
TERTVLLIANO.

QVum matres liberos non haberent in potestate, nec agnatis possent accenseri, nisi conuenissent in manum: consequens erat ex iuris Romani principiis, vt nec mutua esse posset inter matres liberosque successio. At postea hoc visum est ab aequitate pietateque abhorrere. Vnde vtrisque consultum est a posterioribus legislatoribus, & maxime duobus SCis, de quibus hoc & insequente titulo vberius agendum.

I. Primus Praetor liberos ad matris & hanc ad illorum successionem vocauit.

I. Ac primum quidem Praetor, naturalem sequutus aequitatem, matres ad liberorum, liberosque ad matrum successionem vocauit edicto *vnde cognati. Princ. Inst. h. t.*

II. Postea & Claudius matribus hoc beneficium indulsit.

II. Postea & Claudius Imperator misertus materni luctus, in solatium amissorum filiorum legitimas matribus detulit eorum hereditates. §. 1. *Inst. h. t.* Quo vulgo referunt locum Suetonii *in Claud. XIX: Naues mercaturae caussa fabricantibus magna commoda constituit, pro conditione cuiusque*

cuiusque: ciui vacationem legis Papiae Poppaeae, Latinae ius Quiritium, feminis ius quatuor liberorum. Sed locus hic referri non poteſt ad ius ſuccedendi, matribus trium quatuorue liberorum in bonis filiorum datum, quum id demum Hadriani temporibus inductum ſit: ſed ad liberationem a tutela, mulieribus eiusmodi conceſſam, teſte Vlpiano *Fragm.* XXIX, 3. Conf. Schulting. *Adnot. ad h. l. p.* 677. Probabile potius eſt, quod obſeruauit Cui. *Not. poſteriorib. ad* §. 1. *Inſt. h. t.* & cum eo Ianus a Coſta, perſonale magis fuiſſe illud Claudii beneficium, quam ius omnibus commune mulieribus.

III. Tandem aſperam illam iuris ciuilis ſubtilitatem plane ſuſtulit *SC. Tertullianum*, cuius de aetate in tanta faſtorum conſularium obſcuritate vix licet certi quidquam ſtatuere. Diui Hadriani temporibus illud factum eſſe dicitur. §. 2. *Inſt. h. t.* Sed quia imperante Hadriano nullus in faſtis occurrit Tertullius conſul, quum contra ſub Antonino anno Chriſti CLVIII. memorentur *Tertullus & Sacerdos Coſſ.* dudum ſuſpicatus eſt Cuiacius in *Not. priorib. ad Inſt. h. t.* (a) in illo inſtitutionum paragrapho intelligendum eſſe Antoninum Pium, qui & ipſe aliquando ductum ex adoptione nomen Hadriani prae ſe tulerit. Vid. *L.* 57. *D. de iudic. iunct. L.* 5. *D. ad L. Iul. de vi publ. L.* 91. *D. ad L. Falcid. iunct. L.* 93. *D. eod. L.* 58. §. 3. *D. ad SC. Trebell.* (b) Sed dubito, an haec omnia rem con-

III. Senatusconſulti Tertulliani hiſtoria.

(a) Ita etiam Hotom. *de Leg. p. m.* 157. Vinc. Grauina *de Legib. & SC. LXXXIII p.* 655. *ſequ.*

(b) Addit Cuiacius aliud exemplum, epiſtolam nimi-

 rum

conficiant. Nullus ſub Hadriano in faſtis occurrit Tertullus conſul: ſed quis neſcit, plures vno anno ſuffectos fuiſſe, quorum rarius meminerint faſti conſulares? Sane in ipſo iure noſtro laudantur *Tertullus & Maximus Coſſ. L.* 29. §. 5. *D. ad leg. Iul. de adult* quorum nec faſti faciunt mentionem, & annus ipſe incertus eſt. Rariſſimum etiam hoc quod Hadriani & Antonini nomina confundantur: nec temere vnus pro altero videtur intelligendus. Iuuare Cuiacium videri poſſet Zonaras *XII. p.* 593. qui ait, legem eſſe Antonini Pii, qua ſtatutum ſit, vt liberis inteſtato mortuis, parentes ſuccederent, ac liberi, ſi ipſi liberis carerent, parentibus partem legitimam relinquerent. Sed ea omnia falſa eſſe, nemo, hiſtoriae iuris paullo peritior, poteſt ignorare. (*c*) Nam & patri multo ante Pii tempora ſucceſſio ab inteſtato data eſt etiam in bonis filii emancipati, eique iam

rum D. Hadriani de beneficio diuiſionis §. 4. *Inſt. de fideiuſſ. L.* 26. *D. de fideiuſſ.* Nam & hanc D. Pii eſſe exiſtimat, ob *L.* 49. §. 1. *D. de fideiuſſ.* Sed falſum id eſſe, vel inde intelligitur, quod illa D. Hadriani Epiſtola edicto perpetuo fuit comprehenſa. Paull. *Recept. Sent. I,* 21. 1. adeoque iam ante Antonini Pii imperium exſtitit.

(*c*) Idem ſentiendum de narratione Chronici Paſchalis *ad annum CLXXVI.* vbi tum conſtitutum eſſe ait auctor, vt ab inteſtato pater liberis ſuccederet, ac filio ingrato τριέγκιον relinqueretur ex bonis paternis. Sed quam raro hiſtorici recentiores ea, quae ad ius pertinent, accurate exponant, iam a Iac. Gothofredo oſtenſum eſt *ad L.* 1. *C. Theod. de infirm. poen. coelib & orbit.*

(*d*)

iam antea competiit querela inofficiosi, & ius quoque quartae ad excludendam inofficiosi querelam antiquiorem esse, iam supra obseruauimus ad *Lib. II. Tit. XVIII. XIX*, §. 7.

IV. Quare tutissimum videtur, statuere, SC. Tertullianum omnino Hadriani temporibus fuisse confectum, consulum vero suffectorum, sub quibus id factum, periisse memoriam, nec adeo certum annum ei facile posse adsignari. Id modo exploratum videtur, Tertullianum SC. Orphitiano esse antiquius, priusque matribus de bonis liberorum quam liberis de bonis maternis fuisse prospectum. Cuius rei rationem, quam sese ignorare fatetur Vinnius *ad princ. Inst. de SC. Orphit.* hanc esse suspicatur V. C. Ant. Schultingius *ad* Vlpian. *Fragm. XXVI*, 8 *p. 669.* quod mater, si voluit, pietatis officio per testamentum potuerit satisfacere, id quod per aetatem saepe non licuerit liberis. Quia ergo saepius liberorum hereditate exciderint matres, quam materna liberi: mirum haut esse putat laudatissimus Schultingius, quod prius de matrum, quam de liberorum, successione cogitarit Senatus. IV. Eius aetas.

V. Ceterum SC. illo Tertulliano cautum est, vt mater ingenua trium, libertina quatuor liberorum ius habens, ad bona filiorum filiarumue admitteretur intestato mortuorum, licet ea in potestate parentis esset, ita tamen, vt si alieno iuri subiecta esset, iussu eius adiret hereditatem, cuius iuri esset subiecta. §. 2. *Inst. h. t.* V. Eiusdem materia.

VI. Indulgetur ergo id beneficium matri, non item auiae, ceu disertis verbis tradit Iustinianus VI. Quae matres ex hoc SC. succedere rint liberis?

nianus §. *eod.* Neque omnes matres eo beneficio gauisae sunt; sed quae ius liberorum habebant, de quo supra ad LIB. I. TIT. XXV. §. 2. sequ. egimus. Et ingenuis quidem ciuibus tribus; Latinis, ius Quiritium consequutis totidem; libertinis quatuor liberis opus erat, si vellent succedere in bonis liberorum. Iul. Paull. *Recept. IV*, 9. 1. *&* 7. 8. Porro hos liberos fuisse oportebat viuos, (*d*) & quidem vel septimo pleno, vel decimo mense natos, siquidem immaturi non proderant, quemadmodum nec tergemini vno partu editi, (*e*) nec monstrosi aut prodigiosi, (*f*) nec abortus abactique infantes proficiebant. Paull. *l. c.* §. 1. *seq.* Defectus tamen omnes, quin & ipsam orbitatem supplebat beneficium principis, quo etiam ius liberorum consequebantur eae, quae nunquam peperissent: de quo supra LIB. I. TIT. XXV. *n.* 4. diximus.

VII. Quinam matribus praelati? VII. Obseruandum etiam est, anteferre hoc SC. matri liberos defuncti, omnesque, qui ei heredum suorum loco sunt, siue primi gradus

(*d*) Mortui enim non proderant, vt nec in lege Papia Poppaea. *L.* 129. *D. de V. S.*

(*e*) Nisi per interualla infantes exclusi: qualia exempla sunt *L.* 3. *D. si pars hered. pet.* & apud Plin. *Hist. Nat. VII.* 11.

(*f*) Secus ac in lege Papia Poppaea, secundum quam etiam monstrosi partus numerum liberorum supplebant. *L.* 135. *D. de V. S.* Iac. Gothofr. *ad L. Pap. cap. XII.* Sed in promtu caussa est, siquidem in lege Papia de damno vitando, in SC. Tertulliano de captando lucro agebatur.

(*a*)

dus, siue vlterioris, quin & emancipatos, quippe quos & praetor ante matrem ad bonorum possessionem vocabat. Praeferebatur etiam pater, ad quem ipsa lege hereditas bonorumue possessio edicto *vnde legitimi*, & *vnde decem personae* pertinebat. Denique & frater consanguineus matri praeferebatur, quin & adoptiuus. *L. 1. §. vlt. D. de suis & legit. hered.* Soror vero consanguinea non excludebat matrem, sed simul cum ea adibat hereditatem pro dimidia, si filia decessisset: ast, si filius, pro virili. *L. 2. C. Th. de sec. nupt.* Quae omnia breuiter, ast accurate, complexus est Vlpian. *Fragm. XXVI*, 8.

VIII. Sed haec omnia suo more immutauit Iustinianus. Nam praeterquam quod trium quatuorue liberorum ius noluit amplius a matribus desiderari, fratres etiam tam consanguineos quam vterinos matres excludere vetuit. *Nou.* CXVIII, 2. Quae omnia a doctoribus vberius ad hunc titulum solent explicari.

VIII. Mutationes iure nouo inuectae.

TIT. IV.

DE

SC. ORPHITIANO.

Qvemadmodum matribus consultum est SC. Tertulliano, ita liberi ad successionem in bonis maternis vocantur SC. Orphitiano, (a) de quo hoc titulo differendum.

I. Ex

(a) Alius SC. Orphitiani, quod ad manumissiones pertinuit

I. Ex legibus XII. Tabularum matris intestatae hereditas non pertinebat ad liberos.

I. Ex legibus XII. Tabularum ad liberos matris intestatae hereditas haut pertinebat, quia feminae suos heredes non habebant. Vlpian. *Fragm. XXVI, 7.* Immo nec locus erat bonorum possessioni *vnde liberi* ad obtinenda bona materna. Siquidem haec tantum suis dabatur, vel iis, qui sui mansissent, nisi fuissent emancipati. *L. 1. §. 6. D. de vnde liberi.*

II. Poterant tamen liberi vti querela inofficiosi.

II. Poterat tamen contingere, vt liberis liceret maternam petere hereditatem, aut querelam instituere inofficiosi testamenti, etiam antequam liberi essent SC. Orphitiano ad successionem in maternis bonis vocati. Quando enim matres a patribus fuerant emancipatae, adeoque nullos habebant agnatos, liberis ab intestato competebat bonorum possessio, *vnde cognati:* qua impetrata, omnino testamentum matris poterant impugnare, quemadmodum idem licebat aliis, quibus haec bonorum possessio fuerat data. *L. 6. pr. D. de inoffic. test.* Sin in manum conuenissent matres, liberis suis erant loco consanguinearum, & hinc etiam hoc casu liberi tamquam proximi heredes ab intestato, hereditate adita, procul dubio poterant materna testamenta querela inofficiosi impugnare, arg. *L. 7. D. eod.* Et talia fuere exempla querelae inofficiosi aduersus matrum testamenta motae, ante SC. Orphitianum, quorum meminit

nuit meminit Paullus *Recept. Sent. IV,* 14. 1. quod idem esse cum hoc putat Guil. Ranchin. *de Success. ab intest. §. V.* 2. diuersum a nostro mauult Schulting. *iurisp. ant. p.* 427. cuius sententia videtur verosimillima.

(*b*)

nit. Valer. Max. VII, 8. 2. VII, 7. 4. Plin. *Epist.* V, 1. Vid. Schulting *Iurisp. ant. p.* 668.

III. Sed praecipue liberis consultum est SC. ORPHITIANO, facto Rufo & Orphito Coss. *Princ. Inst. h. t.* Atqui Iulianus Rufus & Gauius Orphitus (*b*) vel, vt in fastis Hub. Golzii *ad ann.* Iↄccccxxx, vocantur, Vettius Rufus & Gornelius Scipio Orphitus fasces tenuere anno V. C. Iↄccccxxxi, Christi clxxviii. teste Henr. Noris. *Epist. Consul. p.* 462. *Tom. XI. Thes. Ant. Rom.* Vnde constat, eodem anno prodiisse illud SC. Antecessit illud Imperatorum Antonini & Commodi Oratio, in Senatu recitata, cuius meminit Vlpian. *Fragm.* XXVI, 7. Qua de re Iul. Capitolin. *vit. Marci Anton.* XI. *M. Antoninus etiam leges addidit de vicesima hereditatum, de tutelis libertorum, de bonis maternis, & item de filiorum successionibus pro parte materna.* Vltima enim lex non alia est, quam SC. Orphitianum, quod & alias soli M. Antonino tribuitur. *L.* 9. *D. ad SC. Tertull. & Orphit. L.* 6. *D. eod. L.* 230. *D. de verbor. signif.* III. SC. Orphitiani historia.

IV. Ceterum hoc SC. data est tam filio, quam filiae legitima matris hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti essent, ita, vt praeferrentur consanguineis & agnatis defunctae matris. *pr. Inst. h. t.* Liberis vero omnibus hoc concessum beneficium, etiam vulgo quaesitis, quippe quorum IV. Eius materia.

(*b*) *Orphitianum an Orphicianum* scribendum sit, nondum constat. *Orphitorum* cognomen in antiquitate notissimum. Tamen & Q. ORPHICI mentio fit in Inscriptione apud Gruter. p. Iↄlxxv, 1.

(*a*)

rum mater incerta esse haut potest. §. 3, *Inst. eod.* Paull. *Recept. Sent.* IV, 10. 1. Nec capitis deminutione perimebantur istae successiones §. 2. *Inst. eod.* Quod tamen de minima intelligendum. Nam ad filiam, quae vel ancilla vel liberta ex SC. Claudiano fuerat facta, non magis quam ad Latinos & peregrinos legitima illa matris intestatae hereditas pertinebat. Paull. *l. c.* §. 2. 3.

V. Quo pacto liberi ex hoc SC. matris heredes facti?

V. Quamuis vero liberi patri ipso iure heredes essent: (vide supra *Lib.* III. *Tit.* I. §. 1.) matris tamen illi heredes fiebant non ipso iure, sed vel aditione hereditatis simplici, vel bonorum possessionis petitione, vel cretionis sollemnitate. Paull. *Recept. Sent.* IV, 10. 4. *& ibi.* Cuiac. immo & pro herede gestione maternam hereditatem adquirere potuisse filium ex *L.* 3. *C. ad SC. Orph.* patet.

VI. Mutationes nouo iure inuectae.

VI. At nec hoc quidem SC. mutatione caruit. Primo enim constitutionibus illud ad nepotes etiam & pronepotes extensum est §. 1. *Inst. h. t. L.* 11. *C. de suis & legit. lib.* Deinde & vulgo quaesitos eo tantum casu matribus succedere passus est Iustinianus, si haec non sit illustris, nec alios liberos habeat legitimos *L. pen. C. ad SC. Orphit.* Denique vsus huius SC. plane obsoleuit, ex quo per *Nou.* CXVIII, 1. liberi matri patrique eodem iure succedere coeperunt.

TIT.

TIT. V.

DE

SVCCESSIONE COGNATORVM.

DEficientibus ſuis & agnatis proxime ad ſucceſſionem vocabantur cognati, cuius iuris originem ad hunc titulum ex antiquitatibus repetere iuuabit.

I. Leges XII. Tabularum nullam habebant cognatorum rationem, quod falſo ſibi perſuadet M. Vertran. Maurus *de iure liber.* XXVII. Quamuis enim apud Paullum *Recept. Sent.* IV, 8. 22. legamus: *Ceterum lex XII. Tabularum nulla diſcretione ſexus cognatos admittit*: Recte tamen Rittershuſius *ad h. t.* & Iac. Gothofr. *ad LL. XII. Tab. Tab. V.* obſeruarunt, in mendo cubare illum Paulli locum, legendumque eſſe non *cognatos*, ſed *agnatos.* Sane praeter heredes ſuos, agnatos & gentiles nullus iure decemuirali ſuccedendi ordo proditus legitur. I. An cognatos ad ſucceſſionem vocarit Lex XII. Tabularum.

II. Tota ergo illa ſuccedendi ratio e iure praetorio deſcendit, quo bonorum poſſeſſio ex edicto *vnde cognati* promittebatur cognatis, ſi ſui heredes ac agnati deficerent, ceu obſeruat ipſe Imperator *princ. Inſt. h. t.* II. Cognatorum ſucceſſio ex iure Praetorio eſt.

III. Cognati quinam vocentur, notum eſt, ſcilicet qui per feminas coniunguntur. *L. vlt. §. 1. D. de gradib.* Per adoptiones contingebat cognatio ciuilis, quae tamen non cognationis, ſed agnationis iura tribuebat. *L. 4. §. 1. D. de gradib.* Sed & vulgo quaeſiti, qui nullos agna- III. Quinam cognati?

tos habebant, cognatos tamen suos habere poterant: non vero serui, si quidem seruilium cognationum in successionibus nulla habebatur ratio, *L.* 1. §. 2. *D. unde cognati.* adeo, vt ne per manumissionem quidem cognationem reciperent. *L.* 7. *D. eod.*

IV. Iis etiam accensi agnati capite deminuti. IV. Cognatorum loco etiam habebantur agnati, minimam capitis deminutionem passi, exceptis fratribus & sororibus emancipatis, non tamen etiam liberis eorum, qui vna cum fratribus, in potestate retentis, succedebant pro portionibus dimidiis. (*a*) §. 1. *Inst. h. t.* ibique Theophilus.

V. Ad quotum gradum successerint cognati? V. Quamuis vero etiam cognati gradu tantum proximi ad successionem vocarentur: non vltra septimum tamen gradum hoc Praetoris beneficium sese porrigebat, siquidem e septimo gradu vocabantur sobrino sobrinaue nati nataeue, §. *vlt. Inst. h. t.* quum agnati non solum ad decimum vsque gradum, sed in infinitum vocarentur. Franc. Duaren. *Comment. ad tit. vnde cognati. p.* 580.

VI. Ius nouum. VI. Sed & haec omnia mutauit iurisprudentia Iustinianea. Ex quo enim per *Nou.* CXVIII, 3. cognati agnatis per omnia sunt aequiparati: isto praetoris beneficio non amplius opus fuit: nec ad septimum tantum gradum, sed in infinitum cognati aeque atque adgnati admitti coeperunt.

TIT.

(*a*) Hoc tamen non ex Praetoris edicto est, sed ex lege Anastasiana cuius mentio fit. *L.* 4. *C. de legit. tutor. L. vlt. C. de legit. hered.*

(*a*)

TIT. VI.

DE

GRADIBVS COGNATIONVM.

QVum στίμματα cognationum in quaestionibus de successione soleant numerari: operae pretium se facturum credidit Tribonianus, si de gradibus cognationis singulari titulo ageret.

I. Gradus vero dictos docet Paullus *L.* 10. §. 10. *D. h. t. a similitudine scalarum locorumque procliuium, quos ita ingredimur, vt a proximo in proximum, id est, in eum, qui quasi ex eo nascitur, transeamus.* Tota illa lex prolixissima decerpta est ex Paulli *libro singulari, de gradibus, & adfinibus & nominibus eorum*, quem libellum Paulli, lege ista non multo prolixiorem, integrum in amici cuiusdam sui bibliotheca extitisse, refert Cuiac. *Obs IV*, 40. I. Gradus vnde dicti.

II. Lineas concipiebant duas, *directam* alteram, alteram *transuersam*, quarum illa genitores & genitos: haec e latere iunctos comprehendit. Illa iterum in *superiorem* & *inferiorem* distinguebatur. In his vero lineis ita numerabant personas, vt semper generata persona nouum gradum adiiceret. *princ. & §. 7. Inst. h. t.* II. Lineae quid & quotuplices?

III. In linea directa superiore primo gradu erant pater & mater: secundo auus & auia: tertio proauus & proauia: quarto abauus & abauia: quinto atauus & atauia; sexto tritauus & tritauia: septimo & reliquis gradibus pro- III. Linea directa superior.

pria nomina deficiunt, iique communi vocabulo *maiores* adpellantur. *L.* 10. §. 7. *D. h. t.* In linea inferiore primo gradu erant filii & filiae: fecundo nepotes & neptes, tertio pronepotes & proneptes: quarto abnepotes & abneptes: quinto atnepotes & atneptes: fexto trinepotes & trineptes: feptimo gradu denuo nomina cognationum propria exfpirant, & remotiores defcendentes *pofteri* vel pofteriores dicuntur *d. L.* 10. §. 7. *eod.* Denique in linea transuerfa numerabantur *fecundo* gradu fratres & forores: *tertio* fratris fororisque filii & filiae, (*a*) patruus, amita, auunculus & matertera: *quarto* fratris & fororum nepotes, neptes, fratres patrueles, forores patrueles, confobrini & confobrinae, amitini & amitinae, patruus magnus & amita magna, auunculus magnus, & matertera magna: *quinto*, fratris & fororis pronepotes & proneptes, fratris patruelis, fororis patruelis, amitini, amitinae, confobrinorum confobrinarumue filii filiae, propior fobrino fobrina, (*b*) propatruus, proamita, proauunculus, promatertera: *fexto* fratrum fororumque abnepotes & abneptes, fratris patruelis, fororis patruelis, amitini, amitinae, confobrini, confobrinae nepos neptis: patrui magni, amitae magnae, auunculi ma-

Inferior.

Transuerfa.

(*a*) Propriis nominibus & hae cognationes deftituuntur. Vid. Plaut. *Poenul. V*, 2. Paull. *L.* 10. §. 14. *D. de grad.* Vulgo tamen vocantur *nepotes.* Vid. Cafaub. *ad* Spartian. *Hadr. II.*

(*b*) Id eft patrui magni, amitae magnae, auunculi magni & materterae magnae filii filiae. Conf. Theod. Ryck. *ad* Tacit. *Ann. XII.* 64.

(*a*)

magni, materterae magnae nepos, neptis: propatrici, proamitae, proauunculi, promaterterae filii, filiae abpatruus, abamita, abauunculus, abmatertera. Reliqui gradus denuo propriis nominibus destituuntur. §. 1. *Inst. h. t.* Paull. *Recept. Sent. IV,* 11. 1. *sequ.*

IV. Quum vero haec omnia difficilius concipiantur: in schemate quodam veteres iuriconsulti solebant rem omnem ob oculos ponere. Quale etiam Institutionibus suis inseruerat Iustinianus, secundum §. *vlt. Inst. h. t.* & in paraphrasi Theophilus, quod tamen vtrumque periit. At plura tamen eiusmodi schemata antiqua supersunt. Tria elegantissima dedit Isidorus Hispalensis *Orig. IX,* 7. *p.* 1059. *sequ. edit.* Dionys. Gothofr. quorum primum scalarum, alterum arboris, tertium rotae refert imaginem. Alia huius generis in scriniis suis habuit Cuiacius, quorum vnum, codici cuidam Theodosiano praemissum, edidit *Lib. VI. Obs. cap. XL. p. m.* 268. quod licet non nisi agnatos complectatur, dignum tamen videtur, quod & hic ponatur ob oculos, vt modus ille veterum delineandi gradus agnationis eo rectius intelligatur. IV. Schema graduum cognationis.

Tab. A.

TIT. VII.

DE

SERVILI COGNATIONE.

CVm Vinnius, tum ceteri fere omnes notant, in plerisque MSC & in Graeca paraphrasi hunc locum nullam nouam inscriptionem habere, sed cohaerere titulo praecedenti. Nos tamen insupra habita illa κρίσει, pauca tantum delibabimus, quae ad antiquitates facere videbuntur.

I. Nulla cognatio seruilis.

I. Seruorum nulla olim cognatio intelligebatur in caussa successionis. Quamuis enim in nuptiis contrahendis etiam iure antiquo seruilis cognationis ratio haberetur, eaque nuptiis esset impedimento, si forte pater & filia, frater & soror essent manumissi: §. 10. *Inst. de nupt. L.* 14. §. 2.3. *D. de ritu nupt.* in successionibus tamen naturalis illa seruorum cognatio insuper habita est. *L. vlt.* §. 5. *D. de grad. & adfinit.*

II. Libertis succedebant sui, & deinde patroni ex lege XII. Tabularum.

II. Neque id solum de seruis ipsis nondum manumissis intelligendum, qui nec successorem habere, nec aliter succedere poterant. *L.* 4. *C. comm. de success.* sed & de libertinis. Nam & his defunctis sui tantum heredes, non vero agnati vlli aut cognati ad successionem vocabantur. Deficientibus suis, proximi heredes erant patroni, de quibus in lege XII. Tabularum fuerat cautum: SI LIBERTVS INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT,

ad Part. II. pag. 38.

INTER SE

CONSANGVINEI

)NSANGVINEI

ONSANGVINEI

quae in potestate est.
Abneptis quae in potestate est.
Adneptis quae in potestate est.
Trineptis quae in potestate est.

ESCIT, AST PATRONVS, PATRONIVE LIBERI ESCINT, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM PROXIMO PECVNIA DVITOR. Iac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. V.* De qua lege titulo sequente agemus.

III. Id vero quum inhumanum videretur humanissimo Imperatori Iustiniano: antiquum illud ius constitutione sua correxit, voluitque, si quis in seruili constitutus consortio, liberum (*a*) vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel contra serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus, & ad libertatem his peruenientibus, ii qui ex seruili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint, vt hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure hac in parte sopito. *princ. Inst. h. t.* III. Iustiniani constitutio deperdita.

IV. Non exstat quidem amplius illa Iustiniani constitutio, cum ipso scilicet priore codice intercepta: epitomen tamen eius, in membranis quibusdam Latine expressam exhibet Cuiacius *Obs. XX*, 34. vbi & ex Basilicis constitutionem Graecam recenset, quam ipse integram hanc esse Iustiniani constitutionem existimat. Graece sane illam scriptam, satis patet ex §. 3. *Inst. de success. libert.* IV. Eam restituit Cuiacius.

TIT.

(*a*) Ita ipse Imperator *princ. h. t.* loquitur quemadmodum & alibi *L. 33. C. de inoff. test.* Sed & Aurelius Victor eodem vocabulo numero singulari vsus est: *Nerua Traianum in liberi locum adoptauit.*

TIT. VIII.

DE

SVCCESSIONE LIBERTORVM.

Libertini apud Romanos ſaepe erant opulentiſſimi, & hinc multum referebat, quis eorum in bona ſuccederet. Quamuis vero omnes libertini, vt ſupra obſeruauimus, initio eſſent ciues Romani: alia tamen iam olim erat ſucceſſio libertorum, alia ingenuorum, ceu ex ſequentibus patebit.

I. Patroni ſuccedebant libertis deficientibus ſuis.

I. Quemadmodum ingenuis primo loco heredes ſui, ſecundo agnati ſuccedebant: ita ad libertorum ſucceſſionem primo loco heredes ſui, ſecundo patroni patronorumue liberi vocabantur. Legem ipſam decemuiralem §. II. ad ſuperiorem titulum adduximus. Conf. Vlp. *Fragm.* XXVII, 1. & XXIX, 1. Patroni enim, vt recte obſeruat Arn. Vinn. *ad princ. Inſt. h. t.* eodem apud Romanos iure cenſebantur, ac agnati, quod & Iuſtinianus obſeruans in Conſtitutione Graeca apud Cuiac. *Obſ. XX,* 34. Δοκοῦσι δὲ inquit ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ εἶναι, τῶν ἐλευθερομένων οἱ ἐλευθερῶντες αὐτούς. *Videntur enim agnati libertorum, qui illos manumiſerunt.* Vnde & patronorum nomina liberti adſumebant, tamquam filii, teſte Lactant. *Diu. Inſt. IV,* 3. Sic Pompeii M. libertus Pompeius Leneus dictus Plin. *Hiſt. Nat. XXV,* 5. Ciceronis alter Laurea Tullius, Plin. *Hiſt. Nat.* XXXI,

XXXI, 2. alter Tullius Tiro, cuius frequens mentio in Epistolis ad familiares. (*a*) Quin saepe ea conditione legatum patroni libertis relinquebant, vt ne de nomine suo exirent. Vid. *L.* 94. *D. de legat.* 3. *L.* 88. §. 6. *de legat.* 2. *L.* 108. *D. de condit. & demonstr.* Quare non mirum, si in libertorum successionibus eumdem locum tenuere patroni, quem in ingenuorum hereditatibus agnati.

II. Legitima illa successio qualis?

II. Succedere ergo liberto non poterat patronus, si illi essent heredes sui, quales erant liberi non naturales tantum, sed etiam adoptiui, vt & vxor, quae in manum conuenerat. His vero deficientibus, licebat quidem liberto, testamento facto patronum praeterire: si vero intestatus ille decessisset, patroni patroniue liberi ad successionem vocabantur, hereditate in capita diuisa, & gradibus remotioribus exclusis. Hinc si patronus superstes esset & alterius patroni filius; ad solum patronum hereditas deuoluebatur. Patroni quoque nepotes succedere non poterant, si alterius patroni superesset filius. Et sic de reliquis casibus statuendum.

(*a*) Constat hoc ex ipso iure nostro. *Vid. L.* 77. §. 15. *D. de legat.* 2. *L.* 38. §. 2. *& L.* 94. *D. de leg.* 3. *& adde* Dionys. Gothofred. *ad L.* 108. *D. de cond. & demonstr.* Car. Sigon. *de Nomin. Rom. p.* 1418. qui etiam ex Plinio & Quinctiliano obseruat, libertos nomen patroni, seruos praenomen heri adsumsisse, dictos quippe *Lucipores*, *Marcipores*, *Publipores*, quasi Lucii, Marci, Publii pueros. Ceterum praeter hos patronos libertini sibi etiam alios eligebant, quorum se tutelae credebant, dicti hinc eorum *clientes*. Vid. Casaub. *ad* Sueton. *Iul. II.*

dum. Vlpian. *l. c.* Paull. *Rec. Sent. III, 2. 1. sequ. L.* 23. §. 1. *D. de bon. libert.*

III. Eadem mutata a Praetoribus, tum restricta, libertorum testamenti factione.

III. Sed iniqua postea haec testandi libertas visa est praetoribus, qui, ne patroni (*b*) libertorum hereditatibus fraudarentur, edicto illis consulendum putabant. Illo libertus, facto testamento decedens, liberis suis & naturalibus haut relictis, iubebatur patrono eiusue liberis dimidiam bonorum partem relinquere: si nihil, aut minus certe parte dimidia, reliquerat: dabatur patrono contra tabulas, partis dimidiae bonorum possessio. (*c*) Vlpian. *l. c.* Conf. Suet. *Neron. XXXII.* Dio Caff. *LI. p.* 454.

IV. Tum exclusis quibusdam heredibus suis.

IV. Quod si vero intestatus decesserat libertus, relicto herede suo, sed adoptiuo tantum, vel vxore, quae in manum conuenerat: dabatur denuo patrono contra hos suos heredes, partis dimidiae bonorum possessio. Vlpian. *l. c.* Soli ergo patronum excludebant naturales liberi, siue sui, siue emancipati, siue in adoptionem dati, si modo ex vlla parte scripti heredes erant, vel bonorum possessionem contra tabulas petierant. Nam alias exheredati videbantur, adeoque patronum excludere non poterant. §. 2. *Inst. h. t.*

V.

(*b*) Totum illud beneficium ad patronos, non item ad patronas pertinuit, quum tamen inter eos haut distinxissent Leges XII. Tabularum. Vlpian. *XXIX*, 4. & 5.

(*c*) Non dabatur haec bonorum possessio nisi hereditas esset data, aut bonorum possessio petita, quod secus fiebat in bonorum possessione, quae liberis contra tabulas dabatur. Latius haec exsequitur Ant. Faber. *Error. pragm. decad. L. err. 7. n. 6. sequ.*

(*d*)

V. Aſt haec omnia de libertorum tantum bonis edixerat Praetor. *In bonis libertae,* inquit Vlpianus, *patrono nihil iuris ex edicto datur. Fragm. XXIX,* 2. Quod non ita intelligendum, ac ſi patronis Praetor hic ſuccurrere noluerit, ſed quod non opus hac in re fuerit praetoris beneficio. Libertae enim nullos habebant heredes ſuos, qui patronum excluderent. Quumque patroni legitimi eſſent earum tutores: conſequens erat, vt nec teſtari, nec in manum conuenire ſine eorum auctoritate poſſent. Vlpian. *Fragm. XI,* 27. Itaque inteſtatis mortuis, ſemper hereditas ad patronos pertinebat, neque contingere poterat, vt hi bonis earum exciderent.

V. In libertae bona ſemper ſuccedebat patronus.

VI. Aſt lege Papia Poppaea, quae varia foecunditati praemia propoſuit, etiam libertabus quodammodo facultas data eſt patronos hereditate excludendi. Ea enim lex tutela liberauit libertas, quae vel quatuor liberos eſſent enixae, Vlp. *Fragm. XXIX,* 3. vel certe ius quatuor liberorum beneficio principum impetraſſent, cuius rei exemplum exſtat apud Sueton. *Claud. XIX.* nec non apud Grut. *Inſcript. p. DCXXXI,* 2. vbi mentio Corneliae Zoſimae HABENTIS IVS QVATVOR LIBERORVM BENEFICIO CAESAR. Conſequens ergo erat, vt hae libertae & libere ſine auctoritate patronorum teſtari poſſent, & patronos hereditate excludere. Ne tamen id fraudi eſſet patronis, eadem lege cautum eſt, vt pro numero liberorum libertae ſuperſtitum patrono virilis pars deberetur. Vlpian. *l. c.* Add. *Comment. noſtr. ad L. Iul. & Pap. Popp. II,* 11. *p.* 242.

VI. Lex tamen Papia quibusdam libertabus conceſſit teſtamenti factionem.

VII.

VII. Eiusdem legis caput de bonis liberti centenarii.

VII. Eadem lege etiam de bonis libertorum nonnulla statuta sunt, quae nobis seruauit Iustinianus §. 2. *Inst. h. t.* Cautum est enim, vt ex bonis liberti eius, qui sestertia CM. patrimonium reliquerat,& pauciores quam tres liberos, (siue is testamento facto, siue intestatus mortuus erat,) virilis pars patrono eiusue liberis masculis, deberetur, sin tres liberos haberet, patrono in eius hereditate nihil iuris esset. Sin non haberet sestertium centum, liberam libertus haberet testandi facultatem, & si libertus liberos non haberet iure antiquo patroni eorumue liberi masculi ab intestato succederent: sin sine liberis decederet, patronus ius nullum in eius bonis haberet. Nam summa haec pro Augustei aeui opulentia minor procul dubio videbatur, quam vt eius rationem haberent leges. Perizon. Dissert *de Lege Vocon. p.* 171. Conf. Iac. Gothofr. *ad Leg. Pap. Popp. XXV. p.* 296. & *Comment. nostr. II,* 22. *p.* 350. *sequ.*

VIII. Aliud eiusdem legis caput de successione patronae.

VIII. Denique quum beneficium Praetoris, quod §. III. & IV. descripsimus, ad solos patronos, non item patronas, pertineret· eadem lex Papia Poppaea patronae ingenuae duos, libertinae tres liberos enixae, id iuris dedit, quod patronus habebat ex edicto, vt scilicet posset bonorum possessionem contra tabulas liberti, aut ab intestato contra heredes non naturales petere. Vlpian. *Fragm. XXIX,* 5. 6. Vid. *Comm nostr. ad Leg. Iul. & Pap. Poppaeam II,* 22. *p.* 357. Eadem lex Papia liberis patronae ingenuae, trium liberorum iure honoratae, idem ius concessit,

cessit, quod ipsi patronae tribuerat. Vlp. *l. c. n. 7.* Add. *Comm. nostr. II, 22. p. 358.*

IX. Omnes vero hae leges non nisi de libertinis ciuibus Romanis loquuntur. Tempore enim conscriptarum XII. Tabularum, vti & libera republica, omnes libertini ad ciuitatem Romanam adspirabant. Postea sub Augusto, quo imperante etiam lex Papia Poppaea lata est, libertini quidam dedititiae conditionis esse coeperunt, quemadmodum sub Tiberio Iuniani Latini orti sunt, (Vide supra *ad Lib. I. Tit. IV. V. n. 11. sequ.*) At ne Latini quidem, nedum dedititii, habebant testamenti factionem: *L. 1. pr. D. de suis & legit. hered.* sed bona eorum, tamquam seruorum peculia, manumissores retinebant. §. 4. *Inst. h. t.* Porro SC. Largiano (*d*) cautum, vt liberi manumissoris non nominatim exheredes scripti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeferrentur. *L. vn. C. de Lat. lib. toll.* Immo & D. Traianus edixit, vt liberti Latini, qui inuito vel ignorante patrono ad ciuitatis iura festinauerint, ex beneficio principis, viui quidem ciues Romani haberentur, at morerentur tamen Latini. §. 4. *Inst. h. t. L. vn. princ. & §. vlt. C. de Lat. lib. toll.* Quare in eo durissima erat Latinorum dedititiorumque con-

IX. Qualis fuerit successio in bonis dedititiorum & Latinorum.

(*d*) Videtur id SC. conditum anno V. C. Iↄccxciiii. Ti. Claudio Drusi F. Caes. Aug. & A. Caecina Largo Coss. Quod vero Largianum, non Claudianum dictum id SC. inde esse videtur, quod Claudius Caesar hunc consulatum per duos tantum menses gessit, collegae vero Largo magistratum in annum totum prorogauit, teste Dione Cassio LX. p. 771.

(e)

conditio nec poterat vllo casu patronus libertorum eiusmodi hereditate priuari.

X. Nouum ius a Iustiniano inuectum. X. Verum Iustinianus nullam hic antiqui iuris vel volam vel vestigium reliquit. In constitutione enim, quam *superiore Titulo* § 4. allegauimus, quaeque in Basilicis exstat *Tom. VI. p.* 595. iussit, vt si libertus vel liberta minores centenariis essent, id est, minus quam centum aureorum haberent substantiam, (*e*) nullum locum haberet patronus in eorum successione, dummodo testamentum fecerint. Sin intestati decesserint, nullis liberis relictis, patronatus ius ex lege XII. tabularum integrum maneret. In maiorum centenariis bona, si liberos haberent heredes vel bonorum possessores, nihil iuris patrono esset: sin sine liberis decesserint intestati, ad omnem hereditatem patroni patronaeue vocarentur; sin vero fecerint testamentum, patronosque aut patronas praeterierint, hi per bonorum possessionem tertiam bonorum partem

(*e*) Pro mille enim sestertiis Lege Papia Poppaea definitis Imperator vnum aureum substituit, & quidem tamquam interpres. (*Vid.* §. 3. *Inst. h. t.*) Sed lepida sane interpretatio, quae historiae plane repugnat. Aureus enim, qualis Iustiniani aeuo in vsu fuit, vix centum sestertiis respondit. Siquidem adhuc Vlpiani aeuo dena tantum sestertia centum aureos conficiebant. Hinc aduocatorum honorarium denis sestertiis definitum dicitur apud Tacit. *Ann. XI*, 7. centum aureis apud Vlpian. *L.* 1. §. 12. *D. de extraord. cognit.* Vid. Gronou. *de Pecun. vet. I*, 5. Sed saepius in Pandectis ex CM. sestertium Tribonianus exsculpsit C. aureos. Vid. Cuiac. *Obseru. XLX*, 31. & *ad L.* 10. *D. de dolo malo.*

(*a*)

tem, (non vt antea dimidiam,) consequerentur, ita, vt eam portionem sine onere haberent, & ne legata quidem aut fideicommissa liberis liberti libertaeue praestare cogerentur. Ius porro illud succedendi in bonis libertorum Iustinianus etiam ad collaterales patronorum cognatosque vsque ad quintum gradum extendit. §. 4. *Inst. h. t.* Denique sublata Latinitatis & dedititiorum conditione, omnibus promiscue libertinis testandi ius indulsit. *L. vn. C. de Lat. lib. toll. & L. vn. C. de ded. lib. toll.* adeoque patronis vel ius suum, vel saltim partem speratae hereditatis ademit.

TIT. IX.

DE

ADSIGNATIONE LIBERTORVM.

ADsignatio libertorum veluti exceptio erat legum de successione libertorum. Nam quod generaliter superiore titulo definitum est, patroni liberos mortuo parente aequis portionibus in bonis libertorum succedere, id hanc habere exceptionem intelligitur, nisi vni ex liberis libertum adsignauerit patronus. Quae adsignatio qualis fuerit, ad hunc titulum docendum est.

I. Iura patronatus in quonam constiterint.

I. Satis opima olim erant iura patronatus. Praeter spem enim successionis, cum isto iure coniunctam, de qua titulo praecedente actum, patrono debebantur operae, dona, munera. Vid. Iac. Oisel. *ad* Caii *Inst. II,* 9. 4. *p. m.* 156. Immo libertus, non minus, quam filius, alere tene-

tenebatur patronum pro modo facultatum, si is ad egestatem vergeret. Paull. *Recept. Sent. II*, 32. 1. *L.* 5. §. 18. *& L. vlt. D. de agnosc. & alend. lib.* Vnde opulenti liberti veluti pars quaedam erant patrimonii & iure is poterat locupletior videri, cui plures essent liberti locupletiores.

II. Adsignatio libertorum qualis? II. Quemadmodum igitur parentes liberis certam bonorum portionem solebant dare, ita & iisdem poterant adsignare libertos. *Adsignare* vero *libertum* erat testificari, cuius ex liberis libertum parens esse velit, *L.* 107. *D. de verb. signif.* eaque adsignatio non solum testamento & codicillis fieri poterat, sed & per modum contractus, aut donationis inter viuos, vel mortis caussa, quibuscunque verbis, epistola, chirographo, pure, sub conditione, immo & solo nutu. *L.* 1. §. 3. *& L.* 7. *D. de adsign. lib.* Dabatur tamen ea adsignandi facultas tantum ei, qui duos pluresue liberos in potestate habebat. Hic enim solus libertum libertamue adsignare poterat. §. 2. *Inst. h. t.* Quod si vero is, cui adsignatus erat libertus, emancipatus fuerat, euanescebat adsignatio. *L.* 1. *fin. D. eod.* §. 3. *Inst. h. t.* Cui non opponenda *L.* 9. *D. h. t.* vbi Modestinus & emancipato libertum adsignari posse statuit. Potest enim pater & emancipato adsignare si velit. At si suo adsignarit, eumque postea emanciparit, mutasse videtur sententiam. Vid. Merill. *Obs. VII.* 13.

III. De ea SC. Claudianum. III. De hac ergo libertorum adsignatione prodiit SC. Claudianum anno V. C. IↃCCXCIIX. Velleio Rufo & P. Ostorio Scapula Coss. suffectis,

ctis, (a) cuius ipsa legitima verba nobis seruauit Vlpianus *L. 8. pr. D. h. t.* SI QVI DVOS PLVRESVE LIBEROS IVSTIS NVPTIIS QVAESITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTAVE SVA SIGNIFICASSET, CVIVS EX LIBERIS SVIS EVM LIBERTVM EAMVE LIBERTAM ESSE VELLET IS EAVE QVANDOQVE IS QVI EVM EAMVE MANVMISIT INTER VIVOS VEL TESTAMENTO, IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLVS EI PATRONVS SOLAVE PATRONA ESSET PERINDE ATQVE SI AB EO EAVE LIBERTATEM CONSEQVVTVS CONSEQVVTAVE ESSET. VTIQVE SI EX LIBERIS QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQVE EI LIBERI VLLI ESSENT, CETERIS EIVS LIBERIS, QVI MANVMISIT, PERINDE OMNIA IVRA SERVENTVR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO EAVE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET.

IV. Ex hoc ergo SC. quisque libertum vni ex liberis in potestate constitutis pro arbitrio ad- IV. Eius explicatio.

(a) In §. 3. *Inst. h. t.* coss. vocantur Sabellius Rufus & Asterius Scapula: *L. 1. pr. D. eod.* Velleius Rufus & Osterius Scapula, quomodo etiam ap. Hub. Golzium *in Fastis p.* 239. leguntur. Genuina nomina restituisse ibi videtur Pigh. *Annal. Lib. XVIII. p.* 576. *Tom. III.* vbi alterum coss. *P. Suilium Rufum*; alterum *P. Ostorium Scapulam* vocat. Ceterum alias nomina *Asterius*, *Hasterius*, *Osterius*, *Austerius*, *Austerus* saepe confundi, docuit V. A. Bynkersh. *Obs. III, 7. p.* 242.

adſignare poterat. Quo facto, non omnes patroni liberi, ſed is, cui adſignatus libertus fuerat, ad ſucceſſionem vocabatur, quod ius etiam tum ſaluum erat illi, cui libertus adſignatus, ſi patronus mediam capitis deminutionem fuiſſet paſſus. Eo vero, cui libertus adſignatus fuerat, capite deminuto, reliquis liberis iura patronatus ſalua erant, perinde ac ſi nihil patronus de adſignatione liberti ſignificaſſet. Vinc. Grauina *de Leg. & SC. LXXXII. p.* 652. Arn. Vinn. *Comment. ad Inſt. h. t.*

TIT. X.

DE
BONORVM POSSESSIONIBVS.

DIximus ſupra ad *Lib. I. Tit. II.* §. 23. Praetores id praecipue egiſſe, vt leges ſub ſpecie aequitatis dictis ſuis euerterent, eumque in finem noua commentos eſſe vocabula. Huius rei ſpecimen hic titulus dabit. Saepe enim, vbi *hereditatem* negabant leges, Praetores dabant BONORVM POSSESSIONEM, quum tamen inter ea vocabula, quod ad effectum attinet, nulla plane ſit differentia.

I. Quid bonorum poſſeſſio, quid poſſeſſio bonorum?

I. Quum hic in vocabulis luſerit Praetor, de ipſo illo vocabulo praetorio nonnulla praemittenda ſunt. Notandum ergo, plerumque differre *bonorum poſſeſſionem*, & *poſſeſſionem bonorum.* Illa enim hereditatem praetoriam; haec illam poſſeſſionem, in quam creditores, legatarii

rii aliiue immittebantur, denotat. (*a*) Briſſon. *de Verb. ſignif. p. m.* 4. Non obſeruarunt tamen illud diſcrimen Macer. *L.* 4. §. *vlt. D. de offic. eius cui mand. iurisd.* & Paullus *L.* 35. *D. de oblig. & action.* Vocabatur etiam praetoria iſta hereditas abſolute *poſſeſſio*, & Graecis *διακαχὴ*, vel *διακατοχὴ*. Vnde Vlpianus *Titulum XXVIII. Fragmentorum* inſcribit *de poſſeſſionibus.* Ad quam rubricam quidem obſeruat V. C. Schultingius p. 671. vocabulum *poſſeſſionis* ſimpliciter hoc ſenſu non ſolere vſurpari: ſed aliud euincunt *L.* 12. *D. de Carbon. edict. L.* 77. §. 31. *D. de legat.* 2. Aliquando & *hereditatis poſſeſſionem* apud veteres legi, iam obſeruauit Cuiac. *Obſ. IV*, 16.

II. Vlpiano *L.* 3. §. 2. *D. de bon. poſſeſſ.* BONORVM POSSESSIO eſt *ius perſequendi retinendiue patrimonii, ſiue rei, quae cuiusque, quum moritur, fuit.* Sed quum Paullo obſcurior ea ſit definitio: rectius dixeris, eſſe hereditatem perſonis quibusdam, iure ciuili inhabilibus, edicto arbitrioque (*b*) praetoris delatam, vnde & Graeci — II. Quid ſit bonorum poſſeſſio?

(*a*) Vtrumque vocabulum accurate diſtinxit Imperator. §. 4. *Inſt. h. t.*

(*b*) In praetoris fuiſſe poteſtate, velletne bonorum poſſeſſionem dare, nec ne; ſatis euincunt exempla, quibus praetor bonorum poſſeſſionem certis perſonis negauit, quas tamen edicto ſuo non exceperat. Sane Q. Metellus, Praetor, Vetilio, lenoni, bonorum Iuuentii poſſeſſionem ſecundum tabulas dare recuſabat, tantum quod leno eſſet. Val. Max. VII, 7. 7. Nonnunquam tamen & conſules intercedebant. Sic quum Genutius, Matris magnae Gallus, a Cn. Oreſte Praetore bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas impetraſſet: Mamercus Aemilius Lepidus Coſ. Praetoriam iuris-

Graeci eam saepius vocant *πραιτωρίαν διαδοχὴν*, vel vti in Glossis est *ὑπαρχόντων διακατοχὴν*.

III. Quotuplex. III. Ceterum varie diuiduntur bonorum possessiones. Aliae ordinariae sunt, a praetore introductae. *L.* 3. §. *vlt. de Carbon. edict.* aliae extraordinariae quae ex legibus, SC. constitutionibus principum, vel iure nouo descendunt. §. 3. *Inst. h. t.* De bonorum possessionibus extraordinariis quae ex Constitutionibus Principum natae sunt, consulendus est Cuiac. *Obs. XI*, 14. Ordinariae vel *edictales* erant vbi nulla opus erat caussae cognitione; *L.* 30. §. 1, *D. de adquir. hered. L.* 1. §. 1. *D. si tabulae nullae exstab.* vel *decretales* quae cognitionem (*c*) decretumque desiderabant. *L.* 1. §. 7. *D. de success. edict. L.* 2. §. 1. *D. quis ordo in possess. seruetur. L.* 2. §. 11. *D. ad. SC. Tertull. & Orphit.* Vtraque vel *ex testamento* dabatur, vel *ab intestato*. Si ex testamento, tum vel *contra tabulas*, id est, contra testamentum, siue *contra lignum*, dabatur, eaque Graecis *ἐναντίωσις κατὰ διαθήκης* dicitur; vel secundum tabulas: *Princ. Inst. h. t.* aut, si sine scripto testamentum conditum, tum vel *secundum nuncupationem bonorum*, vel *contra eamdem* bonorum possessio compete-

iurisdictionem abrogare non dubitauit, non aliam ob caussam, quam quia Genucius amputatis genitalibus nec vir esset nec mulier. Val. Max. VII, 6. 7.

(*c*) Equidem bonorum possessiones aliae de plano, aliae pro tribunali petebantur. *L.* 2. *D. quis ordo in bon. possess.* Ast dari aliter non poterant, quae exigebant decretum, quam pro tribunali: quia neque decretum de plano interponi, nec caussa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali, dari poterat. *L.* 1. *si caussa D. de bon. possess.*

(*d*)

petebat. *L. vlt. C. de bonor. poss. secund. tab. L. 1. C. de bon. poss. contra tab.* Ab inteltato vero dabatur vel ius legitimum habentibus, vel non legitimum, propter capitis deminutionem. Denique bonorum possessio aut *cum re dabatur*, aut *sine re*. Cum re, si is, qui acceperat, cum effectu bona retinebat; sine re, quum alius iure ciuili euincere hereditatem poterat. Sic verbi caussa, si suus heres intestato erat; bonorum possessio alii data erat sine re, siquidem suus heres euincere hereditatem iure legitimo poterat. Vlp. *Fragm.* XXVIII, 13. XXIII, 6.

IV. Quod ad bonorum possessiones attinet, quae ex testamento descendunt, eae, vt dixi, vel secundum tabulas dabantur, vel contra tabulas. Contra tabulas bonorum possessio erat omnium prima, de qua edixerat Praetor, vnde & *ex prima parte vel ex primo edicto* bonorum possessio dari dicebatur, quoties dabatur contra tabulas. *L. 4. & 12. D. de edict. Carbon. & L. 2. D. de bon. liber.* Quem ordinem ob aequitatem etiam atque etiam commendat. Vlp. *L. 2. pr. D. de bon. poss. sec. tab.* **IV. Bonorum possessio contra tabulas.**

V. Dabatur autem ea bonorum possessio liberis emancipatis, a patre testamento praeteritis: non autem suis, qui praeteriti testamentum nullum dicunt: *L. 1. D. de iniust. rupt. irr. fact. test.* nisi hoc remedio vti malint, quod ipsis licet iure nouo. *L. 2. C. de bon. poss. contra tab.* Proprie tamen haec bonorum possessio, vti dixi ad solos emancipatos pertinet. Quamuis enim ad eos non pertineret legitima hereditas: praetor tamen, naturalem sequutus aequita- **V. Cui data sit?**

tem, hos quoque ad bonorum possessionem vocabat. *L. vn. D. quis ordo in bon. possess.* Eadem parte edicti vocabat adoptiuos, non vero in adoptionem datos. Vlpian. *Fragm.* XXVIII, 3. Hos enim quia in aliam familiam, aliaque sacra transierant, nec iuuit Praetor, nisi eo tantum casu, si ipsi a patre naturali heredes instituti essent, & alii liberi praeteriti. Tum enim his bonorum possessionem petentibus, illi quoque vna admittebantur. *L. 8. §. 11. D. de bon. possess. contr. tab. L. 1. §. 12. D. de ventr. in poss. mitt.* Alias nihil intererat siue emancipati naturales essent, siue adoptiui, siue nati, siue postumi, siue primi, siue vlteriorum graduum. *L. 1. pr. L. 3. pr. §. 1. & seq. D. de bon. poss. contra tab.* Ceterum emancipati, impetrata contra tabulas bonorum possessione, cauere debebant fratribus, qui in potestate manserant, & bona, quae moriente patre habuerant, se collaturos. Paull. *Sent. V*, 9. 4. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 4.

VI. Bonorum possessio secundum tabulas. VI. Secundum tabulas dabatur bonorum possessio iis, quibus licet testamento scriptis heredibus, subtilitas aliqua iuris ciuilis obstabat. Quod si enim eorum, quibus contra tabulas competebat, aut esset, aut peteret nemo: (*d*) praetor scriptos heredes admittebat, dummodo testamentum non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis esset signatum, Vlpian.

(*d*) Alias enim praetor nulli legitimo heredi ius suum adimere poterat. Quare haec bonorum possessio secundum tabulas non semper dabatur cum re, obstante iure ciuili. Vid. Vlpian. *Fragm. XXIII*, 6.

Vlpian. *Fragm. XXVII, 6.* Eam enim ſolam ſollemnitatem in teſtamentis requirebat Praetor. Vnde in edicto ſuo Verres apud Cic. *Verr. I, 45.* SI DE HEREDITATE AMBIGITVR, ET TABVLAE TESTAMENTI, OBSIGNATAE NON MINVS MVLTIS SIGNIS, QVAM E LEGE OPORTEAT, AD ME PROFERENTVR: SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI POTISSIMVM HEREDITATEM DABO. Ex quo loco ſimul diſcimus, hanc bonorum poſſeſſionem ſatis antiquam eſſe, maxime, quum Cicero eo loco obſeruet, id edictum *tralatitium* eſſe.

VII. Inteſtati dabatur bonorum poſſeſſio ſi tabulae nullae exſtarent, per octo gradus. (*e*) Primus dictus eſt VNDE LIBERI. Dabatur ea bonorum poſſeſſio liberis non ſolum emancipatis, & adoptiuis, ſed & ſuis, quos confirmandi iuris ciuilis cauſſa vocabat, non vero in adoptionem datis Vlpian. *Fragm.* XXVIII, 8. Secundus VNDE LEGITIMI. Hac edicti parte vocabat praetor ad bonorum poſſeſſionem, QVEM DEFVNCTO HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATVS MORTVVS ESSET. (*f*) Tales erant agnati quibus ex lege XII. Tabularum hereditas debebatur. Nec non omnes reliqui, quos vel Lex alia, vel

VII. Ordo bonorum poſſeſſionis ab inteſtato.

(*e*) Vlpianus *Fragm. XXVIII, 7.* tantum ſeptem numerat gradus, omittitque gradum tertium.

(*f*) Legitima haec ſunt edicti verba, quae ſervauit Iulianus *L. 1. §. 4. D. vnde legitimi* vnde & haec bonorum poſſeſſio vocatur TVM QVEM HEREDEM, a vocabulis initialibus. *L. 1. D. vt ex legib.*

vel SC. heredes faciebat. *L.* 2. §. 4. *L.* 3. *D. vnde legit.* His veteri iure etiam extraneus manumissor accensebatur. Si quis enim filium emancipaturus extraneo cuidam, illum imaginaria venditione ter mancipauerat, & hic extraneus ei manumiserat non interposita a patre naturali fiducia de remancipatione: extraneus adquirebat sibi ius patronatus, adeoque agnatum loco erat. Vid supra *Lib. I. Tit. XII.* §. 9. & *Lib. III. Tit. VIII.* §. 1. Sed huic extraneo manumissori Praetor praeferebat decem personas. Et haec origo tertii gradus VNDE DECEM PERSONAE. Tales erant pater, mater, auus, auia, tam paterni quam materni, filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia, frater sororue, consanguinei vel vterini §. 1. *Inst. h. t.* Vlp. apud *Auct. Collat. Leg. Mos.* & *Rom. XVI*, 9. (g) Et ex hoc capite profecta est bonorum possessio, de qua Valer. Max. VII, 7. 5. Quartus gradus est VNDE COGNATI. Quamuis enim hos non vocarent leges XII. Tabularum: *L.* 1. *pr. D. vnde cogn.* proximos tamen vocabat Praetor, iisque etiam accensebat agnatos capite deminutos. Vlp. *Fragm.* XXVIII, 9. Quinto TANQVAM EX FAMILIA, (h) vocabantur agnati

(g) In Fragmentis Vlp. omissa est ille bonorum possessionis gradus VNDE DECEM PERSONAE, quia forsan ordinarie tum emancipatio fiebat contracta fiducia, adeoque hoc edictum haut magni vsus esset. In pandectis vero altum de hac bonorum possessione silentium, quia ea ob constitutionem Iustiniani, de qua §. 2. *Inst. h. t.* euanuerat.

(h) Vel potius TVM QVEM EX FAMILIA. Omnia enim

agnati, patroni quibus alias ex legibus XII. Tabularum non debebatur ſucceſſio in bonis libertorum Vlp. *Fragm.* XXVIII, 7. Sexto PRO PATRONIS. Quamuis enim ſatis hactenus cautum videretur patronis eorumque liberis, qui erant in familia: denuo tamen eos vocandos cenſuit praetor, ſi forte tempore vel repudiatione factum eſſet, quo minus ex praecedentibus partibus edicti poſſent venire. Quin eadem edicti parte vocabantur etiam liberi patronorum emancipati & in adoptionem dati, nec non patronorum parentes, quorum omnium nulla iure ciuili habita fuerat ratio. Vid. Theoph. *ad* §. 1. *Inſt. h. t.* Schulting. *Iuriſpr. vet. Anteiuſt. p.* 673. Vnde non eſt, quod mirentur Fr. Hotomanus, Bachouius, Arn. Vinnius, aliique viri doctiſſimi, toties in edicto Praetoris patronos ad bonorum poſſeſſionem vocari. Septimus gradus eſt VNDE VIR ET VXOR. Quamuis enim Praetoris beneficio olim opus haut eſſet quum nuptiae omnes fierent vel per confarreationem, vel per coemtionem, vel per vſum, ſiquidem tunc vir omnia vxoris bona dotis loco capiebat, vxor vero marito erat heres ſua: (vide ſupra *Libr. I. Tit. X.* §. *VI. VII.*) magnus tamen erat illius vſus ex quo rariores eſſe coeperant illi nuptiarum ritus. Ceterum ex hoc edicto vir vxori inteſtatae, & vxor viro inteſtato

enim haec genera bonorum poſſeſſionum nomina a vocibus initialibus capitum edicti ſortita ſunt Cuiac. ad Vlp. *Fragm. XXVIII*, 7. Ian. a Coſta *ad* §. 2. *Inſt. h. t.* & §. 4. *Inſt. quib. mod. tut. fin.*

to, ſuccedebat. Octauo denique vocabantur COGNATI MANVMISSORIS. Vocatum enim eſſe ad bona filii manumiſſorem patrem, eiusque agnatos & cognatos, nec non patronum patroni, etiamſi is ipſe libertinus eſſet, tradit Imperator in ſaepius laudata conſtitutione de ſucceſſione libertorum, quae exſtat in Baſilicis *Tom. VI. p.* 595.

VIII. Bona caduca.

VIII. Eo vsque Praetoris beneficium pertingebat. Si nemo erat, ad quem bonorum pertineret poſſeſſio, aut ſi quis erat quidem, ſed ius ſuum omiſerat, vel capere non poterat, vel ante apertum teſtamentum deceſſerat, ex lege Papia Poppaea bona omnia, tamquam caduca, quaſi caduca, ereptitia, vacantia, populo deferebantur, adeoque ſuccedebat aerarium. Vlpian. *Fragm.* XXVIII, 7. I, 21. *L.* 13. *pr. & L.* 15. §. 3. *D. de iure fiſci.* Tacit. *Annal.* III, 28. Poſtea huiusmodi bona ex parte non populus, ſed fiſcus occupabat, praecipue tempore Hadriani. *L.* 20. §. 6. *D. de hered. petit.* Denique Antoninus Baſſianus Caracalla (*i*) omnia caduca fiſco vindicauit. Vlpian. *Fragm.* XVII, 2.

IX. Quid ſi bonorum poſſeſſio non petita.

IX. Quum vero plures gradus ſucceſſionis introduxiſſet Praetor, eosque per ordinem diſpoſuiſſet: in vnaquaque vero ſpecie ſucceſſionis plures ſaepe exſtarent diſpari gradu perſonae: ne actiones creditorum differrentur, ſed habe-

(*i*) Hunc enim ab Vlpiano plerumque indigitari, quoties vel Imperatoris abſolute meminit, vel Antonini, luculenter poſt Ezech. Spanhemium, oſtendit V. C. Schulting. *iurispr. vet. Anteiuſt. p.* 617.

(*a*)

haberent, quos conuenirent, & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur: ideo petendae bonorum possessioni certum tempus solebat praefiniri, & parentibus quidem liberisque annus, ex quo petere poterant, ceteris centum dies vtiles. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 10. §. 4. *6. Inst. h. t.* An dies, quibus pater sciuerat, bonorum possessionem competere, etiam filio cedant, disputant Cuiac. *Obs. XIV*, 8. Merill. *V*, 2. Intra quos dies si quis non petierat, ad bonorum possessionem sequens gradus admittebatur, perinde ac si superiores non essent §. 5. *Inst. h. t.* Vlpian. *l. c.* §. 11. Quae omnia ex SVCCESSORIO EDICTO proficiscuntur, de quo singularis exstat in Pandectis titulus.

X. Ceterum vetus petitio postulatio vel agnitio bonorum possessionis sollemnis erat, vt patet ex *L. 1. C. comm. de success.* adeoque fieri debebat conceptis verbis ac formulis, quae quales fuerint, hodie vix liquet, siquidem nec Brissonius eas restituere potuit. Nec apud quemuis magistratum peti poterat bonorum possessio, sed in vrbe apud praetorem, in prouincia apud Praesidem. *L. 2. §. 1. seq. D. quis ordo in bon. possess.* Ast formulas aeque, ac illam Praetores & Praesides adeundi necessitatem sustulere posteriores Imperatores §. *vlt. Inst. h. t.* inprimis Constantinus, qui exclusis inanibus verborum captionibus, concessit, vt quilibet iudex vel magistratus, etiam municipalis posset adiri, atque apud hunc, interposita qualicunque voluntatis testatione, bonorum possessio peti. *L. vlt. C. qui admitt. ad bon. possess.*

X. Quomodo petita?

XI.

XI. Quomodo data? XI. Quemadmodum vero heredes praetorii bonorum possessionem PETERE & POSTVLARE dicebantur: ita praetor eamdem DABAT, & tum bonorum possessio ACCIPI & AGNOSCI dicebatur. In danda bonorum possessione formula vtebatur Praetor BONORVM POSSESSIONEM DO. Ast si decreto interposito, dicebat: IN BONA IRE IVBEO Valer. Max. VII, 7. IN POSSESSIONEM ESSE IVBEO: alia erat ratio. Posteriores enim formulae tum plerumque locum habebant, cum praetor in possessionem mittebat rei seruandae causa, vel legatorum seruandorum gratia, siue quod reus neque potestatem sui faceret neque defenderetur. Adeoque haec sollemnia verba ad possessionem potius bonorum, quam bonorum possessionem videntur pertinere. Briss. *Form. V. p.* 408.

XII. Ius nouum. XII. Et hoc quidem fuit ius antiquum bonorum possessionis. At Iustinianus hic quoque multa suo more mutauit. Nam ex intestati bonorum possessionibus tertiam, quintam & octauam speciem plane sustulit; reliquas in pandectas referri iussit. §. 2. 3. *Inst. h. t.*

TIT. XI.

DE

ADQVISITIONE PER ADROGATIONEM.

PLures sunt modi adquirendi per vniuersitatem. Caius *Inst. II, 2. princ.* eo refert *hereditatem*

tatem, *emtionem* (per quam non cum Contio mulieris in manum conuentionem, nec cum Aleandro emtionem familiae, ſed emtionem bonorum debitoris intelligimus. Vid. Iac. Oiſel. *ad* Caii *Inſt. l. c. p. m.* 92.) & *arrogationem*. Sed recte A. Contius *Diſp. Iur. ciu. I*, 12. alios quosdam addit adquirendi modos, veluti *bonorum poſſeſſionem*, *addictionem bonorum libertatum conſeruandarum cauſſa*, & eam quae fiebat per *reductionem liberae mulieris in ſeruitutem ex SC. Claudiano.* Quum ergo de *hereditatibus* & *bonorum poſſeſſionibus* ſatis prolixe adhuc egerit Imperator, *emtio* vero *bonorum* quae iam Iuſtiniani aeuo ab vſu receſſerit, itidem ſupra ſatis explicata ſit: nunc reliquas adquiſitionum, quae per vniuerſitatem fiunt, ſpecies exſequemur, & hoc quidem titulo de *adquiſitione per adrogationem*; ſequente XII. de *bonorum addictione, quae fit libertatis conſeruandae cauſa*, & titulo denique XIII. de *SCto Claudiano* agemus.

I. Quid adrogatio ſit, quo ritu, quaque ſollemnitate fieri debuerit, iam ſupra *Libro I. Tit. XI. §. V. ſequ.* dicere occupauimus. Vbi etiam §. *VI. VII. & XVIII.* obſeruauimus, adrogatum tranſiſſe in alia ſacra, aliamque familiam, adeoque adrogatorem adrogatum in poteſtate habuiſſe. Gell. *Noct. Att. V*, 19. Quum itaque patria poteſtas etiam illud ius complecteretur, vt quidquid adquirerent filii, non ſibi, ſed patri adquirerent: (vid. ſupra *Lib. I. Tit. IX.* §. 7.) conſequens erat, vt & adrogati bona vniuerſa & iura adquireret adrogator. Vnde omnia, quae adrogati fuerant, tacito iure ad eum transire

I. Omnia bona & iura adrogati tranſibant ad adrogatorem.

ire dicuntur, qui adrogauit, *L.* 15. *D. de adopt.* Cum capite ergo etiam fortunae eius in familiam & domum adrogatoris transferebantur, adeo, vt & actiones & nomina transirent sine cessione. §. 1. *Inst. h. t.* Attamen filius stricto iure manebat debitor adeoque arrogator ex debito filii conueniri non poterat. §. *vlt. Inst. h. t. L. pen. C. ne vx. pro marit.*

II. Exceptis iis, quae capitis deminutione perimebantur.

II. Excepta tamen erant ea iura, quae capitis deminutione perimi solebant. Talia erant operarum officialium obligationes, ius adgnationis, vsus & vsusfructus. Haec quum capitis deminutione perire possent. *L.* 7. *D. de cap. demin. L.* 1. *D. quibus mod. vsusfr. amittatur.* Paull. *Recept. Sent. III,* 6. 39. omnes vero, qui se adrogari sinunt, capitis deminutionem paterentur: non poterant profecto cum reliquis iuribus ad adrogatorem transire. §. 1. *Inst. h. t.*

III. Ius nouum.

III. Sed & haec sustulit Iustinianus. Adrogatoribus enim non omnium bonorum adquisitionem, sed vsumfructum tantum, dominio arrogatis integro seruato, concessit. Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem transire voluit, nisi superessent aliae personae, quae patrem in iis, quae adquiri non possent, ex constitutione antecedant. §. 2. *Inst. h. t.* Idem etiam Iustinianus consultissima ratione sanxit, vt arrogator ex filii arrogati contractibus conueniretur, &, si ille hunc defendere nollet, creditoribus bona filii, quorum pater arrogator vsumfructum habiturus fuisset, possidere permitteretur. §. *vlt. Inst. h. t.*

TIT.

TIT. XII.

DE
EO CVI LIBERTATIS CAVSSA BONA ADDICVNTVR.

Bonorum addictio libertatum conseruandarum caussa tota ita comparata est, vt sine antiquitatum cognitione intelligi nequeat. Ast antiquorum mores in venditione bonorum obseruati aliaque, ad quae hoc titulo adluditur, iam alio loco exposita sunt, ad quae hic licebit lectorem remittere.

I. Saepe fiebat, vt obaeratus quispiam facto testamento, heredem instituerit extraneum, simulque seruis quibusdam libertatem vel legaret vel fideicommisso daret. Non adeunte ergo herede, & hereditatem ob latitans aes alienum sibi suspectam repudiante, libertates etiam corruebant. *L.* 2. *C. de test. man. L.* 1. *C. de fideic. libert.* I. Casus hoc titulo supponendus.

II. Quum vero nihilominus magnus esset libertatis fauor: D. Marcus Imperator rescripto ad Pompilium Rufum statuit, vt bona, quae iam non sine ignominia defuncti venire debebant, seruo potius cuidam testamento manumisso addicerentur, (*a*) ea tamen lege, vt non solum serui, quibus tum directo tum per fideicommis- II. Rescriptum D. Marci.

(*a*) Is ergo, cui addicta bona, nec heres erat, nec bonorum possessor. Bonorum tamen possessori adsimilabatur. *L.* 4. §. 21. *D. de fideicomm. lib.*

commissum libertas data, libertatem consequerentur, verum etiam creditoribus caueretur de solido singulis soluendo. Quin & fisco bona non aliter addici passus est Imperator, quam vt libertas iis esset salua, qui eam adita hereditate consequi potuissent. Ipsum rescriptum D. Marci integrum exstat §. 1. *Inst. h. t.* De Pompilio Rufo, ad quem Imperator rescripsit, disputant, seruusne an liber homo fuerit? Seruum fuisse, existimat Theophilus *d.* §. 1. vbi eum ἕνα τῶν τυχόντων ἐλευθερίας ἐν τῇ διαθήκῃ, *vnum eorum, qui libertatem testamento consequuti fuerant*, adpellat. Sed negat Arnold. Vinn. ad *d.* §. 1. siquidem haec nomina seruis non magis conueniant, quam Caii Seii *L.* 23 *D. de manumiss.* Sed seruum fuisse mihi vix videtur dubitandum. Quid mouisset enim extraneum, vt tam duris conditionibus addici sibi pateretur hereditatem Virginii Valentis, aere alieno oppressam? Nomen vero Pompilii Rufi non a D. Marco, sed ab Imperatore Iustiniano ei datum videtur per πρόληψιν, quia libertini solebant aut manumissorum aut eorum, quorum se patrocinio adplicabant nomina adsumere. Atque ita etiam sentit Eguinarius Baro.

III. Caussa huius rescripti.

III. Caussae ergo huius constitutionis sunt tum libertatis fauor, tum defuncti existimatio, quam per bonorum venditionem laesam fuisse, supra *Lib. II. Tit. XVIII. XIX. n.* 9. obseruauimus.

IV. Ius nouum a Iustiniano inuectum.

IV. Sed & his suo more nonnulla addidit Iustinianus *L. vlt. C. de testam. manum.* in qua cautum I) vt ius postulandi bonorum addictionem

nem annuum esset. II) Vt si plures simul satisdato postularent, iis bona simul addicerentur. III) Vt eius potissimum, qui plus se praestiturum esset pollicitus, ratio haberetur. IV) Vt qui plus, quam alter, cui bona addicta, intra annum offerret, altero libertatem suam retinente, bona obtineret. Quae omnia Commentatores latius exsequuntur.

TIT. XIII.

DE

SVCCESSIONIBVS SVBLATIS, QVAE FIEBANT PER BONORVM VENDITIONEM ET EX SC. CLAVDIANO.

QVidquid de adquisitione per bonorum venditionem dici potuit, iam supra *Lib. II. Tit. XVIII. XIX. §. XI.* occupatum est. Obseruatis enim ritibus, ibi descriptis, actiones omnes & iura defuncti ad bonorum emtorem vel sectorem, transibant, vnde & is a creditoribus, non secus ac bonorum possessor, conueniebatur, quia vterque successor erat praetorius. Car. Sigon. *de Iudic. I,* 18. *p.* 450. Theoph. *pr. Inst. h. t.*

I. Senatus consulti quoque Claudiani meminimus iam aliquoties supra *Libro I. Tit. II. n.* 5. & *L.* 1. *Tit. XVI. n.* 7. vbi etiam eius occasionem & historiam in compendio exposuimus, nihil vt hic addi posse a nobis videatur, praeter id vnum, quod mulier eiusmodi libidinosa in seruitutem detrusa simul cum libertate omnem — I. De Sc. Claudiano remissiue.

amiserit ſubſtantiam. *Princ. Inſt. h. t.* Quod tanquam ſaeculo ſuo indignum ſuſtulit Iuſtinianus. §. 1. *Inſt. h. t.*

TIT. XV.

DE OBLIGATIONIBVS.

IVs nobis vel in rem competit, vel in perſonam. De illo hactenus actum: hoc quum ex obligationibus ſit, de iis iam agere incipit Tribonianus ab hoc titulo vsque ad *Lib. IV. Tit. V.* Videndum ergo, quid Romanis fuerit obligatio, & quot eius fuerint genera.

I. Obligatio apud Romanos quid?

I. Obligationem definiunt veteres, quod ſit *iuris vinculum, quo neceſſitate adſtringimur alicuius rei ſoluendae, ſecundum noſtrae ciuitatis iura. pr. Inſt. h. t.* At haec definitio non eſt obligationis in genere, ſed ſpeciatim obligationis ciuilis & mixtae. Quamuis enim alias naturalis aequitas omnes conuentiones, etiam nullis legibus ciuilibus definitas, ſeruari iubeat, nihilque tam congruum ſit fidei humanae, quam ea quae placuerunt, inter homines ſeruari: *L. 1. D. de pact.* Romani tamen patricii, quorum intererat, plebem litibus quamplurimis implicari, a naturali illa ſimplicitate deſciuerant, omnibusque obligationum generibus certam formam certumque ordinem dederant, ita quidem, vt niſi quis iſtam formam ſequutus fuerit, nulla valida naſci videretur obligatio. (*a*) Et hinc addita ſunt verba:

(*a*) Pacta ergo nuda non producebant obligationem, cuius

ba: *secundum nostrae ciuitatis iura.* Ceterum hoc non ita intelligendum est, ac, si Romani negassent pacta esse seruanda. Potius eum virum malum atque improbum iudicabant, qui pacta violasset. Legenda, quae in eam rem disserit Seneca *de Benef. III.* 15. Sed non adsistebant iura iis, qui nudum pactum inierant, quod fidem in negotiorum contractibus sanxerant. Gell. *Noct. Att. XX*, 1. adeoque sibi imputare debebat, qui nuda pactione alterum sibi obstrinxit, quod communem conuentiones firmandi modum, puta stipulationem omiserit. Add. Merill. *Obs. VII*, 39. Iure ergo Romano vetere non pacta nuda, immo nec iusiurandum, vllam producebant obligationem, sed contractus. Primus quinquaginta de contractibus leges dedit Ser. Tullius Rex. Dionys. Halic. *Ant. Rom. IV. p.* 218. Quem etiam primum aes signasse, numumque, prae-

cuius rei eam rationem reddit Sex. Caecilius apud Gell. *Noct. Att. XX.* 1. *quia fidem maiores in negotiorum contractibus sanxerint.* At postea tamen indignatus Praetor, hac in re impune falli fidem, non quidem actionem, sed exceptionem tamen ex pacto dedit. *L.* 7. §. 4. *D. de pact.* Ante hoc edictum variis artibus eludebantur pacta, crebraeque in foro erant disputationes de conuentionibus, pactorumne an in contractuum numerum essent referendae. Quo respicit. Plaut. *Aulul. II. v.* 81.

- - At scio, quo vos pacto soleatis perplexarier!
Pactum non pactum est, non pactum autem pactum
est, quod vobis lubet.

Adde Ger. Nood. *de Pact. & Transact. X. p.* 678. *seqq.*

praecipuum contractuum instrumentum, cudisse, tradit Plin. *Hist. Nat.* XXXIII, 3. cuius narrationem operose defendit B. Branchu. *Obseru. Dec. II,* 12. quamuis aliis numos Numae & originem & nomen debere contendant. Eas leges deinde abrogauit Tarquin. Superbus. Dionys. Hal. IV, 245. Denique plerasque in XII. Tabulis restituere decemuiri, quos sequuti iureconsulti disputatione fori eo rem deduxere, vt nemo posset, nisi certa adhibita forma, contrahere.

II. Obligatio vel ciuilis vel praetoria, naturalis, ciuilis, mixta.

II. Quum vero forma illa obligationibus data esset vel per leges ciuiles, vel per edicta Praetorum: factum est, vt obligationes in CIVILES & PRAETORIAS vel HONORARIAS distinguerentur. §. 1. *Inst. h. t. L.* 1. §. *pen. D. de exercit. act. L.* 1. §. 8. *D. de fideiuss. L.* 8. §. *vlt. D. de accept.* Illae legibus vel constitutae sunt, vel comprobatae, veluti ex contractibus obligatio litterarum & verborum, ex delictis furtum nec manifestum, damnum iniuria datum, &c. Has praetor ex sua iurisdictione constituit, quales sunt ex conuentionibus constituta pecunia, e delictis iniuria &c. Sed reuera hanc distinctionem saluo tamen discrimine ratione praescriptionis, sustulit Iustinianus, dum omnes obligationes miscuit, corporique suo iuris inseri iussit promiscue. Thomas. Not. *ad Instit. h. t.* Praeterea obligationi adsistit lex, & quidem vel sola *naturalis*, cui non adstipulatur ius ciuile, vel *ciuilis* cui naturalis aequitas resistit, vel *naturale & ciuile ius* simul. Vnde primi generis obligatio NATVRALIS; secundi CIVILIS, tertii MIXTA

MIXTA adpellatur. §. 1. *Inſtit. de obligat.*

III. Porro omnes obligationes naſci conſtat vel ἀμέσως ex naturali aequitate ſola, vel ex facto, eoque vel licito vel illicito. Quae ex facto licito deſcendunt obligationes, CONTRACTVS dicuntur: quae ex illicito, DELICTA vel MALEFICIA audiunt. Vid. Cai. *Inſt. II, 9. princ.* Contractus quum conſenſu ineantur, isque vel verus ſit vel praeſumtus, ii qui ex vero naſcuntur, contractus; qui ex praeſumto, quaſi contractus adpellantur. In delictis quoque vel dolus concurrit, vel culpa tantum. Si dolus; verum delictum, ſin culpa; *quaſi delictum* inde naſcitur. Vid. Thomaſ. *Diſſ. de vſu pract. action. aduerſ. iudicem imperite iudic.* §. 2.

III. Quid contractus & delictum?

IV. *Contractus* (*b*) ergo in ſe conſiderati Romanis iureconſultis ſunt conuentiones, quibus ſubſunt cauſſae ciuiles, id eſt, eiusmodi negotia, quae iure ciuili recepta adeoque idonea ſunt ad producendam obligationem. Ger. Nood *de Pact. & Transact. IX. p.* 673. Paullo aliter contractus a pactis diſtinguo. Pactum enim neque nomen & cauſſam, contractum aut nomen & cauſſam, aut certe, ſi nomine caret, cauſſam habere oportet. *L.* 7. § 1. & 2. *D. de pact.* Habere autem nomen dicitur, cui eiusmodi inditum eſt vocabulum, quod producat actionem eiusdem nomi-

IV. Quid interſit inter pacta & contractus.

(*b*) Sunt etiam alia contractuum nomina. Vocantur enim συναλλάγματα, negotia ciuilia, cauſſae, cauſſae ciuiles, formae negotii, contractus negotii vel negotia contractus. Loca colligit Ger. Noodt, *l. c. cap. IX. p.* 673.

nominis, vti contractus nominati. Caussam vero habet negotium, quod vel a rei traditione, vel a solenni stipulatione vel a litteris, vel a consensu effectum sumit. Vnde contractuum in eos, qui re verbis, litteris vel consensu ineuntur, diuisio. Ideo *do vt des* conuentio est sine nomine sed quia tamen a datione vel facto sumsit effectum, contractibus accensetur. *Dabo vt des* est nudum pactum, quia nulla caussa praecedit. Vnde simul patet cur promissio rei futurae non sit contractus, quamuis adsit consensus mutuus. Non enim consentiunt in id, quod statim detur vel fiat, sed quod in posterum dandum faciendumque sit. Inter contrahentes ita conuenit: *vendo, emo, loco, conduco* Inter paciscentes: *vendam emam: locabo conducam.* Porro inde patet, cur in contractibus innominatis locus fuerit poenitentiae. Ex parte enim eius, qui nondum quod promissum erat praestiterat, nudum erat pactum. Ergo alterum licebat poenitere, vel datum repetere condictione caussa data caussa non sequuta. *L. 5. pr. & §§. sequ. D. de condict. causs. dat.*

V. Contractus quotuplices?

V. Contractus porro nominati vel *re* perficiuntur, vel *verbis*, vel *litteris*, vel *solo consensu:* de quibus quatuor contractuum speciebus agendum distinctius.

TIT. XV.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITVR OBLIGATIO.

QVamuis plures sint contractus, quibus re con-

contrahitur obligatio, veluti omnes contractus innominati, quippe qui demum ex datione vel facto obligant, *L. 7. §. 2. D. de pact. L. 5. pr. D. praescript. verb.* placuit tamen Imperatori, de mutuo tantum, commodato, deposito & pignore tanquam contractibus nominatis realibus, hic agere.

I. Mutui datio est, *quando ita alteri aliquid traditur, quod pondere, mensura, numero continetur, vt accipientis fiat, & quandocunque aliud eiusdem generis seu naturae & qualitatis reddatur.* Transfertur ergo hoc contractu dominium rei fungibilis in alterum. Vnde & hoc contractu fit alienatio, non quidem talis, qualis erat rerum mancipi, & quam solam Cicero *Topic. ad Trebat. XVIII.* vocat *abalienationem*, sed qualis est rerum nec mancipi. Est enim alienatio *omnis actus, quo transfertur dominium. L. 1. C. de fundo dot.* Conf. Bynkershoek. *de reb. mancipi & nec mancipi IX. p.* 135. Quo ipso corruit, quidquid in contrarium adferunt Salmasius & Iac. Oiselius, quorum sententia dudum est a iureconsultis accuratioribus, & in primis a Cl. Wissenbachio nostro explosa. Vid. Ant. Schulting. *ad* Caii *Inst. II*, 9. 1. *p.* 147. Res vero fungibilis est, quae, vt in definitione est, pondere, mensura & numero continetur. Ipsum argentum olim foeneratores non adnumerabant, sed adpendebant. Plin. XXXIII. 3. Varro *de Lingua Lat. IV. fin.* Postea aes rude tantum, aliaque, quae pondere constant, adpendi sunt solita, vt cera, pix, lardum (*a*) &c. Reliquas res

I. Quid mutuum?

(*a*) Sic Varro *de re Rust. III.* refert, *Hirrium Caesari duo millia*

res vel admetiebantur vel adnumerabant. *(b)* Vid Oisel. ad Caii *Inst. II, 9. 1. p. m.* 148. Addidi porro in definitione, aliud quandocumque eiusdem generis naturae & qualitatis reddendum. Quamuis enim Caius *l. c.* addat. *statuto tempore*, & in ipsis institutionibus nostris *princ. h. t.* pro *& quoniam nobis non eadem res* &c. legendum sit *& quandoque nobis non eaedem res*, vt docent Anton. Augustin. *Emend.* III, 7. & alii: *(c)* tempus tamen, quo exacto, qui obligatus est, soluere debeat, adiici necessario non debebat.

II. Vnde dictum mutuum? II. *Mutuum* vero non adpellatur, quasi a me ita tibi datum sit, vt *ex meo tuum* fieret, ceu existimant Caius *Inst.* II, 91. Paullus *L.* 2. §. 2. *D. de rebus credit.* & Tribonianus §. 1. *Inst. h. t.* *(d)* sed a voce Sicula μοῖτον. Varro *de Lingua Lat. IV. p.* 29. *Si datur, quod reddatur, mutuum est, quod Siculis μοῖτον.* Plerasque enim rei pecuniariae adpellationes Romanos a Siculis mutuatos esse, iam alibi a nobis obseruatum est. *Libro II. Tit.*

millia muraenarum dedisse in pondus. Et. Plin. IX. *Hirrium Caesari sex millia muraenarum mutua adpendisse.*

(*b*) Vnde & grex ad numerum dari mutuo potest. *L.* 35. §. 5. *D. de contr. emt.*

(*c*) Aliter quidem Aleander ad Caii *Inst. l. c.* at Schultingius. *p.* 149. *docet τὸ quandoque* in *Princ. Inst. h. t.* idem esse ac *quandocunque* neque opus fuisse, vt tempus adiiceretur mutuo. Sane aliud fuit mutuum, aliud foenus, alia actio mutui, alia calendarii. Vid. Cuiac. *Obs. XI.* 37.

(*d*) Pertinet ergo haec etymologia ad originationes Stoicas, quibus nimium quantum indulsisse iureconsultos veteres, iam supra *Libro I. Tit. I. n.* 3. obseruauimus. Adde Cuiacii *Obs. XI,* 37.

(*e*)

Tit. XIV. n. 5. Ceterum ad antiquitates praecipue pertinet quod creditores pecuniam vel ex arca numerarent, vel a trapezita seu argentario. Qui ex arca numerabat dicebatur *ex arca vel de domo numerasse*, & accipiebat cautionem, cuius elegans formula exstat in *L.* 40. *D. de reb. credit.* Qui a trapezita numerabant, dicebantur *de mensa numerasse*, idque referebatur in rationes. Quo de discrimine multa potius quam bona cumulauit Claud. Salmas. *de Mod. Vsur. Cap. XI. p.* 473. *seqq.* Rem explicat Donatus ad Terent. *Adelph. Act. II. Scen. IV. Ego ad forum ibo tunc enim in foro magis & de mensae scriptura, quam ex arca domoque vel cista pecunia numerabatur.*

III. Multum vero intererat inter *mutuum* & *foenus*, quamuis haec a plerisque confundi soleant. Ast accurate distinxit Plaut. *Asinar. I, 3. v. vlt.* III. Quid foenus?

Nam si mutuas non potero, certum est, sumam foenore.

Distinxere etiam iureconsulti nostri *L.* 33. *D. de reb. credit.* & Imperatores Arcadius, Honorius & Theodosius *L.* 6. *C. Theod. de denunc. & edit. rescind. Lib. II. Tit. IV.* Inprimis vero accurate hoc discrimen exsecutus est Nonius Marcellin. *V*, 70. *p.* 731. quem locum ita ego legendum existimauerim: *Mutuum a foenore hoc distat, quod* mutuum *sine vsuris;* foenus *cum vsuris sumitur: & est accepti foetus. Vnde & foenus dictum est, vt Graece τόκος, quasi partus mutui sumti - - - - Vnde honestius mutuum est, quod sub amico adfectu fiat meum tuum, vsu temporis necessarii: foenus sumere dedecet.*

IV. Differentia inter foenus & mutuum.

IV. Ex his verbis non vna elicitur *mutui* & *foenoris* differentia. I. Mutuum erat gratuitum, neque vsurae ordinarie debebantur: foenus vsuris exhauriebat debitores. Adeoque illud ad contractum commodati; hoc ad locationem conductionem accedebat propius. Ger. Noodt. *de Foenorib. & vsur. I, 6. p.* 239. II. Illud sub amico adfectu dabatur: hoc inexplebilis habendi cupiditas inuenerat. Seneca *de Benef. VII*, 10. III. Illud honestum, hoc bonis omnibus turpe videbatur. Nota sunt illa Catonis, qui quum varios recensuisset adquirendi modos, quaesitus, *quid foenerari?* respondit: *Quid hominem occidere?* Plin. *Hist. Nat. XVIII*, 5. Cic. *de offic. II*, 25. Idem Cato *de Re Rust. init. Est interdum praestans, mercaturis rem quaerere, ni tam periculosum siet, & item foenerari, si tam honestum. Maiores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt, furem dupli condemnari, foeneratorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimauerint foeneratorem, quam furem, hinc licet existimare.* Non minus in vsuras inuehitur Seneca *de Benef. VII*, 10. Vnde profecto non mirum, M. Antonium Octauiano Caesari inter reliqua probra obiecisse etiam auum argentarium. Sueton. *Aug. I.* IV. Porro mutuum ad tempus necessarium dabatur: foenus in certum statumque diem. Solebant enim foeneratores & argentarii sedentes ad medium Ianum (*e*) in singulas Kalendas

(*e*) Testatur Cicero *de offic. II*, 25. & *Phil. V. VI. VII.* Horat. *Epist. I*, 1.

O ciues, ciues, quaerenda pecunia primum,
Virtus

lendas foenerare pecunias. Horat. *Epod. II, v. 67.*

Haec vbi loquutus foenerator Alphius,
Iamiam futurus rusticus,
Omnem relegit Idibus pecuniam,
Quaerit Kalendis ponere.

Idem *Serm. I, 3. v. 86.*

Odisti & fugis, vt Drusonem debitor aeris,
Qui, nisi quum tristes misero venere Kalendae,
Mercedem aut numos vnde vnde extricat.

Et ideo codex, cui inscribebantur illa creditorum nomina, KALENDARIVM (*f*) vocabatur. *L. pen. D. si cert. pet. L. vlt. D. de pecul. L.* 88. *D. de*

Virtus post numos. Hoc Ianus summus ab imo
Perdocet.

Tres scilicet Romae erant Iani statuae, ad quarum vnam creditores, ad alteram foenori posituri numos, ad tertiam exigentes conueniebant. Alex. ab Alex. *Genial. dier. I,* 14. Rappold. *ad Horat. p.* 322.

(*f*) Kalendario isti priuati praeponere solebant seruum *L.* 41. *D. de reb. credit.* Erant vero & ciuitatibus eiusmodi Kalendaria, quibus praeerant curatores Kalendarii, de quibus *L.* 18. §. 2. *D. de muner. & honor. & L.* 9. §. 7. *D. de administrat. rerum ad ciuitatem pertin.* Meminit eorumdem curatorum vetus lapis apud Gruter. *Inscript. p. CCCCXLVI,* 7.

P. OTACILIO. L. F. PAL. RVFO. PAT.
IIII. VIR. I. D. II. Q. FLAM. PERPETVO.
DIVI. HADRIANI. AB. EODEM. EQVO.
PVBL.
HONORATO. CVRATORI. KALENDARI.
R. P.
AECLANENSIVM. ELECTO. A. DIVO.
PIO.
PATRONO. MVNICIPI.

(*g*)

de legat. II. Senec. *de Benef. I, 2. & Epist. XIV. & LXXXVII.* In hoc ergo Kalendario, praemisso Kalendarum nomine, debitorum subiiciebantur nomina. Vnde Martial. *Epigr.* VIII.

Superba densis arca palleat numis
Centum explicentur paginae Kalendarum.

Eamdem ob caussam *Kalendarium exercere* dicuntur foeneratores. *L. 33. §. 1. & L. 39. & L. 41. §. 6. D. de legat. 3. & in Kalendarium conuersa pecunia* est, quae nominibus & foenore occupata. *L. 39. §. 14. D. de administr. tut. L. 62. D. de leg. 3.* Vt ergo ad foenus redeamus, illud redeuntibus Kalendis soluendum erat, quum mutuum, non nisi vsu necessario finito, reddi soleret.

V. Diuersae actiones, quibus mutuum & foenus petitur.

V. Accedit V. & haec differentia, quod diuersae ex mutuo & foenore nascebantur actiones. Mutuum enim repetebatur condictione certi ex mutuo; *pr. Inst. h. t.* foenus actione Kalendarii. Cuiac. *Obs. XI, 37.* quae tamen procul dubio fuit species condictionis certi ex stipulatu.

VI. Mutuum & foenus, quales contractus?

VI. Et ex his facile soluetur quaestio, qualis veteribus fuerit contractus foenoris? Diximus eum proxime accedere ad locationem conductionem, quia numi vsui dantur & accipiuntur certa mercede. Vnde Horat. *Serm. I, 2. v. 9.*

Omnia conductis coëment obsonia numis.

Vbi *numi conducti* sunt foenore sumti. Sed foenus tamen proprie non est locatio, quia numorum non vsus, sed abusus est. Accedit, quod contracta locatione eadem res reddenda est, contracto foenore non item. Quare in negotio vsurario duplex interuenit contractus, mutui

puta

puta & foenoris, quorum ille re, id eſt, pecuniae datione, hic verbis, id eſt ſtipulatione (*g*) initur. Neque enim citra ſtipulationem foenus contrahebatur, niſi nauticum. *L.* 5. §. 1. *&* *L.* 7. *D. de naut foenor.* item foenus reip. vel menſae argentariae (*h*) vt & in his rebus quae menſura conſtant. Cuiac. *Obſeru. IX,* 15.

VII. Vt vero tota rei vſurariae ratio eo rectius intelligatur: ſciendum eſt, *vetus admodum in vrbe fuiſſe foenebre malum, & diſcordiarum ſeditionumque creberrimam cauſam, eoque antiquis ac minus corruptis moribus non raro cohibitum. Nam primo* XII. *tabulis ſanctum, vt ne quis vnciario foenore amplius exerceret, quum antea ex libidine locupletium agitaretur.* Tacit. *Ann.* VI, 16. Quod vnciarium foenus lege XII. Tabularum conſtitutum ſi quis excedere non dubitaret, is quadruplo luebat. Cato *de re Ruſt. praefat.* **VII. Lex XII. Tab. de foenore.**

VIII. Sed quam parum diu ea lex ſaluberrima valuerit, vel ex eo patet, quod paullo poſt in Manliano illo tumultu clamaret obaeratus: *Se militantem, ſe reſtituentem euerſos penates, multiplici iam ſorte exſoluta, mergentibus ſemper ſortem vſuris, obrutum foenore eſſe.* Liu. VI, 14. Quare breui poſt tempore, id eſt A. V. C. CCCLXXVIII. a C. Licinio Stolone, Tribuno plebis, lege cautum **VIII. Lex Licinia de eodem.**

(*g*) Paull. *Recept. Sent. II,* 14. 1. *Si pactum nudum de praeſtandis vſuris interpoſitum ſit, nullius eſt momenti: ex nudo enim pacto inter ciues Romanos actio non naſcitur.* Conf. *L.* 24. *D. de praeſcript. verb.*

(*h*) Menſarii publicam rationem conficiebant: argentarii priuatam. Egregia ſunt, quae de vtrisque obſeruat. Car. Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. II.* 11. *p.* 323. *ſeq.*

tum eſt, vt deducto eo de capite, quod vſuris praenumeratum eſſet, id quod ſupereſſet, triennio aequis portionibus perſolueretur. Liu. VI, 35.

IX. Lex Duillia Maenia de eodem.

IX. Paullo poſt C. Marcio & Cn. Manlio Coſſ. rogatio perlata eſt a M. Duillio & L. Maenio Tribunis plebis de vnciario foenore. Ex quo patet, denuo exoleuiſſe legem XII. Tabularum, maximasque iterum pro minimis irrepſiſſe vſuras. Qua de re Liuius VII, 16. *Haut aeque laeta patribus inſequente anno C. Marcio & Cn. Manlio Coſſ. de vnciario foenore a M. Duillio & L. Maenio, tribunis plebis, rogatio eſt perlata: & plebs aliquanto eam cupidius ſciuit, accepitque.*

X. Lex de foenore ſemiunciario.

X. Sed quemadmodum locupletiores nullo foenore poterant ſatiari: ita plebs ne vnciarium quidem aequo animo ferebat. Vnde *dein rogatione tribunitia ad ſemiuncias redacta vſura*, vt ait Tacit. *Annal.* VI, 16. Factum id anno V. C. CCCCVIII. T. Manlio & C Plautio Coſſ. Liu. VII, 27. *Inde otium domi foriſque manſit T. Manlio Torquato & C. Plautio coſſ. ſemiunciarium tantum ex vnciario foenus factum, & in penſiones aequas triennii, ita vt quarta praeſens eſſet, ſolutio aeris alieni diſpenſata eſt.*

XI. Lex Genucia de vſura non facienda.

XI. Poſtquam ſemel a plebe animaduerſum eſt, poſſe minores vſuras, quam lex XII. Tabularum conſtituerat, plebiſcitis introduci, eo denique prolapſa eſt effrenis licentia, vt omne foenus tolleret, ac ne leuiſſimam quidem vſuram concederet creditoribus. Qua de re egit anno V.C. CCCCVIII. lex Genucia, deſcripta a Liuio VII, 41. *Praeter haec inuenio apud quosdam*

quosdam, L. Genucium; tribunum plebis, tulisse ad populum, ne foenerare liceret. Paullo aliter Tacit. *Ann. VI,* 16. *Postremo vetita versura*, nisi forte pro *versura* malis *vsuram* ponere. Vt vt sit, lata est haec lex Genucia anno V. C. CCCCXIII. C. Martio Rutilo IV. & Q. Seruilio Coss.

XII. Sed dici non potest, quanta arte, quantisque fraudibus hanc legem eluserint foeneratores, quorum intererat, vt quod per legem Genuciam non licebat, calliditate consequerentur. Meminit earum fraudum Tacitus *Ann. VI,* 16. sed breuiter: *Postremo,* inquit, *vetita versura, multisque plebiscitis obuiam itum fraudibus, quae toties repressae, miras per artes rursum oriebantur.* Sed qua in re constiterint illae foeneratorum versutiae, plenius multo ostendit. Liu *XXXV,* 7. *Instabat enim cura alia, quod ciuitas foenore laborabat: & quum multis foenebribus legibus constricta auaritia esset, via fraudis inerat, vt in socios, qui non tenentur iis legibus, nomina transscriberent: ita libero foenore obruebant debitores.* Scilicet plebiscitum illud Genucium Romae quidem, ast non in Latio, valebat: licitumque adeo erat sociis & Latini nominis, vsuras quantascunque a debitoribus stipulari. Callide ergo foeneratores agebant cum sociis & Latini nominis, vt paterentur pecunia suo nomine foenori locare. Quo fiebat, vt, nec quidquam vetante lege, non minus ac antea glisceret foenebre malum, ciuesque vsuras mordacissimas pendere cogerentur. Ast anno denique V. C. IↃLX. L. Cornelio Merula & Q. Minucio Thermo Coss. coerceri has foeneratorum artes placuit, lataque eam in rem est lex Sempronia. Et initio quidem edictum, vt

XII. Fraudes foeneratorum lege Sempronia coercitae.

vt qui post diem proximorum Feralium socii ciuibus crediDissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet, legibus, ius creditori diceretur. Postea vero vbi professionibus detecta est magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius, Tribunus plebis, ex auctoritate patrum plebem rogauit, plebsque sciuit, VT CVM SOCIIS AC NOMINE LATINO PECVNIAE CREDITAE IVS IDEM, QVOD CVM CIVIBVS ROMANIS, ESSET, Liu. *Hist. XXXV*, 7. Factum est ergo lege Sempronia, vt quum antea ciues tantum obligaret lex Genucia, deinde etiam socii ac Latini nominis eadem tenerentur.

XIII. Vsura centesima demum legitima habita.

XIII. Sed his omnibus legibus nihil actum. Recruduit subinde foenebre malum, siue quod pecuniae incrementum non sub antiqua amplius foenoris adpellatione peteretur, (quod lex prohibebat,) sed sub nouo vsurae vel poenae nomine; siue quod debitores in contrahendo foenore legis beneficio renunciarent, vt erudite ostendit Ger. Nood. *de Foen. & vsur. II*, 4. *p.* 269. Denique eo res deuenit, vt vsura centesima legitima haberetur, maiores centesimis vsurae improbarentur, nisi quod nauticum foenus cuiusque arbitrio relinqueretur. *L.* 40. *D. de reb. cred. L. vlt. C. de vsur. rei iudic.* Si quid supra centesimam solutum, non repetebatur quidem illud, sed sortem tamen minuebat: consumta vero sorte, repetebatur quidem, teste Paullo *Recept. Sent. II*, 15. 2. at non tamquam vsura, sed tamquam sors indebite soluta. *L.* 26. *princ. D. de*

D. de condict. indeb. (*i*) *L.* 18. *L.* 26. §. 2. *C. de vsur.*

XIV. Quis primus hunc vſuris modum conſtituerit, incertum videtur. Plerique huc trahunt *legem Gabiniam*, decepti loco Ciceronis *Epiſt ad Att. V,* 21. *Salaminii quum Romae verſuram facere vellent, non poterant; quod lex Gabinia vetabat.* Quum vero Salaminiis tunc cum Scaptio res eſſet, qui quaternas poſtulabat vſuras, non abs re colligere ſibi videntur ex hoc Ciceronis loco, centeſimam vſuram inductam eſſe lege Gabinia. Vid. Barn. Briſſ. *Antiqu. Rom.* III, 1. *p.* 46. Franc. Hotom. *de Legib. p. m.* 74 Sed rationem hos fugere, iam pridem oſtendit Io. Fr. Gronou. *de centeſ. & vnciar. vſur.* Ἀντεξηγήσει *II,* 36. *p. m* 60. & poſt eum Ger. Noodt. *de Foen. & vſuris II,* 4. *p.* 269. Nihil enim hac lege Gabinia fuerat cautum, quam, vt ne quis legato prouinciali Romae ſub vſuris daret mutuam pecuniam: & ſi dediſſet, ne quis magiſtratus ex ea ſyngrapha ius diceret, addita poena, cum aduerſus foeneratores, qui vſuram a prouincialibus contra legem acciperent, tum aduerſus prouinciales, qui darent. Aſcon. Paedian. *ad* Cic. *pro Cornelio.* **XIV. Ea non inducta lege Gabinia.**

XV. Certius ex eadem Ciceronis epiſtola colligitur, modum hunc vſuris eſſe conſtitutum edicto praetoris. Sane enim quum Cicero Ciliciae **XV. Sed ex edicto Praetoris SC. & conſtitutionibus.**

(*i*) Vſurae enim praeſtantur; quaſi poena morae. *L.* 40. *de D. de reb. cred.* Quae autem quis poenae nomine perſoluerat, non repetebantur iure antiquo. *L.* 42. *D. eod. L.* 46. *D. de reg. iur.* Vid. Ger. Noodt. *de foen. & vſur. II.* 13. Petr. Faber. *ad Tit. D. de Reg. Iur. p. m.* 224.

liciae Procos. praeesset: ad Atticum scribebat: *Lib. V. epist. vlt. interim, quum ego in edicto tralatitio centesimas me obseruaturum haberem, cum anatocismi anniuersario: ille ex syngrapho postulabat quaternas. Quid ais? inquam, possumne contra meum edictum?* Ex his verbis adparet, Ciceronem in edicto proconsulari Cilicibus proposito promisisse, centesimas se obseruaturum, neque adeo vlteriores cuiquam vsuras adiudicaturum. Id quod etiam Lucullus obseruauit in prouincia, teste Plut. *Vit. Lucull. p.* 504. Quum itaque iam supra *Prooem. n. XV.* demonstratum sit, proconsules in edictis suis edicta praetorum in plerisque esse sequutos: verosimillimum sane est, ex eodem fonte vsuram centesimam hausisse Ciceronem proconsulem, adeoque hunc vsurarum modum ex iure honorario esse. Quod etiam obseruauit Ger. Noodt. *de Foenor. & Vsur.* II, 4. *p.* 269. Accessere tamen deinde cum SC. tum & Principum constitutiones, quibus ille vsurarum modus confirmatus est. Senatusconsulti eiusmodi Marcello Sulpitioque Coss. facti mentio fit apud Ciceron. *Epist. ad Att. V,* 21. Constitutionum vero exempla sunt in *L.* 13. §. 26. *D. de act. emt. & vend. L.* 20. *C. de vsur.*

XVI. Foenus nauticum. XVI. Sed hic vsurarum modus tantum ad foenus ordinarium pertinebat, non idem ad pecuniam traiectitiam, quae quamdiu in mari erat nauis, infinitas recipiebat vsuras, quia omne pecuniae istius periculum penes creditorem erat, donec nauis in portum adpulisset. *L.* 1. *L. vlt. C. de naut. foen.* Paull. *Rec. Sent.* II, 16. 3. Vnde errat Guil. Budaeus *Annot. ad Pandect. p.* 364. qui pecuniam

niam traiectitiam pro itu & reditu non nisi duplicem centesimam admisisse existimat, vt recte atque erudite ostendit Ger. Noodt. *de Foen. & vsur.* II, 7. *p.* 276. Simul ac subducta esset nauis periculo: cessabat illud foenus nauticum, idemque seruabatur, quod in aliis pecuniis, quae periculo erant debitoris, adeoque non nisi centesima vsura exigi poterat. *L.* 4. *D. de naut. foen.* quam etiam tanquam ordinarium foenus nauticum retinuit Iustinianus, ceu adparet ex *L.* 26. §. 1. *C. de vsuris.* Formulas contractus de foenere nautico habemus in *L.* 122. §. 1. *ff. de verb. oblig. L.* 3. *C. de naut. foen.*

XVII. At Iustinianus nouissime omnia mutauit ita tamen, vt sibi suo more parum constaret. Nam vsuras nauticas non nisi centesimas esse voluit. *L.* 26. §. 1. *C. de vsur.* qua in lege etiam vulgares & populares vsuras semisses statuit: mercatoribus vero besses, & illustribus non vltra trientes concessit. Centesimas tamen etiam exigi passus est ex speciebus foenori datis veluti oleo, frumento, aliisque rebus fungibilibus, quarum incertum & varium pretium esse solet. *L.* 23. *C. eod.* Quin centesimis paullo maiores vsuras petere licebat ab agricolis, quibus creditum fuerat frumentum, quippe qui soluebant octauam singulorum modiorum partem *Nou.* XXXII. *cap.* 1. At *Nou. CVI.* longe ampliores indulsit, quam constitutionem denuo ipse aboleuit. *Nou.* CX. Vt adeo ex eo tempore procul dubio. *L.* 26. *C. de vsuris* in foro aliquamdiu viguerit. XVII. Nouum ius a Iustiniano inuectum.

XVIII. Quum vero modus computandi vsuras, quo vsi sunt Romani, multum ab hodi- XVIII. Modus computandi vsuras.

 erno

erno differat, neque omnibus adeo expeditus videatur: (k) dabimus operam, vt post Salmasium, Gronouium, Martinum Schookium, (l) Vinc. Grauinam & Ger. Nood. rem omnem, quanta

(k) Adeo intricatus iam veteribus videbatur ille vsuras computandi modus, vt pueros suos ab ipsis incunabulis ad intelligentiam huius calculi instituerent. Hinc Horat. *Serm. I, 6. v. 72.*

- - - - Magni
Quo pueri magnis e centurionibus orti,
Laeuo suspensi loculos tabulamque lacerto
Ibant octonis referentes idibus aera.

Et *de Arte poet. v. 325.*

Romani pueri longis rationibus assem
Discant in partes centum deducere. Dicat
Filius Albini, si de quincunque remota est
Vncia, quid superat? poteras dixisse: triens: eu
Rem poteris seruare tuam. Redit vncia, quid fit?
Semis.

Vides exempla arithmetica, ex arte foeneratorum desumta, quibus iam pueros exercebant Romani vt tricis huius calculi eos tanto maturius adsuefacerent.

(l) Magna & acris inter Martinum Schookium & Gronouium ea de re nata est controuersia. Modum computandi vsuram explicauerat Gronouius *de Pec. vet. III, 12.* Quo loco quum dissensisset a Salmasio, huius defensionem infeliciter suscepit Schookius *Exerc. Sacr. XIX.* vbi vnciarium foenus idem putat cum centesima. Edidit ergo Gronouius anno MDCLXI. *Ἀντεξήγησιν de centesimis vsuris & foenore vnciario aduersus Theologistoricophilosophologum.* Sequutae sunt eodem anno Martini Schookii *Vindiciae suae & virorum doctorum sententia de foenore vnciario.* Sed & his Io. Fr. Gronouius opposuit *Ἀντεξήγησιν* secundam anno MDCLXIV. Sequuta denique Schookii *Seria & solida*

quanta fieri poteſt, perſpicuitate, explicemus. Romani ſortem vniuerſam foenore occupandam diuidebant in centena: de qua ſum̃a maxima, quam ſtipulari licebat, vſura erat centeſima in menſem, Columella *de Re Ruſt.* III, 3. id eſt, ſi quis centenos denarios credidiſſet, poterat a debitore ſibi ſingulos denarios in ſingulos menſes ſtipulari, eaque vſura vocabatur *centeſima* vt & *legitima*, *L.* 7. §. 4. *&* 10. *D. de adm. tut.* vel *maxima* & *grauiſſima* *L.* 7. §. 8. *& L.* 54. *D. de adm. tut. L.* 38. *D. de negot. geſt.* Ea pars centeſima ſingulis Calendis ſolui ſolebat. *L.* 26. *ff. de poſ.* Et inde eſt, quod Ouidio vocantur *celeres ac triſtes Calendae.* Quum vero duodecim ſint menſes: quidquid per integrum annum vſurarum praeſtandum erat, vocabant *aſſem vſurarium*, & quia eumque ſuo more in duodecim vncias deſtribuebant (Vid. ſupra *Lib. II. Tit. XIV. n.* 5.) hinc quod ſingulis menſibus vſurae nomine ſoluendum erat, VNCIAM vocabant. Ergo *vncia* erat centeſima pars ſortis, quae in ſingulos menſes, tamquam vſura, dependebatur: duodecim vero vnciae, vel partes centeſimae, quas ſingulis annis lucrabantur foeneratores, *aſſem vſurarium* conſtituebant. Et iſte as vſurarius intelligendus in loco Plinii *Epiſt. X*, 62. quem ita vulgo exhibent editiones: *Nam & praediorum comparandorum aut nulla, aut rariſſima occaſio*

ſolida Reſponſio, edita Coloniae Brandeburgicae MDCLXVIII. Alios libellos eriſticos produiſſe, non memini. Tertiam tamen Ἀντεξήγησιν poſtumam edidit Iacobus Gronouius filius.

occasio est; nec inueniuntur, qui velint debere, reipublicae praesertim, duodenis assibus, quanti a priuatis mutuantur. Certissimum est, aut delendum hic τὸ *duodenis*, vt iubet Ger. Nood. *de Foen. & vsur.* II, 2. *p.* 265. aut *vsuris* reponendum, quod malunt Salmas. *de modo vsur:* VII, *p.* 269. & Gronou. Ἀντεζητ. II. *de Centes. vsur. & Asse vsurar.* §. LXI *p.* 107. As enim vsurarius, vel vsura assis maximum erat foenus, quod a priuatis exigebatur: duodeni vero asses ipsam sortem superassent. Vnde miror vulgatam lectionem tueri V. C. Christophorum Cellarium.

XIX. Quid vsurae centesimae vel asses? XIX. Hisce ergo obseruatis, facile licebit singula vsurarum nomina explicare. *Centesima* vel assis vsura, legitimarum omnium maxima, singulis mensibus e centum denariis reddebat vnum, adeoque vertente anno denarios duodecim, id est, nostro loquendi more *duodecim pro centenis.* Haec vsura licet satis magna, tamen legitima erat, vt supra obseruauimus, adeoque satis vsitata. Cautio sane eiusmodi, qua ex mora promittebantur vsurae centesimae, occurrit in *L.* 40. *D. de reb. cred.* cui legi iungi meretur locus Sidonii Apoll. *Epist.* IV, 24. & Marmor apud Gruter. *Inscr. p.* CLXXV, 4. vbi donum datum, *vt ex vsuris, centesimis eius quantitatis, quae efficit annuos* --X--DC. *die* VIII. *Kal. Octobr. natali diui Augusti erogarentur ex arka.*

XX. Quid deunces? XX. Proximae erant *vsurae deunces*, quae tres quadrantes & duas duodecimas vnciae singulis mensibus, vndecim vncias per annum reddebant, id est, *vndecim pro centenis.* Nec hae infrequentes erant veteribus. Meminit sane earum Persius *Sat.* V, *v.* 149. *Quid*

Quid petis? vt numos quos hic quincunce modesto
Nutrieras, auidos pergant suadere DEVNCES?
Quemadmodum ergo vsuras asses vel centesimas maximas & grauissimas vocabant: ita deunces *auidas* vocat Persius.

XXI. Sequuntur *dextantes*, vel *decunces*, quae tres quadrantes & duodecimam partem vnciae in mensem; decem vncias in annum reddunt, id est, nostro loquendi more *decem pro centenis*. Mentio fit vsurarum eiusmodi in marmore apud Salmas. *de modo vsur.* VII. *p.* 276. XXI. Quid decunces vel dextantes?

XXII. *Dodrantes* vsurae tres quadrantes vnciae singulis mensibus, nouem vncias in annum reddebant id est, *nouem pro centenis*. Eiusmodi tamen vsurae nusquam, quod sciam, meminerunt veteres. XXII. Quid dodrantes?

XXIII. Excipiunt has vsurae *besses*, quae singulis mensibus duas tertias partes vnciae, in annum octo vncias reddebant, id est, *octo pro centenis*. Meminit eiusmodi vsurarum Cicero *Epist. ad Att.* IV, 15. & *L. pen. C. de vsur.* XXIII. Vsurae besses?

XXIV. *Septunces* porro dicebantur vsurae, quae singulis mensibus dimidiam & duodecimam partem vnciae, vertente anno septem vncias assis vsurarii, adeoque nouo loquendi more *septem pro centenis* reddebant. Exemplum exstat in marmore Veneto, quod describit, suoque more illustrat. Salmas. *de modo vsur. Cap.* VII. *p.* 277. *sequ.* XXIV. Quid septunces?

XXV. Frequentissimae porro vsurae erant *semisses* vel *semissales*, quae semiunciam singulis mensibus, & semissem vel sex vncias in annum praestabant, eaeque *ciuiles* & *modicae* dicuntur XXV. Quid semisses?

 Plinio

Plinio *Hist. Nat.* XIV, 4. Conueniunt sane cum hodiernis, quae *sex pro centenis* reddere dicuntur. Saepius earum meminerunt leges nostrae *L.* 5. *D. de oper. publ. L.* 10. *D. de pollicit. L.* 17. *D. de vsur. L.* 102. §. 3. *D. de solut.* vt & ex auctoribus Plinius *l. c.* & Columella III, 3. Immo & vetus Inscriptio apud Gruter. p. CCXV, 2. VOLO. AVTEM. EX. VSVRIS. SEMISSIBVS. HS. X. N. COMPARARI. AVGVSTALIVM. LOCI. N. AD. INSTRVMENTVM. TRICLINIORVM. DVVM. QVOD. EIS. ME. VIBO. TRADIDI. CANDELABRA. ET. LVCERNAS. Aliud marmor simile a Scaligero iam prolatum illustrat idem Salmas. *de mod. vsur. cap.* VII. *p* 281.

XXVI. Quid quincunces? XXVI. Vsurae *quincunces* tertiam & duodecimam partem vnciae in mensem, quinque vncias in annum reddebant, id est, *quinque pro centenis.* Eas vsuras *leuioribus* adnumerat Vlpianus *L* 7. §. 10. *D. de administrat. tutor.* Persius vero Sat. V, v. 149. *modestas* adpellat, dum ita canit:

- - - Numi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras

Mentio quoque earumdem fit. *L.* 17. *D. de vsur. & L.* 102. §. 3. *D. de solut.* & in marmore apud Salmasium *ibid. p.* 283.

XXVII. Quid trientes? XXVII. *Trientes* minimis accenset Iul. Capitolin. *vit. Anton. Pii* II. eaeque tertiam partem vnciae in singulos menses, quatuor vncias in annum, id est, vt nos loquimur *quatuor* pro *centenis* reddebant. Meminit huiusmodi vsurarum Cicero *Epist. ad Attic. IV,* 15. *L.* 7. §. 10. *D. de administr. tut.* & Lamprid. *vit. Alex. Seu.* XXI.

XXVIII.

XXVIII. *Quadrantes* vſurae quartam partem vnciae ſingulis menſibus; tres vncias in annum reddebant, id eſt, *tres* pro *centenis*. Exemplum earum exſtat. *L.* 21. *D. de ann. leg.* XXVIII. Quid quadrantes?

XXIX. Proximae ſunt ſextantes, quae ſextam partem vnciae ſingulis menſibus, duas vncias vertente anno praeſtabant, id eſt, *duo pro centenis*. Quae denique duodecimam partem vnciae ſingulis menſibus, & integro anno integram vnciam, id eſt, vnum pro centenis reddebant dicebantur vſurae *vnciae* vel *vnciariae*. Tacit. *Ann.* VI, 16. ex quo facile etiam patet, quodnam fuerit foenus ſemiunciarium apud Liu. VII, 27. XXIX. Quid ſextantes, vnciariae, ſemiunciariae?

XXX. Sed caue exiſtimes, his vſuris contentam fuiſſe foeneratorum auaritiam. Minime omnium. Praeterquam enim quod modum vſurarum legitimum miris fraudibus euertebant, quas accurate ſuo more deſcribit Ger. Nood. *de Foen. & vſur. II,* 13. *p.* 291. non dubitabant ii, qui malis incertisque nominibus credebant, vſuras maiores centeſimis ſtipulari. Tum vero & aſſem vſurarium multiplicabant, & partes eius, exigentes aliquanto ſupra legitimam vſurarum ſummam, e. g. binas, ternas, centeſimas, ita tamen, vt nunquam ab aſſis ratione diſcederent. Binarum centeſimarum exactarum a foeneratoribus meminit Cicero *Verrin.* III, 71. Triplicis vſurae, id eſt, ternae centeſimae Iuuenal. *Sat.* IX. *v.* 7. XXX. Vſurae binarum, ternarum, quinarum centeſimarum.

Non erat hac facie miſerabilior Crepereius
Pollio; qui triplicem vſuram *praeſtare paratus*
Circuit, & fatuos non inuenit.

Quaternas vſuras exegerunt Scaptius & Matinius,

nius, impudentissimi foeneratores, vel potius Brutus, qui eorum opera in pecuniis foenori locandis vtebatur, de quibus Cicero *Epist. ad Attic. V*, 21. *VI*, 1. & 2. Immo eo progressa erat foeneratorum auaritia, vt ne quinas quidem vsuras exigere dubitarent. Qua de re Horat. *Serm. I*, 2. *v.* 12.

Fufidius vappae famam timet ac nebulonis,
Diues agris, diues positis in foenore numis.
Quinas hic capiti mercedes exsecat, atque
Quanto perditior quisque est, tanto acrius vrget.

Atqui sanguinolentae plane erant hae vsurae, siquidem, qui binas centesimas spoponderant, singulis annis viginti quatuor, qui ternas, triginta sex; qui quaternas, quadraginta octo; qui quinas, sexaginta pro centenis vsurae loco soluebant. Hadriani temporibus inualuerat, vt foeneratores creditis mille aureis, ex ea summa eodem momento deducerent centum, & cautione nihilominus in mille aureos concepta, vsuras praeterea centesimas in singulos annos stipularentur, easque vertente anno in sortem redigerent. (*m*) Quod genus vsurarum adeo mordax erat, vt intra sex annos sors duplicaretur. Dosith. *Sent. D. Hadr. III*, 5. *p.* 864. Cuiac. *Obs. XXI*, 9.

XXXI.

(*m*) Est hic *Anatocismus*, quem olim licitum fuisse postea vero SC. prohibitum, patet ex Cic. *Epist. ad Attic. V*, 21. Postea eumdem constitutionibus suis proscripserunt Imperatores Vid. *L.* 27. *D. de re iudicat. L.* 20. *C. ex quib. caus. infam. irrog.* Add. Ger. Nood. *de Foen. & Vsuris II*, 11. *p.* 286.

(*n*)

XXXI. Sufficiant haec de mutuo, foenore & vfuris. *Commodati* & *depofiti* contractus, qui & ipfi re ineuntur, ita funt comparati, vt in iis Romani a iure gentium & communi omnium hominum confuetudine haut receſſerint. Vnde vix quidquam hic ex antiquitatibus videtur explicandum. Depofiti contractus id fingulare habebat apud Romanos, quod fi quis dolofe circa depofitum eſſet verfatus, is ex legibus duodecim tabularum duplo hoc lueret. Quam legem decemuiralem Iac. Gothofred. *ad Leg. XII. Tab. Tab. III.* his verbis expreſſit: SI QVID ENDO DEPOSITO DOLO MALO FACTVM ESCIT, DVPLIONE LVITO. Ea vero poena non tantum inficiando crefcebat, vt fieri folebat in aliis, quod exiftimauit tamen vir fummus Iac. Cuiacius *Paratitl. C. depofit.* & Pithoeus *ad Coll. Leg. Mof. & Rom. X. 7. p. m.* 771. fed omnis omnino dolus depofitarii ex legibus XII. Tabularum duplo vt videtur vindicabatur, (*n*) & quidem non duplicatis, (vt Marcil. *Interp. XII. Tab. XV.* p. 70. putat) fructibus, fed dupli eius rei praeftatione, quam quis cuftodiendam tradiderat. Schulting. *Iurisp. anteiuft. p.* 771. Ian. Vinc. Grauina *de LL. XII. Tab. LI. p.* 353. Furi enim fimilis videbatur depofitarius dolofus. *L.* 13. *D. depof.* Tam dirum etiam hoc crimen videbatur veteribus, vt & de de-

XXXI. Contractus commodati & depofiti.

(*n*) Actio enim a Iuftiniano prodita, quae inficiando crefcit, procul dubio recentioris aeui, & ab Imperatoribus demum inuenta eft. Schulting. *Iurispr. anteiuft. p.* 771.

depoſito negando cogitantes a Diis cum vniuerſa familia exſtirpatum iri crederentur, quo pertinet exemplum Glauci Spartani apud Herodot. *Lib. VI.* Praeterea eos dentes amittere putabant, qui depoſitum negaſſent, de qua veterum opinione quaedam notauit Caſaubon. in Lect. *Theocrit. p.* 85. Quare & Plin. *Epiſt. X,* 97. non putabat, ſe luculentius probitatis teſtimonium praebere poſſe Chriſtianis, quam dum *eos ſe inuicem ſacramento obſtringere,* ait, *ne fidem fallant, ne depoſitum adpellati abnegent.* Quare non mirum eſt, Decemuiros tam improbis hominibus dupli poenam ſtatuiſſe. Enimvero poſtea praetor hanc poenam mitigauit, actionemque in ſimplum tantum dedit, praeterquam ſi depoſitum eſſet miſerabile negatum, quo caſu veterem dupli poenam retinuit. *L.* 1. §. 1. *D. depoſ.* Verba edicti haec fuere: QVOD NEQVE TVMVLTVS, NEQVE INCENDII, NEQVE RVINAE, NEQVE NAVFRAGII CAVSA DEPOSITVM SIT, IN SIMPLVM: EX EARVM AVTEM RERVM, QVAE SVPRA COMPREHENSAE SVNT IN IPSVM IN DVPLVM: IN HEREDEM EIVS. QVOD DOLO MALO EIVS FACTVM ESSE DICETVR, QVI MORTVVS SIT, IN SIMPLVM, QVOD IPSIVS. IN DVPLVM IVDICIVM DABO. Idem tamen praetor etiam infames eſſe iuſſit, QVI DEPOSITI SVO NOMINE NON CONTRARIO IVDICIO, DAMNATVS SIT. *L.* 1. & *L.* 6. §. 6. *de his qui not. infam.*

XXXII.

XXXII. Contractus pignoris quid sit, quae inde actiones nascantur, quaenam ac quanta praestanda diligentia, satis a doctoribus explicatur. De alienatione quoque pignoris supra actum *Lib. II. Tit. VIII. n.* 3 Quare nihil est, quod de contractibus, re initis, addamus amplius, praeterquam quod monendum videatur, pignori saepe accessisse contractum *fiduciae*, quoties nimirum debitor creditori pignus mancipabat vel in iure cedebat, ea lege, vt reddita pecunia, illud sibi remanciparet. Quo ipso dominium rei oppignoratae in creditorem translatum esse recte obseruat Isidor. *Orig. V.*21. saepe huius fiduciae in pignoribus interpositae meminerunt Paullus *in Rec. Sent. I*, 10. *II*, 13. *V*, 22. Tertullianus & alii. Tu vide Cuiacii & aliorum virorum doctorum Scholia ad Paullum, & Salmas. *de Mod. Vsur. Cap. XIV. p.* 590. *sequ.* XXXII. Contractus pignoris.

TIT. XVI-XX.

DE

VERBORVM OBLIGATIONIBVS
SEV STIPVLATIONIBVS.

SEquuntur contractus, qui verbis ineuntur, & quidem non quibusuis, sed sollemnibus & accurate conceptis. Horum olim tres erant, STIPVLATIO, DOTIS DICTIO & iusiurandum, quo liberti operas promittebant patrono. Cai. *Inst. II*, 9. 3. Sed de *dotis dictione* egimus supra *Lib. II. Tit. VIII.* Iurisiurandi a libertis praestandi saepe in iure fit mentio, quamuis

uis formula eius, quod meminerim non exſtat. Iam de STIPVLATIONIBVS quaedam ex antiquitatibus repetenda, de reliquis parcius agendum erit.

I. Stipulatio vnde dicta? I. Commune horum contractuum nomen hodie eſt *ſtipulatio*, quae, vnde dicta ſit, non adeo expeditum eſt. Vulgo id deriuant a veteri *ſtipulum*, quod idem ſit ac firmum. Paull. *Recept. Sent. V*, 7. 1. *princ. Inſt. de verb. oblig.* quemadmodum & in Gloſſis Baſilicis ςιπυλον eſt ἰσχυρὸν, *firmum*. Aſt alii a *ſtipe* dictam exiſtimant ſtipulationem, quia circa ſtipem vel rem pecuniariam potiſſimum ſtipulari & reſtipulari conſueuerint veteres. Ita enim Varro *de Lingua Lat. IV*, 16. *p. m.* 30. *Aes quoque ſtipem dicebant. Nam quod aſſes librae pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, ſed in aliqua cella ſtipabant, id eſt, componebant, quo minus loci occuparet: a ſtipando ſtipem dicere coeperunt. Stipare ab* ςείβειν *fortaſſe Graeco vocabulo. Id adparet, quod vt alias, tum inſtitutum etiam nunc, diis cum theſauris aſſes dant, ſtipem dicunt, &, qui pecuniam alligat, ſtipulari & reſtipulari.* Eodem modo Feſtus in voce *ſtipem p. m.* 139. *Stipem dicebant pecuniam ſignatam, quod ſtiparetur. Ideo ſtipulari dicitur is, qui interrogatus ſpondet ſtipem, id eſt, aes.* Denique ab his omnibus abit Iſidorus. *Orig. IV*, 24. *p. m.* 930. qui ſtipulationem deducit a *ſtipula*, hanc adiiciens rationem: *Veteres enim, quando ſibi aliquid promittebant, ſtipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes, ſponſiones agnoſcebant.* Quae Iſidori obſeruatio ſi vera eſſet, ſimul inſignem ſtipulandi ritum nos doceret. Sed quum nusqam nhuius ritus fiat mentio, nec

etiam

etiam Varroni & Feſto facile concedamus, ſtipulationes olim ſolis pecuniariis promiſſionibus acceſſiſſe: merito Paulli & Iuſtiniani deriuationem reliquis anteponimus.

II. Stipulatio quid?

II. Erat vero ſtipulatio conceptio verborum, quibus is, qui interrogabatur, daturum facturumue ſe, quod interrogatus erat, reſpondebat. *L. 5. §. 1. D. de verb. obl.* Vnde & *interrogatio* nonnumquam ſimpliciter dicitur. *Sen. de Benef.* III, 16. & Graecis ἐπερώτησις, (a) vel ὁμολογία ἡ ἀπὸ ἐρωτήσεως. &c. Salmaſ. *de Vſur.* VI. *p.* 127. Ceterum qui ſtipulabatur, eum *interrogare* dicebant vel *rogare*. Is, a quo quis ſtipulabatur, *ſpondere* vel *promittere dicebatur*. Plaut. *Pſeud. I, 1. v.* 112. *ſeq.*

- - *PS. Roga me viginti minas,*
Vt me effecturum tibi, quod promiſi, ſcias.
ROGA; *CA. obſecro hercle PS. geſtio* PROMITTERE.

Vnde &, quid ſit *reus ſtipulandi*, quid *reus promittendi*, facile adparet.

III. Stipulationum formulae.

III. Conceptiones illae verborum nihil erant aliud, quam interrogationes, ad quas alter congrue reſpondebat. Veluti: SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. DABIS? DABO. FACIES? FACIAM. §. 1. *Inſt. de verb. obl.* Sic eodem loco Plautus *v.* 115.

CA. DABISNE *argenti mihi hodie viginti minas?*
PS. DABO.

Eius-

(a) Ex quo ſimul patet, cur baptismus vocetur συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς θεόν. 1. Petr. III, 21. Interrogationes enim baptiſmales & reſponſiones baptizati vel ſponſorum ſtipulationum inſtar ſunt: *Credis? credo. Abrenuncias: abrenuncio.*

(b)

Eiusdem tamen efficaciae erat responsio, concepta impersonaliter, qualis est illa apud eundem Plaut. *Pseud. IV, 6. v. 14.*

SI. Nullum periculum est, quod sciam stipularier.
Vt occoepisti verba, viginti minas
DABIN? *BA.* DABVNTVR.

Conf. Plaut. *Bacchill. IV, 6.* 38. Nonnumquam & is, qui promiserat denuo rogabat, &, qui rogauerat, denuo promittebat, idque vocabant *restipulari.* Stipulatio vero & restipulatio *Sponsio* dicebatur. Nota est sponsio iudicialis: *spondesne quingentos, si meus sit? spondeo, si tuus sit. Et tu quoque spondesne quingentos ni tuus sit? spondeo ni meus sit.* Vid. Car. Sigon. *de Iudiciis I, 21. p. 466.* Quaerunt prudentes nostri, cur in stipulatione interrogatio & responsio exigantur? Et hic multi multa & varia differunt. Sed acute obseruat Guido Panciról. *Var. Lect.* III, 25. nihil magnae rei, & quae in perpetuum obligare deberet, sine interrogatione & responsione gestum esse apud Romanos. Tales enim interrogationes & responsiones factas obseruamus in ferendis legibus, plebiscitisque, in rogando senatu, in arrogationibus, contrahendis nuptiis, pangendis foederibus, facienda deditione, vt facile adpareat, praecipuum semper animi deliberati signum Romae visum esse interrogationem ac sequutam responsionem congruam.

IV. Respondendum erat congrue.

IV. Id porro accurate erat obseruandum, vt responderetur congrue. Hinc si alter rogaret quinque, alter decem promitteret, vel si alter rogaret pure, alter cum conditione promitteret, inutilis erat stipulatio §. 5. *Inst. de inutil. stipul.*

stipul. Exemplum est apud Plaut. *Trinum. V, 2. v. 34. sequ.* Quum enim interroganti Lysiteli: *sponden' ergo tuam gnatam vxorem mihi?* responderet Charmides: *Spondeo & mille auri Philippum dotis:* inutilis erat stipulatio. Et hinc quum denique inter eos de dote quoque conuenisset, repetebatur stipulatio. *v. 39.*

LY. Isthac lege filiam tuam SPONDEN' *mihi vxorem dari?*

CH. SPONDEO.

V. Satis tamen recta videbatur stipulatio, si alter alteri interroganti respondisset *quidni? L. 1. §. 2. D. de verb. oblig.* Nec referebat, Latine quis an Graece stipulatus esset, item eademne vterque lingua vsus esset nec ne §. 1. *Inst. de verb. obl.* Sufficere enim videbatur, modo per interpretes se invicem intelligerent. *L. 1. fin. D. de verb. obl.* Quae quum ita sint, ne forte contrahentes in formula errarent, saepe stipulationes ICti componebant, ceu variis Ciceronis testimoniis demonstrat Brisson. *de Formul. Libro VI, p. 490.*

V. Sufficiebat tamen responsio qualiscumque, dummodo congrua.

VI. Stipulatio vero fiebat verbis ore prolatis. Hinc interrogante altero, altero tantum adnuente, nulla concepta videbatur stipulatio, *L. 1. §. 2. D. h. t.* Neque etiam stipulari poterant surdi & muti, neque promittere §. 7. *Inst. de inut. stipulat.* Nec sufficiebant litterae inter absentes. §. 11. *Inst. eod.* Si tamen in instrumento esset scriptum, promisisse aliquem, omnia praesumebantur sollemniter acta. §. 16. *Inst. eod.* Paull. *Rec. Sent. V, 7. 2.* Fallitur ergo Cl. Salmasius, *de Vsur. VI.* dum existimat, si quis in chirographo esset fassus se promisisse, id perinde valuisse, ac si inter-

VI. Non vero nuptus & responsio litteris scripta.

interrogatione praecedente responsum fuisset, idque perperam colligit ex *L.41.§.2. D. de vsur.* In chirographo enim illo, hac lege memorato, etiamsi stipulationis nulla fieret mentio, intelligi tamen debet eam intercessisse, vt recte obseruat Ger. Nood. *de foen. & vsur. III,* 2. Idem etiam sentiendum de *L. ea quae* 57. *D. de donat. inter. vir. & vx. L.* 134. *D. de V. O.*

VII. Qui potuerint stipulari?

VII. Stipulari poterant omnes, quibus licebat contrahere, quive intelligebant negotium ac velle poterant. Ast inutilis erat stipulatio furiosorum, §. 8. *Inst. de inut. stipul.* vt & servorum. §. *6. eod.* Et hinc iocosa tantum est Pseudoli servi promissio apud Plaut. in *Pseud. I,* 1. *v.* 112. Stipulari tamen serui poterant ex persona dominorum, vnde quacunque formula essent stipulati, non sibi, sed dominis acquirebant, praeterquam si factum in stipulatione contineretur, *pr.* §. 1. *& 2. Inst. de seru. stipul.* Immo & seruus hereditarius, nondum licet adita hereditate, vtiliter stipulabatur, quia hereditas iacens in plerisque personae defunctae vicem sustinebat. *princ. Inst. eod.*

VIII. Stipulationes pupillorum.

VIII. Ad pupillos quod attinebat, ii aut infantes erant, aut pubertati propiores. Infantes nec rogare nec promittere poterant: sed eorum res administrabant tutores. Sin vero ab ipsis tutoribus vel eorum fideiussoribus aliquid esset stipulandum: eorum vice stipulabantur serui vel proprii vel publici. Exemplum vide supra *Lib. I. Tit. XXIV.* §. 3, Pubertati propiores aut alios obligabant, aut obligabantur aliis. Priore casu recte stipulabantur etiam sine tutoris

ris auctoritate. Posteriore vero rogati promittere non poterant, nisi auctores fierent tutores, §. 9. *Inst. de inut. stipul.*

IX. Qui erant in potestate, liberi vtiliter stipulabantur poterantque & promittere aliis, & alios rogare. §. 6. *Inst. h. t.* excepto mutuo, cui resistebat SC. Macedonianum, de quo infra ad *Lib. IV. Tit. VII.* agetur pluribus. Inter patrem tamen & filium in potestate constitutum inutilis erat stipulatio, siquidem hi iure Romano veteri, pro vna persona reputabantur. **IX. Stipulationes liberorum, qui in' potestate erant.**

X. Nemo quoque poterat aliis stipulari, praeterquam iuri suo subiectis. §. 4. *Inst. de inut. stip.* Receptum enim a iureconsultis Romanis erat hoc principium, obligationem ex contractu non nisi contrahentes adficere. *L. 3. C. de inut. stipul.* Solebant tamen hoc casu poenam stipulari, vt si alteri non esset satisfactum, haec solveretur. §. 18. *Inst. h. t.* Quin & tum quoque aliis stipulari licebat, si eius, qui rogabat, interesset. Hinc recte tutor a contutore stipulabatur, rem pupillo salvam fore. §. 19. *Inst. h. t.* **X. Aliis stipulari non licebat.**

XI. Poterant & duo pluresue rei fieri & stipulandi & promittendi. Sipulandi quidem, si post vtriusque interrogationem promissor responderit: *vtrique vestrum dare spondeo.* Promittendi, si duo quaesiti, singuli responderint separatim: *Spondeo.* Exemplum est apud Plaut. *Trinum V, 2. v. 39.* vbi Lysiteli Iuveni interroganti: *isthac lege filiam tuam sponden' mihi vxorem dare?* non solum Charmides socer respondet *spondeo*, sed & Callicles amicus addit: *& ego idem spondeo hoc.* Eiusmodi vero obligationum is erat effectus, vt **XI. Correi stipulandi & promittendi.**

vel solidum singulis deberetur, vel promittentes singuli tenerentur in solidum, ita tamen, vt vel alter accipiendo, alter soluendo debitum, omnium perimeret obligationem, & omnes liberaret. *pr. &* §. 1. *Inst. de duob. reis stipul.*

XII. Stipulatio pura & in diem & sub conditione facta?

XII. Poterat vero omnis stipulatio & pure, & in diem, & sub conditione, & ad certum locum fieri. Si pure promissum, debitum confestim peti poterat: sin in diem, dies quidem statim cedebat, sed non prius, quam venisset dies promissum poterat exigi. Si sub conditione: existente demum conditione committebatur stipulatio. Si locus denique insertus stipulationi: tantum tempus promittendi concedendum erat, quantum sufficere videbatur ad rem eo loco praestandam. §. 2. 4. 5. *Inst. de V. O.*

XIII. Ad certum tempus stipulari nemo poterat, vbi & de stipulationibus praeposteris.

XIII. At si ita quis stipulatus esset: *Decem aureos annuos quoad viuam, dare spondes?* pure facta obligatio videbatur, & perpetuabatur: petenti tamen exceptio pacti opponi poterat. Ad tempus enim ex principiis iuris Romani deberi non poterat. §. 3. *Inst. eod.* Inutiles porro erant stipulationes: POST MORTEM MEAM VEL TVAM DARE SPONDES? PRIDIE QVAM MORIAR, VEL MORIARIS DARE SPONDES? (*b*) Nam quod ad priorem attinet, non ferebant iuris Romani principia, vt obligatio a persona heredis inciperet: (*L.* 11. *D. de obl. & action.* Cuiac. *ad L.* 217. *D. de V. S.*) posterior vero ideo non poterat non inutilis esse

(*b*) Iustinianus tamen eas valere iussit *L.* 11. *C. de contr. & comm. stip.*

(*c*)

eſſe, quia tempus mortis ſemper incertum eſt. Caii *Inſt· II*, 9. 7. *&* 8. Aeque inutiles erant ſtipulationes praepoſterae, quibus tamen Iuſtinianus itidem perfectum robur accommodauit. §. 4. *Inſt. de inutil. ſtip.* Denique ſi quid, aut quod non erat in rerum natura, vel in commercio, aut ſub conditione impoſſibili promittebatur: inutilis & haec videbatur ſtipulatio. §. 1. 2. 10. *Inſt. eod.*

XIV. Stipulatio ſupponebat iuſtam cauſam.

XIV. Inprimis vero reſpiciebatur ad cauſam. Neque enim in ſtipulationibus ſola verba valide obligabant, non magis quam in dominio transferendo ſola ſufficiebat traditio. Quemadmodum enim hic iuſto titulo opus erat: ita, vt ſtipulatio valide obligaret, ſubeſſe debebat obligandi cauſa, & talis cauſa etiam vocabatur *cauſa ciuilis. L.* 49. §. 2. *D. de pecul.* Deficiente vero tali cauſa, agendi obſtabat exceptio doli mali. *L.* 2. §. 3. *D. de dol. mal.* Schult. *Iurispr. anteiuſt. p.* 464. Vnde adeo non valebat promiſſio ex turpi cauſa, vt & exceptio petenti opponi poſſet, *L.* 8. *D. de condict. ob turp. vel ini. cauſ.* & ſi accipientis ſolius eſſet turpitudo, ſoluti daretur condictio. *L.* 1. *fin. L.* 2. §. 1. *L.* 4. §. 2. *D. eod.* Exemplum inſigne Otaciliae Laterenſis exſtat apud Valer. Max. VIII, 2. 2. Commune itaque ſtipulatio erat omnium obligationum adſtringendarum vinculum. Vnde adhibebatur in emtionibus venditionibus, Varro *de re Ruſt.* II, 2. 5. 5. Plaut. *Captiu.* I, 2. *L.* 3. §. 1. *D. de act. emt.* pactis. Paull. *Sent. Rec.* II, 22. *L.* 7. §. *quod fere D. de pact.* mutuo, *L.* 6. §. 1. *D. de nouat.* cautionibus vel chirographis, *L.* 40. *D. de reb.*

credit. L. 122. §. 1. *D. de V. O.* locationibus conductionibus, *L.* 54. *pr. D. Locat. L.* 58. *pr. D. de fideiuss.* societatibus, *L.* 71. *D. pro soc.* immo in reliquis contractibus omnibus.

XV. Stipulationibus nonnumquam accessit mancipatio.

XV. Porro & id praetermittendum haut videtur, stipulationi nonnumquam veluti adpendicem accessisse mancipationem per aes & libram: quod in acceptilationibus factum constat. Pertinet huc egregius locus Ciceronis *de Legib. II,* 21. *Hoc vero nihil adpontificium ius & e medio est iure ciuili, vt per aes & libram heredem testamenti soluant & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset.* Et paullo ante *cap. XX. Quin etiam cauent, vt cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is per aes & libram heredem testamenti soluat, propterea, quod eo loco res est, ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset.* Addendi sunt Franc. Connan. *Comment. iur. ciu. VII.* 3. 2. Iac: Raeuard. *ad L.* 35. *D. de Reg. Iur.* Ger. Nood. *de pactis & Transact. p.* 671. Id vero eo minus mirandum, quo certius est, & aliis contractibus ad transferendum dominium haut comparatis accessisse *mancipationum.* Et tunc rem habere dicebantur *iure nexi*; translato dominio *iure mancipii.* Omnia, quae per aes, & libram alienabantur, erant res mancipi. *Nexus* quoque & *mancipatio* non differebant ratione ritus: sed, quod ad effectum attinet, ius *nexi* & ius *mancipi* differebant quam maxime. Probant id loca Manilii & Scaeuolae apud Varron. *de Lingu. Lat. VI,* 5. quae egregie illustrat. Io. Frid. Gronou. *Epist. CCCII. ad Claud. Salmas. in Syll. Epist. vir. illust. script. Tom. II. p.* 549.

XVI.

XVI. Ceterum ſtipulationes imperator diuidit in *iudiciales, praetorias, conuentionales & communes*. A mero iudicis officio proficiſcebatur cautio de dolo. Nam in rei vindicatione & actione quod metus cauſa iudex exigere tenebatur cautionem de dolo. *L.* 20. & 45. *D. de rei. vind. L.* 9. §. 5. & 7. *D. de eo quod met. cauſ.* Talis etiam erat cautio de perſequendo ſeruo, qui in fuga erat, reſtituendove pretio. Nam ſi ſervus erat legatus, qui ſe interim in fugam proripuerat, officio iudicis continebatur, vt interponeretur cautio, qua heres, ſe ſeruum perſequuturum reſtituturumque legatario promitteret. *L.* 69. §. 5. *D. de legat.* 1. *L.* 14. §. 11. *D. quod met. cauſ.* Stipulationes porro iudiciales interponebantur etiam in iudicio familiae erciſcundae. *L.* 25. §. 10. *D. famil. erciſc.* XVI. Stipulationes iudiciales.

XVII. *Praetoriae* a mero praetoris officio proficiſcebantur, ſemperque interponi ſolebant ante litem conteſtatam. Cuiac. *Obſeru. XV*, 10. Tales erant cautiones damni infecti, legatorum ſeruandorum, iudicatum ſolui, ratam rem haberi, cautio fructuaria, &c. de quibus prolixe iureconſulti. Vid. Arn. Vinn. *ad* §. 2. *Inſt. de diuiſ. ſtip.* Quae ſtipulationes quibus formulis ſolitae ſint concipi, exemplo cautionis *iudicatum ſolui* oſtendemus. In ea actor ita rogabat fideiuſſores: QVOD FVNDVM TVSCVLANVM, QVEM POSSIDET L. TITIVS, ABS EO VINDICATVRVS SVM, CVIVS REI C. AQVILIVS IVDEX DATVS EST, EAM REM RECTE DEFENDI, AVT, SI EA RES SECVNDVM ME HE- XVII. Praetoriae.

REDEMVE MEVM IVDICATA ERIT, QVOD A. C. AQVILIO EOVE, QVI IN EIVS LOCVM SVBSTITVETVR, IVDICATVM ERIT, ID RECTE PRAESENTARI, DOLVMQVE MALVM ABESSE ABFVTVRVMQVE ESSE, ET QVAMDIV RES NON DEFENDATVR, AVT SI QVOD HVIVS REI IVDICATVM ERIT NON PRAESTETVR, DOLVSVE MALVS NON ABERIT, QVANTI EA RES SIT, DARI SPONDES? SPONDEO. Cuiac. *Obſ. X*, 29. Barn. Briſſon. *de Form. Lib. V. p.* 393. Porro id ſingulare erat in ſtipulationibus praetoriis, quod in iis non temere metuenda eſſet captio, quia interpretationem non ex mente promittentium, ſed praetoris recipiebant. *L.* 52. *D. de verb. oblig. L.* 9. *D. de ſtipul. praetor.* (c)

XVIII. Conuentionales. Sine ſtipulatione dos dici poterat.

XVIII. *Conuentionales* non iuſſu iudicis vel Praetoris, ſed arbitrio contrahentium concipiebantur, adhibito ſaepe, vt ſupra obſernauimus, iureconſulto; earumque totidem paene genera erant, quot rerum contrahendarum. §. 3. *Inſt. de diuiſ. ſtipul.* Obligationum enim firmandarum gratia inventae fuerant ſtipulationes. Paull. *Recept. Sent. V*, 7. 1. Vnde nulla temere de re paciſcebantur veteres, niſi interpoſita

(c) Ad praetorias etiam referuntur *aedilitiae.* Erat autem iis locus in interrogationibus, quae de vitiis morbisque in vendendis ſeruis fieri ſolebant. Venditorem enim emtori repromittere oportebat, ſe ſi quid occulti morbi vel vitii in ſeruo vendito inventum fuerit, duplum verbi gratia praeſtiturum. Theophil. *Paraphr.* §. 2. *Inſt. de diuiſ. ſtipul.* De his Aedilitiis ſtipulationibus plura habet Cuiac. *Obſ. IX*, 3.

(d)

ta ſtipulatione. Erant tamen omnino quaedam negotia, de quibus etiam non interpoſita ſtipulatione valide paciſcebantur. Nam ſi ſponſa ſponſo, mulierue marito, aut ſocer genero, aut debitor mulieris eiusdem marito dotem dicere vellet: fieri id poterat, nulla praecedente interrogatione. (*d*) Caius *Inſt.* II. 9. 3. Quamuis enim ea ipſa quoque dotis dictio ſollemnibus fieret verbis: (Cuiac. *ad L.* 7. *D. de pact.* & *L.* 1. *D. de verb. oblig.* Briſſon. *de Formul. VI.*) nec vllo fundamento id in dubium vocent Cl. Salmaſius *de mod. vſur.* XVI. *p.* 716. *ſeq.* & Oiſel. *ad* Caii *l. c.* inde tamen non ſequitur, vt ſtipulatione fuerit opus. Formulam dicendi dotem prodidiſſe videtur Terent. *Andr. V*, 4. *v.* 46. de qua iam ſupra egimus. *Libro II. Tit. VIII. n.* 6.

XIX. Sine ſtipulatione promittebantur operae, dona, munera a libertis.

XIX. Deinde & ſine ſtipulatione contrahebatur, obligatio, ſi libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas ſe daturum iuraſſet. Cai. *l. c.* Solebant enim ſerui dominis manumiſſuris promittere certa dona, munera, (*e*) certasque operas loco praemii manumiſſionis futura. Quum vero ſerui domino promittere valide nihil poſſent, quia vinculum poteſtatis vnitatem perſonae inducere videbatur: §. 6. *Inſt.*

(*d*) Sed ſine ſtipulatione dotem *dicere* poterant tres tantum perſonae, mulier, pater, mulierisque debitor. Reliqui dicebantur dotem vel dare vel promittere, & hi communi iure obligabantur, adeoque vti debebant ſtipulatione. Cai. *Inſt. II.* 9. 3. *L.* 41. *D. de iur. dot.*

(*e*) Dona & munera libertorum quid fuerint, & quodnam inter ea diſcrimen interceſſerit, docetur. *L.* 18. *L.* 194. & *L.* 214. *D. de V. S.* Adde Oiſel. *ad* Cai. *l. c.*

Inst. de inutil. stipul. tenebantur illi post manumissionem denuo se obligare iureiurando, quod si dicere nollent, ne liberi quidem addicebantur. Cic. *Epist. ad Attic. VII, 2.* Simul ac vero iurassent liberti, nulla opus erat stipulatione.

XX. Sponsalia contracta per stipulationem.

XX. Inprimis observandum, nobilissimum stipulationum conventionalium genus fuisse *sponsalia*, de quibus quum nihil in institutionibus dixerit Iustinianus, pauca monebimus. Fuit hoc in more priscis temporibus positum apud Latinos, vt qui vxorem ducturus esset, ab eo qui nuptum daturus erat, eam in matrimonium datum sibi iri stipularetur, alterque sponderet, vnde & *sponsaliorum* nomen natum est. (f) Si non data fuisset vxor, sponsus habebat actionem ex stipulatu vel sponsa. Gell. *Noct. Att. IV, 4. L. 2. & L. 3. D. de spons.* Iam Romanis quidem non erat actio ex stipulatu ex sponsalibus: & ipsi tamen stipulationibus vtebantur. Huius veteris moris multa exstant vestigia apud Plautum, qui in *Aulul. I, 4.* Megadorum ab Euclione filiam stipulantem inducit his verbis:

ME. Quid? nunc etiam mihi despondes filiam? EV. Illis legibus
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. SPONDEN, ergo? EV. SPONDEO.

Ex *Trinumo* Plauti iam supra exemplum vidimus. n. III. Sed & *in Curculione Act. V, 2.* Phaedromus ita a milite stipulatur:

PH.

(f) Vnde non opus est, vt cum Verrio Flacco *apud* Festum p. 444. sponsalia deriuemus e lingua Graeca, indeque natum existimemus id vocabulum, quod sponsi σπονδὰς, interpositis rebus diuinis, facerent.

(a)

PH. *SPONDESNE, miles, mihi hanc vxorem?*
M. SPONDEO.

In eo tamen a reliquis ſtipulationibus differebant ſponſalia, quod & abſens abſenti per epiſtolam vel internuncium recte deſpondebatur. *L.* 4. *& L.* 7. *D. de ſponſal.* Ea quoque in ſponſalibus adhibebatur cautio, vt in tabulas plerumque redigerentur conuentiones ſponſalitiae. Vnde Iuuenalis. *Sat. XVI.*

Si tibi legitimis pactam iunctamque TABELLIS
Non es amaturus.

Dari etiam ſolebant arrhae, & annulus pronubus, de quibus, aliisque huc pertinentibus ritibus copioſius agit Barn. Briſſon. *de ritu nupt. p.* 204. *ſequ.* Illud quaeri ſolet, an & ſponſalia de futuro, quae vocant, nota fuerint Romanis? Adfirmat Huberus: probat Gundlingius in *Gundlingianis Part. X. p.* 380. vbi ex Nonio & Arnob. *adu. gent. X. p.* 140. oſtendit. Romanos diſtinxiſſe inter SPERATAS, PACTAS & SPONSAS. Diſcrimen hoc eleganter explicat Gronou. *ad* Gell. *Noct. Attic. IV*, 4. *Virgo* SPERATA *dicebatur: quum conventa erat conditio*, PACTA: *vbi interpoſitae ſtipulationes* SPONSA. *Pactae* ergo ſimiles videbantur deſponſatis de futuro; *ſponſae* de praeſente. Pactas etiam conuentas dici conſueuiſſe, patet ex Feſto: *Conventae dicebantur, cum primus ſermo de nuptiis & earum conditione habebatur.*

XXI. Denique communes ſtipulationes reſtant, quae tum a Praetore, tum a iudice exigebantur, qualis erat cautio rem pupillo ſaluam fore. §. 4. *Inſt. de diuiſ. ſtipul.* **XXI. Stipulationes communes.**

XXII.

XXII. Actiones ex hoc contractu natae.

XXII. Ex ſtipulatione naſcebatur *conditio certi*, ſi certa eſſet ſtipulatio: ſin incerta; actio *ex ſtipulatu. Princ. Inſt. de V. O.* Ex ſponſalibus quae in Latio competebat actio *ex ſponſu* dicebatur Gell. *Noct. Attic.* IV, 4. Cuiac. *ad Tit. C. de Sponſal.* Ex ſponſu vero agere idem erat quod ex ſtipulatu. *L. 19. §. 2. D. de aedilit. edicto.* At apud Romanos Sponſalia nuda renunciatione & liberrimo repudio ſolvebantur. *L. 1. C. de Sponſal. L. 2. §. 1. 2. D. de diuort. L. 2. C. de repud.* Ex quo facile patet, in contractuum numero haut fuiſſe ſtipulationem ſponſalitiam. Vid. Fr. Hotom. *de Sponſal. Cap.* IV. *p.* 357.

TIT. XXI.

DE

FIDEIVSSORIBVS.

Stipulatione etiam ſeſe obligabant fideiuſſores, vnde de iis hoc titulo ſeorſum agitur.

I. Varia fideiubentium nomina.

I. Qui ſe obligabant pro aliis, plura apud Romanos ſuſtinebant nomina. In iudiciis promittentes pro aliis dicebantur *vindices, vades, ſubuades, praedes.* Reliqui *fideiuſſorum, ſponſorum, adpromiſſorum, fidei promiſſorum* (*a*) nominibus veniebant.

II.

(*a*) Nomina haec omnia, praeterquam *fideiuſſorum* in toto Digeſtorum opere non exſtare voluit Tribonianus, ceu obſeruat Salmaſ. *de mod. vſur.* *XVI. p.* 702.

(*b*)

II. *Vindices* in XII. Tabulis erant, qui pro eo, qui in ius priuata auctoritate vocabatur, sese obligabant. Si quis enim alteri in publico adclamasset: AMBVLA IN IVS: aut eundum illi erat, aut ferendum, vt obtorto collo ad tribunal raperetur, nisi datis fideiussoribus se ab hac ignominia vindicasset. Qua de re Festus voce *vindex p. m.* 476. *Vindex ab eo, quod vindicat, quo minus is, qui prensus est, ab aliquo teneatur.* (*b*) In legibus XII. tabularum de his ita fuerat cautum: SI ENSIET, QVI IN IVS VOCATVM VINDICIT, MITTITO, ASSIDVO (*c*) VINDEX ASSIDVVS ESTO: PROLETARIO CVIQVE VOLET, VINDEX ESTO. Gell. *Noct. Att. XVI*, 10. id est: *Si tamen sit aliquis, qui pro in ius vocato vel prenso fideiubeat, dimittitor. Ceterum locupleti vindex locuples esto, pauperi, prolem tantum sufficienti reipublicae, quilibet vindex esto.* Iac. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. I.* II. Quinam vindices?

III. Si ventum in iudicium, satisdare denuo debebat reus, se stato die adfuturum. Car. Sigon. III. Quinam vades, praedes, subuades?

(*b*) Vindex ergo non est *procurator*, vt putat Boeth. *ad* Cic. *Topic. II.* nec *praedicator*, vel *praediator*, vt Boethii locum legit Cuiac. *Obseru. V*, 29. nec confundendus cum *vade*, quod plures fecere, interque hos etiam Vinc. Grauina *de Leg. XII. Tab. p.* 377. *sequ.*

(*c*) *Assiduus* veteribus idem est ac locuples, quasi *asses* qui *dare* possit. Cic. *Topic. ad Trebat, II.* Vtitur hac voce eodem significatu Plautus *Amphitr. I,* 1. *v.* 13.

Noctes diesque assiduo satis superque est,
Quod facto aut dicto adest opus, quietus ne sies.

Sigon. *de Iudic. I*, 20. Eadem cautio exigebatur in publico iudicio etiam ab actore, vt recte obseruat. Iac. Gothofr. *ad Leges XII. Tab. Tab. II. p.* 191. Qui ergo se tum obligabant pro reo, si iudicium esset publicum *vades*: sin ciuile, *praedes* dicebantur. Vnde Auson. *Eydill. XII.*

Quis subit in poenam capitali iudicio? VAS,
Quis quum lis fuerit numaria? quis dabitur?
PRAES.

Fest. voce *vadem p. m.* 471. *Vadem sponsorem significat datum in re capitali.* Sed si antiqui eam obseruarunt inter has voces differentiam: sane eam neglexerunt posteri, qui in quocumque iudicio, siue ciuili, siue capitali *vades* exigebant. Vnde Varroni *de Lingu. Lat. V*, 7. *p.* 42. vas est, *qui pro altero vadimonium promittit.* (*d*) *Praedes* quoque postea non ii dicti sunt, qui in iudicio ciuili se obligabant pro aliis, sed qui partim pro publicanis, partim in iudiciis publicis de mulcta soluenda populo cauebant. Varro *l. c. p.* 42. Fest. *voce praes. p.* 375. *Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitue, quia manu sublata significat, se auctorem emtionis esse, qui idem* PRAES *dicitur, quia tam debet praestare populo quod promisit quam is, qui pro eo* PRAES *factus est.* Car. Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. II*, 4. *p.* 293. & Brisson. *de verb. sig. voce praedes. p.* 450. Qui denique pro actore se obligabant, *subuades* dicebantur, vt suspicatur Goth. *l. c. p.* 191. nisi cum Salm. *de Mod. vsur. c. XVI. p.* 701. dicere malis,

(*d*) Qui prouocabat, *vadari*, qui prouocabatur, *vadimonium promittere* dicebatur. Sigon. *de Iudic. I*, 20. *p.* 454.

(*e*)

subuades fuisse, qui pro vadibus fideiubebant, quemadmodum *subpraedes*, qui pro praedibus. Quamquam iam Gellii aetate huius vocabuli vsus ac paene significatio perierat. Vid. *Noct. Att. XVI*, 10.

IV. Quid fideiussores, sponsores, adpromissores, fidepromissores.

IV. Ad eos quod attinet, qui pro priuatis se extra iudicium obligabant: ii si vltro se offerrent, iuberentque pecuniam credi sua fide suoque periculo, dicebantur *fideiussores*. Si darentur a debitore, cui quis nolebat credere, dicebantur *sponsores*. Salmas. *de mod. vsur. XVI. p.* 693. 707. quamuis id discrimen in Digestis non obseruari, sed Sponsores vbique in illis obliteratos esse ibidem p. 707. obseruet. *Adpromissores* erant, quid quod suo nomine alii promiserant, idem pro altero quoque promittebant. Fest. voce *adpromissor. p.m.* 245. *L.* 5. §. 2. *D. de V. O. L.* 64. §. 4. *D. solut. matr. L.* 43. *D. de solut.* Iidem dicti etiam videntur *fidepromissores*. Paull. *Recept. Sent. I*, 9. 5.

V. Formulae fideiubendi.

V. Diuersa vero illa nomina, vt recte a Cuiacio ad Paull. *Rec. Sent. I*, 20 obseruatum est, potissimum a formulis, quibus stipulationes concipiebantnr, sortiti sunt. (*e*) Qui enim rogatus: FIDEIVBES? respondisset: FIDEIVBEO: dictus est *fideiussor*. At si rogatum: FIDEPROMITTIS? responsumque FIDEPROMITTO, *fidepromissor* vocatus est. Denique si quaesitum: SPONDES? is qui responderat SPONDEO, *sponsor*

(*e*) Eae nonnumquam etiam Graece conceptae. §. 2. *Inst. h. t. L. Graece* 8. *pr. D. eod.*

(*f*)

sponsor adpellatus est. §. 1. *Inst. de verb. obl. Adpromissores* etiam procul dubio rogati sunt, an *adpromitterent?* Quo verbo vtitur Cicer. *pro S. Rosc. Am.* IX.

VI. Maxime in iudiciis.

VI. Fuere etiam in fideiussionibus iudicialibus certae adhibitae formulae, qualem iam supra *Lib. II. Tit. XVI-XX. n.* 14. vidimus. Vadimonium inprimis accurate concipiebatur, adhibito iureconsulto, ceu ex Cicerone *Epist. ad Q. Fratr.* II, 14. demonstrat Car. Sigon. *de Iudic.* I, 20. *p.* 454. In hac formula & illa erant sollemnia: *reum adfuturum in diem tertium vel perendinum.* Vid. Brisson. *Form. Lib. V. p.* 367. 2.

VII. Quibus obligationibus accesserit fideiussio?

VII. Fideiussio accedere poterat obligationibus omnibus, quin & praecedere obligationes, *L.* 6. §. 1. *D. de fideiuss.* ita tamen, vt praecedens fideiussoris obligatio tum demum vires caperet, quum & principalis obligatio, cuius illa accessio erat, constituta esset. *l.* 35. *D. de fideiuss.* In fideiussione dotis caussa id notabile, quod illa post nuptias stante matrimonio a marito data, non obligaret, ante nuptias data, firma validaque haberetur, ceu ex Harmenop. *Promt. IV,* 8. 9. vt & *L.* 1. *C. Theod. ne fidei. dot. dent.* ostendit Cuiac. *Parat. ad tit. C. ne fidei. dot. dent.* dissentiente tamen Iac. Gothofredo *Comment. ad Cod. Theod. ibid.* Et sane quid magis a ratione alienum est, quam dotem non credi marito, cui se ipsam vxor credere non dubitauit? *L.* 2. *C. ne fidei. dot. dent, L.* 8. *C. de pact. conu.*

VIII.

VIII. Singuli fideiussores tenebantur in solidum, liberumque adeo erat creditori, a quo vellet solidum petere, quemadmodum & in eius positum erat arbitrio, debitoremne an fideiussorem eiusve heredes convenire mallet, *L.* 20. *D. de cond. indeb. L.* 16. §. *vlt. D. de fidei. L.* 5. *C. eod.* Vno tamen solvente, liberabantur ceteri. §. 4. *Inst. h. t.* Caii. *Inst. II*, 9. 2. conf. Iac. Cuiac. *Observ.* XXIII, 25. VIII. Fideiussorum obligatio.

IX. Ast illum veteris iuris rigorem sustulit Hadrianus, cuius ex epistola inter fideiussores aeque ac mandatores dividebatur actio, si litis contestandae tempore omnes essent solvendo. *L.* 26. *D. eod.* Haec epistola deinde inserta est Edicto perpetuo, vnde id beneficium ex edicto praetoris derivat Paull. *Rec. Sent. I*, 20. 1. Ex quo patet, humani quid passum esse Cuiacium, qui *ad tit. Inst. de SC. Tertull.* epistolam illam non Hadriano sed D. Pio tribuit, ante cuius tempora iam compilatum erat Edictum perpetuum. Quomodo vero a D. Pio esse potest, quod iam edicto perpetuo insertum fuerat? Videtur tamen D. Pius illud beneficium divisionis nova epistola stabilivisse, cuius quaedam supersunt vestigia. *L.* 49. §. 1. *D. de fideiuss.* IX. Beneficium divisionis.

X. Denique & Iustinianus beneficium ordinis indulsit, *Nov. IV*, 1. de quo, nec non beneficio cedendarum actionum plura commentantur doctores, quae hic repetere non vacat. X. Et ordinis.

XI. Fideiubere poterant omnes, qui & stipulari. At non mulieres, quae in omni genere negotiorum atque obligationum tam pro viris, quam pro feminis intercedere prohibebantur. XI. Mulieres, fideiubere non poterant.

 Paull.

Paull. *Recept. Sent.* II, 11. 1. Non ergo valebant fideiussiones iudiciales mulierum, nam nefas videbatur, mulierem in forum prodire, & vel suam ibi caussam agere; adeo, vt quum aliquando mulier in foro caussam pro se ipsa egisset, Senatus consuluisse feratur Deos, τίνος ἄρα τῇ πόλει σημεῖον εἴη τὸ γεγενημένον; *ecquid hoc exemplum vrbi portenderet?* Plut. *in Num. p.* 77. Nec magis valebant privatim interpositae fideiussiones mulierum quia fideiussio quasi civile ac virile negotium videbatur, a quo arcendae feminae. *L.* 1. §. 1. *&* *L.* 2. §. 1. *D. ad SC. Velleian. L.* 2. *pr. D. de reg. iur.* Eaque prohibitio tam severa erat, vt olim ne renunciari quidem huic beneficio posset. Secura ergo erat mulier pro alio quae intercesserat, nisi vel pro tutoribus filiorum indemnitatem promisisset: Paull. *Rec. Sent. ibid.* §. 2. (*f*) vel decipiendi animo & dolo malo id fecisset. Paull. *ibid. L.* 11. *D. ad SC. Velleian.* Immo non fideiussiones tantum, sed omnes omnino mulierum intercessiones ex quocunque contractu irritae erant. Vid. Iac. Gothofr. *Comm. ad L.* 2. *D. d.* R. I. Ger. Nood. *Obseru. I,* 18.

XII. Origo SC. Velleiani. XII. Omnia haec sancita SENATVS CONSVLTO VELLEIANO, cuius legitima verba. *L.* 2. §. 1. *D. eod.* servata indicant, conditum

(*f*) Ita quidem Paullus. Sed alia omnia habentur in *L.* 6. *C. ad SC. Vellei. L.* 1. *& vlt. C. si mater indemn. promiss.* Qui textus quum partim ab Alexandro Severo, partim a Diocletiano sint: aut corruptum Paullum esse oportet, aut ius istud constitutionibus mutatum.

(*a*)

ditum illud esse M. Silano & Velleio Tutore Coss. sed fasti id par consulum fere omittunt. M. Silanum consulem praeferunt anno V. C. IↃCCLXXI. Quare & tunc illud SC. conditum putat Schilter. *Exerc.* XXVIII, 2. Sed diserte Vlpianus *L.* 2. *pr. D. ad SC. Vell.* adfirmat, primum quidem temporibus Augusti, mox deinde Claudii, eorum edictis cautum esse, ne feminae pro viris suis intercederent: postea vero factum esse hoc SC. Ex quibus verbis patet, illud vel extremo Claudii imperio, vel postea fuisse conditum Tunc vero quum anno IↃCCXCVIII. in fastis occurrant P. Valerius Asiaticus II. & M. Iunius Silanus coss. inter suffectos autem istius anni Velleius Rufus, qui forsan Valerio Asiatico vltro se abdicanti suffectus: Vid. Hub. Golzii *fast. consul. p.* 239. non dubitandum quibusdam videtur, eo ipso anno referente ad Senatum Velleio Rufo hoc SC. prodiisse, dictum que inde esse Velleianum Schulting. *iurisp. ant. p.* 640. Id & mihi olim visum. Sed iam aliter videtur. Vlpianus Velleium istum non vocat Rufum, sed Tutorem. Silani autem & Velleii Tutoris consulatus memoratur bis in marmore apud Gruter. *Inscr. p. CCCCLXX.* §. 1. & 2. vbi par istud consulum ita scribitur:

L. SILANO. FLAMINI. MARTIALI. C. VELLAEO TVTORE COS. NON. DECEMBR.

Consules autem quum fuerint anno V. C. ↃCCLXIII. & sub Augusto primum ea de re cautum fuisse dicatur, procul dubio hi ipsi Coss. nomen & originem SC. dederunt. Nec

 alii

alii sunt auctores legis Iuniae Velleiae, cuius mentio fit in *L.* 10. §. 2. *D. de test. tut. L.* 13. *D. de iniust. rupt. irrit. test.* Ceterum ex marmore illo discimus, Silanum illum non Marci sed Lucii praenomen tulisse, eaque in re errare Vlpianum.

XIII. Mulieres etiam ante hoc SC. nullum civile negotium Romae gerere poterant.

XIII. Ceterum quamvis Augusti Claudiique edicta, quibus mulieres pro viris intercedere prohibuerunt, illud SC. antecessisse dicat Vlpianus *L. 2. pr. D. eod.* facile tamen patet, eum rem non adeo accurate retulisse. Saltim Claudio recentius hoc SC. dici non patiuntur fasti consulares. Forte ipse Vlpianus fastos consulares non adeo accuratos habuit, & Velleium Rufum confudit cum Velleio Tutore. In tanto enim consulum suffectorum numero, quid facilius est, quam errare & decipi? Quin probabile est, iam ab abeunte rep. prohibitum fuisse feminis, ne pro aliis intercederent, ceu ostendit celeberrimus Ludewigius, in *Differ. iuris Rom. & Germ. circa SC. Velleian. diff.* 1. Ab initio sane vrbis Romani feminas perpetuo otio mancipabant, easque nec molere patiebantur, nec cibos coquere, nec vllam partem rei familiaris suscipere. Plutarch. *Quaest. Rom. p.* 284. non ob aliam procul dubio caussam, quam quod pro Italorum ingenio feminarum suarum pudicitiae diffiderent. Eodem pertinebat interdictio vini, tam severe sancita. Plutarch. *in Num. p.* 77. quodque eas ne de rebus quidem necessariis dicere paterentur sine viris, (Idem *ibid.*) nedum conviviis vacare. Val. Max. II, 1. 1. Multo minus iis concedebant, vt prodirent in fo-

forum, vel vllum civile negotium peragerent. Plutarch. *ibid.*

XVI. Quod vero in vſum revocanda videretur priſca illa ſeveritas ac diſciplina, inde factum arbitror, quod abrogata lege Oppia, (de qua Liu. XXXIV, 5. & Valer. Max. IX, 1. 3.) & mulierum tutela ſenſim exoleſcente, feminae paullo liberius vivere, & negotiationibus, verſuris, interceſſionibus vacare coeperant. Quae licentia & Auguſti & Claudii edictis; & hoc SC. coercenda viſa eſt. Acceſſit poſtea Nouella CXXXIV, 8. ex qua *Authentica*: *ſi qua mulier C. ad SC. Veillan.* fluxit, de qua fuſe doctores. XIV. Cur hoc SC. conditum?

TIT. XXII.

DE

LITTERARVM OBLIGATIONIBVS.

NOn vllius temere conventionis obſcurior nobis natura eſt, quam contractus, qui litteris initur, in quo explicando adeo fluctuant eruditi, vt quem potiſſimum ſequaris, vix adpareat. Sane quum ICti plerique vbi contractuum nominatorum varia genera recenſent, litterarum obligationis non meminerint: *L.* 1. §. 1. *L.* 4. *ff. de V. O. L.* 8. §. 1. *D. de fideiuſſ. L.* 52. *pr. D. de O. & A. L.* 1. §. 1. *D. de novat.* non dubitant quidam veteres hoc contractus genus plane ignoraſſe, idque vel

constitutionibus sequiorum principum, vel ab ipso Iustiniano demum inventum esse. Ita Duarenus, Donellus, Wissenbachius aliique viri docti statuunt. Sed antiquam satis esse litterarum obligationem, & verum contractum, satis adparet ex *Fragm' Vet. ICti post Collationem LL. Mos. & Rom. edito* §. *VII.* vbi mentio fit adquisitionis *per* SCRIPTVRAM *& stipulationem* deinde litterarum obligationem inter contractus referri videmus, in *L.*2. §.1. *D. de obl.* & *act.* & apud Cai. *Institut.* II, 9. 1. *pr.* & §. 13. Nos itaque quae ex antiquitatibus ad illustrandam hanc materiam facere videbuntur, paucis delibabimus.

I. Obligatio litterarum alia antiqua alia nova.

I. *Olim,* inquit Imperator *princ. Inst. h. t. scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in vsu.* Quum ergo ipse Imperator largiatur, aliam olim, quam suo aevo, in vsu fuisse litterarum obligationem, eamque factam esse nominibus doceat: inquirendum, qualia illa fuerint nomina quaeque inde nata sit obligatio?

II. Antiquam plerique interpretantur de expensilatione.

II. Nominibus olim factam obligationem litterarum, etiam Cicero *ad Attic. Epist.* IV, 18. confirmat vbi de turpi pactione Memmii & Calvini; *Haec pactio,* inquit, *non verbis sed* NOMINIBVS *& praescriptionibus multorum, tabulis esse facta quum diceretur: prolata a Memmio est nominibus inductis.* Sed qualia illa nomina? Plerumque hunc contractum doctores accipiunt de modo aliquo pecuniae vel credendae, vel creditam probandae, quales erant *adnumeratio, expensi latio, stipulatio,* de quibus Cic. *pro Q. Roscio*

Com.

Com. IV. quibus *chirographi exhibitionem*, *tabularum obsignationem*, *testium intercessionem* addit Gell. *Noct. Att. XIV*, 2. *Expensi latio*, quae Salmasio maxime huc pertinere videtur, erat scripta professio datae pecuniae, Ascon. Paedian. *in* Cic. *Verrinam* III. p. 1848. Fieri solebat per nomina, quae creditor vel foenerator in tabulas accepti & expensi inscribebat, idque praesente debitore, qui & ipse in tabulas suas referebat, quantum deberet. Quae tabulae prolatae in iudicio fidem faciebant debiti. Cic. *pro Rosc. Com. V.* De hac expensi latione, nec non nominibus per scripturam mensae argentariae, plura habet Barn. Brisson. *de Form. Lib.* VI. *p.* 356. Salmas. *de vsur. cap.* VI. & XVII. & *de Modo vsurar. cap.* XI. *p.* 473. *sequ.* in hoc ergo contractum litterarium constitisse putant, quod nominibus ita tabulis inscriptis obligati fuerint debitores non minus ac si stipulatio vel aliud vinculum intercessisset. Vid. Sigon. *de Iudic. I*, 5. *p.* 408.

III. Enimuero hos rem acu haut tetigisse, vel Caii fragmenta ostendunt; in quibus *litteris fieri* dicitur *obligatio*, *aut a re in personam*, *aut a persona in personam. A re in personam*, *velut si id*, *quod ex emtione aut conductione aut societate debes*, *alii reddas. A persona in personam*, *veluti si id quod mihi alter debet*, *alteri personae delegem*, *vt reddere debeat.* Cai. *Inst.* II. 9. 12. Quae tametsi ab Aniano corrupta sint, ita tamen videntur comparata, vt ad nomina illa foeneratorum nihil faciant. Argentariorum tabulis inscribebantur nomina debitorum, qui mutuam acceperant pecuniam: hic etiam ex emtione aut conductione aut so- (III. Quod tamen refellitur.)

cietate nasci dicitur litterarum obligatio. Ibi solus debitor, cuius nomen fuerat inscriptum, obligabatur: hic etiam quaedam delegatio, aut certe novatio fiebat. Quod & docet *L. pen. C. Theod. de denunc. vel edit. rescript. Si quis debiti, quod vel ex fuenore vel mutuo datae pecuniae sumsit exordium vel ex alio quolibet titulo, in litterarum obligationem facta cautione translatum est, &c.* Ergo etiamnum obscurum est, quaenam fuerit litterarum obligatio.

IV. Antiquae illius litterarum obligationis natura explicatur ex Theophilo.

IV. Sequendus ergo hac in re videtur Theophilus, *Paraphr. Inst. III,* 21. qui vnus forsan est, qui nobis huius contractus indolem naturamque luculentissime explicavit. Quamvis enim in quibusdam non semper rem acu tangere soleat Theophilus, si quando lucem mutuare iuri antiquo conatur: in hoc tamen titulo eum tanto tutius sequemur, quanto certius ex illo Caii loco colligimus illum, quaecunque de litterarum obligatione adfert, ex Caii institutionum libris sinceris ac genuinis, vel certe ex alterius veteris iureconsulti scriptis hausisse (a) Iac. Oisel. *ad* Caii *Inst. l. c. p. m.* 161. Schulting. *Iurispr. vet. Anteiust. p.* 163. Is ergo Theophilus luculentam hanc dedit verborum Iustiniani *παρὰ φρασιν λίτερις ἐςὶ τὸ παλαιὸν χρέος εἰς καινὸν δάνειον μετασχηματιζόμενον ῥήμασι, καὶ γράμμασι τυπι-*

(a) Non ergo est, quod Theophili fidem in dubium hic vocent Barn. Brisson. *de Form. Lib. VI. p.* 537. & Salmas. *de Vsur. VI.* Non enim ipsi Theophilo fidem habemus, sed Caio, aut alii Iureconsulto veteri, quem ille manifesto exscripsit.

(b)

ϕικοῖς. Litterarum obligatio eſt veteris nominis in novum creditum, per ſollemnia verba & ſollemnes litteras transformatio. Introducta ergo litterarum obligatio novationis cauſſa, eaque contracta partim verbis ſollemnibus, partim litteris. De quibus denuo Theophilus in Editione Fabroti: *Nam ſi quum quis mihi centum aureos deberet ex emptione aut locatione, aut mutuo, aut ſtipulatione, (multis enim modis nobis aliquid deberi poteſt,) voluiſſem hunc mihi obligatum eſſe litterarum obligatione: neceſſe erat, verba haec dicere & ſcribere ad eum, quem litterarum obligatione obligatum habere volebam. Sunt autem haec verba, quae dicebantur & ſcribebantur:* CENTVM AVREOS QVOS MIHI EX CAVSSA LOCATIONIS DEBES, EXPENSOS TIBI TVLI? (*b*) *Deinde ad-*

(*b*) Formulam hanc vt & ſequentem: EXPENSOS MIHI TVLISTI Latine exhibet editio Fabroti, ad Codices MSS. exacta, eaque procul dubio genuina illa & antiqua formula eſt inducendi litterarum obligationem. Aſt Dionyſii Gothofredi editio loco Latinae Graecam formulam habet: τὺς ἑκατὸν χρυσίυς, ὓς ἐμοὶ ἐξ αἰτίας μισθώσεως χρεωστεῖς σὺ ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δώσεις τῶν οἰκείων γραμμάτων; *Centum aureos, quos mihi ex cauſſa locationis debes, tu mihi ex conventione & pactione dabis propriarum litterarum?* ad quae debitor reſpondebat: ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω τῶν οἰκείων γραμμάτων.. *Ex conuentione illasdebeo mearum litterarum.* Sed facile patet, Latina illa, quae ha-

bet

adscribebatur ab eo, qui iam ex locatione obligatus erat EXPENSOS MIHI TVLISTI, *& tunc prior obligatio exstinguebatur, nouaque ex litteris nascebatur obligatio, quae ex eo nomen habet, quod litteris consistat.* Haec est sollemnitas, quam in litterarum obligatione veteri obseruatam esse tradit Theophilus, quamuis eius exemplum tantum ad prius litterarum obligationis genus pertineat, quod Caius *a re in personam fieri* ait.

V. Locus Theophili illustratus.

V. Ex hoc ergo quantivis pretii loco discimus, I) litterarum obligationem factam esse *nominibus.* Quicumque enim debebat, eius nomen non modo referebatur in tabulas excepti & expensi, ceu docet Cicero pro *Q. Rosc. Comoed. V. Expensum tulisse non dicit, cum tabulas non recitat.* Sed & in chirographa, adhibitis testibus & parariis. Senec. *de Benef. Lib. II. & Lib. III. cap.* 15.

Et inde Horatius *Epist. II,* 1. *v.* 105.

Scriptos nominibus certis expendere numos.

Inde, qui mutuam pecuniam sumebant SCRIBERE dicebantur. Loca Plauti *Asin. II,* 4. *v.* 34. *Curcul. III, v.* 40. *Trucul. I,* 1. *v.* 53. Cicer. *ad Attic. IX,* 2. & alia iam adduxit V.C. Rich. Bentleius *ad Horat. p.* 628. *sequ.* Porphyrion *ad Horat. Serm.* II, 3. eleganter id explicat hunc in modum: *Iuris verba scribere est mutuum sumere;* inde denique est; quod RESCRIBERE eodem

bet editio Fabroti, omisisse a librariis, Latina illa vel non curantibus, vel non satis intelligentibus, eorumque loco reposita illa Graeca. Vid. Schulting. *l. c. p.* 163.

(c)

dem teste Porphyrione, & restituere, quod & Seru. *ad Aen.* VII. v. 422. obseruat. & Donatus ad Terent. *Phorm. V*, 7. *v.* 29. Discimus, II) nomina illa non solum inscripta esse in caussa pecuniae numeratae, sed &, si quis ex caussa emtionis, locationis, societatis &c. deberet. Sane enim nominis ex caussa emtionis venditionis facti meminit Cicero *de offic. III*, 14. Constat porro ex hoc loco Theophili, III) litterarum obligationem nouationem debiti induxisse. Immo & delegationem nonnumquam induxit, vt ex Caio discimus. *Si nouationem*: litteris obligatio *a re in personam*; sin *delegationem*: *a persona in personam* fieri dicebatur. Ita enim distinctionem Caii interpretandam esse res ipsa docet. Et hinc interpretanda loquutio vetus: *ab aliquo scribere.* Horat. *Serm.* II, 3. *v.* 69.

Scribe decem a Nerio. - - -

vbi legendus laudatissimus vir Rich. Bentl. *p.* 629. Denique IV) ex hoc Theophili loco discimus, quod litterarum obligatione praecedere debuerit sollemnis stipulatio, eaque deinde redigenda fuerit in scripturam. Et haec est illa *scripturae proprietas*, cuius meminit *L.* 2. *D. de obl. & action.*

VI. Effectus vero is videtur fuisse, vt aliquis teneretur litteris, quasi ex caussa pecuniae expensae, quando tamen nihil saepe erat numeratum, nec exceptioni etiam non numeratae pecuniae locus relinqueretur. Schulting. *ad* Caii *Inst.* II, 9. 12. *p.* 163. VI. Effectus litterarum obligationis.

VII. Haec de antiquissima litterarum obligatione. Ceterum alias scriptura nullam producebat validam obligationem *L.* 25. §. *fin. D. de* VII. Scriptura alias nullam producit obligationem.

de probat. sed requirebantur verba stipulationi propria, quae si in scripturam redacta fuissent, praesumptio esse videbatur, praecessisse sollemnem stipulationem: & tum non ex his scriptis, sed ex stipulatione, vel ob chirographum ex stipulatu agebatur, cuius actionis mentio fit. *L.* 17. *pr. D. de doli mali & met. except.* Conf. Schulting. *ad* Cai. *l. c. p.* 164.

VIII. Noua litterarum obligatio.

VIII. Inualuit tamen postea, ex quo antiqua illa litterarum obligatio obsoleverat, noua obligationis species, quae & ipsa litterarum obligatio dici posse videbatur. Sensim enim sub Imperatoribus fuerat receptum, contra iuris antiqui regulas, vt ex chirographis quoque peti posset credita pecunia, (*c*) & ex ea nasceretur condictio, id est, quamvis non praecessisset stipulatio. *pr. Inst. h. t.* Sed tum quidem reus vel querelam non numeratae pecuniae instituere, vel opponere poterat exceptionem non numeratae pecuniae, nisi multum temporis effluxisset. Et quum alias quilibet reus suam exceptionem probare debeat, *L.* 1. *D. de except.* hic quidem onus probandi deuolvebatur in actorem. *L.* 14. §. 2. *& L.* 3. *C. de non num. pec.* Multum vero illud tempus in hac exceptione antea ex principalibus constitutionibus vsque ad quinquennium procedebat: a Iustiniano vero ita contractum est vt vltra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur. *d. L.* 14. *C. eod.*

TIT.

(*c*) Immo & novae potuere induci obligationes interveniente chirographo, ceu patet ex *L.* 6. *C. Theod. de denunc. vel edition. rescript.* vbi legendus Iac. Gothofred. commentarius.

(*a*)

TIT. XXIII-XXVII.

DE

CONTRACTIBVS CONSENSVALIBVS, EMTIONE VENDITIONE, LOCATIONE CONDVCTIONE, SOCIETATE, MANDATO.

DE contractibus, qui *re, verbis, litteris* ineuntur, satis multa hactenus diximus: de iis, qui *solo consensu* citra verborum scripturaeque proprietatem, perficiuntur, eo pauciora ex antiquitatibus erunt monenda, quo minus in his contractibus iuris gentium Romani a simplicitate iuris gentium recesserunt.

I. Contractus omnes consensuales, vt ex realibus depositi, commodati, pignoris, ex innominatis *do vt des*, ex quasi contractibus negotiorum gestio & tutela erant contractus bonae fidei, reliqui fere stricti iuris. Inter quos quaenam fuerit differentia, infra *Lib. IV. Tit VI.*. occasione actionum b. f. & stricti iuris commodius explicabimus. **I. Contractus consensuales erant bonae fidei.**

II. Quibus ritibus alienari consueverint res mancipi, & nec mancipi iure Quiritium, supra *Libro II. Tit. I.* ostendimus. Quamvis ergo emtioni venditioni aliquando accederet mancipatio, aliquando in iure cessio, aliquando traditio, tanquam modi adquirendi: ipsa tamen emtio venditio, tamquam titulus, perfecta videbatur, simul ac de pretio inter emtorem **II. Emtio venditio quomodo contracta.**

torem & venditorem convenerat, quamvis pretium nondum esset numeratum, immo ne arrhae quidem datae, quippe quae non ad inducendam obligationem, sed ad evidentiorem probationem dabantur. *Princ. Inst. h. t.* Cai. *Inst.* II, 9. 14. *L.* 35. *D. de contr. emt.* Dubitari enim non poterat, quin de pretio convenisset, adeoque deberetur reliquum, si arrha data esset. Varro *de Lingu. Lat. IV:* 36. *p. m.* 28. *Arrhabo sic dicta, vt reliquum reddatur. Hoc verbum a Graeco* ἀῤῥαβὼν, *reliquum, ex eo quod debitum reliquit.*

III. Actiones contra venditorem mentientem.

III. Antequam contractus completus haberetur: Ante omnia de rei vendendae natura & indole dispiciebatur. Iusserat enim aedilis titulos singulorum servorum scribi, Gell. *Noct. Att. IV*, 2. quales complures colligit Barn. Brisson. *de Form. VI. p.* 492. *sequ.* Simile quid & in reliquarum rerum venditionibus obseruabatur, vti idem laudatissimus auctor p. 496. sequ. demonstrat. Praeterea ne in venditionibus mancipiorum deciperentur emtores, iubebantur illa interea, dum praeconium fiebat, in orbem currere, saltare, sese denudare, vt sanitatem suam probarent spectantibus. De quo ritu eleganter disserit Gronouius Pater *Diatrib. ad Stat. Cap. XVI. p.* 85. Id vbi fiebat, mancipia dicebantur *produci.* Terent. *Eun. I,* 2. *v.* 54. *Heaut.* I, 1. v. 92. Si in re indicanda mentitus esset venditor, duplum eius, quod intererat, tenebatur praestare. Hinc *actio de emto ex modo*, quae locum habebat in duplum, si quis in distrahendo fundo de modo, id est, spatio mentiebatur. Paull. *Recept. Sent.* II, 17, 4. Idem fiebat, si vitia

quae-

quaedam rei venditae falſo dicerentur abeſſe. Cicero *de offic.* III, 16. ſi vero quis ſervum pluris venditurus de eius artificio vel peculio fuiſſet mentitus, tenebatur, actione aeſtimatoria ex emto *L.* 13. §. 4. *D. de act. emti* adeoque emtori, quanti minoris valuiſſet, praeſtare compellebatur, niſi paratus eſſet ille ad redhibitionem. Paull. *Sent.* II, 17. 6. Cic. *pro Planc. XXV.*

IV. Quum vero ſolo conſenſu perficeretur emtio venditio: ſtatim periculum rei, etiamſi nondum traditae, ad emtorem pertinebat, adeo, vt ſi res interim perierit, pretium tamen eſſet numerandum, tametſi nihil conſequeretur emtor. Si tamen ſervus bona fide comparatus fuga ſe proripuerat ex veteri vitio, ſcilicet, vt iam antea apud venditorem fugiſſet: non tantum pretium dominus, ſed & ea, quae per fugam abſtulerat, (*a*) reddere cogebatur. Paull. *Rec. Sent.* II, 17. 11. Conf. Cuiac. *Obſeru.* XVIII, 10. Schulting. *ad* Paull. *l. c. p.* 295. IV. Periculum rei venditae ad emtorem pertinebat.

V. Quemadmodum vero periculum ad emtorem pertinebat, etiamſi nondum eſſet dominus: ita & ex die emtionis, ſi pretium eſſet numeratum, & fructus & operae ſervorum, & foetus V. Vt & fructus.

(*a*) Solebant enim ſerui, priusquam ſe in pedes conii-cerent, aliquid convaſare. Terent. *Phorm. I*, 4. *v.* 12.

- - - *Nam abſque eo eſſet,*
Recte ego mihi vidiſſem, & ſenis eſſem vltus iracundiam.
Aliquid convaſaſſem, atque hinc me conicerem protinus in pedes.

Conf. Cuiac. *Paratitl. C. de furt. & ſeru. corrupt*

(*b*)

foetus pecorum, & ancillarum partus, reliquaque emolumenta omnia emtoris erant. Paull. *II*, 17. 7. *L.* 41. §. 5. *D. de fideic. libert.* Conf. Cuiac. *Obs. XXI*, 15.

VI. Quid traditio? VI. Sequuta traditione, etiam dominium transferebatur, si venditor esset dominus, & tunc statim solvendum erat pretium, aut certe ex eo tempore vsurae debebantur, nisi de eo fides fuisset habita. Paull. *Recept. Sent. II*, 17. 9. *L.* 6. §. 1. *D. de vsur.* Interea tamen salva erat emtori redhibitio ob latens vitium modo intra sex, modo intra duos menses vtiles. Paull. *Recept. Sent. II*, 17. 5. *L.* 9. §. *vlt. l.* 55. *D. de aedil. edict.*

VII. Quid evictio? VII. Ad evictionem quod attinet, dominus accepto pretio auctoritatis actioni manebat obnoxius; Paull. *Rec. Sent. II*, 17. 1. Sin partem tantum accepisset pretii, eatenus duntaxat auctoritatis nomine tenebatur. *L.* 13. §. 9. *de act. emti.* Auctoritas vero idem est ac actio de evictione. Vid. *L. vlt. D. de evict.* Barn. Brisson. *de Verb. Sign. voce Auctoritas p. m.* 64. Salmas. *de vsur.* VIII. Sed ea evictio non semper promittebatur: (Aliquando enim pro voluntate contrahentium stipulationes in simplum, duplum, triplum, quadruplum concipiebantur: *L.* 56. *pr. D. de evict.* aliquando, si res pretiosiores venierant, ex iuris necessitate promittendum erat duplum. *L.* 37. §. 1. *D. eod. L.* 31. §. 20. *ff. de Aedil. edict.*) at quoties accedebat mancipatio, illa erat ordinaria. Quod discimus ex Plaut. *Pers.* IV, 3. v. 55.

Ac suo periculo is emat qui eam mercabitur.
Mancipio neque promittet, neque quisquam dabit.

Ac

Ac poſtea *v.* 16.

- - - Nihil mihi opus eſt

Litibus, neque tricis. Quamobrem ego argentum numerem foras?

Niſi mancipio accipio, quid eo mihi opus mercimonio? Conf. Plaut. *Curcul. IV,* 2. *v.* 8. *& ſequ.* Vnde & Paull. *Rec. Sent. II,* 17. 3. *Res emta, mancipatione & traditione perfecta, ſi evincatur: auctoritatis venditor duplo tenus obligatur.* Quo tamen de loco quum mirae ſint Cuiacii, Salmaſii, aliorumque doctorum virorum altercationes, videndus omnino Schulting. *l. c. p.* 291. *ſequ.* Nihil iam addo de pactis emtioni venditioni adiici ſolitis, niſi quod aliquando addita poena prohiberetur ius retrahendi rem venditam. Sic apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ. XII,* 68. LOCVM EMTVM QVISQVE REVOCARE VOLET, REIP. FISCO INFERRE DEBET HS. VICIES.

VIII. Locationes conductiones quid ſint, ſatis a Doctoribus explicatur. Intercedebat in hoc contractu merces pro vſu rei vel opera, eaque in locatione praediorum ruſticorum *penſio*: in locatione habitationis ἐνοίκιον vel ςεγονόμιον, in reliquis locationibus *reditus* vel *redactus* dicebatur. Cuiac. *Obſ. IV,* 26. Satis vero conſtat, locationes apud Romanos vel *publicas* fuiſſe, vel *privatas*. Publicas res qui conducebant, *publicani* dicebantur, iique plerumque erant equites Romani. Cic. *pro Planc. XI.* Vnde eos *honeſtiſſimos viros, & firmamentum ceterorum ordinum* vocat idem *pro lege Manil. II. & VII.* Quin quanto in honore fuerint apud Romanos, maxime poſt Ciceronis aetatem, vel inde patet, quod Veſpa-

VIII. Locationes publicae. Quinam publicani?

ſiani parenti publicano poſita eſt ſtatua, cum titulo; ΚΑΛΩΣ ΤΕΛΩΝΗΣΑΝΤΙ. Suet. *Veſpaſ. I.* At ab exteris hi publicani tanto maiori habebantur deſpicatui, maxime a Iudaeis, qui eos, tamquam peſtem reipublicae, & generis humani propudium, abominabantur. Matth. XVIII, 17. Marc. II, 15. vbi conf. Ligthf. *Hor. Hebr. & Talmud.* Luc. V, 28. Immo & ipſis Romanis poſtremo adeo exoſi eſſe coeperunt, vt ob iſtos quaeſtus a ſenatu alienarentur equites, Car. Sigon. *de ant. iure civ. Rom.* II, 4. *p.* 302. *ſeq.* Vnde & in iure noſtro *magnae audaciae magnaeque temeritatis eſſe dicuntur publicanorum factiones. L.* 12. *pr. D. de public. & vectigal.*

IX. Publicani conduxerunt vectigalia?

IX. Locabantur vero publicanis partim *vectigalia*, partim *vltro tributa.* Vectigalia (*b*) cenſores locabant in luſtrum, id eſt, quinquennium. *L.* 3. §. 6. *D. de iure fiſci. L.* 7. *C. de locat.* in Italia aeque ac provinciis immo & agri & praedia

(*b*) Vectigalia quae fuerint, eleganter ex antiquitatibus Romanis docuit Petr. Burmannus *de Vectigal. pop. Rom. l. II. III.* Agri publici, hoſtibus erepti, omnes erant vectigales, iique pro varia deditionis formula triplices habebantur. Vel enim toti publici Romani populi erant, eorumque reditus improprie vectigalia dicebantur: vel militibus inopique plebi dividebantur per leges agrarias, vel gentibus in deditionem acceptis colendi relinquebantur, vtrobique impoſito annuo ex fructibus paſcuisque vectigali. Porro & agri vectigales dicti ſunt ii, quos permiſerant municipiis, vt ex eorum reditibus municipiorum ſuſtinerentur onera, ſacra peragerentur, aedes publicae ſartae tectaeque ſervarentur. Burmann. *l. c. p.* 128. 148. Et de his proprie loquitur titulus Digeſtorum *ſi ager vectigalis petatur.*

(*c*)

dia civitatum in idem tempus locabantur. *L. 4. §. 1. D. de admin. rer. ad civit. pert.* Quum autem illa vectigalia, sive ad fiscum, sive ad civitates & municipia pertinerent, ex agris, pascuis & portubus publicis, salinis, picariis, cotoriis, hereditatibus manumissionibus redirent, dicta sunt *decumae, scriptura, portoria, vectigalia salinarum, picariarum, cotoriarum, vicesimarum* &c. *L. 17. §. 1. D. de verb. sign.* Publicani qui *decumas* redemerant, *decumani*, qui *scripturas*, *pecuarii*; qui *portoria portitores* dicti sunt. Ascon. *in Divinat. p. m. 1763. Mancipes sunt publicanorum principes, Romani homines, qui quaestus sui causa, decumas redimunt, decumani adpellantur: si portum aut pascua publica, portitores, aut pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur.* Sigon. *l. c. p. 296. sequ.*

V. *Vltro tributa* dicta sunt sumtus operum publicorum, quorum locatio quinto quoque anno facta est a censoribus. Plutarchus ea vocat ἐργολαβίας, quasi *operum redempturas.* Exempla varia ex Livio colligit Sigon. *de ant. iure civ. Rom. II, 8. p. 229.* Perfectum vero opus etiam probandum erat, de qua probatione plura Cuiac. *Obs. XXIII, 33.* X. Et vltro tributa.

XI. Porro publicani alii erant *mancipes*, alii *praedes*, alii *socii* Polyb. *Hist. VI.* *Mancipem* definit Festus *p. m. 311. quisquis a populo aliquid emit, conducitve, quia sublata manu significat, se auctorem emtionis* vel conductionis *esse.* Et Asconius Paed. *l. c. p. m. 1763. Mancipes principes publicanorum* esse ait, *qui quaestus sui causa exigenda a sociis suo periculo exigant, & reipublicae repraesentent. Praedes* vero, teste eodem Festo, dicebantur, *qui populo se obligabant, interrogatique a magistratu, si prae-* XI. Publicani quotuplices?

des sint? respondebant: praedes. *Socii* denique erant, qui in partem quaestus & iacturae a mancipibus & praedibus vocabantur. Sigon. *l. c. p.* 239. Omnes vero hi publica vectigalia vel vltro tributa ad hastam *publicam conducebant.* (c)

XII. Locationes privatae. XII. Haec de locationibus & conductionibus publicis. Privati vel praedia sua & res, vel operas locabant: isque contractus denuo perfectus erat, simul ac de certa mercede inter contrahentes convenerat. De locatoris & conductoris differentia Cuiac. *Obs. II*, 28. de reliquis huius contractus iuribus Doctores consulendi sunt. Id modo iuvat addere, plerumque privatos in conducendis locandisque rebus suis imitatos esse conductiones publicas, adeoque conduxisse & locasse in quinquennium. *L.* 4. §. 1. *D. si cert. petat. L.* 25. §. *vlt. D. solut. matrim. L.* 16. *D. de liberat. leg. L.* 89. *D. de V. O.* Plin. *Epist.* VIII, 36. *L.* 13. §. *vlt. L.* 24. §. 2. *&* 4. *D. locati.* Praeterea nec id videtur omittendum, non solum domos sed & fundos plerumque locatos esse Kalendis Iuliis. Exempla sunt in *L.* 41. *pr. D. contrah. emt. L.* 60. *pr. D. locat. L.* 9. *pr. D. qui pot. in pign.* Add. *Sueton. Tiber.* XXXV. Martial. *Epigr. XII*, 33. Ipsae tamen locationes vtplurimum a Kalendis Martiis incipiebant, eodem tempore & pensiones solvebantur, *L.* 58. *pr. D. de vsur.* quamvis id non credat Thom. Reines. *ad Inscript. Class. VII. p.* 507. Plura hanc in rem

(c) Nep. *in Attico VI. Ad hastam publicam nunquam accessit. Nullius rei neque praes, neque manceps factus est.* Columell. *Lib.* 1. *praef. In hac & Saturnia terra nunc ad hastam locamus.*
Ovid. de Ponto IV, 5.
Aut populi reditus positam componat ad hastam. Idem

rem praeter laudatissimum Reinesium differunt Ant. Augustin. *Emend. IV*, 14. Cuiac. *ad African. XII*, 8. Guid. Pancirol. *Var. Lect. I. vlt.*

XIII. Diximus supra *n. IX. not. b.* eos quoque agros dictos esse vectigales, qui permissi fuerint municipiis, vt ex eorum reditu onera municipiorum sustinerentur, aedesque publicae sartae tectaeque conservarentur. Burm. *de vectigal. pop. Rom. p.* 128. & 148. Horum alii in perpetuum locabantur, quorum pensio ipsis inhaerebat, & vectigal vocabatur: alii ad certum tempus. Priores proprie agri vectigales dicebantur, & de iis agit titulus Digestorum: *si ager vectigalis petatur.* Deinde vero Graecis nominibus venire coeperunt tam agri illi, quam redemtia inde vectigalia, *emphyteuseos* puta & canonis, quod sub Constantino M. primum factum suspicatur Schilter. *Exerc.* XVI, 66. *sequ.* Eadem vero locationis species sensim extensa ad praedia templorum, patrimonialia principis, vrbana, quin & privatorum. Vnde Zeno Imperator, emphyteusi ab emtione aliisque contractibus seiuncta, novo contractui emphyteuseos dedit originem. *L.* 1. *C. de iure emphyteus.* **XIII. Origo emphyteuseos.**

XIV. De societate idem, quod de locatione conductione, tenendum, eam vel *publicam* esse vel *privatorum*. Publicis accensendae sunt societates publicanorum vel conducentium vectigalia. Divisi enim in multas societates conducebant: & deinde ex ordine suo creabant *magistrum societatis*, qui Romae societati ita praeerat, vt & socios quasi senatum cogendi, & **XIV. Societates publicae.**

 ad

Idem *ibid.* 139.

Nunc longi reditus hastae supponere lustri,
Credet, & exacta cuncta locare fide.

ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet, curamque omnem gereret tabularum & rationum, quae vndique ab iis, qui societati operas dabant, Romam mittebantur. Cic. *Epist. ad Famil. XIII*, 9. *L.* 14. *D. de pact.* Sociis enim huiusmodi permissum erat corpus vel collegium habere. *L.* 1. *D. quod cuiusc. vniu. nom.* Iidem magistri societatum in provinciis habebant *pro magistro*, quasi numeris sui vicarium, societatisque praefectum. Cic. *ad Attic. X*, 10. Quae omnia optimorum auctorum testimoniis luculenter demonstrant. Car Sigon. *de ant. iure civ. Rom.* II, 4. Burm. *de Vectigal. Pop. Rom.* IX, *p.* 163.

XV. Societates privatae cum vniversales. XV. Privati societates inire poterant tum omnium bonorum, (*κοινοπραξία*,) vel, vt Vlpianus *L.* 73. *pr. D. pro soc.* vocat, vniversarum fortunarum, tum vnius cuiusdam negotiationis. Cai. *Inst.* II, 9. 16. Quoties prius fuerat factum: quaecumque in dominio sociorum erant, cum reliquis quoque communicabantur, *L.* 1. *§.* 1. *L.* 2. *D. pro soc.* idque non propter consensum, qui solus ad transferendum dominium non sufficit, *L.* 20. *C. de pact.* verum quia traditio quaedam tacita intervenisse credebatur, & veluti constitutum possessorium, vti praeclare docet Ger. Nood. *Probab.* II, 6. *vlt.* Et talis erat communio bonorum inter Pythagoraeos, dictos ideo *κοινοβίοι*. Vid. Iambl. *Vit. Pythag. cap. V. segm.* 29. *& cap.* XVII. *segm.* 72. 74. Porphyr. *Vit. Pythag. segm.* 20. *& ibi* Luc. Holsten. & Conr. Rittershus. *Not.*

XVI. Tum vnius negotiationis. XVI. Vnius alicuius negotiationis societas iniri pro lubitu poterat, conditionibusque qui-

quibuscunque: adeo vt & tunc valeret societas, si vnus pecuniam daret, alter operam pro pecunia conferret. Nam & tunc, vt eleganter Plautus *Asinar. I, 3.*

Par pari datum hostimentum est, opera pro pecunia, Conf. *L. 52. §. 2. D. pro soc.*

XVII. Lucrum & damnum quomodo divisum inter socios?

XVII. Quidquid ex societate illa constante fuerat adquisitum, commune erat sociis omnibus, & dividebatur partibus aequis, (*d*) si non aliter initio inter socios convenerat. *L. 29. pr. D. de soc.* Recte enim ex *L. 63. pr. D. pro soc.* observatum est a V.C. Schultingio p. 171. inter socios ex veterum sententia intercessisse quodammodo ius fraternitatis. *L. 63. pr. D. eod.* arctissimamque amicitiam. Quae quum teste Publico Syro *pares aut accipiat, aut faciat:* (*e*) aequum iis visum, inter socios omnia esse communia. At poterant tamen socii aliter convenire, partesque communis lucri & damni suo arbitrio statuere. *L. 29. D. eod.* quin saepe ab arbitris ex bono & aequo partes cuique pro rata adsignabantur. *L. 6. & L. 80. D. eod.*

XVIII. Societas quomodo dissoluta?

XVIII. Quemadmodum autem inita societas consensu perseverat: ita eadem dissensu dissolvitur, & quidem vt periculum litium inter socios

(*d*) Per has vulgo intelligunt tales, quae collationi respondent; id est, partes *pro rata*, quamvis iure alias semper partes *aequales* vel *aequae* dicantur partes *viriles* vel *partes*. Vid. Brisson. *de V. S. hac voce.*

(*e*) De hac paritate inter amicos conf. Cicero *de Legib. I, 12.* Lactant. *Div. Inst. V, 14.* Hinc & *fratres* dicuntur eiusmodi socii apud Apulei. *Metamorph. X. p. 388. seqq.*

socios pullulantium dissensu vnius. Cuius rei exempla apud Petron. Arb. *Satyr. p.* 26. & Apulei. *Metamorph. X. p.* 389. vbi & formula renunciandi societati occurrit: *Intelligo nobis convenire non posse, itaque communes sarcinulas partiamur, & paupertatem nostram privatis quaestibus tentemus expellere.* Vel: *si tibi societas ista displicet possumus omnia quidem cetera fratres manere, ab isto tamen nexu communionis discedere.* Conf. Wower. *ad* Petron. p. 118. Quin & morte tum naturali tum civili vnius socii dissolvebatur societas. Cai. *Inst.* II, 9. 17. neque vnquam heres ipso iure erat socius ne quidem in societate vectigalium, nisi adscitus a reliquis esset. *L.* 59. *& L.* 63. §. 8. *D. pro soc.* Cuiac. *Obs. X.* 25. Praeterea egestate solvebatur societas, *L.* 4. §. 1. *D. eod.* vt &, si quis sociorum bonis cessisset. *L.* 65, §. 1. *D. h. t.* Denique si vnius negotiationis caussa inita fuerat societas, finito negotio, ipsa quoque societas cessabat. *L.* 63. §. *vlt L.* 65. §. 10. *D. eod.*

XIX. Contractus mandati origo.

XIX. De mandato iis, quae doctores inculcare solent, nihil est, quod addamus praeter id vnicum, quod is contractus non videatur antiquissimus. Sane enim, quum censerent veteres mandatum ex officio atque amicitia proficisci: *L.* 1. §. 4. *D. mandati vel contra,* non videntur initio hoc nomine obligationem constituisse, sicut nec *ex precario L.* 14. *D. de precar.* sed quod fidem plurimum colerent; maxime data dextra alligabant mandatae susceptaeque operae fidem, quam manum fidei sacram iudicant, vti acute observat Ger. Nood. *Probab.* IV, 12. p. 108. Hinc Isidor. *Orig.* IV, 4.

tra-

tradit, inde dictum esse mandatum, quod olim in commisso negotio alter alteri *manum dederit.* Et ad hunc ritum adludere videtur. Plaut. *Captiv. II, 3. v. 82. sequ.*

Haec per dextram te, dextra retinens manu,
Obsecro, infidelior mihi ne fuas, quam ego sum tibi,
Tu hoc age, mihi heres nunc es, tu patronus, tu pater.
Tibi commendo spes opesque meas PHI. MANDAVISTI *satis.*
Satin' habes, mandata quae sunt, facta si refero?
T. satis.

Et Terent. *Heaut. III, 1. v. 82.*

ME. *Cedo* DEXTRAM: *porro te, idem oro vt facias, Chreme.*
CH. *Paratus sum.*

Igitur quod fides iubebat & pudor, hoc primum mandati ius fuit. Post vsus ei actionem adinvenit, adeoque mandatum in civile transiit negotium. Vid. Celeb. Nood. *Pand. h. t.*

XX. Denique id monendum est, actiones pro socio & mandati, si dolus in alterutro contractu concurrisse probaretur, infamiam inussisse. Quum enim socii fratrum loco haberentur; (supra §. XVI.) nec mandare cuiquam soleamus, nisi cuius fidem sequimur: merito infamia coercebant veteres, eos qui tam turpiter socium vel mandantem defraudassent. Cic. *pro A. Caecina III.* Quin & negligentia in crimen mandati iudiciique infamiam revocabatur, teste eodem *pro Roscio* XXXVIII. Quae omnia ex edicto praetoris esse patet ex *L. 1. D. de his qui not. inf.* XX. Dolus in socio vel mandatario admissus infamia punitus.

TIT. XXVIII.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE QVASI EX CONTRACTV NASCVNTVR.

HActenus de contractibus veris, qui consensum verum & expressum exigunt. Nonnumquam consensus nec verus est, nec ex vtraque parte exprimitur, sed praesumitur: & tunc obligatio nasci dicitur QVASI EX CONTRACTV. Quod quibus contingat modis, hoc titulo ostendendum est.

I. Quid negotiorum gestio? I. Qui absentis aut ignorantis negotium curandum suscipit, nulloque adeo mandato instructus est, NEGOTIORVM GESTOR vocatur. Is quasi contractus originem debere videtur relegationi, quae saepe tam repente decernebatur, vt discedendum subito esset patribus familias, nullique demandata negotiorum suorum administratione, peregre proficiscendum. Ne ergo res familiaris absentibus dominis detrimenti quidquam caperet, amici se relegatorum negotiis solebant ingerere, absentiumque curare bona. Idque sibi velle videntur verba Theophili §. 1. *Inst. h. t.* Τοῦτο δὲ ἐπινενόηται διὰ τὸ χρήσιμον τῶν ἀπολιμπανομένων, ὅστινες αἰφνιδίᾳ καὶ σπυδαίᾳ κατεχεθέντες ἀποδημίᾳ, οὐ δυνηθέντες τινὶ τῶν οἰκείων πραγμάτων τὴν διοίκησιν ἐντείλασθαι, ἀπεδήμησαν. *Idque vtilitatis causa receptum est, ne negotia eorum desererentur, qui subita & ne-*

necessaria profectione distenti, nemini rerum suarum administratione demandata, peregre profecti sunt.

II. Negotiorum gestor quoque erat voluntarius procurator, qui se alienis negotiis offerebat, cuius meminit. Paull. *Recept. Sent. l*, 3. 3. quemque Cicero *voluntarium amicum* adpellat *pro Caecina V.* Is vero cavere debebat, rem ratam habiturum dominum. Vid. Cuiac. *Observ.* VII, 26. X, 25. Quemadmodum ei nec solvere solebat quisquam, nisi praestita cautione, *amplius eo nomine neminem, cuius petitio esset, petiturum.* Et ita intelligendus locus elegantissimus Ciceronis *in Brut. cap. IV. sequ.* *Mihi quoque*, inquit *Brutus, & expectanda sunt ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, sine incommodo exacturum negat. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero, amplius eo nomine neminem cuius petitio sit, petiturum.* II. Voluntarius procurator.

III. Quemadmodum vero domino adversus negotiorum gestorum directa competebat actio ad reddendam administrationis rationem: ita negotiorum gestori dabatur contraria ad praestandam indemnitatem, & restituendas impensas vtiles & necessarias, quibus tamen non accensebantur eae, quae pietatis, vel voluptatis caussa fuerant factae. *L.* 45. *pr. L.* 27. *princ. D. neg. gest.* Negotiorum vero gestor & bonam fidem & exactissimam diligentiam praestare tenebatur, adeo, vt nonnumquam & casus esset praestandus, *L.* 10. *&* 11. *D. neg. gest.* immo & vsurae restituendae, & periculum eorum nominum, quibus ipse pecuniam collocauerat, subeundum, III. Actiones ex hoc quasi contractu.

dum, si litis tempore solvendo non essent. Paull. *Sent. Rec. I*, 4. 3. Isque iuris rigor etiam contra patrem sese exserebat, si filii emancipati gessisset negotium. *L.* 37. §. *ult. D. neg. gest.* Reliqua, quae huc pertinent, Doctores satis diligenter inculcant.

IV. Tutela.

IV. Tutela quoque quasi contractus est, ex eaque nascitur actio tutelae cum *directa*, ad reddendas rationes & praestanda damna, etiam, leui culpa data. *L.* 33. *pr. D. de adm. tut.* tum *contraria* ad impensas repetendas, impetrandamque indemnitatem. Vbi denuo observandum, infamiam mansisse tutorem, si quid dolo malo admisisse iudicaretur. Cic. *pro Caecin.* III.

V. Communio.

V. Communio rerum ipsa non est quasi contractus, sed status, in quo plures dominium vel ius indivisum in rebus habent, & in quem statum devenitur & sine conventione. *L.* 31. *L.* 33. *D. pro soc.* ac proinde non tantum differt a contractu societatis quod ostendit Cuiac. *paratitl. tit. C. pro soc.* verum etiam a quasi contractibus. A societate differt, quia ea per contractum seu conventionem inibatur, vnde societatem Tullio pro P. Quinctio *voluntariam* dictam, observat laudatus Cuiac. *Obs. X*, 25. A quasi contractu autem vel ideo diversa est, quod rei communio est ius in re, id est commune dominium. At rerum communium administratio, fructuum perceptio, damni illatio & similia obligationem quasi e contractu producunt. Schulting. *ad* Paull. *Rec. Sent. I*, 18. 5. *p.* 258.

VI. Lex XII. Tab. de familia ercifcunda.

VI. Idem sentiendum de hereditatis communione, ex qua actio familiae ercifcundae

na-

nascebatur. Eius fundamentum fuit in XII. Tabulis, in quibus cautum fuerat: NOMINA INTER HEREDES PRO PORTIONIBVS HEREDITARIIS ERCTA CITA SVNTO, CETERARVM FAMILIAE RERVM ERCTO NON CITO, SI VOLENT HEREDES, ERCTVM CITVM FACIVNTO. PRAETOR AD ERCTVM CIENDVM ARBITROS TRIS DATO. Ita enim leges has ex Festo, Donato variisque iuris antiqui reliquiis restituit Iac. Gothofredus *Fragm. XII. Tab. V.*

VII. Lex plana ac perspicua erit, dummodo, quid ERCTVM CITVM sit, intelligimus. Sed hic quidem in diversa abeunt auctores. Salmasius *Exercitat. Plinian. p.* 1262. erctum idem esse putat, ac hereditatem, simulque reprehendit Tribonianum, qui saeculi deceptus barbarie phrasin *familiam herciscere* excogitarit. Ianus vero Vinc. Gravina *de Leg. XII. Tab. p.* 327. erctum idem esse contendit ac *horctum*, quod veteribus bonum significarit. Sed quemadmodum neuter coniecturam suam veterum auctoritate probat: ita mihi omnibus coniecturis anteponenda videtur Festi auctoritas, qui in voce *erctum*. *Erctum*, inquit, *citumque sit inter coheredes, vt in libris legum Romanarum legitur. Erctum a* coercendo *dictum, vnde ercifcundae & ercisci.* Erctum ergo est quasi *coercitum*, id est, integrum, indiuisum, vt recte iudicat Iac. Gothofred. *Not. ad XII. Tab. p.* 207. & ante eum Ios. Scaliger. cuius egregia haec est *p. LV. ad* Festum annotatio: *Erctum citum est hereditas divisa* VII. Explicatur.

divisa. Glossae: Herctus citus διαίρεσις τῶν ὑπαρχόντων. *Donatus apud Servium: Erctum non citum, hoc est patrimonium non divisum. Erctum ciendum, hereditas dividunda. Glossarium: Ciendae* διαιρουμένης. *Idem erciscundae* διαιρέσεως, *fortasse,* διαιρετέας. CIO vero antiquis idem fuit, ac *divido.* Vnde apud Servium Donatus; interpretaturus illa Virgilii *Aeneid. VIII. ad fin.*

> *- - citae Metium in diversa quadrigae*
> *Distulerant.*

addit: *citae, id est, divisae, vt est in iure* ERCTO NON CITO, *id est, patrimonio vel hereditate* NON DIVISA. Qua in interpretatione licet fallat Donatus, quum, vt Servius observat, CITVM, quoties idem est ac diuisum, syllabam priorem producat: res ipsa tamen certa est, *citum* idem esse ac *divisum.* Vnde *familiam erctam ciere* idem erit ac hereditatem integram & indivisam dividere. Et ex illis antiquis atque obsoletis vocibus nata est postea phrasis FAMILIAM ERCISCERE, quae iam apud Ciceronem *de Orat. I, 56.* Apulei. *Metam. VI. sub extrem.* & Festum *l. c.* occurrit, tantum abest, vt Tribonianus, quod Salmasius putabat, eam ex male intellectis vocibus ERCTVM CITVM conflaverit.

VIII. Iudicium familiae erciscundae.

VIII. His praemissis facilis erit legis decemviralis interpretatio. Vult eius prior pars, vt nomina, id est, omnes obligationes & actiones ipso iure inter coheredes pro portionibus hereditariis ita sint divisa, vt non nisi pro rata alios convenire, aut possent ab aliis conveniri. Ex quo consequebatur, vt legatarii nec obligatio-

num

num nec actionum defuncti fierent participes, ſed & illarum onere & harum beneficio eximerentur. Ad ceteras res hereditarias quod attinebat, adita hereditate inter ipſos coheredes communionem quamdam eſſe volebant decemviri, & tacitam veluti ſocietatem: Quum tamen nemo teneatur invitus in communione perſeverare: neceſſe erat, vt cuivis coheredum liceret e comunione iſta diſcedere, eaque de cauſa prodita erat actio erciſcundae familiae, qua inſtituta, praetoris erat, tres arbitros dare, qui portiones facerent, & ſubortas inter coheredes controverſias ex aequo bonoque componerent. Conf. Ian. Vinc. Gravina. *de XII. Tab. p.* 326.

IX. Quaſi contractus inter heredem & legatarium.

IX. Inter heredem quoque & legatarium quaſi contractus eſſe videbatur. Quamvis enim hic illum cogere non poſſet ad adeundam hereditatem: *L.* 53. *D. ad SC. Trebellian.* adita tamen hereditate videbatur ſe heres ad exſolvenda legata implendamque defuncti voluntatem obligaſſe. *L.* 5. §. 2. *de Oblig. & Act.* & hinc legata petere poterant legatarii *actione ex teſtamento.* Si legatum per damnationem relictum inficiaretur heres, dupli condemnandus erat. Paull. *Rec. Sent. I,* 19.

X. Quaſi contractus ex ſolutione indebiti.

X. Denique quaſi contractus intercedebat inter eum, qui ſolviſſet indebitum, & eum, cui erat ſolutum. Illi ergo competebat condictio indebiti, de qua integer titulus in Digeſtis exſtat. Ceſſabat tamen ea condictio non modo ſi quid naturaliter debebatur, vel ſi errore iuris ſolutum erat, de quibus caſibus prolixe Doctores, verum etiam in omnibus cauſſis, e quibus lis inficiando creſcebat, veluti ex lege Aquilia,

Aquilia, ex legato per damnationem, nec non in tractatione, aliisque pluribus, in quibus si quid per errorem fuerat folutum, illud repeti condicique non poterat. §.7. *Inst. h. t.* *L.* 65. §. 1. *D. de condict. indeb.* Nec ea condictio ei competebat, qui integram hereditatem, non detracta quarta Pegasiana, restituerat. Testis est Paullus *Rec. Sent. IV*, 4. 4. vnde mirum, id negare Merillum *Obſerv. VIII*, 14. At quae ratio? Procul dubio, quia leges praesumebant transactionem. Cui sententiae non obstare *L. vlt. C. de condict. indebiti* ostendit Celeb. Thomaſ. in *Schol. ad Huber. Praelect. Inst. h. t.* At Iustinianus quidem discrimen inter legata per damnationem & reliquas eorumdem species sustulit: solis tamen legatis, quae sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis relicta fuerant, id dedit privilegium, vt indebite etiam soluta repeti condicique non possent. Exstat ea Iustiniani constitutio *L. 2. C. comm. de leg.*

TIT. XXIX.

PER QVAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQVIRITVR.

Nihil in hoc titulo, saltim quod ad Antiquitates attinet, dicitur, quod non iam *Tit. IX. Lib. II.* occupatum sit, ad quem nos iure referimus.

TIT. XXX.

QVIBVS MODIS TOLLITVR OBLIGATIO.

Ut multi variique contrahendarum, ita & distrahendarum obligationum non pauciores modi sunt, quorum alii ipso iure liberant, vt *solutio, acceptilatio, novatio, delegatio, confusio, obsignatio, compensatio* reique debitae citra moram a debitore factam contingens *interitus:* alii per exceptionem tollunt obligationem, veluti *pactum, sententia, tempus & similia.* Imperator de prioribus tantum modis, iisque non omnibus agit.

I. Solutione distrahebatur obligatio, quoties debitor creditori ea, quae debuerat, in solidum solverat. De eo, quod circa solutionem iustum veteribus visum est, praeclare agit Barn. Brisson. *de solut. & liberat. Lib. I.* Quum vero olim in solutum datio, multoque magis bonorum cessio ignota fuerit: nos hic de beneficiorum illorum origine & proprietate nonnulla addemus. **I. Tollitur obligatio solutione.**

II. Antiquissimis temporibus maximus erat iuris rigor adversus debitores. Poterant enim illi in nervum duci a creditoribus, quibus a Praetore addicebantur, si condemnati iusto tempore non solvissent, neque vindex fuisset qui, adprobante creditore, debitum in se susciperet. Salmas. *de mod. vsurar. XI.* 18. Et tunc debitores dicebantur *nexi & obaerati*, propter nervum, quo nectebantur, statimque **II. Obaeratorum conditio antiquissima.**

miserum, quem ex aere alieno subierant. *Cic. pro Muraen.* Dicebantur etiam *addicti*, non quod in servilem inciderint conditionem, vt vulgo existimant, (sane enim ingenuitas non erat in commercio, & tantum abest, vt quis pro aere alieno in servitutem rapi potuerit, vt ne ipse quidem si voluisset, voluntariam adire potuisset servitutem,) sed quod creditoribus a praetore fuerant adiudicati, ad operas serviles quascumque praestandas. Seruiebant ergo hi obaerati creditoribus, sed non erant servi, inter quae magnum discrimen erat. §. 1. *Inst. de Ingen.* Hinc & addicti illi, soluto debito, recuperataque libertate, non erant libertinae conditionis, sed ingenui. Poterant etiam invito creditore liberari, habebant legem, vtebantur praenomine, cognomine, tribu, &c. Quae omnia a servorum conditione absunt quam longissime. Vid. Quinctilian. *Inst. V*, 10. *VII*, 4. & *Declam. CCCXI.* Conf. Cuiac. *Obs. XIII*, 9.

III. Obaerati nexi & adiudicati sunt creditoribus iam sub Regibus. Id ius sustulit Servius Tullius.

III. Id vero ius rigidum, sive ex antiquo iure Attico, quod ante Solonem teste Petro Petito *de Leg. Attic. p.* 412. receptum fuerit, sive aliunde profectum, iam sub regibus servatum legimus. Quum vero iam tum nobiles in ingenua debitorum corpora servire coepissent: primus Servius Tullius, quo erat populari ingenio, cessionis bonorum indulsit beneficium. Rem paucis compertam memoriae prodidit Dionys. Halic. *IV. p.* 215. qui Regem inducit ita concionantem: ὅσοι δ' ἂν μετὰ ταῦτα δανείσωνται, τούτους οὐκ ἐάσω πρὸς τὰ χρέα ἀπάγεσθαι, ἀλλὰ νόμον θήσω, μηδένα δανείζειν ἐπὶ σώμασιν ἐλευθέροις, ἱκανὸν ἡγου-

ἡγούμενον τοῖς δανεισταῖς τὰς οὐσίας τῶν συμβαλλόντων κρατεῖν. *Si quidam autem in posterum a foeneratoribus mutuum sumserint, eos ob aes in nervum duci non sinam, caveboque lege, ne foeneratoribus ius sit in libera corpora, sed contenti sint debitoris facultatibus.* Nec dubitare licet, quin steterit promissis, quum extremis temporibus exagitatus a patriciis in altera concione conqueratur, ideo se patriciorum adpeti insidiis, quod pauperum libertatem contra foeneratores servarit incolumem. Dionys. Halic. IV. p. 240.

IV. Enimvero non diu admodum humanius illud Servii Tullii institutum viguit. Praeterquam enim quod Tarquinius Superbus omnes eius leges abolevit, ne tabulis quidem in foro relictis, (Dionys. Hal. IV. *p.* 244. *sequ.*) ipsi etiam decemviri durissimum illum obaeratos in nervum ducendi morem veluti postliminio restituerunt. Inhumanissimam legem, cuius ipsa legitima verba servavit Gell. *Noct. Att.* *XX*, I. paucis illustrabimus: AERIS CONFESSI (*a*) REBVSQVE IVRE IVDICATIS XXX. DIES IVSTI SVNTO. Non enim aequum visum est decemviris, debitores quamquam confessos & iudicatos tam dira sententia statim opprimere: sed XXX. dies iis praefinire placuit, intra quos pecuniam conquirerent, qua satisfieret creditoribus. Et hi dies vocantur

IV. Restituerunt postea decemviri quorum lex de obaeratis explicatur.

(*a*) Quum haec verba vix sensum idoneum fundant: alii legendum monent AERIS CONFESSO. Ampl. Bynhersh. autem *Observ.* *I*, I. *p.* 2. REIS CONFESSIS.

tur *iusti*, id est, vt ait apud Gellium *l. c.* Caecilius, *quoddam veluti iustitium, & iuris inter eos quasi interstitio quaedam & cessatio, quibus diebus nihil cum eis agi iure possit.* (*b*) Postea hi XXX. dies ad duos menses redacti sunt. *L. vn. C. Theod. de vsur. rei iudicat.* postremo ad quatuor menses a Iustiniano *L. pen. & vlt. C. de vsur. rei iudic.* Pergunt decemviri: POST DEINDE MANVS INIECTIO ESTO, IN IVS DVCITO. In ius ergo iam rapi poterat debitor, circumactis iustis triginta diebus, non quidem, vt de debito denuo cognosceretur, (nam iam antea res iudicata erat,) sed vt addiceretur creditori. Sic enim porro decemviri: NI IVDICATVM FACIT, AVT QVI LOCVPLES ENDO EO IN IVRE VINDICIT, SECVM EDVCITO, VINCITO AVT NERVO AVT COMPEDIBVS XV PONDO NE MAIORE, AVT, SI VOLET, MINORE VINCITO. In ius ergo raptis duae erant elabendi viae, aut iudicatum faciendum, aut inveniendus vindex vel expromissor, qui *pecuniam pro addicto dependeret,* (*c*) vt

(*b*) Iusti dies vocabantur, intra quos quodcumque negotium erat suspendendum. Hinc Festus voce *iusti dies p.* 303. etiam eos dies vocat iustos, quum exercitus esset imperatus, & vexillum in arce positum staret. Conf. Macrob. *Saturnal. l.* 16.

(*c*) Solebant enim viri nobiles plebem nonnumquam hac insigni munificentia demereri. Quale exemplum imitari se simulabat nebulo ille apud Naevium, de quo Cicero *de Orat. II,* 63. *Quae genera ridiculi percurram equidem: sed scitis, esse notissimum ridiculi genus, quum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est ambiguum*

vt ait Seneca *de Benef.* III, 8. Nec soluto debito, nec dato vindice, addiecebatur obaeratus creditori, neruis compedibusque ab hoc constringendus, quorum tamen onus XV. pondo non debebat esse maius. Saepius ad hunc morem alludunt Comici, veluti Plautus *Bacchid. V, 2. v.* 87. *Menaechm. I,* 1. *v.* 20. Terent. *Phorm. II, 2. v.* 20. vbi lepide Phormio Parasitus:

- - - Dices, damnatum ducent domum:
Alere nolunt hominem edacem: & sapiunt mea quidem sententia,
Pro maleficio si beneficium summum nolunt reddere.

Ad quae verba intelligenda consuluisse iuvabit Donatum *in Scholiis.* Exempla quoque exstant apud Liu. *VI,* 11. 14. & alibi passim. Pergunt decemviri: SI VOLET, SVO VIVITO, NI SVO VIVIT, QVI EM VINCTVM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO DIES DATO, SI VOLET PLVS DATO. In nexi ergo positum erat arbitrio, suone vivere, an ab creditore ali mallet. Si hoc eligeret, tum in quotidianum victum dari ei oportebat libram farris, id est, non panem tanti ponderis, (*d*) sed

guum, fit falsius: vt apud Naevium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videns percunctatur ita:
Quanti addicis? mille nummum.
si addidisset tantummodo: ducas licet: *esset illud genus ridiculi praeter exspectationem: sed quia addit:*
Nihil addo: ducas licet.
addito ambiguo, altero genere ridiculi fuit, at mihi videtur, falsissimus.

(*d*) Hinc non est, quod suspectam eruditi habeant hanc

 libram

sed pultem farream, (e) qua Romani tum frequentius, quam ipso pane vescebantur. Plin. *Hist. Nat.* XVIII, 8. Valer. Max. II, 5. Iuvenal. *Sat. XIV.* Denique addunt decemviri: NI CVM EO PACIT, LX DIES ENDO VINCVLIS RETINETO, INTERIBI TRINIS NVNDINIS CONTINVIS IN COMITIVM PROCITATO AERISQVE AESTIMIAM IVDICATI PRAEDICATO. AST SI PLVRIBVS ERVNT REI, (f) TERTIIS NVNDINIS PARTES SECANTO. SI PLVS MINVSVE SECVERVNT, SE FRAVDE ESTO. Sexaginta ergo dies nexus erat in privato creditoris carcere, intereaque singulis

libram farris. Nec admittenda videtur coniectura Guill. Forneri *Select. l.* 6. qui in lege decemvirali legendum putat LIBRAM S. FARRIS, id est, *libram semis far.is.* Quamvis enim alias minimus modus cibi, quo frugaliores Romae vtebantur, esset *selibra farris*: intelligebatur tamen tunc panis farrei selibra. At farris in pultem consspissati *libra* erat legitimus diarii servilis modus, immo & panis farrei libra quotidie servis dari solebat. Horat. *Sat. l*, 5. Postea captivis libellae duae vel tres dabantur *L.* 1. *C. Theod. de custod. reor.*

(e) Plautum quoque hunc Romanorum victum sale comico adspersisse, nonnulli existimant, & Romanos vocasse *pultiphagos barbaros Mostellar. III*, 2. *v.* 142. *Poenul. Prolog. v.* 53. *sequ.* Et ita sentiunt Marcil. *ad XII. Tab. p.* 85. Turneb. *Adversf. XIX*, 12. Lips. *de Milit. Rom. V*, 16. Ast ibi non Romanos sed Carthaginenses intelligi, ostendit Taubmannus. p. 559. & 853.

(f) Ita legendum res ipsa monet. Vulgo legunt: AST SI PLVRES REI, & ita quoque legem extulit Gothofredus, nullo sane sensu.

(g)

ſingulis nundinis producendus in forum, proclamandumque per praeconem, quantum pecuniae debeat, ſi quis forte, tam triſti ſpectaculo commotus, pro eo dependere vellet. Si neque dependere quisquam eſſet auſus, nec ipſe obaeratus intra hos LX dies tranſegiſſet: fiebat *ſectio*. At qualis? De corporis ſectione id intelligunt. Tertull. *Apol. IV.* Quinctilian. *Inſt.* III, 6. ipſe Caecilius apud Gell. *XX*, 1. qui tamen negat tam durum ac inhumanum ſupplicium vnquam ſumtum eſſe ab obaeratis, adeoque illud tantum terroris cauſſa legi acceſſiſſe exiſtimat. At de ſectione bonorum id interpretantur Robert. *Rer. Iudic. II. 6.* & Corn. Bynkersh. *Obſ. I*, 1. Et ſane vt *corpus* ſaepe notat bona & facultates: (*L.* 25. §. 16. *D. de her. pet.*) ita qui bona haſtae ſubiecta publica auctionis lege emebant, *ſectores* dicebantur. Cic. *pro S. Roſc. Am.* LXIII. Aſcon. Paedian. *ad* Ciceron. *Verrin.* III. *p.* 184. & 181. Flor. II, 6. adeoque *ſectio* idem eſt ac auctio apud Varron. *de re Ruſt.* II, 10. Minus ergo veroſimilis eſt prior ſententia, permiſſum ſcilicet eſſe creditoribus corpus obaerati ſecare. Quis enim adeo fuiſſet ſtolidus, vt non maiore lucro & minore inhumanitatis fama ſervilibus obaeratorum operis vti, vel ipſos trans Tiberim venumdare maluerit?

V. Quum vero inhumana ſemper viſa ſit lex illa decemviralis: multo poſt lata eſt A. V. C. CDXXVII. lex POETELIA PAPIRIA, C. Poetelio Libone Viſolo & L. Papirio Mugillano Coſſ. *ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec poenam lueret, in compedibus, aut in nervo teneretur*; *pecu-*

V. Poſſeſſio bonorum lege Poetelia Papiria introducta.

pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset, & ne quid in posterum necteretur. Liu. VIII, 28. Varro *de Lingu. Lat.* VI, 5. *p. m.* 85. Tertul. *Apolog.* IV. Ergo ex hoc tempore cessavit obaeratorum addictio, cessavit ductio in nervum, id tantum permissum creditoribus, vt bona possiderent, eaque deinde venderent publice.

VI. Plebs saepe postulavit novas tabulas.

IV. Quum vero ne sic quidem satis consultum videretur debitorum inopiae, siquidem illa possessio bonorum & famam laedebat, & non liberabat a carcere: ideo saepe flagitare plebs coepit aeris alieni relaxationem, quam legem Romani *Novas tabulas* adpellare solebant: Vid. Senec. *de Benef. I,* 4. Suet. *Iul. XLII.* Quinctilian. *Declam. CCCXXXVI.* Eas vero vt nemo vmquam, nisi perturbandae reip. cupidus, promulgavit: ita optimus quisque & ocii amantissimus repudiavit. Vid. Liu. *Lib. XXXII. Cap. XXXVIII.* & Sigon. *de antiquo iure civ. Rom. I, 6. p. 96.*

VII. Beneficium in solutum dationis.

VII. Denique Iulius Caesar plenius consulendum ratus debitoribus inopia deperditis, lata lege cavit, *vt disiecta novarum tabularum expectatione, quae tum crebro movebatur, debitores creditoribus satisfacerent per aestimationem possessionum quanti quasque ante bellum comparassent, deducta summa aeris alieni, si quid vsurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset.* Suet. *Iul. XLII.* Caesar *de bello civ. III.* 1. Ergo ex eo tempore licuit debitoribus, possessiones suas, aestimatione prius facta, creditoribus in solutum dare. Quod quum sensim denuo ab vsu recessisset, illud beneficium denuo debitoribus restituit Iustinianus Imperator. *Nov. IV. vlt. & Nov. CXX.*

VIII.

VIII. Vel eadem, vel alia lege Iulia, introductum quoque est beneficium cessionis bonorum, quo is qui sine dolo suo malo aeri alieno satisfacere non poterat, bonis suis cedendo liberabatur. Sane legi Iuliae cessionis bonorum origo adscribitur in *L.* 1. *&* *L.* 4. (*g*) *C. qui bon. ced. poss. & Tit. C. Theod. qui bonis ex L. Iul. cedere poss.* Conf. Alciat. *Parerg. II*, 4. Duaren. *Oper. p.* 703. VIII. Vt & cessionis bonorum.

IX. Alter modus liberationis erat *acceptilatio*, quae a phrasi ACCEPTVM FERRE, qua veteres in hac stipulationis specie vtebantur, nomen invenit. *Acceptum* vero *ferre* dicebantur creditores, quum creditum recepissent, quemadmodum debitores *expensum ferre* dicebantur, si numeratam sibi pecuniam faterentur. Plin. *Hist. Nat. II*, 7. Quemadmodum ergo *expensilatio* nota erat veteribus: Gell. XIV, 2. ita eadem forma dicebatur ACCEPTILATIO. IX. Acceptum & expensum ferre quid significet?

X. Erat autem acceptilatio imaginaria solutio, qua obligatio stipulatione contracta, nova stipulatione distrahebatur. Quemadmodum ergo promissio non nudo pacto sed stipulatione sola valebat, ita & eadem non nudo pacto, sed sola stipulatione tollebatur. Inter iuris enim regulas fuerat receptum, quod eodem modo quid dissolvi deberet, quo fuerit colligatum. *L.* 35, *&* 100. *D. de Reg. iur.* quae regula proprie ad acceptilationem & expromissionem pertinet. Iac. Gothofr. *Comm. de Reg. iur. ibid.* X. Quid acceptilatio?

(*g*) Ex hac *lege* 4. *C. qui bon. ced.* simul discimus, legem Iuliam de cessione bonorum, quae ad solos cives pertinebat, ante Diocletiani tempora etiam ad provinciales esse porrectam. Conf. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II. vlt.* (*h*)

XI. Quo ritu facta?

XI. Fiebat ergo acceptilatio per *interrogationem* non *mutuam* quidem, & Modestinus in *L. 1. D. h. t.* ait, sed vnicam. Si quis enim iam antea obligatus fuerat per stipulationem, & creditor eum liberari obligatione illa vellet: rogare verbi gratia debebat debitor: DECEM, QVAE TIBI PROMISI, ACCEPTA HABES VEL FACIS? vel Graece: *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα*; creditor vero respondebat: HABEO, FACIO, ΕΧΩ ΛΑΒΩΝ. §. 1. *Inst. h. t. L. 6. L. 7. L. 8. §. 1. D. de acceptil.* Quo facto liberatus videbatur debitor, etiamsi pecunia non intervenisset. Quae omnia latius explicat. Briss. *de Solut. & Liberat. L. II. p. 127. sequ.*

XII. Stipulatio Aquiliana.

XII. Quum vero non nisi verborum obligationes acceptilatione tolli possent: repertus demum est modus, quo & reliquae obligationes eiusmodi stipulatione tollerentur. Nam C. Aquilius Gallus, aequissimus ille vna & solertissimus cautionum artifex, (Vid. Cicero *de Nat. Deor. III, 30. & de offic. III, 14. &* Orat. *pro A. Caecin. XXVII.*) composuit stipulationem, *Aquilianam* (*h*) inde dictam, quae nobis certissimum praebet anxiae veterum in cautionibus componendis diligentiae argumentum. In ea enim, vt recte observat Brisson. *libro allegato p.* 163. ne quid omissum videretur, multa ex abundanti sunt

(*h*) Tales formulae ab Aquilio repertae plures in iure nostro exstant, veluti ratio instituendorum postumorum nepotum, *L.* 29. *D. de liber. & postum.* formula doli mali, quam *malitiarum everriculum* vocat Cic. *de Nat. Deor. III,* 30.

(*i*)

sunt adiecta. Ipsam stipulationis Aquilianae formulam recenset Imperator, §. 2. *Inst. h. t.* quam Brissonii exemplo notis quibusdam antiquitatis enucleandae caussa illustrabimus: QVIDQVID TE MIHI EX QVACVNQVE CAVSSA (*i*) DARE FACERE (*k*) OPORTET OPORTEBIT, PRAESENS IN DIEMVE, AVT SVB CONDITIONE, (*l*) QVARVMQVE RERVM MIHI TECVM ACTIO EST, QVAEQVAE VEL ADVERSVS TE PETITIO, VEL ADVERSVS TE PERSECVTIO EST ERITVE, (*m*) QVODVE TV MEVM HABES, TENES, POSSIDES, (*n*) DOLOVE MALO FECISTI, QVO

(*i*) *Caussam* dicere mavult quam *contractum*, siquidem illa & obligationem omnem & negotia quaecunque complectitur *L. 9. D. si cert. pet.* Immo & ad vera & ad quasi delicta pertinet. *L. 11. D. de verb. signif. L. 1. D. de obl. & act.*

(*k*) Solebant veteres iureconsulti ita sine coniunctione verba coniungere, veluti *uti frui, ire agere, dare legare.* Qua quid sibi velint, docet Vlpian. *L. 53. D. de verb. signif.* Iungit ergo hic Aquilius OPORTET OPORTEBIT, quum alias verbo *oportebit*, tam praesens, quam futurum tempus significetur. *l. 8. ff. de V. S.*

(*l*) Obligari possumus *pure, in diem & sub conditione.* §. 2. *Inst. de verb. oblig.* Omnes obligationum species coniungit Aquilius, ad primam pertinet verbum *oportet*, ad secundam & tertiam, *oportebit*, quia harum dies nondum cedit.

(*m*) Actio in personam est, petitio in rem, persequutio ad extraordinarias magistratuum cognitiones pertinet Briss. *l. c. p. 164.* Iungi haec etiam videmus in *L. 10. ff. de V. S.*

(*n*) HABERE generale est & ius dominii, ius possessionis & meram detentionem denotat. *L. 38. D. de verb. obl.*

QVO MINVS POSSIDEAS, (o) QVANTI QVAEQVAE EARVM RERVM RES ERIT TANTAM PECVNIAM DARE STIPVLATVS EST AVLVS AGERIVS. (p) SPOPONDIT NVMERIVS NIGIDIVS. Ita obligatione omni in ſtipulationem deducta, porro fiebat acceptilatio hoc modo: QVOD NVMERIVS NIGIDIVS AVLO AGERIO SPOPONDIT, ID HABERETNE A SE ACCEPTVM, NVMERIVS NIGIDIVS AVLVM AGERIVM ROGAVIT. AVLVS AGERIVS NVMERIO NIGIDIO ACCEPTVM FECIT. Hac acceptilatione omnis tollebatur obligatio, quamvis non verbis, ſed re, conſenſu vel litteris inita, etiamſi nulla interceſſiſſet praeſtatio.

XIII. Qua in re locum habuerit?

XIII. Attamen acceptilatio, vtut, ſine pecuniae etiam interventu liberaret: non tamen gratuitam ſemper remiſſionem continebat, ſiquidem non donationis tantum cauſſa. (*L.* 17. *D. de donat.*) ſed & tranſigendi, (*L.* 2. *D. de transact.*) & dotis conſtituendae, (*L.* 41. §. 1. *D. de iur. dot.*) & voluntatis defuncti adimplendae gratia, (*L.* 4. §. 1. *D. de lib. legat.*) & vt aliud nobis

obl. TENERE ad factum; POSSIDERE ad ius refertur.

(*o*) Dolus enim pro poſſeſſione eſt, ſemperque poſſidere intelligitur, qui dolo fecit, quo minus poſſideret. *L.* 150. *L.* 157. §. 1. *D. de reg. iur.*

(*p*) Nomina Agerii & Nigidii ſolemnia fuiſſe in formulis, patet ex *Collat. Leg. Moſaic. II, 6. L. tutor.* 41. §. 2. *D. de vſur.* Talia & Philoſophis in ore erant nomina Theonis & Dionis, ICtis L. Titii & Maevii. &c.

(q)

bis detur vel fiat, (*L. 9. D. de praescr. verb.*) acceptilatio interponebatur.

XIV. *Novatio* quoque tollebat obligationem veterem. Ea vero, auctore Vlpiano *L. 1. D. de novat. est prioris debiti in aliam vel naturalem vel civilem obligationem transfusio atque translatio.* Fiebat & haec per stipulationem, siquidem nudo pacto, quod ex vna caussa debetur, in aliam converti non poterat, quamvis constitui posset pacto praetorio. Qua de re denuo accurate Brisson. *de Solut. II. p. 166. sequ.* XIV. Novatio.

XV. Sed & consensuales contractus *contrario dissensu* solvi, re adhuc integra, consuevisse, constat; nec minus *delegationem*, *rei interitum, confusionem & exemtionem a commercio* liberationem induxisse notum est. Sed de his omnibus satis prolixe iureconsulti, maxime Brisson. *l. c. p. 172. sequ.* XV. Contrarius dissensus.

XVI. Nota quoque est *obsignatio*, qua ipsa quoque tollebatur obligatio. Si enim debitor creditori offerret pecuniam, hic vero eamdem accipere recusaret: poterat illa obsignata deponi, & tunc liberabatur debitor, etiamsi pecunia deposita deinde casu interiisset. Barn. Brisson. *de solut. II. p. 179. sequ.* Deponebantur vero signatae res aliquando apud acta vel officium, interdum in κειμηλιαρχίῳ, vel alio publico loco, quandoque etiam apud virum aliquem bonum, iudicis arbitratu, vt plurimum autem apud aedem sacram. Cic. *ad Att. Epist. V. vlt.* (q) Ipsae XVI. Obsignatio.

(q) Conf. supra Libr. II. Tit. I. n. II. not. b.) vbi de *rebus sacro commendatis* diximus, & adde Barn. Brisson. *de Solut. II. p. 180.* (a)

Ipsae pecuniae deponendae consignabantur in sacculo, signis non quidem publicis sed privatis, ceu patet ex *L.* 11. §. 3. *D. locati conducti. L.* 1. §. 36. *D. depos.* Plura dabit Brisson. *l. c.*

LIB. IV. TIT. I.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE EX DELICTO NASCVNTVR.

HActenus de obligationibus; quae ex contractu descendunt, iam de iis, quae ex delicto proficiscuntur. Delicta vero quum vel *privata* sint, vel *publica*: de illis, non de his, hoc & sequentibus titulis agitur. *Privata* dicebantur delicta, quae ad rem familiarem & privatam pertinebant, & de quibus actio non cuivis e populo, sed ei duntaxat, cui damnum datum iniuriave facta fuerat, competebat. Talia erant *furtum, rapina, iniuria, damnum iniuria datum.* Hóc primo titulo non nisi de furto agitur: de reliquis delictis in sequentibus differitur.

I. Vnde furtum dictum? I. Vtrum a *furvo*, id est, nigro, an a *ferendo furtum* adpellatum sit hoc delictum, nostra parum refert. Prius Labeoni apud Paullum *L.* 1. *D. de furt.* Varroni *in Fragm. ex Rer. divin. XIV.* Servio *ad* Virg. *Aeneid. II. & IX.* vt & Nonio *I*, 250. *p.* 511. posterius Gellio *Noct. Attic. I*, 18. placuit. Sane quum & Graeci olim fures a *ferendo* vocarint φῶρας: quis dubitet, quin & hoc vo-

vocabulum, cum aliis origine Graecum Latinaque ciuitate donatum sit? Est vero hoc vocabulum ex eorum numero, quae vsus in deteriorem significationem detorsit. Nam & *servos* olim dictos esse *fures*, discimus e Nonio IV, 204. p. 660. Et notus est versus Virgilii: *Ecl.* III. v. 16.

Quid domini faciant, audent cum talia fures?

Furari enim proprium erat servorum, notante Servio *ad hunc* Virgilii *versum*, adeo vt furtum *servile probrum* vocet Tacit. *Hist. I*, 48 *servile vitium* Saluian. *de gubern Dei* IV. De furti definitione hic dicere, operae pretium non esset. Quare primum id duntaxat moneo, a contrectatione rerum alienarum, fures veteribus etiam *tagaces*, quasi qui res alienas tetigerint, dictos esse: Cuiac. *Obs.* VI, 2. Deinde ICtos veteres existimasse, rerum etiam immobilium furtum fieri posse. Sane id ex *L.* 38. *ff. de vsurp. & vsuc.* Plin. *Hist. Nat.* II, 68. & Gell. *Noct. Att.* XI. 18. eleganter probat Io. Fridr. Gronov. *Obs.* I, 4. *p.* 42. *sequ.*

II. Furta veteres Romani in *nocturna* & *diurna* & vtraque iterum in *manifesta, nec manifesta, concepta* & *oblata* (*a*) dividebant: quae divisiones II. Furtum quotuplex?

(*a*) Quum dicebant furtum *manifestum*, & *nec manifestum*, ipsum intelligebant delictum, quum vero furtum *conceptum*, *oblatum*, *prohibitum*, *non exhibitum* dicebant: furtum non delictum, sed rem furtivam notabat. Et sane etiam optimi auctores *furtum* vocant rem furtivam. Sen. *de Benef. II*, 2. *Furtum non recipit.* Ovid. *Fast. I. v.* 560. de bubus furtivis:

Mugitum rauco furta dedere sono.

nes e XII. Tabulis sunt. Periculosissima erant furta nocturna, (*b*) de quibus in legibus XII. Tabularum caverant decemviri: SI NOX FVRTVM FAXIT, SIM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CAESVS ESTO. Macrob. *Saturn. I*, 4. Verba, si tollas ἀρχαϊσμὺς, clara & perspicua sunt. *Nox* dicitur pro noctu, vt obseruant Gell. VIII, 1. Taubm. *ad* Plaut. p. 1000. SIM idem est ac *si im*, id est, si eum, ceu ipse docet Macrob. *l. c.* Vnde sensus planissimus: *Si quis furem nocturnum occiderit, eum iure occidisse videri.* (*c*) Licebat ergo per XII. Tabulas furem nocturnum occidere, quocumque modo, nec opus erat, vt cum telo deprehenderetur, aut vt occisurus id cum clamore testaretur, id enim in diurno tantum furto exigebatur. Cicero *pro Milon.* III. Senec. *Controv. X, 6. p.* 427. Vlpian. *apud* Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. VII*, 3. *p.* 759. Vnde vel Triboniani emblema est quando *L.* 4. §. 1. *D. ad Leg. Aquil.* dicitur, ita demum fas fuisse furem nocturnum occidere, *si occidens id cum clamore esset testificatus:* vel cum viro celeb. Ger. Nood. *Lib. I. Obs. Cap. XV.* statuendum, testificationem illam cum clamore faciendam, quam Caius

(*b*) Fures nocturni Graecis ἡμερόκοιτοι; Plauto *Trinum. IV*, 2. *dormitatores* dicuntur, quod interdiu dormiunt, noctu vagantur.

(*c*) Esse hanc legem ex iure Attico in XII. Tabulas translatam, patet ex Demosth. Orat. pro Timocrate, p. 790. vbi haec Solonis lex citatur εἴ τις νύκτωρ ὁτιῦν κλέπτοι τῦτον ἐξεῖναι καὶ ἀποκτεῖναι καὶ τρῶσαι διώκοντα; *si quis noctu furtum faxit, is impune occiditor & vulnerator.*

(*d*)

Cai. *d. l.* 4. requirit, non quidem ad evitandam poenam homicidii, sed ad effugiendam poenam L. Aquiliae fuisse necessariam, quippe qua & culpa quaevis vindicatur, non solus dolus, ceu in L. Cornelia de sicariis. Quae si sequaris, (vt sunt sane verosimillima,) non Triboniani hoc emblema erit, sed εὕρημα ab ipso Caio ICto commendatum.

III. Leges recentiores de furto nocturno.

III. Quamvis vero ea Lex ipsi iuri divino Exod. XXII, 3. per omnia sit consentanea: semper tamen paullo durior visa est prudentioribus. Quo factum est, vt ea paullatim ab vsu recederet, iique, qui furem nocturnum occidissent, ex lege Aquilia convenirentur, immo & nonnunquam ex lege Cornelia de sicariis, si recte se habent Vlpiani verba apud Auctorem *Collat. Leg. Mosaic. & Rom. VIII*, 3. *Si furem nocturnum, quem lex XII. Tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem eadem lex permittit, sed ita demum si se telo defendat, videamus, an lege Aquilia teneatur? Et Pomponius dubitat, num haec lex nunc sit in vsu. Et si quis noctu furem occiderit, non dubitamus, quin lege Aquilia teneatur.* (*d*) *Sin autem, quum posset adprehendere, maluit occidere, magis est, vt iniuria fecisse videatur: ergo etiam lege Cornelia* (*e*) *tenebitur.* Ex quo loco discimus sensim hanc

(*d*) Eodem referenda *L.* 9. *D. de L. Corn. de sicar. & venef.* vbi Conf. Ger. Nood. *Probab. l*, 9.

(*e*) At negat Paullus *Rec. Sent. V*, 23. 9. locum hic habere legem Corneliam. Et profecto ea non iniuriam sed dolum requirit. *L.* 7. *D. ad Corn. de sicar.* vnde non *Cornelia* sed *Aquilia* scribere debuisse Vlpianum, argumentis haut levibus contendit Ger. Nood. *Probab.*

 l, 9. &

hanc legem non modo obſoleviſſe, verum etiam actionem datam adverſus occidentem furem nocturnum.

IV. Leges noviſſimae de eodem.

IV. Poſtremo ex conſtitutionibus invaluit, vt diſtingueretur inter furta, quae ruri, & quae in civitatibus facta eſſent. Ruri valebat Lex XII. Tabularum, adeoque furem nocturnum ibi quoquo modo licebat occidere: *L.* 1. *C. quando liceat vnicuique ſine iudice ſe vind.* at in vrbibus, vbi facilius vicini clamore excitantur, id non licebat, adeoque eiusmodi caedem lex Aquilia vindicabat. Conf. Cuiac. *Obſ. XIV*, 15. *XIX*, 12.

V. Furtum manifeſtum quid?

V. Ad fures diurnos quod attinet, quos in vetere Gloſſa *interdiarios ἡμεροκλέπτας*, adpellari obſervat Cuiac. *Obſ. XI*, 27. ii aeque ac nocturni vel *manifeſtum* vel *nec manifeſtum* furtum commiſerant. Fur manifeſtus, quem Graeci *ἐπ' αὐτοφώρῳ* adpellitabant, erat, qui vel in ipſo furto deprehenſus fuerat, vel eo certe loco, vbi furtum fuerat factum. Immo vlterius furtum manifeſtum Iureconſultis videbatur extendendum, quamdiu fur eam rem tenens fuerit viſus, vel deprehenſus, ſive in publico, ſive in privato, vel a domino, vel ab alio, antequam eo perveniſſet, quo deferre vel deponere deſtinaverat. *L.* 3. §. 2. *D. de furt.* Et ita manifeſtum furem etiam deſcribit Virgil. *Eclog. III. v.* 17.

Non

I, 9. & *ad Leg. Aquil. V. p.* 182. Conf. Io. van der Water *Obſerv. I*, 18. Schulting. ad *Collat. Leg. Moſaic. & Rom. p.* 760.

(ſ)

Non ego te vidi, Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cum clamarem, quo nunc se proripit ille?

Ad quae verba Servius: *Manifesti furti arguit, dicendo* VIDI. Ergo non sola sufficiebat visio, sed oportebat eum, qui viderat, id ipsum prae se tulisse, & indicasse, quod fiebat clamore & accursu. *L.* 7. §. 2. *D. de furt.*

VI. Fures manifesti ingenui quomodo puniti ex Lege XII. Tabl.

VI. Fures ergo manifesti vel sine telo vel cum telo fuerant deprehensi. Si sine telo; distinguebant decemuiri ingenuine essent, an servi: & si ingenui, puberesne an impuberes? De ingenuis, qui ad pubertatem pervenerant, ita statuerant: SI LVCI FVRTVM FAXIT, SIM ALIQVIS ENDO IPSO CAPSIT, VERBERATOR, ILLIQVE CVI FVRTVM FACTVM ESCIT, ADDICITOR. Gell. *XI. ult.* Virgis ergo caesi eiusmodi fures noxae dabantur ei, cuius res surripuerant, illique ad servilia addicebantur ministeria. Vnde ob hanc libertatis iacturam Theophilo *ad princ. Inst. de perp. & temp. act.* dicuntur subiisse τιμωρίαν κεφαλικὴν *poenam capitalem.* Et Serv. ad Virg. *Aen. VIII. p.* 516. *Furtum capitale crimen apud maiores fuit, ante poenam quadrupli.*

VII. Quomodo servi?

VII. Cum servis multo severius egere decemviri. De iis enim lex prodita in duodecim tabulis in hanc sententiam: SERVVS VIRGIS CAESVS DE SAXO DEIICITOR. Gell. *l. c.* Furacissimum genus mortalium erant servi, qui freti virtute scapularum, facile omnes expilabant loculos, nullaque poena minus, quam verberibus, poterant ab hoc delicto revocari.

vocari. (*f*) Hinc extremum ſupplicium ſervos manebat, ſi in furto fuiſſent deprehenſi, deiectio ſcilicet de rupe Tarpeia, quod ſupplicium ſemper praecedebat fuſtigatio. Qua de re videndus Iuſt. Rycqu. *de Capitol. IV. p.* 44. *ſequ.*

VIII. Quomodo impuberes? VIII. Impuberes denique in furto deprehenſos decemviri verberari iubent praetoris arbitrio, noxiamque ab iis ſarciri. Gell. *XI. vlt.*

IX. Quomodo qui cum telo deprehenſi? IX. Sed quid, ſi cum telo fur fuiſſet deprehenſus? Tum decemviri ita caverant: SI SE TELO DEFENSINT, QVIRITATO, ENDOQVE PLORATO, POST DEINDE SI CAESI ESCINT, SINE FRAVDE ESTO. Cic. *pro Mil.* III. Gothofr. *ad Leg. XII. Tab. Tab. II. p.* 6. *Teli* adpellatione, vt ait Caius *L.* 54. §. 2. *D. de furt.* & ferrum & fuſtis, & lapis, & denique omne, quod nocendi cauſa habetur, ſignificatur. Quod ſi ergo eiusmodi inſtructus armis deprehendebatur fur, occidi impune poterat, ea tamen lege, vt qui eum interemturus erat, *quiritaret* prius, *endoque ploraret*, id eſt, vt ſollemnem illam ingeminaret formulam: QVIRITES VOSTRAM FIDEM, vel PORRO QVIRITES, eoque clamore furem a ſe deprehenſum eſſe teſtificaretur. Vide de ea formula Briſſon. *de Form.* VIII. *p.* 718. Raevard. *ad Leg. XII. Tab. III.*

X.

(*f*) Libanius ſervus apud Plaut. *Aſinar. II.* 2. *v.* 55.

Quin ſi ergo res ſolvenda eſt, rapere cupio publicum.

Pernegabo, atque obdurabo, periurabo denique.

(*g*)

X. Sed ex quo lex Porcia verberari civem Romanum & vinciri; lex Paetilia Papiria vero eumdem addici vetuerat: omnia illa mitigavit praetor, quippe qui in edicto suo quadrupli poena furtum manifestum vindicavit. *L. 34. D. de furt.* Id tamen quadruplum mere poenale erat, ita vt extra quadruplum adhuc res ipsa restituenda esset: Paull. *Recept. Sent.* II, 3. 13. ad quam recuperandam domino tum rei vindicatio, tum condictio rei furtivae competebat, quarum illa adversus quemcunque possessorem: *L. 23. D. de rei vind.* haec adversus furem eiusve heredes, in quantum ad hos pervenerat, dabatur. *L. 1. L. 5. L. 7. §. 2. L. 8. L. 9. L. 19. D. de cond. rei furt.*

X. Quae his in legibus mutarit Praetor?

XI. Fur nec manifestus est, qui, licet in furando non deprehensus, furtum tamen fecisse se negare non potest. Paull. *Rec. Sent. II,* 31. 2. De eo ita leges XII. Tabularum: SI ADORAT FVRTO, QVOD NEC MANIFESTVM ESCIT, DVPLIONE DECIDITO. Gothofred. *Leg. XII. Tab. Tab. II.* Sola vox *adorat* crucem hic figit criticis: (g) sed rem expedit Festus voce *adorare p.* 245. *Adorare apud antiquos significabat agere. Vnde & legati oratores dicuntur, quia mandata populi agunt.* Sensus ergo legis est: si agatur furti nec manifesti, furem duplo damnatum iri. Gell. *Noct. Att. XI,* 18. Et hic quidem nihil

XI. De furto nec manifesto lex XII. Tab.

L 3

(g) Nihil agit Marcil. ad *Tab. XII. p.* 203. *sequ.* dum legendum monet *adulat* vel *adolat*, quod veteribus idem fuisse ac *fallit*, ex Glossis docet. Non solent decemviri ita loqui, neque sermonis adfectare elegantiam. (h)

nihil mutavit praetor, qui & ipse furtum nec manifestum duplo vindicavit, praetereaque rei furtivae vel condictionem vel vindicationem concessit.

XII. An haec lex ex iure Attico? XII. Hanc furti nec manifesti poenam decemviros ex iure Attico desumsisse, ostendunt Ant. Contius *Subcesf. lect. XI*, 18. Sam. Petit. *ad Leg. Att. VII*, 5. Sed Solon non profecto furtis nec manifestis, verum levioribus dupli poenam statuerat. Decemviri vero poenam, quam leviori furto proposuerat Solon, ad furtum nec manifestum transtulerunt, dubium, an satis prudenter. Iac. Cuiac. *Obs. XIX*, 12. furtum manifestum ideo severius punitum censet, vt plus consequeretur, qui diligens fuit in rebus suis custodiendis, quam qui negligentior. Sed quum deprehensio furis magis fortunae sit, quam diligentiae: nondum satisfacit haec ratio, nec ego, vt verum fatear, cur lenius puniendus sit fur nec manifestus, quam manifestus, satis intelligo, nisi forte id aliquam veniam mereri dixeris, quod ingeniosius ille, quam hic, furari didicerit. In aestimationem vero veniebat id, quod fuerat contrectatum, quamvis quidam ICti veteres, stoicorum sequuti principia, eum, qui aliquot medimnos ex acervo frumenti sustulerat, totius acervi furem esse iudicarent. De qua philosophia, non sane publici saporis videndus Horat. *Epist. I*, 16. & ibi Porphyrion. *L.* 21. *D. de furt.* & Merill. *Obs. I*, 24.

XIII. Lex XII. Tabularum de furto concepto. XIII. Pergimus ad *furtum conceptum*, cuius indoles nec Iustiniani aevo amplius nota fuit, & hodienum in tanta litterarum luce satis obscura

ſcura eſt, fatente V. C. Petro Burmanno ad Petron. *Satyr. XCVII.* Legem XII. Tabularum ex Gell. *Noct. Att. XI*, 18. ita reſtituit Gothofredus: SI FVRTVM LANCE LICIOQVE CONCEPTVM ESCIT, ATQVE VTI MANIFESTVM VINDICATOR. Sed quid *lanx* ſit, quid *licium*, adhuc ſub iudice lis eſt. Operoſe & eleganter hanc legem explicat Vir doctus & amicus, Abr. Wielingius in diatriba *de furto per lancem & licium concepto*, edita Marpurgi cIↄ Iↄccxix. ſed, vti fit in re obſcura, facile omnes hypotheſes, ſolis ſuperſtructae coniecturis & fractis e naufragio tabulis vacillant. Multa ea de re multi dixerunt, docte ſane & nitide; ſed ita vt ſemper nobis aliquod dubium ſuperſit. Nec aliter de ea, quam ipſe elegi ſententia ſentio, quam tamen ceu ſimpliciſſimam & veroſimilem hic licebit breviter explicare.

XIV. Variae legis interpretationes.

XIV. *Licium* Alexandro ab Alex. *Gen. Dier. VI*, 10. & Marcilio *Interp. XII. Tab. LIX. p.* 210. 212. eſt tela, cui rem furtivam alligarint fures, vbi aedes introiiſſent: *lancem* vero eos putat oppoſuiſſe oculis; ne adgnoſcerentur. Franc. Balduino *Comment. ad* §. 4. *Inſt. h. t.* furta per lancem & licium concepta ea fuiſſe videntur, *quae religionis obtentu impoſtores quidam, tamquam ſacrificuli licio ſuccincti, & lancem ad colligendas ſtipes circumferentes commiſerint, ſacrilegiis proxima.* Sed aliud profecto eſt *concipere furtum* aliud *committere*: nec quisquam veterum eiusmodi impoſtorum meminit. Fr. Hotomani coniectura, quam in *Comment. ad d.* §. 4. *Inſt. h. t.* profert, ſomnio paene ſimilis videtur. Illud enim fur-

tum per lancem & licium conceptum dici putat, *quod per simulationem religionis, amicti licio sacerdotes deprehendere siut soliti, quum panem aetitite lapide conditum vorare iussissent.* Enimvero, quid quaeso aetites & panis ad lancem? Licium est quaecumque tela ex filis contexta vel contorta. Hinc apud Petronium *Cap. CXXXV. solvere licio pannum* & *Cap. CXXXI. licium varii coloris filis intortum.* Inprimis vero eo nomine veniebant cingula, non modo servorum, Suet. *Calig. Cap. XXVI.* sed & lictorum Quod adeo verum est, vt a *licio lictoris* vocabulum arcessere non dubitet Tiro apud Gell. XII, 3. In marmoribus quoque sunt APPARITORES LIMOCINCTI apud Reines. *Inscr. Class.* VI, 44. vbi conferendus Isidor. Hisp. *Orig. I,* 33. Proxime ergo rem acu tangit Alciatus *Parerg. I,* 8. & qui eumdem sequitur Pithoeus *Subcess. I,* 2. Hi enim existimant, lictores iubente magistratu licio succinctos, ad ostendendam auctoritatem publicam, cuius licium fuerit insigne, cum alio comite, indicium in lance fidemque praeferente, furtum quaesitum domos intrare consuevisse. Quo ritu inventum furtum *per lancem & licium conceptum* dici solitum putant. Sed quum nec hi omnia viderint: res erit paullo altius repetenda.

XV. Quid concipere furtum? XV. Ponimus ergo, quod recte observat Iustinianus §. 4. *Inst. h. t. conceptum furtum* dictum esse Romanis, quum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita & inventa esset. Ita & Caius *Inst.* II, 10. 3. & Paull. *Recept. Sent.* II, 31. 3. illud definiunt. Vnde statim cadunt

dunt Alex. ab Alexandro, Marcilii & Fr. Balduini coniecturae, quippe quibus furtum concipere idem est, ac furtum committere. Nec firmo satis talo niti videtur clarissimi Wielingii sententia, qui *Cap. I. concipere furtum* idem esse putat ac vindicare.

XVI. Deinde & id certum esse puto, inquisitionem illlam rei furtivae adhibitis quibusdam ritibus fuisse factam, qui tamen Romae satis mature exoleverint. Quod denuo agnoscit Iustinianus: *Sed hae actiones, scilicet concepti, & oblati, & furti prohibiti, nec non furti non exhibiti in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtivae hodie* SECVNDVM VETEREM OBSERVATIONEM *non fiat: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab vsu communi recesserunt.* Ergo *lanx* & *licium* pertinent ad *veterem* illam *observationem*, qua furti olim requisitionem factam ait Imperator. Quumque iste ritus tam cito evanuerit, vt Gellii aetate, ceu ex eius *Noct. Att. XVI*, 10. patet, vix voces intelligerentur: oportet illi aliquid inhaesisse, quod indignum Romanis moribus visum est. XVI. Conceptio furti facta est ritibus quibusdam, mature abrogatis.

XVII. Praeterea & id quoque mihi facile concessum iri puto, quum pleraeque leges XII. tabularum e iure Attico manarint, hanc quoque furti concepti actionem vna cum ritu concipiendi res furtivas Athenis Romam migrare potuisse. Neque aliunde ergo ea omnia, quam e ritibus Atticis, illustrari potuerunt rectius. Qui si cum antiqua illa observatione conveniunt, facile nobis persuadebunt, vt ritui Roma- XVII. Ritus illi e iure Attico erant.

no lucem e Graecorum moribus accendi posse existimemus.

XVIII. Ritus apud Athenienses in concipiendo furto adhibiti.

XVIII. Quo vero ritu Athenis requisitae sint res furtivae, luculenter docuit Graecus Scholiastes Aristophanis. In huius enim *Nubibus* Socrates ita adloquitur Strepsiadem; v. 498.

Ἴϑι νῦν, κατάϑου ϑοἰμάτιον.

Abi, depone tunicam.

Respondet hic:

- - - ἠδίκηκά τι;

- - - *An deliqui quidquam?*

Cui regerit Socrates:

Οὐκ, ἀλλὰ γυμνοὺς εἰσιέναι νομίζεται.

Minime, sed nudos nos incedere fas est.

Tum Strepsiades:

Ἀλλ' οὐχὶ φωράσων ἔγωγ' εἰσέρχομαι.

Atqui non furtum conceptum eo.

Ad haec ergo verba Scholiastes *p. m.* 88. *edit. Froben:* ἔϑος ἦν, τοὺς εἰσιόντας εἰς οἰκίαν τινὸς ἐπὶ τὸ ἐρευνῆσαι, γυμνοὺς εἰσιέναι, ἵνα μή τι ὑπὸ τὰ ἱμάτια κρύψαντες λάϑωσιν, ἢ ἵνα μὴ ὑπὸ ἔχϑρας λάϑωσιν ὑποβάλοντες τὸ ζητούμενον, καὶ ζημίας αἴτιος τούτῳ γίνωνται. οἱ γοῦν μέλλοντες εἰσιέναι, ἵνα ἐπιϑεάσωνται χρήματα τοῦ δημοσίου, ἢ καὶ ἐρευνᾶν, γυμνοὶ εἰσῄεσαν, ἵνα μή τι ἀποκρύψωνται. *Moris erat vt qui res furtivas quaesitum aedes cuiusdam ingrederentur, nudi ingrederentur, ne quid sub vestibus occulentes clam ferrent, neve ex inimicitia, quod quaerere se simulabant, sub tunica occultatum inferrent dominoque falsum crimen calumniose obiectarent. Hanc ob caussam ingressuri aedes etiam ad inspiciendas quaerendasqu res publicas, nudi ingrediebantur, ne quid occul-*

occultaretur. Paullo plenius eumdem ritum describit Plato *de Legib. XII. p.* 691. (*b*) φωρᾷν δ' ἂν ἐθέλῃ τίς τι παρ' ὅτῳοῦν, γυμνὸς, ἢ χιτωνισκὸν ἔχων, ἄζωστος προομόσας τοὺς νομίμους θεοὺς, ἦ μὴν ἐλπίζων εὑρήσειν οὕτω φωρᾷν. Ὁ δὲ παρεχέτω τὴν οἰκίαν, τά τε σεσημασμένα καὶ τὰ ἀσήμαντα φωρᾷν. *Furtum requisiturus alicubi, nudus, & licio incinctus, cetera discinctus, Deosque legum custodes adiurans, se inveniendi spe id facere, ita demum requirito. Dominus vero tum exhibeto domum, & in omnibus sive obsignatis, sive minus obsignatis locis liberam furti inquirendi potestatem facito.* Ex his ergo colligas, Athenienses furta concipere consuevisse nudos, nullaque veste nisi χιτονίσκῳ, vel *licio* uti recte interpretatur Dacerius *ad* Fest. *p.* 199. ad membra verenda tegenda, succinctos. Quamvis enim non per omnia similem χιτωνισκὸν fuisse dixeris *licio*: rem ipsam tamen non esse dissimilem, ex sequentibus facile adparebit. Et quid deinde, si loco χιτονίσκου aliam vestem vel telam adhibuerint Romani?

XIX. Hunc ritum ergo vna cum iure Attico Romam migrasse, verosimillimum videtur, nec dubitare nos patitur Festus, qui sub voce *lance p.* 304. *Lance & licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrum familias aut virginum praesentiam.* Sane ex hoc Festi loco in quo nec Graecanici ritus, nec

XIX. Idem ritus a Romanis receptus.

(*b*) Quamvis enim fictae sint Platonis leges, in plerisque tamen, quantum potuit, ius Atticum, eum ob oculos habuisse, iam aliis observatum est.

(*i*)

nec νοθεύσεως vel interpolationis vllum vestigium adparet, satis manifesto patet, etiamRomae nudos incessisse, qui res furtivas requirerent, alias non fuisset, quod matres familias virginesve praesentes revererentur. Docet quoque idem Festi locus, licio illos incinctos fuisse, quemadmodum & χιτωνισκὸν Plato more Attico concesserat. Denique id quodque inde discimus, cui vsui lanx fuerit in hoc negotio. Quum enim nudis incedendum esset requirentibus: sane pudor suadebat, ne faciem conspiciendam darent, agnoscique se paterentur a feminis. Hinc lancem, id est vti ego interpretor, larvam *(i)* lancis instar concavam, vultui aptabant. Non ergo lancem obiiciebant oculis, ne feminas viderent, (& hinc gratis hic obvertitur, Romanas matronas & virgines non gynaeconiti inclusas, sed in celebritate versatas esse,) sed quia eos puderet, a feminis agnosci. Atque haec est antiqua illa observatio, quam in concipiendo furto adhiberi voluerant veteres Romani.

XX. Sublatus, tamen postea lege Aebutia.

XX. Sustulisse vero illum ritum videtur lex *Aebutia.* Ita enim Gell. *XVI*, 10. *Sed enim quum proletarii & assidui, & sanates, & vades, & subvades, & viginti quinque asses, & taliones*, FVRTO-

(*i*) Lanx dicitur a Graeco λαγὼν *cavitas*, adeoque hoc vocabulo descripsisse videntur antiqui, quidquid concavum erat. Vnde corruit ridicula quaestio, quam hic nonnulli movent, quid profuerit, intrasse gynaeconitin, & nihil videre? itemque an lancem perforatam prae se tulerint? Scalig. *ad* Fest. *l. c. p.* LXXII.

(*k*)

TORVMQVE QVAESTIO CVM LANCE ET LICIO *evanuerit, omnisque illa XII. Tabularum antiquitas, nisi in legis actionibus centumviralium caussarum,* LEGE AEBVTIA LATA, *consopita sit: studium scientiamque ego praestare debeo iuris & legum, vocumque earum, quibus vtimur.* Quamvis vero de auctore, atque aetate huius Aebutiae legis non constet, nisi quod Lud. Charondae fide laudatur vetus illud fragmentum: LVCIVS AEBVTIVS TR. PL. VIR POPVLARIS LEGEM TVLIT AD POPVLVM VT XII. TAB. CAPITA, QVAE INVTILIA ESSENT REIPVBLICAE, TOLLERENTVR, QVAE LEX MVLTIS CONTRADICENTIBVS TANDEM ROGATA EST, satis tamen certum videtur, id quoque XII. Tabularum caput, vna cum aliis, illa lege fuisse abrogatum.

XXI. Ex eo tempore non amplius ab ipsis dominis, iisque nudis, requirebantur res furtivae, sed a praeconibus & servis publicis, adhibitis testibus. *L.* 3. *D. de fugit.* Ad quem morem alludens suo more Plautus *Mercat.* III, 4. v. 78. — XXI. Quos ritus postea in concipiendo furto adhibuerint.

Certum est praeconum iubere iam, quantum est, conducier,
Qui illam investigent, qui inveniant; post ad praetorem illico
Ibo, orabo, vt conquisitores det mihi in vicis omnibus.
Nam mihi nihil relicti quidquam aliud, iam intelligo.

Vnde errare putarim viros doctos, qui hunc Plauti locum ad inquisitionem cum lance & licio referunt, quam iam abrogatam fuisse lege Aebutia, vel inde patet, quod non ipse privatim rem furtivam seu ancillam abductam, requirere audet Eutychus ille Plautinus, sed conquisitores a Praetore petere statuit. Non tamen in vniversum exoleverat antiqua illa observatio. Quamvis enim nec nudi incederent conquisitores, nec faciem tegerent: licii tamen & lancis vsus vel in antiquitatis memoriam servabatur. Dominus enim, conquisitores comitatus, licio incinctus procedebat, & in lance praeferebat indicium & fidem; eoque pertinere omnino videtur locus Petronii *in Satyr. p. m.* 30. *Intrat stabulum praeco cum servo publico, aliaque sane modica frequentia, facemque fumosam magis, quam lucidam, quassans, haec proclamavit: Puer in balneo paullo ante aberravit, annorum circa XVI. crispus, mollis, formosus, nomine Gyton: si quis eum reddere aut commonstrare voluerit, accipiet numos mille. Nec longe a praecone Ascyltos stabat, amictus discoloria veste, atque in lance argentea indicium & fidem praeferebat.* (*k*) Illustris sane locus. Videmus hic *servum*

(*k*) Eripere hunc Petronii locum nobis conantur viri docti, eo, quod apud Petronium non res furtiva, sed amissa quaesita sit. Sed salva res est. Quaeritur Gyton fugitivus, aut potius furtim ab alio subtractus. Nec praemium tantum offerunt conquisitores indici, sed & omnes cellas pererrant, immo fores oppessulatas perfringunt, ceu ex sequentibus Petronii verbis patet. Id vero sane non est hominum, rem amissam quaerentium, sed investigantium furtivam.

(*l*)

servum publicum, quem conquisitorem Plautus vocaverat; videmus *praeconem*, qualem & Eutychus ille Plautinus sese conducturum aiebat. Videmus pueri furtim subtracti *dominum*, Ascylton, cum *discoloria veste*, id est, *licio* & *lance*, qua non quidem faciem veteri ritu tegebat, sed *indicium*, id est εὕρετρον vel indicinae praemium & *fidem* publicam praeferebat. Videmus denique *modicam frequentiam*, id est, testes, quos praetor in furti inquisitione exigebat. Vnde dubitare non possumus, quin etiam post legem Aebutiam Romani veteris illius ritus saltim memoriam conservarint, adeoque ipse erret Dacerius, qui sive Festum sive eius epitomatorem Paullum errare existimat p. 199. non aliam ob caussam, quam quia licio non dominus sed servus publicus incinctus fuerit. Si distinxisset tempora ante & post legem Aebutiam, potuisset vir doctus hunc nodum solvere.

XXII. Hic est vetus furtum concipiendi ritus. Ceterum furtum hoc modo conceptum, id est, quaesitum & inventum, tamquam manifestum vindicabatur ex lege XII. Tabularum, si scilicet, apud quem quaesitum & inventum fuerat, scivisset, rem esse furtivam; vt recte docet Ian. a Costa *ad* §. 4. *Inst. h. t.* (*l*) Sed tamen & haec poena exolevit, praetorque furtum conceptum primum tripli, deinde dupli poena vin- XXII. Furti concepti poena.

(*l*) Dissentit Cuiac. *Not. posterior. ad Inst. d.* §. idque ob *L.* 8. *C. ex quib. caus. infam. irrog.* Sed femina quae in hac lege damnata dicitur, infamiam non subiit, quod tamen alias fit in actione furti.

(*m*)

vindicavit, adeoque illud furto nec manifesto aequiparavit, ceu tradit Gell. *Noct. Att.* XI, 18. Conf. & §. 4. *Inst. de oblig. quae ex delicto nasc.*

XXIII. Furtum oblatum.

XXIII. Quum conceptum furtum tanta severitate leges vindicarent: solebant fures vel ipsi, vel per alios, res furtivas cuidam offerre, vt apud hunc potius quam apud se conciperentur, condemnationisque turpitudo, vt ait Theophilus, penes alium potius, quam penes se esset. Quod si igitur hac fraude factum, vt res furtiva apud alium conciperetur, dabatur huic contra offerentem *actio furti oblati*, quamvis ille fur haut esset, dummodo ipse ignorarit, rem esse furtivam. Cai. *Inst.* II, 10. 2. Paull. *Sent.* II, 31. 3. §. 5. *Inst. h. t.* Erat vero haec oblati actio in triplum, non computata rei furtivae aestimatione, vt docent. Gell. *Noct. Att.* XI, 18. Paull. *Sent. Rec.* II, 31. 14.

XXIV. Furtum prohibitum & non exhibitum.

XXIV. Furti *prohibiti* & *non exhibiti* actiones non e legibus XII. Tabularum, sed ex Edicto Praetoris proficiscebantur. §. 4. *Inst. h. t.* earumque plane non meminere Caius & Paullus, siquidem vterque quatuor (*m*) tantum furtorum genera recenset. Prior actio adversus eum dabatur, qui furtum quaerere, testibus praesentibus, volentem prohibuerat; posterior adversus eum, qui apud se quaesitam & inventam non exhibuerat. Quae vero vtrique poena fuerit

(*m*) Immo Caius *L.* 2. *D. de furt.* a se dissentiens duo tantum furti genera agnoscit, *manifestum* & *nec manifestum*, vnde Tribonianismum hic nonnulli deprehendere sibi videntur viri docti.

(*n*)

fuerit propofita in praetoris edicto, id quidem nondum expeditum eft. De non exhibito tamen certum mihi videtur, actionem ex eo in duplum datam. Nam apud Plautum Agaraftocles adolefcens infortunio mactaturus Lycum, lenonem, Collybifco villico dederat trecentos numos, quos deferret ad lenonem, affimulans, peregrinum fe effe, & locum quaerere, vbi genio indulgeret. Venit poftea Agaraftocles cum advocatis teftibus villicum, tanquam fugitivum, & pecuniam apud lenonem quaefiturus, quumque hic Milphionem fervum quaeri, ratus, inficiaretur, fervum pecuniamque apud fe effe, leno dupli reus fit. Non ergo haec eft actio fervi corrupti, fed furti non exhibiti. Aiunt enim advocati *Poen. Act.* III. *SC.* I.

> *Ille negabit, Milphionem quaeri cenfebit tuum,*
> *Id* DVPLICABIT *omne* FVRTVM.

Idque repetitur *Act.* III. *Scen.* IV. *v.* 27. *Scen.* V. *v.* 39. *Act.* V. *Scen.* VI. *v.* 14. Conf *Elem.* noftra *Iur. Civil.* §. MLVIII.

XXV. Denique & illud addendum, quocumque furti genere condemnatum infamiae fubiiffe notam. Paull. *Sent. II*, 31. 15. *L.* 6. *D. de his qui not infam.* Reliqua, quae de furtis ad hunc titulum folent inculcari a iureconfultis, huc non pertinent. XXV. Omnes furti condemnati infames.

TIT. II.

DE

VI BONORVM RAPTORVM.

SEcundum delictum privatum est *rapina*. Vnde de *vi bonorum raptorum* hoc titulo agendum & ex antiquitatibus pauca quaedam monenda sunt.

I. Quomodo differant furtum & rapina?

I. Multum interest inter furem & raptorem. Fur ignorante domino, & clam; raptor scienti & invito vi & palam bona sua aufert. *L.* 3. §. 5. *D. de incend. ruin. naufrag.* Vnde apud Plaut. *Epidic. I*, 1. servus nequam:

TH. Minus iam furtificus sum, quam antebac.
EP. Quid ita? TH. Rapio propalam.

Vt & rapina vis.

Rapi vero dicebantur res mobiles. Immobiles non rapi, sed *invadi* dicebantur. Vnde nec actione vi bonorum raptorum, sed interdicto *vnde vi* vt & actione ex Constitutione *C. vnde vi* experiebantur, qui vi possessione rerum immobilium fuerant deiecti.

II. Rapinae poenae.

II. Actio *vi bonorum raptorum*, quae adversus raptorem datur, e Praetoris edicto est, in quo Praetor: SI CVI DOLO MALO HOMINIBVS COACTIS DAMNI QVID FACTVM ESSE DICETVR, SIVE CVIVS BONA RAPTA ESSE DICENTVR: IN EVM, QVI ID FECISSE DICETVR, EI INTRA ANNVM, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, IN QVADRVPLVM, POST ANNVM

NVM IN SIMPLVM IVDICIVM DABO. ITEM SI SERVVS FECISSE DICETVR IN DOMINVM IVDICIVM NOXALE DABO. *L. 2. princ. D. vi bon. rapt.* Ergo actio dabatur contra eum, qui dolo malo rapuerat, non qui errore, putans scilicet, rem esse suam. §. 1. *Inst. h. t.* Sed & hoc divalibus constitutionibus eatenus mutatum est, vt qui vel rem mobilem vel immobilem, licet suam, alteri vi rapuisset, dominio eius rei excideret, aestimationemque praeterea, si alienam pro sua rapuerit, praestare teneretur. *L. exstat. 13. D. quod met. causs. gest. L. 7. C. vnde vi.* Poena rapinae erat quadrupli intra annum: (nam annua erat Praetoris iurisdictio,) post annum in simplum dabatur actio. Quadruplo vero quum etiam rei persequutio contineretur: revera poena tantum tripli erat. *princ. Inst. h. t. §. 19. Inst. de act.* Perinde quoque erat, siue liber homo, siue servus, vi rapuisse diceretur: nam contra hunc quoque praetor dabat noxale iudicium, vt vel noxae dederetur servus, vel damnum a domino praestaretur.

III. Quum vero facile ipsa quemvis natura doceat perniciosius multo esse crimen raptus quam furti: merito mireris, praetorem tam levi poena illud voluisse castigare. Ponamus sane, latronem viatori vi extorsisse aureum: quam molli quaeso brachio punietur, si quatuor aureos reddere iubebitur? Hoc delictum ita comparatum est, vt ad dolum potius & laesam securitatem publicam, quam ad actum damnumque datum, respiciendum videatur. Sed male for- *III. Legum Romanarum hac in re mollities.*

ſan conſultum fuiſſet magiſtratibus Romanis, & maxime qui in provincias quotannis mittebantur, ſi ſeverius vindicari rapinas placuiſſet.

TIT. III.

DE

LEGE AQVILIA.

Tertium delictum privatum eſt damnum iniuria datum, quod ex lege Aquilia vindicabatur, de qua hoc titulo erit agendum.

I. Quid damnum iniuria datum?

I. Vocatur id delictum veteribus *damnum iniuria datum*, Quintil. *Declam. CCCLXXXV.* item *damnum iniuria. L. 1. D. ad L. Aquil. & L. 1. D. de iniur.* nec non *damnum iniuriae. L. 9. §. ult. D. de tut. & rat. diſtr. L. 30. D. ad L. Falc.* Cic. *pro P. Quinct.* Conf. Barn. Briſſon. *de Verb. ſignif. hac voce p. m. 161. Iniuria* autem fieri dicitur, quod cum damno iniuriam adfert. *L. 49. §. 1. D. ad leg. Aquil.* vel, quod eodem recidit, damnum non iure id eſt dolo vel culpa facientis datum. *L. 5. §. 1. D. eod.* Gloſſae nomicae: *Δαμνυινιυρία ζημία ἡ ἀδίκως γινομένη.*

II. Leges de damno iniuria dato Aquilia antiquiores.

II. De damno hoc iniuria dato iam ante legem Aquiliam multas alias exſtitiſſe leges, ſatis adparet ex loco Vlpian. *L. 1. D. ad L. Aquil. Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante ſe de* DAMNO INIVRIA *loquutae ſunt, derogavit, ſive XII. tabulis, ſive quae alia lex fuit*

III. Lex XII. Tab. de damno dato.

III. In legibus XII. Tabularum quid cautum fuerit de damno iniuria, hodie vix conſtat.

Feſtus

Festus *in voce Rupitias p.m.* 415. *Rupitias*, ait *in XII. significat, damnum dederis.* Et Paullus ibidem: *Rupitiat damnum dederit significat.* Ex quibus locis colligere quidem licet, fuisse in XII. Tabulis legem de damno dato proditam, in eaque decemviros vsos esse voce RVPITIAT: nisi forte cum Scaligero *in Annot.* hoc vocabulum plane explodere & pro RVPITIAS *rupsit* rescribere malis. Ast quid cautum ea lege fuerit ex his testimoniis non adparet. Alio vero loco idem Festus explicaturus vocem *Sarcito p. m.* 423. *Sarcito*, inquit, *in duodecim Servius Sulpitius ait significare damnum solvito, praestato.* Verosimile itaque est, a iuris naturae simplicitate hic non recessisse decemviros, adeoque nudam damni dati restitutionem exegisse. Quare ita conceptum fuisse arbitror illud Legum XII. Tab. caput: QVI RVPITIAT, SARCITO. (*a*) Quemadmodum eamdem legem restituendam etiam arbitratur Iac. Raevard. *ad Leg. XII. Tab. Cap. XXIV.*

IV. Quae post XII. Tabulas vsque ad latam legem Aquiliam de damno dato vel praetores edixerint, vel populus sciverit, nos quidem sci- IV. Origo legis Aquiliae?

(*a*) Equidem Gothofredus *Fragm. XII. Tab. Tab. VII.* distinxisse putat decemviros damnum iniuria datum ab eo, quod casu illatum sit, adeoque ita concipit leges.
Si iniuria RVPITIAS - - -
Ast si casu: SARCITO.
Sed huius distinctionis nec in Festo nec apud alium auctorem vlla fit mentio, & casum quemquam praestare debuisse, vix verosimile est.

ſcimus cum ignariſſimis. Celeberrima vero eſt ipſa LEX AQVILIA, cuius de auctore non eadem eſt omnium ſententia. Vlpianus *L.* 1. §. 1. *D. ad L. Aquil.* ita eius hiſtoriam verbis pauciſſimis complexus eſt: *Quae lex Aquilia plebiſcitum eſt quum eam Aquilius, Tribunus plebis, a plebe rogaverit.* Sed quis ſit ille Aquilius, adhuc ſub iudice lis eſt. C. Aquilio Gallo, celeberrimo illi iurisconſulto, ſtipulationis Aquilianae inventori, eam tribuunt nonnulli, & in his etiam Ian. Vinc. Gravina *de Orig. iur. ciu. LX. p.* 97. (*b*) Sed praeterquam, quod an Aquilius hic vnquam Tribunus plebis fuerit non adeo expeditum eſt; ne temporum quidem ratio concedit, vt eum huius legis auctorem fuiſſe exiſtimemus Sane eius legis iam meminere Q. Mucius Scaevola *L.* 39. *pr.* & Brutus, *L.* 27. §. 22. *D. ad L. Aquil.* quos C. AquillioGallo antiquiores fuiſſe, certiſſimum eſt. Io. Bertrand. *Vit. Ictor. II,* 9. 9. Accedit quod Cicero *in Bruto XXXIV.* ſcribit, *ſe L. Caeſulenum, accuſatorem de plebe, iam ſenem audiviſſe, quum ab L. Sabellio mulctam lege Aquilia de iuſtitia* (*c*) *petiviſſet.* Quae quum ita ſint, veroſimillima videtur Steph. Vin-

(*b*) At idem Gravina *de Leg. & SC. CX. p.* 748. ea de re dubitare videtur, incertusque haeret, huicne iurisconſulto, an alii Aquilio adſcribenda ſit lex Aquilia?

(*c*) Hotomanus *de Leg. p.* 62. Lambinus & P. Manutius & alii legunt *de damno iniuria,* ſed invitis Cod. MSS. qui lectionem vulgatam ſemper praeferunt. Conf. Ian. Grut. *Not. ad h. l.* Nec tamen adſentior viro eruditiſſimo Antonio Auguſtino qui in libro *de Nom. propr. Pand. p.* 301. *Theſ. Iur. Tom. I.* hanc legem, cuius Cicero meminit, a noſtra diverſam fuiſſe ſtatuit. (*d*)

Vin. Pighii sententia qui in *Annal. Rom. Tom. II. p.* 330. legem hanc latam putat a L. Aquilio P. F. L. N. Gallo, qui A. V. C. DLXXII. tribunus plebis, A. DLXXVII. Praetor Siciliae fuit: vt adeo haec lex antiquissimis videatur adnumeranda.

V. Quot fuerint huius legis capita?

V. Ceterum huius legis tria capita commemorantur. (*d*) Primo cavebatur de occisis quocumque modo servis aut animalibus, quae dorso & collo domantur, quaeque gregatim pascuntur, vt actio daretur adversus eum qui damnum dederit iniuria, ad id, quanti res intra annum proximum plurimi fuit. Verba legitima capitis haec fuerunt: QVI SERVVM SERVAMVE, ALIENVM ALIENAMVE, QVADRVPEDEM VEL (*e*) PECVDEM INIVRIA OCCIDERIT, QVANTI ID IN EO ANNO PLVRIMI FVIT, TANTVM AES DARE DOMINO DAMNAS ESTO. *L. 2. pr. D. ad L. Aquil.*

Caput primum.

VI. Quid damnum hac lege vindicatum?

VI. Vindicatur ergo hoc primo capite aeque ac reliquis, damnum INIVRIA datum, id est dolo vel culpa nocentis admissum. Vnde furiosi & infantes, in quos culpa cadere non videba-

(*d*) Plura capita fuisse non immerito existimat Ger. Nood. *ad Leg. Aquil. cap. I.* quod & ante eum suspicatus est Balduin. *ad L. Aquil. p.* 122. Sane de poena dupli adversus inficiantem nihil in verbis legis Aquiliae proditum est, nec de noxali actione, de qua §. 4. *Inst. de nox. act.*

(*e*) Hic quoque Hotomanus l. c. legere mavult. *Quadrupedemve pecudem*, quam coniecturam probat Ger. Nood. *ad L. Aquil. II. p.* 177.

debatur, lege Aquilia non tenebantur. *L.* 5. §. 1. *D. h. t.* Hinc & qui occiderat adgressorem, adversus quem se telo defenderat nec iustae defensionis modum excesserat, incidisse haut videbatur in Aquiliam, quia non iniuria, sed indulgente iure naturae, occiderat. *L.* 45. §. 4. *eod.* Nec magis damnum casu datum hac lege vindicabatur, §. 4. *&* 5. *Inst. h. t.* dummodo se quis inter officii limites continuerit, nec in re illicita locoque inconsueto sit versatus. Quo pertinet casus mirabilis *L.* 11. *D. h. t.* (*f*) Culpa vero hic praestabatur omnis, etiam levissima, quod secus in aliis delictis, quae non nisi concurrente dolo vindicantur. §. 3. *Inst. h. t.*

VII. Qua in re damnum datum esse oportuerit?

VII. Damnum porro hoc caput vindicat, quod

(*f*) Casus est de servo, cuius gula, dum tondetur, & novacula super gulam est, adiecta pila praeciditur. Solebant enim tonsores artem suam in publico exercere, quod primus inhibuit Domitianus. Martial. *Epigr. VII, 61.*

Abstulerat totam temerarius institor vrbem,
Inque suo nullum limine limen erat.
Iussisti tenues, Germanice, crescere vicos,
Et modo quae fuerat semita, facta via est.
Nulla catenatis pila est praecincta lagenis,
Nec Praetor medio cogitur ire luto.
Stringitur in densa nec coeca novacula turba:
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonsor, caupo, coquus, lanius, sua limina servant,
Nunc Roma est, nuper magna taberna fuit.

(*g*)

quod domino (g) infertur. SERVO SERVAVE, ALIENO ALIENAVE occisis. Nam & servi tanquam res cadebant sub dominium, adeoque iis occisis quaedam fiebat patrimonii deminutio. Servis autem & QVADRVPEDES PECVDES adiungit Lex Aquilia, & eas quidem, quae gregatim pascuntur. §. 1. *Inst. h. t.* QVADRVPEDES enim sunt, quae dorso & collo domantur, id est, quae sarcinas vehunt & trahunt. Vlp. *Fragm. XIX*, 1. PECVS autem vt ait Varro, ab eo dicitur, *quod perpascat.* Conf. & Serv. *ad* Virgil. *Aeneid. IV. v.* 158. Reliqua animantia vocabantur BESTIAE. Isidor. *Orig. XII*, 2. Add. V. Ampl. Corn. van Bynkersh. *de Reb. manc. & nec mancip. Cap. VI. p.* 119. *sequ.* Inter quadrupedes an sues habendae essent, dubitasse oportet Romanos iureconsultos, quia alias tanto molimine argumenta testimoniaque ex ipso Homero non corrasissent Marcianus. *L.* 65. §. 4. *de leg.* 3. & Imperator §. 1. *Inst. h. t.* Forsan Romae non gregatim pascebantur sues, vt alibi locorum, sed includebantur stabulis, ceu suspicatur Huber. *Praelect. ad Inst. h. t. p.* 340. Immo si gregatim pascebantur, dubitari potuit, an sint *quadrupedes pecudes*, quia dorso & collo non domantur. Vid. *Elem. nostra Iur. Civ. secund. Inst.* §. *MLXXVI.*

VIII. Occiso autem servo vel pecude damnum aestimabatur, quanti res eo anno plurimi — VIII. Poena capite primo statuta.

(g) Tamen etiam libero homini vulnerato, item fructuario, creditori vt & bonae fidei possessori dabatur actio vtilis ex hac lege *L.* 11. §. 10. *D. h. tit.*

(h)

mi fuerat, quantumque adeo domini referebat, res illas intra annum non periisse. Is vero annus retrorsum computabatur ex tempore, quo quis fuerat occisus. *L.* 21. §. 1. *D. ad L. Aquil.* Quamobrem si eo anno servus heres institutus aliena culpa vitam amiserat: etiam hereditatis commodum in aestimationem veniebat. *L.* 23. *princ. D. eod.* Observandum quoque, poenam huius legis inficiando crevisse in duplum. *L.* 2. §. 1. *D. eod.* Paull. *Rec. Sent. I,* 19. 1. (*b*)

IX. Secundum legis Aquiliae caput.

IX. Secundum Legis Aquiliae caput in vsu esse negat Imperator §. 12. *Inst. h. t.* idque iam tempore Vlpiani in desuetudinem abiisse oportet, si genuina sunt verba *L.* 27. §. 4. *D. h. t.* Hinc nusquam eius vllum exstat vestigium. Cuiacius *Parat. D. & C. ad L. Aquil.* egisse illud existimat de intercepta nobis vtilitate quadam, re nostra illaesa, veluti si quis, nullo iure servitutis imposito

(*b*) Mirum in modum fallitur Anianus, qui omnes poenas, quae per inficiationem duplicabantur, e lege Aquilia esse existimat. Ita enim ille in interpretatione ad locum Paulli citatum *p. m.* 259. *Aliqua quae cum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur, id est, res iudicata legati per damnationem relicti, id est, quid heres legati titulo dare iussus est, & petitum negaverit: vel si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit: vel de modo agri, cum a venditore emtor fuerit circumscriptus, vt minus inveniatur, quam probatur scriptum. Quae omnia superius comprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur.* Quem errorem iam animadvertit laudatissimus Bynkershoeck. *Obs. I,* 13. Eundem tamen cum Aniano errat Papian. *Respons. XV. p. m.* 837.

(*i*)

ſito, vicini luminibus contra formam veterum aedificiorum offeciſſet, quale eſt exemplum Petronae, damnati ob hanc rem a Theophilo Imperatore. Zonar. *Tom. III. Ann. p.* 115. vel ſi quis anthiam, piſcem conciliatorem aliorum capiendorum, fraude intercepiſſet, cuius rei exemplum exſtat ap. Plin. *Hiſt. Nat. IX*, 59. Locus ipſe ita ſe habet: *Ferunt diſcordem ſocium duci inſidiatum pulcre noto, cepiſſeque malefica voluntate; agnitum in macello a ſocio, cuius iniuria erat: & damni formulam editam, condemnatumque addidit Mucianus aeſtimata lite.* (i) Claud. Chiffletius, *Eor. quae de iure part.* 1. *p.* 441. *ſeq.* putat de ſervo corrupto fuiſſe actum hoc capite, idque ideo eſſe abrogatum, quia poſtea ſimpliciter praetor de ſervo corrupto agenti duplum promiſiſſet, quum in lege Aquilia in duplum non niſi poſt improbam inficiationem fieret condemnatio, Voet. *ad* §. 12. *Inſt. h. t.* Schilt. *Exerc. XIX*, 50. *ſequ.* Et ſane non parum veroſimilis eſt haec coniectura Chiffletii. Nam I. Praetor in actione de ſervo corrupto conſtituenda iisdem paene verbis vſus eſt, quibus vti ſolet auctor legis Aquiliae: QVI SERVVM, SERVAM, ALIENVM, ALIENAM RECEPISSE, PERSVASISSEVE QVID EI DICATVR DOLO MALO, QVO-

(i) Sed illum Plinii locum huc non pertinere, luculenter oſtendit Ger. Noodt. *de L. Aquil. I. p.* 176. & Bynkershoeck. *Obſ. I*, 13. *p.* 58. Id enim damnum ex capite III. & I. legis Aquiliae ſatis commode vindicari potuit. *L.* 27. §. 5. *&* *L.* 21. §. *vlt.* *&* *L.* 22. *pr. D. ad L. Aquil.*

(k)

QVOCVM EVM EAM DETERIOREM FACERET, IN EVM, QVANTI EA RES ERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. *L.* 1. *princ. D. de ferv. corr.* Vt fere inde colligas, praetorem legem Aquiliam ante oculos habuiſſe, eiusque caput voluiſſe emendare. II. Ex lege Aquilia quoque actionem datam de ſervo corrupto, luculenter patet ex *L.* 4. *&* *L.* 5. §. 2. *eod.* vbi digna notatu videntur Vlpiani verba: *Haec actio* (praetoria de ſervo corrupto) *etiam adverſus fatentem in duplum eſt, quamvis Aquilia inficiantem dumtaxat coerceat.* Vbi Vlpianus diſcrimen, quod inter actionem ex L. Aquilia & actionem de ſervo corrupto praetoriam intercedit, exponere voluiſſe videtur. III. Diſerte Anianus *Interp. ad* Paulli *Recept. Sent. I,* 13. 21. *Hae duae ſecundum legem Aquiliam ſimilem poenam habent, vt cum his, qui animo vel corpore corruperunt, alia mancipia huiusmodi praeſumtores exſolvant.* Vbi quidem in deſcribenda legis Aquiliae poena errat Anianus: ſed id tamen procul dubio ex Paullo ſuo hauſit, quod L. Aquilia non modo eum, qui corpore, ſed & qui animo ſervum corruperit, mulctarit. (*k*)

X.

(*k*) Ab vtroque diſcedit V. A. Corn. Bynhershoeck. *Obſ. I,* 13. qui ſecundum caput legis Aquiliae de deiectis & effuſis egiſſe putat, ob *L.* 21. *D. ad L. Aquil.* Sed quamvis res clara ſit, legem Aquiliam etiam de deiectis & effuſis egiſſe: plura tamen fuiſſe legis Aquiliae capita, iam a Ger. Nood. *ad L. Aquil. I.* obſervatum eſt. Adeoque poſteriores iſtas ſententias coniungi poſſe arbitror.

(*a*)

X. Dupliciter ergo differebat actio legis Aquiliae ab actione de servo corrupto. Illa culpam; haec dolum malum vindicabat. *L.* 4. *D. de serv. corr.* Lex Aquilia non nisi inficiantem; Praetor etiam fatentem, servum a se corruptum esse, dupli damnabat. *L.* 5. §. 2. *eod.* Quum ergo pinguior fuerit praetoria actio, maxime quum non anno exspiraret, sed instar aliarum actionum, esset perpetua: *L.* 13. *pr. D. de serv. corrupt.* haut profecto mirandum ex illo legis Aquiliae capite neminem amplius agere voluisse, adeoque illud abiisse in desuetudinem.

X. Differentia inter caput L. Aquiliae & actionem de servo corrupto.

XI. Tertium caput conceptum erat in eos, qui non occidissent servum, aut gregalem quadrupedem, sed eum eamve aliquo modo laesissent, aut occidissent, vulnerassentve animal, quod pecudum numero non erat, aliave ratione rem alienam reddidissent deteriorem vrendo, frangendo, rumpendo. Ipsa legis verba servavit Vlpianus, *L.* 27. §. 5. *D. ad L. Aquil.* CETERARVM RERVM PRAETER HOMINEM ET PECVDEM OCCISOS, SI QVIS ALTERI DAMNVM FAXIT, QVOD VSSERIT FREGERIT, RVPERIT INIVRIA, QVANTI EA RES ERIT IN DIEBVS TRIGINTA PROXIMIS, TANTVM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO. Ad quod caput quum commentari soleant doctores: nobis iam actum agere non vacat.

XI. Tertium legis Aquiliae caput.

TIT.

TIT. IV.

DE

INIVRIIS.

QVartum delictum privatum erat *iniuria*, i. e. contumelia, *quae aut pulsatione corpus; aut convicio aures; aut turpitudine vitam cuiuspiam alicuius violat.* (*a*) Ita enim iniuriam definit Auctor ad Herennium *Lib. IV. Cap. XXV.*

I. Lex XII. Tabularum de iniuria leviore.

I. Iam leges XII. Tabularum vlciscendas putabant iniurias (*b*) quas decemviri in leviores

(*a*) Distinguunt alias iniuriam a contumelia veteres veluti Augustin. *Confess. III*, 8. & explicatius Seneca *de Constant. Sapient. vel quod in sapientem non cadat iniur. X. Contumelia* inquit, *minor est iniuria, quam queri magis, quam exsequi possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Hunc adfectum* movet *humilitas animi, contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum.* Eodem libro *Cap. XVII.* exemplum addit, Senatoris, qui a Corbulone in senatu, appellatus struthiocamelus depilatus, amare fleverit. Sed philosophica magis, quam iuridica, videtur ea distinctio. Siquidem etiam ex quavis contumelia, dolo malo illata, nascitur iniuriae actio. *L.* 5. §. 1. *D. ad L. Aquil.*

(*b*) Vnde Paullus apud Auctorem Collat. *Leg. Mos. & Rom. II*, 5. *Iniuriarum actio aut legitima est, aut honoraria.* Legitima *ex Lege XII. Tabularum.* Et in *Sentent. Recept. V*, 4. 6. *Iniuriarum actio aut lege, aut more, aut mixto iure introducta est.* Vbi per *legem* XII. Tabulas; per *mores* Praetoris edictum, per *ius mixtum* legem Corneliam intelligit, quum in priore loco etiam actionem ex lege Cornelia legitima comprehendat.

(c)

res & atrociores divisisse videntur. De levioribus prodiderant legem: SI QVI INIVRIAM ALTERI FAXIT. XXV. AERIS POENAE SVNTO. Paull. apud Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 5. Gell. *Noct. Att. XX*, 1. Hoc caput non de iniuria tantum petulantis convicii agit, sed de omni iniuria etiam reali: quae non cum membri cuiusdam fractura aut ruptura erat coniuncta. Idque luculenter discimus ex illo L. Veratii, vel Neratii exemplo, qui etiam depalmationem liberorum hominum qua inprimis delectabatur, luebat XXV. assibus, teste Gellio. *Noct. Att. XX*, 1. eumque in finem pedissequum assibus onustum, sequi se iubebat, vt statim solvi possent XXV. asses: Poena vero illa, vt in magna veterum paupertate, satis grandis, postea crescentibus Romanorum opibus admodum levis fuit. Asses tum erant totius librae sive librales, vt observat Plin. *Hist. Nat. XXX*, 3. Vnde imminuto assium pondere vocabantur aes *grave*. Postea enim ob aeris alieni multitudinem ex singulis assibus libralibus sextantarii, deinde vnciales ac denique lege Papiria semiunciales facti. Plin. *ibid.* Hi in stipem dari solebant, & non multo plus valebant quam tres numos Misnicos. Decem asses constituere denarium, quatuor sestertium. Fefellit ergo Paullum memoria, dum loco supra ex Auctore collationis Legum Mosaicarum & Romanarum allegato pro XXV. *aeris* posuit XXV. *sestertiorum*. Quamvis enim vulgo existiment eruditi, auctis Romanorum facultatibus, assibus substitutos esse sestertios: (Vid. Cuiac. *Observ.*

Obſ. XIX, 31. Salmaſ. *de mod. vſur.* VI. & XVII. Gothofred. *ad Leg. XII. Tab. p.* 219.) nec id tamen fert veteris pecuniae ratio. Si enim intelligas XXV ſeſtertios: ſumma non aucta ſed imminuta eſt, ſiquidem aſſes, vt iam dictum, eo tempore fuere librales; ſeſtertius vero non niſi quartam partem denarii valuit. Sin Paullum accipias de XXV ſeſtertium: inmmodica erit ſumma, id eſt DCXXV Philippicorum, qua vindicatam eſſe leviſſimam iniuriam nemo ſibi temere perſuaſerit. Conf. Schulting. *Iuriſpr. Anteiuſt. p.* 740.

II. Vt & de iniuria atrociore verbali.

II. Iisdem XII. Tabulis fuerat de atrociore iniuria cautum: SI QVI PIPVLOCENTASIT, CARMENVE CONDISIT QVOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIVMVE ALTERI, FVSTE FERITO. Cic. *apud* Auguſt. de *Civit. Dei. II.* 9. & 12. Horat. *Serm. II.* 1. *Ep. II*, 1. & ibi Porphyrion in *Scholiis.* Cornut. *Schol.* in Perſ. *Sat. I. Pipulum* eſt convicium, a pipitu pullorum dictum, idemque denotat, quod in Praetoris edicto *convicium adverſus bonos mores*, item *convicium cum vociferatione L.* 15. §. 2. & 11. *D. de iniur.* Pipulo itaque occentare erat convicium alteri facere publice. *Carmen* vero *iniurioſum* eſt quaelibet ſcripta iniuria, quaelibet ſatyra, vel epigramma, quo alicuius fama nominatim arroditur. Paull. *Sent. V*, 4. 15. Nolebant enim Romani honeſtorum civium famam poetarum licentiae petulantiaeque eſſe obnoxiam, neque probrum quemquam audire, niſi ea lege, vt reſpondere liceret, & in iudicio de-

defendere. (c) Cicero *de Rep. IV. apud* Augustin. *de Civit. Dei II*, 12. Si quis ergo tam insignem iniuriam cuiquam intulisset: fuste feriebatur. Qua de re Horatius *Epist. II*, 1.

- - - Quin etiam lex
Poenaque lata, MALO *quae nollet* CARMINE *quemquam*
Describi: vertere modum, formidine FVSTIS
Ad bene dicendum delectandumque redacti.

Ad quae Horatii verba Porphyrion: *Fustuarium supplicium constitutum erat in auctorem carminum infamium.* Et Cornutus ad Pers. *Sat. I. Lege XII. Tabularum cautum est, vt fustibus feriretur, qui publice inveheretur*, Fustigatio vero facile ad necem vsque procedere poterat *L.* 7. §. 1. *D. ad L. Aquil. L.* 1. §. 17. *D. ad SC. Sylan.* quamvis id improbent leges nostrae. *L.* 8. §. 1. *D. de poen.* Vnde non mirum, quod capitis damnatos iniuriosos eiusmodi homines refert Cicero apud Augustin. *de Civ. Dei l. c.*

III. Ad atrociorem iniuriam pertinebant etiam leges de membro rupto vel osse fracto, quae tales fuerunt: SI MEMBRVM RVPSIT, NI CVM EO PACIT, TALIO ESTO. QVI OS EX GENETALI FVDIT LIBERO, CCC. SERVO CL. AERIS POENAE SVNTO. Ita verba legum exhibet Gothofr. III. Nec non de iniuria reali.

Leg.

(c) Secus ac apud Graecos, vbi & honestissimi viri, ipsique reip. proceres, durante adhuc comoedia antiqua, in scenam protrahebantur, & carminibus iniuriosis differebantur apud populum. Vid. Scalig. *de Arte poet. I*, 8. *p.* 29. *sequ.*

Leg. XII. Tab. Tab. VII. Et membri quidem rupti talionem fuisse diserte testantur Festus *voce Talionis. p.* 461. Tribonianus §. 7. *Inst. h. t.* Gell. *Noct. Att.* XX, 1. qui tamen talionem istam, ipsis divinis legibus admissam, exagitat paullo acerbius. At, quae de osse ex genitali fracto agit, lex paullo obscurior est, nec levis est dubitandi caussa, an τὸ GENETALI quod post Pithoeum hic posuit Gothofredus, genuinum sit. Id certum videtur, ob fractum os liberi hominis CCC. servi CL. aeris poenam fuisse. *Collat. Leg. Mos. & Rom. II,* 5.

IV. Cur hae leges sensim ab vsu recesserint? IV. Hae sunt leges, quas in XII. Tabulis latas fuisse de iniuriis accepimus. Sed mirum profecto non est, si illae omnes sensim ab vsu recesserunt. XXV. asses erant paullo levioris iniuriae poena. Quantilla haec mulcta erat divitibus? An impediisset, quaeso, illos ab inferendis iniuriis? Cui ignotus quaeso paullo ante in scenam productus L. Veracius, homo egregie improbus, cui ea lex adeo erat ludibrio vt obviorum os palma percuteret animi caussa oblatis continuo XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum ideo secum circumducebat? Gell. *Noct. Att.* XX, 1. Idem de vltima lege, quae ossis fracti vindicavit iniuriam, sentiendum est. Nec fustiarium supplicium, quo convicium carmenque iniuriosum vlciscendum putabant decemviri, locum amplius habere videbatur in civibus Romanis, postquam lex Porcia a verberum fustiumque contumelia corpora eorum exemerat. Denique & talio ita erat comparata, vt in irroganda illa poena faci-

facilius posset, quam in exsequenda, aequilibrium observari. vid. Gell. *Noct. Att. XX*, 1.

V. Vnde de emendandis mutandisque istis legibus non semel cogitatum est. Et primo quidem praetor, teste Labeone apud Gellium *l.c.* ob insignem illius Veracii petulantiam leviorem XII. Tabularum poenam abolevit, & aestimationem iniuriae induxit edicto suo. *Propterea*, inquit, *Praetores postea hanc poenam abolescere, & relinqui censuerunt, iniuriisque* AESTIMANDIS *recuperatores se daturos, edixerunt.* Et haec est actionis aestimatoriae origo, quam Praetoris iurisdictio invexit. Edixerat Praetor: QVI AGIT INIVRIARVM CERTVM DICAT, QVID INIVRIARVM FACTVM SIT, *L.7. princ. D. h. t.* Iniuria scilicet vel *verbalis* erat, vel *realis* ad quarum illam & *scripta*, ad hanc *picta* quoque iniuria referri potest. *Verbalis* erat, quae fiebat convicio, omnique dicto contra bonos mores in alterius invidiam sparso. *Realis*, si quis verberibus vel alio quovis facto vel gestu indigne esset adfectus, si cuius bona tamquam debitoris essent possessa, qui nihil debebat, si quis puero praetextato praetextataeve puellae, abducto comite vel corrupto, stuprum persuasisset, (*d*) si quis in alterius invidiam veste lugubri

V. Quae Praetor statuerit de iniuriis?

N 2

(*d*) Est hoc exemplum §. 1. *Inst. h. t.* Solebant praetextati & praetextatae non nisi cum comite vel custode prodire in publicum, vt tuti essent adversus illorum insidias, qui pudori illorum volebant illudere Casaub. *ad* Pers. *Satyr. V. v.* 30. Hos custodes impudici vel vi vel pecunia amovebant, & tunc dicebantur abduxisse comites, Vlpian. *L.* 15. §. 17. 18. *D. h. t.*

(*e*)

bri vſus, barbam promiſiſſet, vel capillum ſubmiſiſſet. (e) *Litteralis* vel *ſcripta* iniuria, ſi quis carmen famoſum in alterius iniuriam, vel alia quaelibet cantica, vel pſalteria (*f*) compoſuiſſet cantaſſetque, immo & propoſuiſſet. *Picta* denique, ſi quis pictura obſcena vel infami alteri illuſiſſet. Deinde iniuriae vel *corpori* inferri dicebantur, vel *dignitati*, vel *famae* *L.* 1. §. 2. *Dig. h. t.* *Corpori* quidem, veluti quum quis pulſatus; *dignitati*, quum comes matronae abductus; *famae*, quum attentata eſſet pudicitia. Porro vel *levior* erat iniuria, vel *atrocior*. Haec vel *perſona* vel *tempore*, vel *reipſa* aeſtimabatur. *Perſona*, vt quum magiſtratui; *tempore*, vt ſi ludis; (*g*) *re*, vt quum vulnus illatum, os percuſſum, &c. *L.* 7. §. 8. *D. h. t.* Paullus tamen recte addit *locum*, veluti ſi quis in theatro intuliſſet iniuriam. *Rec. Sent. V*, 4. 10. Ad atroces quoque iniurias pertine-

(*e*) Sordidum habitum ſumebant cognati reorum capitis, ad movendam miſericordiam. Cuiac. *Obſ. VI*, 5. D. Gothofred. *ad L.* 15. §. 27. *D. h. t.* Videntur ergo cognati cognatis aegre facturi lugubrem hunc habitum ſumſiſſe M. Seneca *Declam. X*, 1.

(*f*) *Pſalterium* inſtrumentum muſicum erat, quod ſcurrae vrbicarii proferebant in ſcenam, proludiique loco eo canebant ridicula quae *δεικτήρια* vel *dicteria* adpellata. Vnde & *dicterium* pro maledicto, & *pſalterium* pro ipſo *dicterio* accipitur. Ioſ. Scalig. *ad* Manil. *V*.

(*g*) In *d. l.* 7. §. 8. verba ſunt: *Nam in praetoris conſpectu, an in ſolitudine iniuria facta ſit, multum intereſt.* Sed legendum: *in populi Romani conſpectu*. Solebant veteres ſiglis vti P. R. vnde Praetorem exſculpſerunt ſcribae. Cuiac. *Obſ. LX*, 16.

(*h*)

tinebant *iniuriae contra bonos mores*, quae extraordinarie puniri solebant. De his Paull. *Rec. Sent. V*, 4. 13. & *L.* 1. §. 1. *D. de extr. crimin. Fit iniuria contra bonos mores, veluti, si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, coeno luto obliniverit, (h) aquas spurcaverit, fistulas, lacus, quidve aliud ad iniuriam publicam contaminaverit. (i)* Denique vel *per semetipsum* alicui, vel *per alterius* latus fiebat iniuria. Vnde & pater liberorum, quos in potestate habebat; vir vxoris; socer nurus nomine agere iniuriarum poterat. §. 2. *Inst. h. t.* Et licet servis quoque nulla fieri intelligeretur iniuria: tamen atrox iniuria servis illata in domini vergere contumeliam videbatur, adeoque a domino poterat vindicari. §. 3. *seq. Inst. h. t.* Quum ergo tam varia sint iniuriarum genera: actionem ita institui iussit praetor, vt species illatae iniuriae accurate exprimeretur.

VI. Verba edicti de variis iniuriarum speciebus.

VI. De iniuria verbali aliud exstat edicti praetorii fragmentum: QVI ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM CVI FECISSE, CVIVSVE OPERA FACTVM ESSE DICETVR, QVO ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM FIERET, IN EVM

(h) Est haec singularis iniuriae species, quam Graeci τὸ πηλακίζειν vel προπηλακίζειν adpellarunt. Vid. Salmas. *ad ius Attic. IX.*

(i) Dictum hoc delictum *aquae per iniuriam corruptae* apud Senecam *Quaestion. III.* 20. *iniuria fluvii* apud Tertull. *adv. Prax. XXIX.* Veteribus eiusmodi homines dicebantur *oletare aquam*. Vnde lex vetus apud Frontin. *de Aquaed. II.* NE QVIS AQVAM OLETATO DOLO MALO.

EVM IVDICIVM DABO. *L.* 15. §. 2. *D.h.t.* De reali: NE QVID INFAMANDI CAVSSA FIAT, SI QVIS ADVERSVS EA FECERIT, PROVT QVAEQVE RES ERIT ANIMADVERTAM. *L.* 15. §. 25. *ff. de iniur.* Nec non de servo iniuriam passo: QVI SERVVM ALIENVM ADVERSVS BONOS MORES VERBERAVISSE, DEVE EO INIVSSV DOMINI QVAESTIONEM HABVISSE DICETVR, IN EVM IVDICIVM DABO. ITEM SI QVID ALIVD FACTVM ESSE DICETVR, CAVSSA COGNITA, IVDICIVM DABO. *L.* 15. §. 34. *eod.* Porro de filio familias: SI EI, QVI IN ALTERIVS POTESTATE ERIT, INIVRIA FACTA ESSE DICETVR, ET NEQVE IS, CVIVS IN POTESTATE EST, PRAESENS ERIT, NEQVE PROCVRATOR QVISQVAM EXSISTAT, QVI EO NOMINE AGAT, CAVSSA COGNITA IPSI, QVI INIVRIAM ACCEPISSE DICETVR, IVDICIVM DABO. *L.* 17. §. 10. *D. eod.* Reliqua huius edicti de iniuriis fragmenta desiderantur, inprimis caput illud de atroci iniuria, de quo Arnobius *adverf. gentes IV. Ne veſtras aures convicio petulantiore quis pulſaret, de atrocibus* FORMVLAS *conſtituiſtis iniuriis.*

VII. Poena iniuriarum praetoria.

VII. Poena ergo iniuriis omnibus a praetore ſtatuitur aeſtimatio, ei, qui iniuriam fuerat paſſus, inferenda arbitrio Iudicis. §. 7. *Inſt.* Et in hac aeſtimatione partim ad perſonae dignitatem: partim ad ipſam iniuriae naturam atque indolem reſpiciebatur. Si plures iniuriae ſimul illatae

illatae fuerant, agi non poterat ob singulas, sed ob omnes coniunctim. Alias iterum acturo obstabat exceptio iniuriae vna factae. Cuiac. *Obs. XXVI*, 18. Praeter hanc vero pecuniariam mulctam etiam infamiae nota inurebatur ei, qui iniuriarum fuerat condemnatus. Paull. *Recept. Sent. V*, 4. 9. Vnde Cicero *Verrin. II*, 8. *Homo omnium ex illo conventu quadruplatorum deterrimus, C. Sacerdote Praetore damnatus iniuriarum.*

VIII. Lex Cornelia de iniuriis.

VIII. Verum & Praetoria illa actio civilis impar cohibendae hominum petulantiae visa est L. Cornelio Sullae Dictatori. Vnde is novam tulit legem *Corneliam de iniuriis*, qua & criminale iudicium constitutum est ob certas iniurias ob quas alias etiam civiliter agere licebat. (*k*) Factum id esse anno V. C. DCLXXII. suspicatur Steph. Vin. Pigh. *Annal. III. p.* 263. & occasio forsan Sullae subnata est e nimia illa licentia ac petulantia, quae per bella civilia invaluerat. Ea vero lege in eos dabatur actio, qui *pulsassent* aliquem, vel *verberassent*, aut in *domum alienam vi introissent*. *Pulsare* & *verberare* ita differunt in hac lege, vt illud sine dolore, hoc cum dolore fieri dicatur *L.* 5. §. 1. *D. h. t.* Conf. Car. Andr. Duckeri *Opusc. de Latinit. vet. iureconsult. p.* 145. *seq.* Immo tantopere haec differre videbantur, vt, qui fuerat verberatus, si diceret se

(*k*) Scilicet lex Cornelia quidem criminalis animadversionis causa reperta: tamen & civiliter, aestimatione officio iudicis facienda poterat agi. *L.* 37. §. 1. *D. de iniur.* dummodo iniuria eius generis, quam haec lex persequitur, illata fuisset.

se pulsatum esse, non certo rem demonstrasse diceretur, auctore Paullo apud *Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom. II, 6.* Domus vero quomodo possit vi introiri in alterius iniuriam, facile patet. Paullus *Recept. Sent. V,* 4. 8. huc refert iniuriam a *derectariis* illatam. Ita enim ille: *Mixto iure iniuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur vel verberatur, vel cuius domus introitur ab his, qui derectarii adpellantur.* Sed vereor, ne verba postrema glossema Aniani sapiant. *Derectarii* enim non a dirigendo dicuntur, quod idem veteribus fuisse ac *effringere*, sine vlla auctoritate idonea suspicantur Car. du Fresne *Glossar. med. & infim. Latin. voce Directarius* & Andr. Dacerius *ad* Festum *voce dirigere*: sed a *dirigendo*, quod idem est ac κατα-θύνειν. Vnde Vlpianus *L. 7. D. de extraord. crim. Item qui* DERECTARII *adpellantur, hoc est, ii, qui in aliena coenacula se derigunt furandi animo, plus, quam fures, puniendi sunt.* Conf. Cuiac. *Observ. X, 27. & 34.* Aeg. Menag. *Amoenit. Iur. Civil. XXXIX.* Quum ergo derectarii non iniuriae causa, sed furandi animo; non vi, sed clam in aliena se coenacula immiserint: eorum crimen ad furtum potius vel ad crimina extraordinaria; quam ad legem Corneliam de iniuriis pertinuisse, haut immerito dixeris. Vid. Schulting. *ad* Paull. *l. c. p. m.* 440.

IX. Poena legis Corneliae.

IX. Horum vero auctores facinorum, qui quid contra hanc legem Corneliam admiserant, criminaliter conventi ita puniebantur, vt vel ad metalla, vel in exilium, vel in opus publicum damna-

damnarentur. (*l*) Paull. *Recept. Sent. V*, 4. 8. Eum qui librum pertinentem ad alterius iniuriam ſcripſerat, compoſuerat, ediderat, dolove malo fecerat, vt quidquam eorum fieret, inteſtabilem eſſe ea lex iubebat. *L.* 5. §. 9. *eod.*

X. Differentia inter actionem civilem & criminalem.

X. Inter actionem vero Praetoriam & hanc Corneliam permultum intererat. Illa honoraria erat, haec ad populum lata: illa annua haec ſi civiliter agebatur triginta; ſi, criminaliter viginti annorum: illa privata, haec quidem etiamſi aliquando criminalis non ſemper publica tamen (*l*) ſed pro publica tamen vtilitate exercebatur. In illa etiam alieno nomine licebat agere, quod nefas ex lege Cornelia, *L.* 5. §. 6. 7. *D. eod.* Praeterea id quoque ſingulare habebat lex Cornelia, quod liceret actori deferre iusiurandum, quo reus adfirmaret, ſeſe iniuriam non feciſſe, vt tunc & actoris exiſtimatio redintegraretur, & reus eximeretur iudicio. *L.* 5. §. 8. *D. eod.* Denique obſervandum, ex iisdem cauſſis, de quibus lex Cornelia prodita fuerat, agi potuiſſe & criminaliter & civiliter, adeoque actoris fuiſſe arbitrium, vtra vellet actione experiri.

XI.

(*l*) Ita quidem Paullus, & vulgo haec verba ad totam legem Corneliam referunt. Sed exiſtimaverim, ea ad ſolos *derectarios* pertinere; quorum crimen extraordinarium fuiſſe adparet ex *L.* 7. *D. de extraord. crim.* In ipſa lege Cornelia procul dubio ordinaria quadam poena in pulſantes, verberantes, & vi domum alienam introeuntes conſtituta fuerat.

(*m*) Vulgo hanc actionem publicam adpellitant auctores, ſed negat id Vinnius *ad* §. 8. *Inſt. h. t.* ob *L.* 41. §. 1. *D. de procurat. L.* 7. *C. h. t.*

XI. Senatus consulta ad legem Corneliam pertinentia.

XI. Ceterum plura ad explicandam hanc legem SC. prodierunt. Sic SC. inteſtabilem eſſe iuſſit etiam eum, qui adverſus aliquem iniurioſum quidquam dixerit, aut epigramma, vel inſcriptionem, aliudve quid etiam ſine ſcripto & voce, veluti picturam in alterius iniuriam protulerit, etiamſi nomen illius, in quam factum fuerit, non adiecerit. *L.* 5. §. 10. *D. eod.* Quin aliud SC. eosdem in inſulam vel relegari, vel deportari iuſſit. Paull. *Sent. Rec. V*,4.15.& 17. Prioris poenae exemplum eſt apud Tacit. *Ann. XIV*, 48.49. Forſan etiam e SC. eſt, quod ſi quis a praetextato praetextatave comitem abduxerat, is, qui perfecerat flagitium, capitis damnaretur, qui attentaverit, in inſulam deportaretur, comites vero corrupti ſummo adficerentur ſupplicio Paull. *Recept. Sent. V*,4.14.

XII. Quid per constitutiones additum?

XII. Acceſſere his legibus nonnulla per conſtitutiones principum, veluti quod illuſtres viri etiam criminalem iniuriarum actionem poſſent per procuratores ſuſcipere, *L.* 11. *C. de iniur.* quod & is, qui libellum famoſum circumtulerat, quaſi auctor delicti, capitali ſententia eſſet condemnandus, *L. vn. C. de famoſ. lib.* & quae ſunt huius generis alia, a doctoribus explicatius proponi ſolita.

TIT.

TIT. V.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE QVASI EX DELICTO NASCVNTVR.

QVemadmodum obligationes quaedam quasi ex contractu nasci dicuntur: ita sunt etiam, quae *quasi ex delicto* descendunt. Est vero quasi delictum factum, quod damnum vel dedit, vel dare posset, non dolo, sed culpa, commissum. Thomas. *Diss. de vsu pract. actionis adversus iudicem male iudicant. II. p.* 3.

I. Iudex vt litem suam fecerit?

I. Primum huius generis quasi delictum est, si *iudex litem suam fecerit:* id est si male iudicando periculo litis se obstrinxerit, caussamque eius, secundum quem litem dederat, in se suscipere, & tamquam suam defendere debuerit. Cic. *de Orat. II,* 75. *Quid si quum pro altero dicas, litem tuam facias?* Fieri autem id poterat dupliciter, vel dolo malo, vel imperitia iudicis. Si dolo: (*a*) tum verum id erat delictum, quod praeter litis aestimationem etiam famae dispendio

(*a*) Et huc pertinet *L.* 15. §. 1. *D. de iudiciis* inter quam & *pr. Inst. h. t.* antinomiam deprehendere sibi visus est Guil. Budaeus *Annot.* ad *L. vlt. D. de aedilit. edict.* sed frustra. Litem enim suam facere dicebatur iudex male iudicans; sive dolo malo, sive imprudentia id fecisset. Cuiac. *Observ. VIII,* 10.

(*b*)

dio puniebatur, (b) *L. fin. C. de poen. iudic. qui male iudic.* immo & repetundarum actione, si iudex corrumpi se passus fuerat, vindicabatur. *L. 3. C. ad L. Iul. repetund.* Sin imperitia: quasi e delicto obligatus videbatur iudex: & de hoc iam sermo est.

II. Romanorum sollicitudo in eligendis iudicibus.

II. Et Romani quidem omnem dabant operam, vt iudices essent idonei. Hinc quidam lege impediebantur, ne essent iudices, quidam natura, quidam moribus. Natura, vt surdi & muti & furiosi & impuberes: lege, vt qui moti fuerant senatu: moribus, vt feminae & servi. *L. 12. §. 2. D. de iudic.* Immo & iustam exigebant aetatem annos scilicet ad minimum viginti quinque & postea viginti Suet. *August. XXXII.* ac demum octodecim, si magistratum gereret. *L. 57. ff. de re iud.* vbi conf. Iac. Cuiac. *Obs. XX, 32.* Praeterea iudices omnes iubebant Romani iurare ex animi sententia & ex lege iudicaturos. Idque plerumque fiebat ad aram in comitio, quae puteal Libonis (c) dicebatur. Sigon.

(b) Glossatores id vocant *Syndicatum*, quae vox ex barbaro *syndicare* nata, quae Italis, Hispanis, Gallis est iudicem rationem officii postulare. Vid. Car. du Fresne *Gloss. Lat. voce syndicare* Thomas. *Diss. alleg. III. p.* 10.

(c) Erat *puteal* ara in comitio, superstructa puteo, in quo Naevii, illius celeberrimi auguris, cotem & novaculam demersam ferunt: quae quum a Libone quodam fuisset restituta, *puteal* Libonis dicebatur. Horat. *Epist. I, 3.*

- - - *Forum putealque Libonis*
Mandabo siccis.

Insigne

Sigon. *de Iudic. I*, 28. *p.* 504. Denique vt tanto minus esset periculi, ne imperite iudicarent: solebant aliquando iis vnus aut plures iudicii socii iurisperiti adiungi, quorum consilio omnia agerent. Gell. *Noct. Att. XII*, 13. Conf. Sigon. *de antiquo iure civ. Rom. II*, 18. *de antiq. iur. prov. II*, 5.

III. Poena iudicum imperite iudicantium.

III. Quamvis ergo quum res ita se haberet, haut facile videatur potuisse contingere, vt iudex imperite iudicasse crederetur: tamen si id factum esse adpareret, quasi ex maleficio tenebatur iudex, & quantum de ea re iudicantis religioni visum esset, poenam sustinebat, salva tamen existimatione. *L. vlt. D. de extraord. cogn.* Sed quantumvis aequa videatur haec poena: adfirmare tamen non dubitarim, eam actionem iam apud Romanos vel nullum, vel exiguum habuisse vsum. vid. Thomas. *Dissert. de vsu pract. actionis adversus iudicem imperite iudicantem XII. p.* 35.

IV. De deiectis, effusis, positis & suspensis.

IV. Ad obligationes, quae quasi e delicto nasci dicebantur, pertinent etiam *deiecta*, *effusa*, & *posita*, aut *suspensa*, quae si nocuissent, constituta erat a praetore actio adversus eum qui coenaculum, vnde tale quid factum fuerat, inhabitabat. Edictum ita se habuit: VNDE IN EVM LOCVM, QVO VVLGO ITER FIET, VEL IN QVO CONSISTETVR, DEIECTVM, VEL EFFVSVM QVID ERIT,

Insigne huius arae monimentum exstat in numis gentis Scriboniae apud Fulv. Vrsin. *de Famil. Rom. p.* 249. *edit. Caroli Patini.* Conf. Sigon. *de iudic. I.* 28. *p.* 504.

(a)

ERIT, QVANTVM EA RE DAMNVM DATVM FACTVMVE ERIT, IN EVM QVI IBI HABITAVERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. SI EO ICTV HOMO LIBER PERISSE DICETVR, L. AVREORVM IVDICIVM DABO, SI VIVET NOCITVMQVE EI ESSE DICETVR, QVANTVM OB EAM REM AEQVVM IVDICI VIDEBITVR, EVM, CVM QVO AGETVR, CONDEMNARI, TANTI IVDICIVM DABO. SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, IN IVDICIO ADIICIAM: AVT NOXAM DEDERE, *L. 1. princ. D. de his qui effud. vel deiecerint.* Quamvis vero haec ex edicto praetoris sint: tamen & in lege Aquilia de deiectis & effusis aliquid cautum fuisse, docet V. A. Bynkershoek. *Obs. I*, 13. Conf. supra *Lib. IV. Tit. III. §. IX.* Nec si nocitum tantum reipsa fuerit, actionem praetor dabat; sed & siquis ea parte, qua vulgo iter fiebat, id positum aut suspensum habebat, quod posset, si caderet, nocere. Hoc enim casu poena X. aureorum fuerat a praetore constituta, eaque actio popularis erat, & cuivis e populo concedebatur, adversus dominum autem, si servus posuisset vel suspendisset, agebatur noxaliter. Edicti verba sunt in *L. 5. §. 6. & vlt. D. eod.*

V. Actiones contra nautam cauponem stabularium.

V. In nautam quoque, cauponem & stabularium dabatur actio de damno aut furto, quod in navi, aut caupona, aut stabulo factum fuerat, etiamsi nullum eius esset maleficium. Eo vero casu, si quis ex viatoribus vel vectoribus

bus nocuerat, actio dabatur ex quaſi contractu. Aiebat enim praetor: NAVTAE CAVPONES, STABVLARII, QVOD CVIVSQVE SALVVM FORE RECEPERINT, IN EOS IVDICIVM DABO. *L. 1. pr. D. naut. caupon. ſtabul.* Quamvis vero ſtabulum idem fuerit antiquis quod diverſorium aut πανδόχειον, eoque ſenſu ſaepius occurrat apud auctores, inprimis Petronium: in hoc tamen edicto pro loco, vbi iumenta ſtabulantur, accipitur, ceu ex *L. 5. D. eod.* adparet. Omnia autem huiusmodi loca ſuſpecta erant, quia eo fex hominum confluere ſolebat. Vigebat inter Romanos & exteros ius hoſpitii, adeoque viri honeſtiores non divertebant in cauponis: ſed hominum colluvies ibi delicias quaerebat. Nec viri in dignitate conſtituti navibus publicis vtebantur, ſed proprias ſibi conducebant. Vnde tam inſignis erat nautaram cauponum, ſtabulariorumque malitia, vt Horatius *Sat. I, 5. v. 4.* de iis canat:

> - - *Inde forum Appi,*
> *Differtum nautis,* CAVPONIBVS *atque malignis.*

Intereſſe ergo videbatur reip. hos homines pravos non ſolum ex quaſi contractu, ſed & ex quaſi delicto teneri. Et haec actio locum habebat, ſi quorum opera & miniſterio nautae, caupones vel ſtabularii vſi eſſent, damnum furtumve feciſſent. Eo enim caſu adverſus ipſum nautam, cauponem, ſtabularium actio in duplum competebat. *L. 5. §. vlt. D. de O. & A. L. vn. D. furt. adv. naut.*

TIT.

TIT. VI.

DE
ACTIONIBVS.

HActenus de duobus iuris obiectis actum, puta pe *personis* & *rebus*: iam de tertio, quod *actiones* complectitur, differit Imperator. Totus titulus varias fistit actionum divifiones & differentias, quae quum intelligi vix pofsint, nifi quis veterum iudiciorum rationem feu vt hodie vocant, processum Romanorum probe intelligat: dabimus operam, vt poft Sigonium, Polletum, aliosque, qui de iudiciis commentati funt, in quo numero & rariffimus Caroli Bretti libellus *de ordine antiquo iudiciorum*, recufus a clariffimo Salengre *Antiqu. Rom. Thesaur. Tom. II.* totam litigandi iudicandique rationem paullo adcuratius ex antiquitatibus Romanis exponamus.

I. Iudicia quotuplicia? I, Quemadmodum ius aliud *privatum* eft aliud *publicum*: ita & iudicia apud Romanos, alia privata, alia publica erant. Vtraque breviter, aft adcurate hunc in modum diftinguit Cicero *pro A. Caecina II. Omnia iudicia aut diftrahendarum controverfiarum, aut puniendorum maleficiorum cauffa reperta funt.* Privatis ergo iudiciis quisque, quod fua intererat, perfequebatur; publicis vel ipfe populus ea, quae reipublicae detrimenti quidquam adferre potuiffent, vel accufator populi nomine crimina publico dedecori futura

ra vindicabat. De publicis infra ad Titulum XIIX. de privatis hoc & sequentibus titulis agemus.

II. Olim Reges ipsi iudicabant.

II. Privatis iudiciis magistratus, & initio quidem reges, post consules, denique Praetores praefuerant. De Regibus Dionys. Halicarn. X. p. 627. Τὸ μὲν ἀρχαῖον οἱ βασιλεῖς αὐτῶν ἐτάττοντο τοῖς δεομένοις τὰ δίκας, καὶ τὸ δικαιωθὲν ὑπ' ἐκείνων τοῦτο νόμος ἦν. *Olim, quamdiu regnatum est in vrbe, Regum arbitrio dirimebantur lites, & quod iustum illi iudicassent, id erat pro lege.* Idem auctor *Libro II. Antiquit. Rom. p.* 87. vbi Regum iura muniaque describit, id quoque iis datum esse negotii ait, *vt legum patriarumque consuetudinum haberent custodiam, omnisque iuris, quod vel natura dictat, vel pacta & tabulae sanciunt, curam agerent.*

III. Postea consules.

III. Eiectis regibus, iurisdictio haec ad consules delata est. Qua de re idem Dionys. Halic. *X. p. 627.* Ὡς δὲ ἐπαύσαντο μοναρχούμενοι, τοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ὑπατεύουσιν ἀνέκειτο τά τε ἄλλα τῶν βασιλέων ἔργα, καὶ ἡ τοῦ δικαίου διάγνωσις. καὶ τοῖς ἀμφισβητοῦσι πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ ὁτουδήτινος, ἐκεῖνοι τὰ δίκαια οἱ διαιροῦντες ἦσαν, *Translato deinde a Regibus ad annuos consules, imperio, inter cetera officia regia, iuris quoque dicundi munus ad eos devenit, ita, vt quacumque de re orta esset inter cives controversia, illi de iure responderent,* vel potius, ius dicerent. Idem docet Livius *II, 27.* vbi de Appio Claudio: *Appius consul de pecuniis creditis ius quam asperrime dicere.* Eadem iurisdictio etiam penes alios magistratus fuit, qui consulari potestate praeerant reipublicae, quales aliquamdiu decemviri & tribuni militum, nonnunquam etiam dictatores

erant. De decemviris sane id clarissimum est ex Livio III, 33. qui eos decimo quovis die ius populo reddidisse testatur.

IV. Ac demum Praetores & Aediles.

IV. Postremo iuris dicundi potestas in vrbe ad praetorem delata est, qui anno V. C. CCCLXXXIX. primum creari coepit. Invaluit postea, vbi duo praetores creari coeperunt, vt praetorum alius civibus, alius peregrinis, ille ex iure Romano; hic ex iure gentium, vterque ex Edicto suo ius diceret. Erant quoque provinciales Praetores *tutelares, fideicommissarii*, &c. Sed de eorum origine, ac iurisdictione iam supra abunde dictum est ad *Lib. I. Tit. II.* §. XVIII-XXIII. Attamen & quamdam iurisdictionis partem sibi vindicabant Aediles. Hi vero de paucis rebus ius dicebant, inprimis autem de venditione mancipiorum, de mensuris, de foro venalium, de iis quae in viis vrbis publicis contigerant, de quibus etiam edicta proponebant, vt supra *l. c.* §. *XXIV. sequ.* ostendimus.

Et in provinciis Praesides.

In provinciis Proconsules, Praetores, Praesides eadem iuris dicundi potestate gaudebant. Municipalibus magistratibus iurisdictio; non item imperium competebat. *L.* 32. *D. de iniur.*

V. Quid imperium?

V. Magistratibus ergo, qui iudiciis praeerant, IVRISDICTIO tribuebatur & IMPERIVM, quae etsi nonnumquam idem significare videntur, vt prolixe ostendit Ger. Noodt. *de Iurisd. I*, 2. distingui tamen solebant ab accuratioribus, non quidem ab eo demum tempore, quo edictum perpetuum magistratibus municipalibus notionem quamdam, id est, iurisdictionem

sine

fine imperio dedit: vt eidem visum est Ger. Noodt. *de Iurisd. I, 3. p.* 123. sed & temporibus antiquissimis. Scilicet quum iurisdictio cuivis iure magistratus competeret: imperium proprie sic dictum non nisi lege curiata, adhibitis auspiciis dari poterat. Liu. V, 46. Vnde nec dictatori nisi praemissa lege curiata equum adscendere licebat. Liu. *XXIII*, 12. Aliud vero erat imperium magistratuum: aliud militare. Illo accepto pro diversitate imperii dictatores; coss. praetores; hoc vero dato etiam imperatores vocabantur. Magistratuum quatuor iura erant apud Romanos, quorum vnum in *imperando;* alterum in *iure dicundo*, tertium in *referendo*, quartum in *auspicando* positum erat. Duo posteriora iura, quum in curia & comitiis sese exseruerint, huc non pertinent. Ad *imperium* quod attinet, illud ius *edicendi, vocandi, prehendendique* complectebatur. *Edictis* vel iurisdictionis suae formulam initio magistratus proponebant, vel ea, qua pollebant, auctoritate, quod visum erat, imperabant, id quod saepius factum esse a consulibus, praetoribus, dictatoribus, censoribus, reliquisque magistratibus novimus. *Vocatio* ius vocandi prehendendique absentes, *prehensio* denique ius abducendi praesentes complectebatur. Vnde qui vocatione gaudebant, lictoribus, viatoribus, servisque publicis; qui prensione duntaxat, vt Tribuni plebis, viatoribus tantum cum servis publicis vtebantur. Gell. *Noct. Att. XIII*, 12. Qui neutro iure fruebantur, veluti Quaestores, ii servis tantum publicis stipati prodibant in publicum, & tum non imperium, sed potestatem, habere

dicebantur. Car. Sigon. *de antiquo iure civ. Rom.* *I*, 20. *p.* 220.

VI. Quid Iurisdictio? VI. IVRISDICTIO vero duabus constabat partibus, *decreto* scilicet & *iudicis datione.* Nam praetores aut ipsi, caussa cognita, decernebant, aut iudices, qui cognoscerent, dabant, iisque certam praescribebant iudicandi formulam, cuius moris originem ab ipsis regum temporibus repetit Ger. Noodt. *Iurisd. I*, 6. *p.* 127. Neque vero, quod multi existimant, in praetoris positum erat arbitrio, velletne iudicem dare ordinario iure, an mallet ipse extra ordinem cognoscere: sed edicti habenda erat ratio, & ipsius, de quo disceptabatur, negotii. Si enim de iure disceptabatur: ipse Praetor ius dicebat extra ordinem, sin de facto: iudex dabatur. Vnde formula: SI PARET CONDEMNA. Conf. Seneca *de Benef.* III, 7. Ger. Noodt. *de Iurisd. I*, 8. *p.* 130. *sequ.*

VII. Locus vbi ius dictum? VII. Ad Praetorem ergo veniendum erat eis, qui ius suum persequi cupiebant, & quidem in locum iuri dicundo destinatum, qui & ipse *ius* dicebatur. (*a*) *L.* 1. *D. de iustitia & iure.* Hic

(*a*) Olim omnes lites agitatae in comitio: Plaut. Poen. *III*, 6. *v.* 12. *Cras mane quaeso in comitio estote obviam.* Postea privata quidem iudicia instituebantur sub tecto in basilicis, quales erant Opinia, Iulia, Porcia, publica vel in comitio, vel in foro Pollet. *For. Rom. I*, 2. *& sequ.* Quod vt eo commodius fieret, Marcellus, Octaviae Augusti sororis filius, totum forum velis obumbraverat, vt scilicet tanto salubrius litigantes consisterent. Quanto prudentius Cato ille Censorius forum muricibus sternendum censuerat? Vid. Broidaei *Coroll. ad* Pollet. *For. Rom. p.* 18.

(*b*)

Hic vero locus vel *superior* erat, vel *planus*. E superiore loco ius dicere dicebatur praetor, quoties pro tribunali sedebat. Tribunal (*b*) erat locus amplissimus & spectabilis in comitio, fere hemicycli specie introrsum curvatus, in quo sella curuli (*c*) praesidens Praetor, posita hasta, caussas cognoscebat. Vitruv. *Architect. V*, 1. Vnde latera vel extrema huius curvaturae cornua adpellantur Tacito *Ann. I*, 75. Hinc Martialis *Epigramm. XI*, 99. v 10. *sequ.* Tribunal.

Non te cucullis adseret caput tectum,
Lectica nec te tuta pelle, veloque,
Nec vindicabit sella saepius causa.
Rimas per omnes basiator intrabit:
Non consulatus, ipse non tribunatus,
Senique fasces nec superba clamosi
Lictoris abiget virga basiatorem:
Sedeas in alto tu licet tribunali;
Et e curuli iura gentibus reddas,
Adscendet illa basiator atque ille.

Idque tribunal adeo proprium erat magistratibus

(*b*) Tribunal iam Romulum terroris incutiendi caussa invenisse; testatur Dionys. Halicarn. *Antiqu. Rom. II*, 4.

(*c*) Augustum affecta valetudine in lectica e tribunali ius dixisse, testatur Suet. *Aug. XXXIII.* Forma sellae curulis in numis innumeris conspicitur. Erat ea communis magistratibus maioribus, praeterquam quod praefectus praetorio carpento pro sella curuli vteretur. Vopisc. Aurelian. 7. Conf. Petri Fabri *Semestr. I*, 3. *p.* 15. Iam ante Messalinae permiserat senatus, vt carpento vteretur Suet. *Claud. XI. XVII.* & Agrippinae teste Dione. Olim & virginibus vestalibus id ius erat, teste Lips. *de Vest. XI.*

bus Romanis maioribus, vt ab eo plane abſtinendum eſſet magiſtratibus municipiorum, quin & minoribus magiſtratibus Romanorum, veluti tribunis plebis, triumviris, quippe qui in ſubſelliis tantum ius dicere ſolebant, Plutarch. *Praecept. reip. gerend. p.* 813. *Tom. II.* vnde & municipales magiſtratus *pedanei iudices* vocantur a Paullo *L.* 38. §. 10. *D. de poen.* Ex quo ſimul adparet, pro ſubſelliis accipiendum eſſe tribunal, vbicumque illud municipiorum magiſtratibus tribuitur. (*d*)

VIII.

(*d*) Suet. *de clar. Rhet. VI. C. Albutius Silus, Novarienſis, quum aedilitate in patria fungeretur, quum forte ius diceret, ab iis, contra quos pronunciabat, pedibus* A TRIBVNALI *detractus eſt.* Lapis apud Reineſ. *Inſcr. claſſ. II,* 89.

MELANTHVS P. DECII.
ET COLLEGA MAG. NE.
TRIBVNAL NOVVM A SOLO
FECERE.

vt & alius. *Claſſ. VI,* 44.

HONORI
M. GAVI. M. F.
POB. SQVILLIANI
EQ. PVB. IIII. VIR. I. D.
IIII. VIR. AP. VB.
CVRATORI VICETINORVM,
APPARITORES ET
LIMOCINCTI
TRIBVNALIS EIVS.

Omnia haec abuſive dici videntur, & municipalibus magiſtratibus ſimili ambitione tribui, qua curia eorum *Senatus*, decuriones *ſenatores*, duumviri, *Dictatores, Coſſ. Praetores* ſubinde appellati ſunt. Conf. Ger. Noodt. *de Iurisd. I,* 3. *p.* 121. V. C. Eu. Otto *de aedilib. municip* & *diſſ. de conſulibus extra Romam.*

(*e*)

VIII. Tribunali opponebatur *planus*, vel vt Cicero vocat, *aequus locus* (Cic. *Epist. ad Fam. III*, 8. Senec. *de Clement. I*, 5.) Saepe enim Praetor tribunali descendens, in plano retinebatur, saepe ei domi, aut in via desiderium exponebant cives. Dum ergo in aequo consistens solo procedensve audiebat, dicebatur *de plano cognoscere. L.* 1. *D. de const. princ. L.* 9. §. 3. *D. de officio procons. L.* 6. *D. de accusat.* Et talis est *planaria* illa *interpellatio*, cuius mentio fit. *L.* 4. *C. de dilat.* editionis Haloandrinae, quum in vulgatis falso legatur *plenaria*. Qui de plano postulabant, magistratum per libellum adibant, & praetor postulanti respondebat per subscriptionem. *L.* 15. *D. de in ius voc. L.* 29. *D. ad L. Corn. de fals.* At, quae decretum & causae cognitionem desiderabant, nec libello, nec alibi, quam pro tribunali, poterant expediri. *L.* 9. §. 1. *D. de offic. proconf. L.* 3. §. 8. *D. de bon. possess. L.* 1. §. 8. *D. ad SC. Turpill.* Quae vero caussae pro tribunali definiendae fuerint, passim exponere solent iureconsulti. (*e*)

VIII. Locus planus.

IX. Pro tribunali quoties cognoscebat prae-

IV. Praetoris consilium.

(*e*) Cave tamen existimes: idem Romanis fuisse, *de plano* & *summatim* cognoscere. Multa sane, quae summatim cognoscebantur, pro tribunali tamen erant expedienda, ceu patet exemplo decretalis bonorum possessionis ex Carboniano edicto, vel eius exemplo datae, quae quum fuerit summaria. *L.* 1. *L.* 3. §. 4. *D. de Carbon. edicto*, allbi tamen, quam pro tribunali dari non poterat. *L.* 3. §. 8. *D. de bon. possess. L.* 2. §. 1. *D. quis ordo in possess. servetur.* Conf. Ger. Noodt. *de Iurisd. I*, 10. *p.* 135.

praetor, in consilium adhibendi erant adsessores. *L.* 2. §. 29. *D. de orig. iur.* Suet. *vit. Tiber. XXXIII.* Adsessores isti praetoris a tergo sedebant. Ammian. Marcell. XXIII. *extremo*: & quamvis ipsi non ius dicerent, praetorem tamen ius dicentem instruebant. Et ita intelligendus Plinius *Epist. I*, 20. *Frequenter egi, frequenter iudicavi, frequenter in consilio fui.* Saepe tamen & ipsi adsessores *iudices* dicuntur in iure nostro, veluti *L.* 16. *D. de manumiss. vind. L.* 2. *C. de vindicta & apud consil. manum.* Vid. Savaron. *Annot. ad* Sidon. Appollin. *Epist.* III, 3. Ger. Noodt. *de Iurisdict.* I, 11. *p.* 137. Adsessores praetoris in vrbe erant equites quinque totidemque senatores, Vlpian. *Fragm.* I, 13. qui iidem erant cum *decemviris stlitibus iudicaudis*, quorum meminit Pompon. *L.* 2. §. 29. *D. de orig. iur.* ceu ostendunt Iac. Raevard. *Protribun. XVIII. &* X[illegible]. & Ger. Noodt. *de Iurisdict. I*, 12. *p.* 137. Sed [illegible]n confundendi cum Adsessoribus, de qui[illegible]n D. de offic. adsessorum agitur. Hi enim [illegible] erant magistratus, sed iuris studiosi, qui in magistratuum consilio erant, eosdemque instruebant de iure *L.* 1. *D. d. tit.* Iis ordinarium stipendium primus decrevit Alexander Imp. Lamprid. *Alex. cap. XLVI.* Erat & *centumvirale* iudicium, cui ipsi quoque praetor vna cum decemviris praeerat. Dio Cass. *LIV. p.* 540. Hinc hastae iudicium idem est ac centumvirale apud Valer. Max. *VII*, 8. 4. quia duabus defixis hastis exercebantur Quinctilian. *Inst. V*, 2. Vnde & hastae iudicium vocant Pomponius *L.* 2. §. 29.

D. de

D. de O. I. Valer. Max. *VII, 8. princ.* Eleganter Martialis *Epigr. VII, 62.*

Hunc miratur adhuc centum gravis hasta virorum.

Iam ergo in proclivi eſt, intelligere, cur *centumviralem haſtam cogere* dicantur decemviri apud Sueton. *Aug. XXXVI.* & cur Plin. *Epiſt. V. vlt.* ſcribat: *Sedebant iudices; Decemviri venerant, obſervabantur advocati, ſilentium longum, tandem a Praetore nuncius, dimittuntur Decemviri.* Ex quibus locis patet, & decemviros & ipſum Praetorem centumviralibus iudiciis praefuiſſe. Cauſas centumvirales recenſet Cicero *de Orat. I, 38.* eoque refert vſucapionem, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, ſtillicidiorum, teſtamentorum ruptorum, aliaque huius generis iura. Ipſum vero centumvirale iudicium in baſilica Iulia haberi conſuevit, (*f*) & quidem publice, *vt denſa circumſtantium corona latiſſimum iudicium multiplici circulo ambiret*, vti loquitur Plin. *Epiſt. VI, 33.* quumque illud initio ex XXXV. tribubus & quidem terni ex ſingulis legerentur, (Feſt. *voce centumviri*) adeoque CV. poſtea centum octoginta viris conſtaret, ita adſeſſorum frequentia

(*f*) In hac baſilica quatuor conſilia centumviralia coniunctim ſedebant, adeoque plures ibi cauſſae eodem tempore non ſine ſtrepitu audiebantur. Vid. Quinct. *Inſt. Orat. XII, 5.* Plin. *Epiſt. II, 14.* Conferri etiam de hoc centumvirali iudicio meretur Sibrandus Tetardus Siccama libro ſingulari, quem Tomo II. Antiq. Rom. inſeruit. Io. Graevius.

(*g*)

in quatuor consilia vel iudicia distribuebatur, vnde & quadruplex iudicium adpellabatur. Brisson. *de verb. sign. voce centumviri.* e quibus Praetor pro causae dignitate modo vnum modo plura consilia adhibebat. Immo nonnumquam quatuor illa iudicia coniungebantur, si causa digna videretur tanta iudicii maiestate. Exempla sunt apud Valer. Max. *VII*, 7. 1. Plin. *Epist. VI*, 33.

X. Iurisdictio mandata. X. Solebant etiam magistratus iurisdictionem nonnumquam aliis mandare: id quod fieri consueverat iam a regum temporibus, qui domo profecti, ne vrbs sine imperio esset, deligebant, qui & ius redderet, & subitis mederetur: ceu accurate ex historia antiqua docet Tacit. *Annal. VI*, 11. Liu. *Hist. I*, 41. Ita & saepe postea procoss. praetores provinciarum, praesides, iurisdictionem mandabant legatis suis, postea & collegis & ipsis privatis aliquando mandatam iurisdictionem legimus dummodo essent idonei. *L. vlt.* §. 1. *D. de offic. eius cui mand. iurisd.* Is vero, cui mandata erat iurisdictio, licet nihil proprii haberet, sed aliena, id est eius, qui mandarat, iurisdictione fungeretur: *L.* 1. §. 1. *D. de offic. eius cui mandat. iurisd. L.* 5. *D. de iurisd.* omnia tamen, quae magistratus erant, expediebat, si scilicet vniversa ei mandata esset iurisdictio, secus si pars tantum mandata, *L.* 16. *D. de iurisd.* Exemplum mandatae iurisdictionis vniversae est apud Livium XXIV, 44. qui M. Aemilium Praetorem, cuius peregrina sors erat, iurisdictionem suam Atilio collegae, Praetori vrbano mandasse refert. Tunc vero mandatarius non secus, ac ipse Praetor, pro tribunali

nali cognoſcebat, ceu accurate demonſtrat Ger. Noodt. *de Iurisd. II*, 9. *p.* 163. conſilium etiam exercebat, iudicesque non ſecus ac Praetor dabat. Idem *l. c. cap. X. & XI.*

XI. Sed & tempus certum erant dies, quo praetores ius dicebant. Alii enim erant dies *faſti*, alii *nefaſti*, alii *interciſi*. Iſtis Praetori licebat fari tria illa verba: DO. DICO. ADDICO: illis omnia haec effari nefas habebatur. His non niſi poſt operam ſacris datam litibus vacare licebat. Varro *de Lingu. Lat. V*,4.*p.* 35. *Dies faſti, per quos Praetoribus omnia verba ſine piaculo licet fari. Dies nefaſti, per quos dies nefas, fari Praetorem DO DICO ADDICO.* Ovid. *Faſt. I, v.* 47.

XI. Dies quibus ius dictum.

Ille nefaſtus erit, per quem tria verba ſilentur,
Faſtus erit, per quem lege licebit agi.

Conf. Macrob. *Saturn. I*, 16. Solis ergo diebus faſtis integris, & interciſis pomeridie Praetor ſui faciebat copiam, vnde & *dies ſeſſionum* vocantur Vlpiano. *L.* 5. §. 19. *D. vt in poſſeſſ. legat.* vbi perperam legi videtur *poſſeſſionum* pro *ſeſſionum*. Vid. Iac. Raevard. *Protribun. I.* Ad dies nefaſtos pertinebant *feriae*, (g) quae vel *ſtatae* erant & *ſollemnes*, vel *repentinae*. Illarum exempla ſunt apud Varron. *de Lingua. Lat. V. p.* 35. & accuratior recenſus fieri ſolet in Kalendariis Romanis, qualia Gruterus, Lambecius & Graevius ediderunt. (h)

(g) Cum feriis dies nefaſtos confundunt plurimi. Sed multi dies erant nefaſti, non quod feriae tunc eſſent, ſed quod pontifices vel ominis vel religionis cauſſa indixerant iuſtitium. Quales dies dicti *atri*, *religioſi*, *ominoſi*, *moeſti*, *lugubres*. Vid. Gell. *Noct. Att. V*, 17. Pollet. *For. Rom. l.* 8. *p.* 80. (h)

(*h*) Hae pro re nata indicebantur, veluti supplicationes, ob rem prospere gestam decretae, item feriae indictae in honorem principis. *L.* 1. *C. de feriis.* Conf. Bynkersh. *Obs. II*, 6. Etiam his Romani a forensibus negotiis & iure dicundo vacabant. Ceterum antiquissimis temporibus soli Pontifices fastorum curam gerebant, ad quos, tamquam ad oracula, adducere oportebat eos, qui actione experiri vellent, vt, liceretne hoc vel illo die lege agere, cognoscerent. Sed postea fastos istos publicavit Cn. Flavius, Cicero *de Oratore I*, 41. *pro Muraena XI. sequ.* Quinctil. *Instit. Orat. III*, 8. *L.* 2. §. 35. *D. de orig. iur.* Conferantur, quae supra ad prooemium scripsimus. §. *V. VI.*

XII. Singulis cognitionibus certi dies adsignati.

XII. Quamvis vero diebus fastis copiam sui daret Praetor: solebant tamen alios dies postulationibus, alios cognitionibus, alios decretis, alios manumissionibus, alios aliis actibus destinare, vt patet ex Vlpiano *L.* 2. §. 1. 2. *D. quis*

(*h*) Messis etiam & vindemiarum ferias iam antiquitus fuisse observatas, nec ab Antonino demum vel Iustiniano inventas ceu vulgo ex *L.* 1. *D. de fer.* & *L.* 7. *C. eod.* colligunt, satis patet ex Plin. *Epist. VIII*, 21. *Iulio mense, quo maxime lites interquiescunt.* Perspicue etiam Statius *Sylv. IV*, 4. *v.* 39.

Certe iam Latiae non miscent iurgia leges,
Et pacem piger annus habet, MESSESQVE
reversae
Dimisere forum.

Feriarum vindemialium meminit Minuc. Fel. *Octav.* I.

(*i*)

quis ordo in possess. servetur. Eum in finem in provinciis praesides certis anni temporibus CONVENTVM sive FORVM indicebant, i. e. tempus & locum distinguendorum negotiorum. De quibus conventibus iuridicis videndi Theoph. *ad* §. 4. *Inst. qui & ex quib. causis manum. non lic.* Serv. *ad* Virgil. *Aeneid. V. v.* 758. *& II. v.* 102. Si quis stato die non aderat, exspectandum ei erat vsque dum novus adesset conventus. Serv. *l. c.* Peregrinis tamen procul advenientibus nonnunquam ius extra ordinem dicebatur, Sen. *Epist. CVI.* nec non militibus, teste Iuvenal. Sat. *XVI. v.* 54. *sequ.*

XIII. Ceterum qui actione experiri constituerant, prius per amicos tentabant, an quid proficere liceret intra parietes. Quorum opera si frustra fuerat, tum demum ventum in ius est. Docet id exemplum apud Liu. IV, 9. & Cicero *pro P. Quinct. V. XI.* a quo eiusmodi amici *disceptatores domestici* vocantur, quos cave confundas cum arbitris. *L.* 13. §. 2. *D. de recept. & qui arbitr. recep.* Conf. Ger. Noodt. *de Pact. & transact. l. p.* 648. Si res ita componi non poterat, tum demum sequebatur in ius vocatio, a qua omnium actionum instituendarum principium proficisci, ait Iustinians, §. 3. *Inst. de poen. tem. litig.* **XIII. Ante actionem tentata compositio.**

XIV. Fiebat illa in ius vocatio privata auctoritate, ita, vt acturi reos postulationis quodam die sibi obvios monerent, vt se in ius sequerentur. Qua in re verbis vtebantur: IN IVS EAMVS, IN IVS VENI, SEQVERE AD TRIBVNAL, IN IVS AMBVLA. Barn. Brisson. **XIV. In ius vocatio antiqua.**

Briffon. *de Form. V. p.* 366. Si vocatus fruftraretur, aut moraretur; iis, qui proximi adftabant, denunciabatur teftimonium. Vocans enim iis adclamabat: LICET ANTESTARI? quibus advenientibus, auriculas eorum memoriae cauffa tangebat. (*i*) Sic Horat. *Serm. I*, 9. *v.* 45.

- - - Cafu venit obvius illi
Adverfarius, &, quo tu turpiffime? magna
Adclamat voce, & LICET ANTESTARI?
Ego vero
Oppono auriculam, rapit in ius, clamor vtrimque
Vndique concurfus.

Et Plaut. *Curcul. V*, 2.

PH. AMBVLA IN IVS. M. Non eo.
PH. LICET ANTESTARI?
M. non licet.
PH. Iupiter te male difperdat miles:
inteftatus vivito.
C. At ego quem licet. PH. Tu accede huc
Curculio M. fervum anteftari?
C. Vide
Item, vt fcias me liberum effe. M. Ergo
AMBVLA IN IVS. Hem tibi.
C. O.

(*i*) Auris veteribus memoriae locus, vnde eam tangentes, admonebant, & anteftabantur. Plin. *Hift. Nat. XI*, 41. Nota phrafis eft: *aurem alicui vellere.* Illius ritus monimentum perpulchrum eft lapillus apud Laurinos, in quo caput fculptum, & manus aurem attingens, cum infcriptione ΜΝΗΜΟΝΕΥΕ. *Memento.* Vid. Iuft. Lipf. *Quaefit. per Epift. XXVIII.*

(*k*)

C. O cives cives? M. Quid clamas? PH. Quid istum tibi tactio est?
M. Quia mihi libitum est.

Facta hunc in modum anteſtatione, licebat actori reum tergiverſantem quocumque modo, obtortoque etiam collo in ius rapere. Aliquando tamen & ſine anteſtatione licuiſſe in ius vocatos ad Praetorem rapere, ſi nimirum hi eſſent improbi, & inteſtabiles, veluti fures, lenones, raptores, iam obſervarunt Ioach. Hopperus *de Arte Iuris Libr. III.* eiusque diſcipulus Iac. Raevard. *ad XII. Tab. Cap. V. p.* 27. Et ſane hanc obſervationem firmat teſtimonium Plauti *in Perſ. IV, 9, v.* 10. vbi Dordalus leno in ius vocatus:

Nonne anteſtaris? SA. Tuan' ego cauſſa, carnifex,
Cuiquam mortali libero aures atteram?

Ceterum tantus erat veteris iuris rigor, vt liceret reum, etiam aegrotum ac ſenectute paene confectum, iumento impoſitum, nova funeris facie in comitium rapere. Gell. *Noct. Att. XX,* 1. Quae omnia legibus decemviralibus inducta ſunt, quibus ita cautum fuiſſe legimus. SI IN IVS VOCAT ATQVE EAT. NI IT, ANTESTAMINO, IGITVR EM CAPITO SI CALVITVR PEDEMVE STRVIT, MANVM ENDO IACITO, SI MORBVS AEVITASVE VITIVM ESCIT, QVI IN IVS VOCABIT, IVMENTVM DATO, SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO. Cic. *de Legib. II,* 23. Porphyrion *Schol.* Horat. *Serm. I.* 9. *v,* 76. Non. Marcell. *I,* 20. *p.* 486. Gell. *l. c.*

XV.

XV. Quae circa illam postea mutata. XV. Enimvero postquam cultiorum nationum vsus rubiginem pristinam e Romanorum moribus sensim extersit: multa commenti sunt iuris auctores, vt has duriores de in ius vocatione leges quodammodo lenirent. Primo enim quasdam personas vel plane non, vel non nisi impetrata a Praetore venia in ius vocare licebat. Deinde matronas in ius vocatas, attingere nefas habebatur. Valer. Maxim. II, 1. 5. (k) Idem honor habitus impuberibus & puellis, alieno iuri subiectis *L. 21. pr. D. de in ius voc.* Parentes quoque & patronos, vt & eorum parentes horumve liberos non passus est praetor, nisi impetrata venia, in ius vocare. §. 3. *Inst. de poen. tem. litig. L. 4. & seq. D. de in ius voc.* Si quis id neglexisset, eum quinquaginta aureorum mulcta coercuit. *L. vlt. & pen. D. de in ius voc.*

XVI. Domo cur abstrahere neminem licuerit? XVI. Invaluit etiam, vt nefas haberetur, quemquam de domo sua in ius rapere, quod sua cuique domus ob Penatium religionem tutissimum deberet esse refugium. *L. 18. D. eod.* Si quis tamen diutius latitaret domi, adeoque impediret latitando, quo minus posset in ius vocari: vel sola denunciatione, vel litteris, vel edicto praetoris evocabatur, & si vel sic quoque se non sisteret, actor in eius bona immitti poterat. *L. 18. D. eod.* Raevard. *Protrib. III. p.* 846. *sequ.* Idem vero institutum non ad vineam, balneum, thea-

(k) Tempore Decemvirorum etiam feminas raptas in ius esse, patet exemplo Virginiae apud Liu. *Hist. III.* 44.

(l)

theatrum trahebant iureconsulti, quamvis & hic Dii essent, veluti in hortis Priapus. *L. 20. eod.*

XVII. Immo & inhumanissimus ille mos reos morbo vel senio languidiores iumentis impositos ad praetoris tribunal trahendi, iamdudum obsoleverat tempore Gellii, ceu ex loco eius supra adlegato apparet. Quando vero tota illa in ius vocatio ab vsu recesserit, nondum liquet. Plinii aetate illam adhuc frequentatam esse, patet ex eius *panegyrico cap. XXXVI.* At Paulli & Vlpiani aetate illam iam obsolevisse, nonnulli colligunt ex *L. 2. §. 1. D. si quis voc. non ierit* & *L. 5. D. de iudic.* Sed in his legibus nihil tale occurrit, quamvis negari nequeat, iam tum in ius vocationem non amplius privata auctoritate, sed iussu praetoris, factam. Verosimile ergo est, Constantini demum temporibus invaluisse vocationem per exsecutores factam, de qua *L. 3. & L. 7. C. de annal. except. Novell. LIII, 3. LXIX, 1. & CXII. 2.* Conf. Huber. *Praelect. ad Dig. Lib. II. Tit. IV. §. 1.*

XVII. Morbo & senio confectos in ius rapere non licebat.

XVIII. Denique & id notandum debuisse in ius raptum dimitti, si quis vel eius personam defenderet, vel si, dum in ius ibatur, esset transactum. Cai. *L. 22. §. 1. D. de in ius voc.* Vtrumque ex XII. Tabulis est, in quibus ita cautum fuisse legimus: SI ENSIET, QVI IN IVS VOCATVM VINDICIT MI TITO ASSIDVO VINDEX ASSIDVVS ESTO, PROLETARIO, CVIQVE VOLET, VINDEX ESTO. ENDO VIA REM VTI PACVNT, ORATO. Gothofr. *ad Tab. I, p. 183.* Vindex

XVIII. In ius vocatus vel datis vindicibus, vel transactione liberabatur.

in his legibus non eſt *Procurator*, vt ſuſpicatus eſt Boethius *ad* Cic. *Top. II.* neque *praedicator*; ceu hunc Boethii locum emendandum exiſtimant Iac. Cuiacius *Obſerv. V*, 29. Hotom. *ad Leg. XII. Tab. aſſiduo vindex*, ſed *defenſor*, qui oblata fideiuſſione reum prehenſum liberabat. Feſtus voce *Vindex p.* 457. *Vindex ab eo quod vindicit, quo minus is, qui prenſus eſt, ab aliquo teneatur.* (*l*) Solebant tamen etiam reus & actor nonnunquam tranſigere in via, & tunc quoque dimittebatur, qui in ius vocatus fuerat. (*m*) Transactio haec ex legibus Atticis deſcendit, ceu adparet ex Petit. *Leg. Attic. p.* 339.

XIX. Actionis editio & poſtulatio.

XIX. Quod ſi nec vindices dati, nec de lite in via transactum: in ius veniri ſolebat, vbi actor, impetrata loquendi poteſtate, reo *edebat actionem*, id eſt, indicabat, qua demum actione adverſus reum experiri vellet. Quum enim ex vno eodemque facto plures ſaepe actiones com-

(*l*) Errant ergo Sidonius, Ian. Vinc. Gravina, Barn. Briſſonius & alii complures, qui *vindices* confundunt cum *vadibus*. Vades enim cavebant de iudicio ſiſti, vbi in ius ventum fuerat: vindices cavebant actori, vt reus dimitteretur, antequam in ius veniret. Vid. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. I. p.* 185. Ceterum pertinet huc titulus *D. in ius vocatus vt eat, aut ſatis vel cautum det.*

(*m*) Et hinc lucem capiunt illa Salvatoris verba Matth. V, 25. ἴσϑι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου ἦ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ. Conf. Luc. XII, 58. Ea ſane pauci recte intelligunt, quum e legibus his XII. Tabularum & ex antiquitatibus Romanis inſignem lucem accipiant.

(*n*)

competerent, eligenda erat vna, eaque edenda reo. Car. Sigon. *de iudiciis I*, 19. *p*. 451. Et huc pertinent illa apud Plautum *Perf. IV*, 9. *v*. 8.

SA. *Age ambula in ius, leno, D. Quid me in ius vocas?*

SA. *Illic apud Praetorem dicam, sed ego in ius voco.* Dicit Saturio, non opus esse, vt, antequam in ius ventum, indicetur, cur lenonem in ius vocarit; moris esse, vt apud praetorem demum edatur actio. Conf. *L*. 1, *D. de edendo.* Actionem actor primum a Praetore *postulabat*, id est, petebat, vt sibi liceret eamdem in reum intendere. Neque enim Praetores omnes easdem actiones dabant, quamvis generatim Edicto promisissent, se postulantibus actiones daturos. Sic *M. Drusus, Praetor Vrbanus*, teste Auct. ad Herenn. II, 13. *quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit.* Actio plerumque postulabatur per advocatos quos & reus eodem tempore petere solebat, immo illis, qui in iudicio pro se postulare non poterant, advocatos praetor ex officio dabat. Vnde in edicto Praetoris fuit; SI NON HABEBVNT ADVOCATVM, EGO DABO. *L*. 1, §. 4. *D. de postul.* Postulatam actionem, & a praetore impetratam, actor *edebat*, cuius rei quinque erant diversae rationes. *Prima* erat, si quis diceret, qua actione vti vellet; *secunda*, si actionis describendae actor reo faceret copiam: *tertia* si actor suam intentionem in libello esset complexus, eamque sic offerret adversario; *quarta*, si ex libello eam adversario dictaret; *quinta*, si ad album non edictorum sed formula-

rum produceret adversarium, & monstrata qua vsurus esset, actione, certam formulam eiusdem recitaret. (n) *L. 1. §. 1. D. de edendo* Iac. Raevard. *Protribunal. IV. p.* 885. In quo tanta adhibenda erat ab actore cautio, vt si vel plus intentione sua complecteretur, quam ad eum pertinebat, vel in actione recitanda aberraret, mentemque lingua praecurreret, causa statim caderet. Cic. *de Invent. II,* 19. *Ita ius civile habemus constitutum, vt causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit.* Auct. ad Herenn. I, 2. *In privata actione caussa cadit, is, qui non, quemadmodum oportebat, egerit.* Quinctil. *Inst. Orat.* III. 8. & VII, 3. *Est etiam periculosum, quum si vno verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur.* (o)

XX. Vadimonium conceptum.

XX. Edita, postulata, impetrataque a Praetore actione, actor porro certa verborum con-

(n) Omnes actiones adeo formulis adstrictae erant, vt ideo ipsae formularum nomine veniant. Sic *damni dati formula* dicitur actio Legis Aquiliae apud Plin. *Hist. Nat. IX.* 59. Formulae de dolo malo mentio fit apud Cicer. *de Offic. III.* 14. & *de Nat. Deor. III,* 30. Idem Cicero *pro Q. Rosc. Comoedo: Sunt iura, sunt formulae, de omnibus rebus constitutae, ne quis aut in genere iniuriae, aut in ratione actionis errare possit. Expressae sunt enim ex vniuscuiusque damno, dolove, incommodo, calamitate, iniuria publicae a Praetore formulae, ad quas privata lis accommodatur.*

(o) Nonnunquam tamen Praetor eum, qui formula ceciderat, restituebat in integrum. §. 33. *Inst. de action.* Seneca *Epist. XLVIII. Quid enim aliud agitis quum eum quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam vt formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum ILLVM PRAETOR, sic vos IN INTEGRVM philosophia restituit.*

(p)

conceptaque formula *vadabatur reum*, (p) id est, vades sive sponsores petebat, promissuros, fore, ut certo die, (is plerumque perendinus erat,) se in iure sisteret. (q) Haec quoque formula non sine insigni cautione concipiebatur a iureconsulto, ceu ex Ciceronis *ad Q. Fratr. Epist. II*, 14. adparet, vbi negat Caesar, *in tanta multitudine eorum, qui vna fuissent, quemquam fuisse*, *qui* VADIMONIVM *concipere potuerit.* Ipsa formula periit. Videntur tamen vades spopondisse pro reo, eum certo die ADFVTVRVM. Cic. *pro P. Quinctio VII. Ita disceditur, vt idibus Septembris P. Quinctium sisti Alphenus promitteret. Venit Romam Quinctius: vadimonium sistit.* Acron Horatii Scholiastes ad *Serm. Sat. I.* Vadibus, *sponsoribus, a vadimonio, quod promittit is, qui ad iudicium vocatur*, CERTO DIE ADFVTVRVM. *Vades ideo dicti, quod, qui eos dederit, vadendi, id est, discedendi habet potestatem.* Actor ergo, qui provocabat; reum *vadari*; reus *vades dare*; vel

(p) Vadimonii nulla in Digestis mentio est, eo quod Tribonianus hanc vocem in veterum fragmentis vbique expunxit, ceu luculenter patet ex *L. 7. pr. D. de iniur.* collata cum fragmento Paulli apud *Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom. II. 6.* Effugit tamen Triboniani manum *L. vlt.* §. 1. *C. de castr. & ministerian.*

(q) Alias si vades dare non posset reus, in carcerem nonnumquam detrudebatur. Plaut. in *Persa II*, 4. v. 18.

SA. *Vadatur hic me*

PAE. *Vtinam vades desint, in carcere vt sis.*

Guil. a Goes in *Append. ad Pilatum iudicem*, Raevard. *ad XII. Tab. Cap. V. p. 29. sequ.*

vadimonium promittere, vas *spondere* dicebatur. Dies, quo adfore reum spondebant vades, plerumque erat *perendinus.* Quae vox adeo sollemnis erat in vadimonii formulis, vt addubitarent prudentes, an DIEM TERTIVM, pro PERENDINO dici liceret vt testatur Cicero *pro Muraena XII.* Quo pertinet etiam locus Gellii *Noct. Att VII*, 1. *Et quodam die ius in castris sedens dicebat, atque ex eo loco id oppidum procul videbatur. Tum e militibus, qui in iure apud eum stabant interrogavit quispiam ex more*: IN QVEM DIEM LOCVMQVE *vadimonium promitti iuberet? Et Scipio manum ad ipsam oppidi, quod obsidebatur, arcem protendens*: PERENDIE, inquit, *se sistant illo loco.* Non vero vas spondebat tantum, reum certo die locoque adfuturum sed &, si haut adfuturus esset, certam spondebat deserti vadimonii poenam, (r) quam tamen ipsa litis aestimatione maiorem haut esse oportebat. Paullus apud *Auctorem Collat. Leg. Mosaic. & Rom. II*, 6. Concepto hunc in modum vadimonio, acceptisque sponsoribus e iure discedebatur, reusque vel de transactione cogitabat, vel ad contendendum se parabat in perendinum. Saepe tamen Praetores ex voluntate litigantium vadimonium in alios dies perendinos differebant. Epitom. Liu. *LXXXVI. Sulla*

ex

(r) Male vero Ant. Contius *Lect. I*, 9. inde colligit, satisdationem hanc pro litis aestimatione id est, de iudicatum solvi interpositam fuisse. Ipsum quidem vadimonium contrahebatur ob rem, *L.* 10. §. 2. *D. si quis cautionib.* sed tantum eatenus, ne reus copiam sui facere detrectaret.

(s)

ex fiducia tam certae victoriae litigatores, a quibus adibatur, vadimonium Romam differre iussit. Iuvenal. *Sat. III.*

- - - *Differt vadimonia Praetor.*

XXI. Veniente die, qui comperendinus dicebatur, aut aderat reus, & tum *vadimonium sistere*; vel *obire*: aut aberat, & tunc *deseruisse* dicebatur *vadimonium*. Hoc ergo die comperendino aderat Praetor, & actiones postridie editas postulatasque ex tabulis ordine recitari, simulque actores reosque per accensum citari (s) iubebat, vt iudicia cognoscendis eorum caussis daret. Quorum illud *dicere vadimonia*; hoc *addicere iudicia* vocabant. Macrob. *Sat. I, 26. Comperendini dies fuerunt, quibus vadimonia dicere & iudicia addicere licebat.* Sigon. *de Iudic. I, 21. p.* 456. Citati litigantes, si sese non sisterent, causa cadebant. Horat. *Serm. I, 9. v.* 35.

XXI. Citatio vtriusque partis per praeconem.

Ventum erat ad Vestae, & tunc respondere vadato

Debebat, quod ni fecisset, perdere litem.

Inprimis reus, deferens vadimonium, perdebat litem, & praetor, postulante actore, ex edicto iubebat eius bona possideri: Ita enim edixerat Praetor: IN BONA EIVS, QVI IVDICII CAVSSA FIDEIVSSORES DEDERIT, SI NEQVE POTESTATEM SVI FACIAT, NE-

Quid, si se haut sisterent?

(s) Hoc fine nomina edebantur reorum aeque ac propria apud praeconem vel accensum, vt is deinde ordine citare litigantes ad tribunal posset. Ascon. Paedian. *in Cic. Verrin. III. Apud veteres & iudices & rei & accusatores & defensores citabantur a praecone praetoris.* Raevard. *Protribunal. II. p.* 874.

(t)

NEQVE DEFENDATVR, IRI IVBEBO. Exemplum eſt apud Ciceronem in *Orat. pro P. Quinctio VI.* cuius ex edicto bona poſſeſſa ſunt, quia vadimonium dicebatur deſeruiſſe. Si tamen reus non exaudiverat vocem praeconis, reſtituebatur in integrum, modo ſtatim iudicem adiiſſet. *L. pen. D. de in int. reſt.*

XXII. Intentio actionis. XXII. Sin vterque ſe ſtiterat, tunc ad citationem prior reſpondebat reus: *Vbi tu es, qui me vadatus es? vbi tu es, qui me citaſti? Ecce ego me tibi ſiſto, tu contra & te mihi ſiſte.* Ad hanc ſollemnem formulam omnium interpretum conſenſu reſpicit Plaut. *Curcul. I, 3. v. 5.*

VBI TV ES, QVI ME CONVADATVS *Venereis* VADIMONIIS?
VBI TV ES, QVI ME *libello Venereo* CITASTI?
SISTO EGO TIBI ME, *& mihi contra itidem* VT SISTAS,
Suadeo.

Provocatus hoc modo actor: ADESSE ſe aiebat. Quorſum itidem pertinent illa Plauti, proxime ſequentia:

ADSVM, *nam ſi abſim, haut recuſem, quin mihi male ſit, mel meum.*

Regerebat porro reus, QVID AIS? Cui actor reſpondebat AIO: & tum ipſa ſequebatur actio, reo intenta, certa formula concepta, veluti: AIO, FVNDVM, QVEM POSSIDES, MEVM ESSE VEL AIO TE MIHI DARE FACERE OPORTERE. Licebit ergo formulas actionum praecipuarum, eo ordine, quo eas Imperator hoc titulo propoſuit, colligere,

gere, vt quid ſingulis actionum formulis petere ſoliti ſint Romani, eo dilucidius adpareat. Neque tamen aliquis a nobis requiret, vt omnes actiones, quarum Rhetores meminerunt, explicemus, veluti actionem *dementiae, inſcripti maleficii, talionis, malae tractationis, abdicationis.* Earum enim pleraſque non in foro, ſed in Rhethorum ſcholis natas eſſe, iampridem docuit Cuiac. *Obſ. IX,* 13.

XXIII. Prima actionum diviſio eſt, quod aliae *in rem,* aliae *in perſonam* tendunt, quibus alii tertium genus *actionum mixtarum* adiiciunt. (*t*) Nonnumquam enim res veniebat in controverſiam, nonnumquam in perſonam intendebatur ex conventione vel maleficio, nonnumquam & res & praeſtationes quaedam perſonales ſimul petebantur. *Actiones in rem* iterum vel *civiles* erant, vel *praetoriae.* Illae ex Legibus SC. & conſtitutionibus; hae ex edicto vel iure honorario deſcendebant. Civiles in rem actiones erant *Rei vindicatio, actio in rem vtilis, hereditatis petitio, confeſſoria, negatoria.* XXIII. Actiones quotuplices?

P 5 XXIV.

(*t*) Ipſe Imperator tertium hoc genus adiicit §. 20. *Inſt. h. t.* quem quidem locum a gloſſis violatum exiſtimat Ant. Faber. *de Error. pragm. Parſ. IV. Dec.* 94. *cap.* 5. *ſequ.* ſed agnoſcunt etiam mixtas actiones Diocletianus & Maximianus Imperatores *L. 7. C. de petit. hered.* & Paullus *L. 1. D. fin. regund. L. 29. pr. D. comm. divid.* Et certe alias quoque ſaepe, quae mixtam cauſſam habent in rerum diviſionibus, negliguntur, & confunduntur cum ſimplicibus, atque ideo in iure noſtro vnius eiusdemque rei modo bipartita, modo tripartita ſit diſtributio, ceu exemplis quamplurimis oſtendit. Ger. Noodt. *Probab. I,* 12. *p.* 33. *ſequ.*

(*u*)

XXIV. Rei vindicationem praecedebat lis de vindiciis.

XXIV. REI VINDICATIO institui non poterat, nisi antea certum esset, cuius esse deberent *vindiciae*, id est, quem possidere, quem petere oporteret. Ascon. Paedian. *in Cic. Verrin. III. p.* 1849. *Lis vindiciarum est, quum litigatur de ea re apud Praetorem, cuius incertum est, quis debeat esse possessor, & ideo, qui eam tenet satisdat pro praede litis vindiciarum adversario suo, quo illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium esset. Rursus sponsione ipsa provocatur, ab adversario certae pecuniae, aut aestimationis, quam amittat, ni sua sit hereditas, (res) de qua contendit. Praedes ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud iudicem lis est, ne interea, qui tenet, diffidens caussae, possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat.* Ex hoc ergo quantivis pretii loco satis patet, quo pacto in iure vindiciae postulatae sint. Quoties scilicet incerta erat possessio is, cuius intererat, postulavit a praetore interdictum de possessione vel adipiscenda, vel retinenda, vel recuperanda, de quibus infra ad *Tit. XV.* Postremum interdictum dabatur iis, qui vi ex aliquo loco erant deiecti. Et quamvis id de vera vi esset intelligendum: Romani tamen invenerant vim simulatam, quae in eo consistebat, quod alter alteri dicis caussa vim inferret in iudicio, tum manus conferendo, tum verbis vindicando. Nam aut servus vindicabatur aliaque res mobilis, aut fundus. Qui servi possessionem petebat, tenens servum, vel manum ei iniiciens, in iure apud Praetorem ita vindicabat (id est, possessionem per vim simulatam postulabat): HVNC HO-

HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS MIHI DARI POSTVLO. Tacente altero, aut cedente, praetor servum addicebat vindicanti, id eſt, poſſeſſionem ei decernebat vsque ad exitum iudicii. Ille vero ſi contra vindicaturus erat, tum & ipſe ſervum corripiens, eique manum iniiciens dicebat. ET EGO HVNC HOMINEM MEVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS MIHI CONSERVARI POSTVLO. Tum demum Praetor interdicebat: QVI NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO POSSIDET, EI VINDICIAS DABO. Sigon. *de Iudic. I, 21.* Saepe ad hanc vim fictam adludunt veteres auctores. Ovid. *Amor. I, 4.*

Et dicam MEA SVNT, *iniiciamque* MANVM.

Et *Lib. II.*

Iniiciam dominas in mea iura manus.

Martial. *Epigr. I, 5.*

Et quum ſe dominum vocabit ille,
Dicas eſſe MEOS, *manuque miſſos.*

Servius ad illa Virgilii *Aeneid. X. v.* 419.

INIECERE MANVM *Parcae, telisque ſacrarunt*
Evandri.

addit, Virgilium ſermone iuris vſum. Nam *manus* ait *iniectio dicitur, quoties nulla iudicis auctoritate exſpectata,* (id eſt ante Praetoris decretum,) *rem nobis debitam vindicamus.* Paullo alia erat fundum, domum, aliasve poſſeſſiones vindicandi ratio, ſiquidem tum petitor eum, vnde pete-

petebatur, ex iure manu consertum vocabat. Qua de re Gell. *Noct. Attic. XX*, 10. EX IVRE MANV CONSERTVM *verba sunt ex antiquis actionibus, quae quum lege agitur, & vindiciae contenduntur, dici nunc quoque apud Praetorem solent.* Et paucis interiectis: *Manum conserere est, de qua re disceptatur, in re praesenti, sive ager, sive quid aliud est, cum adversario simul manu prendere, & in ea re sollemnibus verbis vindicare. Vindicia id est, corruptio manus in re atque in loco praesenti. Id apud Praetorem ex XII. Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est:* SI QVI IN IVRE MANVM CONSERVNT. *Sed postquam praetores, propagatis Italiae finibus, datis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum caussa in longinquas res gravabantur, institutum est contra XII. Tabulas tacito consensu, vt litigantes non in iure apud Praetorem manum consererent, sed ex iure manum consertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conserendum manum in rem, de qua ageretur, vocaret. Atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, vti vnam glebam in ius, in vrbem ad praetorem deferrent, & in ea gleba, tamquam in toto agro vindicarent.* Ad hunc ergo locum intelligendum obfervari decet, ex legibus XII. Tabularum vindiciarum litem femper agitatam effe in loco, atque in re praefente. Praetor ergo, in fundum profectus, cum litigantibus, ibique ex iure manum conferentibus ei parti, cui vifum erat, vindicias feu poffeffionem dabat. Id vero quum paullo moleftius videretur: Praetores non amplius in fundos, de quibus lis erat, dicendarum vindiciarum caussa proficifcebantur, fed litigantes alter alterum

terum ex iure evocabant in rem praesentem, e qua redeuntes glebam apportabant (*u*) quae & ipsa

(*u*) Dixeram in priore editione, videri in imaginaria ista pugna litigantes, nonnumquam festucam in ius attulisse, forsan si de domus possessione fuerit controversia, idque collegeram ex Gell. *Noct. Att. XX*, 10. vbi *vis festucaria* memoratur. Sollicitavit hanc observatiunculam, qui nonnumquam nodum in scirpo quaerit, B. Branchu. V. C. in *Obs. dec. II. cap. XV. p.* 84. incompertum sibi esse negans, vnde hanc observationem hauserim. Paucis dico, ex Gellio, qui vbi de hoc negotio loquitur, eam vim imaginariam vocat *vim festucariam*, nec dicit, litigantes semper glebam attulisse, sed id modo exempli gratia profert, quia de agro loquitur. Quod si ergo agrum repraesentabat gleba; quidni domum festuca? Sane & postea a Francis, qui plerasque sollemnitates iuris a Romanis adoptaverunt, festucam traditionis signum constituebant, & tradere praedium apud eos erat *effestucare*, vti ex glossariis abunde constat. Nec etiamnum illa effestucatio ignota est in Gelria, Drentia & vicinis provinciis. Vid. Frid. a Sande *de Effestucatione* libellus elegantissimus. Quid vero vir doctus attulit melius? Dicit vim istam festucariam nomen obtinuisse a praetoria vindicta, quae & festuca dicta sit apud Plautum: *Mil. glorios. IV*, 1. *v.* 15. Pers. *Sat. V. v.* 175. Vnde non temere coniici, eius festucae, quam in manumissionibus adhibuerint, etiam in aliis vindicationibus vsum fuisse, inprimis quum a vindicando dicta sit vindicta. Sed meliore iure mirarer, vnde hanc observationem suam hauserit Clarissimus Branchu, nisi res ipsa doceret, eum notulam, quam Thysius & Oiselius Gellii textui adleverant, bona fide sequutum. Reiicere coniecturam, aliamque substituere, eamque nullo argumento probare, non est errorem Heineccii indicare, vti in titulo capitis promittitur, sed sibi placere.

(*x*)

ipſa vocabatur VINDICIAE, teſte Feſto, *voce vindiciae p.m. 476. De quo verbo Cincius ſic ait: Vindiciae olim dicebantur illae, quae ex fundo ſumtae in ius adlatae erant.* Denique nec in fundum amplius proficiſcebantur litigantes, aut glebam inde deferebant; ſed prudentes, ceu diſerte docet Cic. *pro Muraena XII.* excogitarant novam formulam vindiciarum, quam litigantibus aeque ac Praetoribus tamquam carmen quoddam praeſcripſerant. Quod eo ordine factum legimus. Petitor eum, vnde petebatur; ita alloquebatur: FVNDVS, QVI EST IN AGRO, QVI SABINVS VOCATVR, EVM EGO EX IVRE QVIRITVM MEVM ESSE AIO, INDE IBI EGO TE EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCO. Cedente adverſario, Praetor fundi illius poſſeſſionem addicebat vindicanti. Sin cedere nollet adverſarius: tum contra vindicans petitori reſpondebat: VNDE TV ME EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Tum Praetor vtrisque: SVPERSTITIBVS, INQVIT, PRAESENTIBVS, ISTAM VIAM DICO, INITE VIAM; Quae verba eum ſenſum habebant, quod actor & reus, praeſentibus teſtibus, (x) certam viam inire deberent, quaſi in agrum profecturi ad conferendam ibi manum, gle-

(x) Feſtus *voce ſuperſtites; p. m. 456.* Superſtites *teſtes praeſentes ſignificat. Cuius rei teſtimonium eſt, quod ſuperſtitibus praeſentibus, ii, inter quos controverſia eſt, vindicias ſumere iubentur.*

(y)

glebasque in rei testimonium referendas. Viam ergo inibant, duce sapiente, quo duce etiam redibant, dicente Praetore: REDITE VIAM. Omnia haec ex Ciceronis oratione *pro Muraena XII.* discimus, qua salse orator hanc obscuram iureconsultorum diligentiam perstringit. Tandem praetor, audita vtraque parte, si adpareret, quemquam vi deiectum, ita secundum eum dicebat vindicias: VNDE TV ILLVM DEIECISTI, QVVM NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET, EO ILLVM RESTITVAS IVBEO. Conf. Sigon. *l. c. I, 21. p. 459. seq.* Iac. Raevard. *ad XII. Tab. VI. p. 32. sequ.*

XXV. Constituto ita possessore, tum demum lis de dominio possessori intendebatur ab eo, qui possessione erat exclusus. Id vero ita fiebat, vt actor primum, an reus auctor esset, quaereret, deinde vindicaret, tum satisdare iuberet, ac denique sponsione procuraret. Primum ergo quaerebat actor: QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO POSTVLO ANNE SIES AVCTOR? Hanc enim formulam totidem verbis habet Cicero pro *A. Caecin. XIX.* & Valer. Prob. *in Notis:* (y) Auctor

XXV. Formulae rem vindicandi.

(y) Sed denuo intercedit V. C. B. Branchu. *in Obs. dec. II. cap. XV. p. 90.* meque cum aliis errare clamat, dum hanc formulam ad actiones in rem referam, quae potius ad actiones in personam pertineat, siquidem in his ob metum pluris petitionis necesse fuerit, aliquid scire de conditione eius qui litem contestaturus esset. Crederem, si vir doctus, quod tanta fiducia adfirmat, probaret. Sed id non facit. Dabo ergo operam vt me intel-

ctor vero is esse dicebatur, vnde quis ius suum poterat repetere. Raevard. *Protribun. V. p.* 889. *Qui* enim *petitorio iudicio vtebatur, ne frustra experiretur, requirere debebat, an is cum quo instituebat actionem, possessor sit, vel dolo desierit possidere? L.* 36. *pr. D de rei vind.* Negante reo, Praetor dicebat: QVANDO NEGAT, SACRAMENTO QVAERITO. *Sacramento* (z) vero *quaerere* erat

intelligat. Notum est, olim non habitum fuisse pro possessore, qui dolo desierat possidere. Id enim si fuisset, frustra praetor invexisset restitutionem in integrum ob alienationem iudicii mutandi caussa factam. Ius illud de quo *L.* 131. D. *de reg. iur.* non ex iure antiquo est, sed ex edicto, adeoque a temporibus Hadriani, qui singulari SC. anno V. C. IↃCCCLXXXI. Q. Iulio Balbo & P. Iuventio Celso coss. sanciri iussit, *ut qui fecerint quo minus possiderent, perinde condemnarentur quasi possiderent.* Legitima verba SC. exstant *L.* 20. §. 6. *D. de her. petit.* Ex hoc vero SC. id principium, quod qui dolo malo possidere desiit, pro possessore habeatur, natum esse, testis est Paullus *L.* 27. §. 3. *D. de rei vindic.* Quum ergo vererentur petitores, ne possessores res litigiosas alienarent, posteaque cum alio potentiore, sibi esset negotium: merito interrogabant *an reus sit auctor;* id est, an iam possideat, & in posterum si lis secundum actorem daretur, rem praestare velit. Id quoque disertis verbis testatur Caius *L.* 36. *pr. D. eod.* Negante illo, sequebatur sponsio, si auctor esset, id est, si possideret, & hinc rem praestare teneretur. Quid quaeso opus erat hac interrogatione, in actionibus in personam? Et quid illa cum pluris petitione commune habebat?

(z) Festus *voce sacramentum p.* 418. *Sacramentum aes significat, quod poenae nomine penditur, sive eo quis interrogatur, sive contenditur. Id in aliis rebus quinquaginta assium est, in aliis, quingentorum inter eos, qui iudicio inter se contendunt.* Conf. *Varro de Lingua Lat. V,* 36. *p.* 29.

(a)

erat ad certam ſpondendam pecuniam reum provocare, ni ita eſſet. Itaque petitor pergebat: QVANDO NEGAS, TE SACRAMENTO QVINGENARIO PROVOCO. SPONDESNE TE DATVRVM QVINGENTOS, SI AVCTOR SIS? id eſt, ſi probavero, te auctorem vel poſſeſſorem eſſe. Cui inficiator reſpondebat: SPONDEO QVINGENTOS. SI AVCTOR SIEM, quo dicto ſtatim reſtipulabatur: TV VERO SPONDESNE IDEM, NI SIM? cui ille ET EGO QVOQVE SPONDEO. Adfirmante vero illo, ſe eſſe auctorem, ſequebatur actio QVANDO AIS, NEQVE NEGAS, TE AVCTOREM ESSE HVNC HOMINEM (FVNDVM) EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO. Quaerebat tum praetor ex reo, an contra vindicaret? Negante eo, praetor ſervum vel fundum addicebat vindicanti. Si contra vindicaret reus, vtebatur formula: ET EGO EVNDEM HOMINEM (FVNDVM) MEVM ESSE AIO EX IVRE QVIRITIVM. SED NONNE TV DICIS, QVA CAVSSA VINDICAVERIS? Tum actor cauſſam dominii ſui exponebat Vid. Car. Sigon. *l. c.* Raevard. *Protribun. V. p.* 889. *ſequ.* Briſſon. *de Form. V. p.* 369. 476. *ſequ.* Antequam vero id faceret, poſtulare ſolebat petitor a poſſeſſore, vt ſatisdaret, ſe nihil deterius in poſſeſſione facturum: quod ni faceret, poſſeſſio in petitorem transferebatur, modo ſatisdaret. Si & petitor ſatisdare nollet, penes poſſeſſorem poſſeſſio manebat, quia in pari cauſſa melior erat

conditio possidentis. Paull. *Recept. Sent. I,* 11. 1. Addatur Iac. Menard. *ad Cicer. Verr. I.* 45.

XXVI. Actio in rem vtilis.

XXVI. Ita procedebant litigantes, si rei instituebatur vindicatio. Ad actionem in rem vtilem quod attinet, ea eodem paene modo, iisdemque formulis instituebatur, idemque etiam in hereditatis petitione obseruabatur. Nam hereditatem si quis petere vellet: actio ita intendebatur: AIO HANC HEREDITATEM MEAM ESSE, negante possessore, pergebat petitor, SPONDESNE CERTAM PECVNIAM, SI MEA SIT? Respondebat hic, SPONDEO SI TVA SIT. Tum reus restipulabatur, actor vero satisdari iubebat. Cic. *Verrin. III.* ibique Ascon. Paedian.

XXVII. Actio confessoria & negatoria.

XXVII. Civilis quoque erat in rem actio CONFESSORIA, quae ita intendebatur: AIO VSVMFRVCTVM FVNDI TVI, QVI EST IN AGRO SABINO, ESSE MEVM vel: AIO IVS EX FVNDO TVO AQVAM DVCENDI ESSE MEVM vel: AIO IVS MIHI ESSE IRE AGERE IN FVNDO TVO. Barn. Brisson. *de Form. V. p.* 476. Illud vero hic singulare, quod in vindicandis rebus incorporalibus non solum adfirmative liceret intendere, sed & negative, veluti: AIO TIBI IVS NON ESSE PARIETEM ITA PROIECTVM IN MEVM, ME INVITO, HABERE. Vel: AIO TIBI IVS NON ESSE, ALTIVS TOLLERE. Et hinc haec actio dicta NEGATORIA. Brisson. *de Form. l. c.* Cur hoc non aeque licuerit in vindicandis rebus corporalibus facile liquet. Has vindicare nemo

mo poterat: nisi is, qui non possidebat: incorporales vero etiam possessores vindicare poterant contra alterius vsurpationem. Car. Sigon. *de iudic. I*, 21. *p.* 475. Et hic est ille vnicus casus, quo, qui possidet, in rem agit, de quo Imperator noster, & Theophilus §. 2. *Inst. de action.*

XXVIII. Praetoriarum in rem actionum prima PVBLICIANA est, a Publicio praetore primum in edicto proposita, §. 5. *Inst. h. t.* Q. Publicium quemdam tempore Ciceronis praeturam gessisse docet Steph. Vin. Pighius. *Annal. Tom. III. p.* 291. Sed an is idem sit auctor actionis Publicianae, adeo pro certo adfirmari non potest, vt probabile sit illam Ciceroniana aetate anteriorem esse. (*a*) Vnde multo minus credibile est, Imperatoribus rerum potitis, eam actionem constitutam fuisse, id quod tamen mavult Sigon. *de Iudic. I*, 17. *p.* 441. Petebatur ea actione res, iusta ex causa tradita, sed nondum vsucapta, ac deinde amissa, perinde ac si esset vsucapta, a quocumque, qui non esset dominus. Vnde hic valebat exceptio, SI EA RES POSSESSORIS NON SIT. *L. vlt. D. de Public. act.* quam tamen exceptionem dominii tribus casibus cessasse, observat Cuiac. *Obs. X*, 6. XXVIII. Actio Publiciana.

For-

(*a*) Meminit huius praetoris Cicero *pro Cluent. XLV.* Vnde & Bertrand. *de vit. ICtor. II*, 16. *p.* 201. *colligit.* Publicium hunc qui alias & Gellius vocatur, auctorem huius actionis esse. Sed antiquiorem esse hanc actionem, vel inde patet, quod iam Terent. *Phorm. II*, 4. *v.* 9. meminit actionis rescissoriae. Eam vero ab eodem Publicio Praetore esse, satis constat ex *L.* 35. *D. de Obl. & act. L.* 57. *D. mand.*

(*b*)

Formula actionis procul dubio & hic fuit: AIO HANC REM, QVAM TV POSSIDES, MEAM ESSE, addita deinde caussa vindicandi, QVANDOQVIDEM EAM BONA FIDE EMI A L. TITIO, ET AB EODEM BONA FIDE TRADITAM ACCEPI.

XXIX. Aliae actiones praetoriae in rem.

XXIX. De actionibus *rescissoria*, *Paulliana*, *Serviana* & *quasi Serviana* nihil est, quod ex antiquitatibus moneam, nisi quod *Rescissoria* ab eodem Publicio praetore de quo paullo ante, inventa sit, ceu in annotatione subiecta ostendimus, *Serviana* vero *Ser. Sulpitio*, insigni illi iureconsulto deberi videatur, de cuius quippe praetura testatur Cicero *pro Muraena XX.* Formulam actionis Servianae indagavit Brisson. *de Form. V. p.* 382.

XXX. Actiones praeiudiciales.

XXX. Fuerunt etiam actiones in rem quae propriam habebant observationem, & singulare obtinuerant nomen, dictae quippe PRAEIVDICIALES. §. 14. *Inst. h. t.* Tales erant quae de statu instituebantur, inprimis *de libertate*, *de civitate* & *de partu agnoscendo*, quas eleganter complectitur Terent. *Eun. IV, 7. v.* 35. CH. *Principio eam dico esse* LIBERAM, THR. *Hem.* CH. CIVEM *Atticam*, THR. Hui! CH. *Meam* SOROREM, THR. *Os durum!* vbi prima actio est ex statu *libertatis*, altera ex statu *civitatis*, tertia de statu *familiae*. Actiones de libertate duae erant proditae. Aut enim quisquam alterum e servitute in libertatem, aut e libertate in servitutem vindicabat. Ille *liberali causa manu adserere*, hic *in servitutem adserere dicebatur*. In his actionibus id singulare erat, quod lege XII. Tabularum

larum vindiciae pro libertate, non pro seruitute darentur adeoque possessio hominis ad finem vsque iudicii maneret penes eum, qui in libertatem adsereret, non qui in seruitutem. Liu. *III*, 44. Adserens ergo liberali causa, ita initio videtur postulasse vindicias: HVNC HOMINEM EGO LIBERVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS SECVNDVM LIBERTATEM MIHI DARI POSTVLO. Cui adversarius respondit: ET EGO HVNC HOMINEM IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS MIHI CONSERVARI POSTVLO. Sequutum decretum Praetoris: QVI LIBERTATEM DEFENDIT, EI DO VINDICIAS. Sequente cognitionum die, actio de libertate intendebatur hoc modo: HVNC HOMINEM IVRE QVIRITIVM LIBERVM ESSE AIO. EVMQVE LIBERALI CAVSSA MANV ADSERO. Negante adversario & in seruitutem vindicante, sequebantur sponsiones, vt supra NI LIBER SIT, SI LIBER SIT. Sigon. *l. c.* 478. Frequentissima huius actionis mentio apud comicos Terent. *Adelph. II*, 1.

- - *Neque vendendam censeo, quae libera est,*
Nam EGO ILLAM LIBERALI ADSERO CAVSSA MANV,

Plaut. *Poenul. IV. vlt.*

Omnia memores, quo id facilius fuit: MANV EAS ADSERAT
SVVS POPVLARIS LIBERALI CAVSSA.

 Idem

Idem *Poen. V*, 2.

- - *Et si frugi esse vis,*
EAS LIBERALI *tum* ADSERES CAVSSA MANV.

Conf. Plaut. *Perf. I*, 3. *Curcul. V*, 2. Ast si in servitutem quis adsereret hominem qui pro libero se gerebat ea erat ipsa rei vindicatio, de qua supra actum. Denique actio de partu agnoscendo ita intendebatur: AIO MVLIEREM HANC EX TE PRAEGNANTEM ESSE. Negante altero, sequebatur more consueto sponsio: NI SIT. Sigon. *l. c. p.* 479.

XXXI. Actiones ex contractibus nominatis.

XXXI. Alterum genus actionum erat *in personam*, quae & CONDICTIONVM nomine veniebant, eaeque vel ex sola aequitate vel ex conventione, vel ex maleficio oriebantur. His quum non res peteretur, sed a persona certa vel praestatio vel poena deposceretur: longe aliter concipiendae erant earum actionum formulae. In contractibus ita intendebat actor: AIO TE MIHI MVTVI, COMMODATI, DEPOSITI NOMINE DARE CENTVM OPORTERE, AIO TE MIHI EX STIPVLATV, LOCATO, DARE FACERE OPORTERE. Iam aut negabat tum adversarius actoris intentionem, aut excipiebat, veluti: NEGO ME TIBI EX STIPVLATV CENTVM DARE OPORTERE, NISI QVOD METV, DOLO, ERRORE ADDVCTVS SPOPONDI, vel NISI QVOD MINOR XXV. ANNIS SPOPONDI. Inficiante reo sequebatur sponsio, NI DARE FACERE DEBEAT, vt & restipulatio: SI DA-

DARE FACERE DEBEAT. Excipiente eodem: ita spondebatur, NI DOLO ADDVCTVS SPOPONDERIT, & sequebatur restipulatio, SI DOLO ADDVCTVS SPOPONDERIT. Sigon. *de iudic. l, 21. p. 479. sequ.*

XXXII. Et contractibus innominatis omnique conventione, quae caussam habebat absque nomine nascebatur actio PRAESCRIPTIS VERBIS, quae & incerta *L. 6. C. de rer. permut.* vt & INCERTI *L. 7. §. 2. D. de pact.* immo & IN FACTVM vocari solet *L. 13. §. 1. L. 22. fin. D. de praescr. verb.* In eo haec actio differebat ab aliis, quod quum aliarum actionum formulae essent vel a Pontificibus, vel a praetoribus compositae: huius actionis verba solerent a iureconsultis praescribi. Idque est, quod intelligit Val. Max. *VII, 2.* vbi de A. Caesellio iureconsulto refert, *quod nullius aut gratia, aut auctoritate compelli potuerit, vt de aliqua earum rerum, quas triumviri dederant*, FORMVLAM COMPONERET. Ita Brisson. *de Form. Lib. V. p. 385.* quamvis plane aliam nominis rationem reddendam putet Em. Merill. *Obs. VIII, 16.* Quoties ergo incerta ac sine nomine conventio intercesserat, ita intendebatur actio, vt ea negotium, de quo convenerat, complecteretur. Verbi gratia: AIO TE MIHI TRITICVM, DE QVO INTER NOS CONVENIT, OB POLITA VESTIMENTA TVA, DARE OPORTERE. Negante reo fiebat sponsio NI DARE DEBEAT. Car. Sigon. *de iudic. I, 21. p. 480.* XXXII. Actio praescriptis verbis.

XXXIII. Actiones ex maleficio.

XXXIII. Obligationes ex maleficio privato erant quatuor: ex *furto, rapina, damno, iniuria*. Furti actio alia poenalis erat, alia condictio rei furtivae. De poenalibus inferius dicetur. Condicturus vero rem furtivam ita intendebat: AIO, VESTEM, QVAM NVPER FVRTO MIHI ABSTVLISTI, MEAM ESSE, TEQVE ILLAM MIHI DARE OPORTERE (*b*) ita & in reliquis maleficiis intendebatur actio. In iniuriis: AIO TE MIHI PVGNVM INFLIXISSE, TEQVE MIHI TANTVM, QVANTVM EGO AESTIMAVERO, DARE OPORTERE. In rapina: AIO TE MIHI LIBRVM VI RAPVISSE, TEQVE MIHI QVADRVPLVM EIVS PRETIVM DARE OPORTERE. In damno iniuria dato: AIO TE HOMINEM MEVM OCCIDISSE, TEQVE MIHI, QVANTVM ILLE HOC ANNO PLVRIMI FVIT, DARE OPORTERE. Conf. Sigon. *de iudic. I*, 20. *p.* 480.

XXXIV. Actiones mixtae.

XXXIV. Ad actiones mixtas praeter hereditatis petitionem referuntur iudicia *familiae erciscundae, communi dividundo, finium regundorum*, in

(*b*) Hoc modo formulam concipit Sigonius *de iud. I*, 20. *p.* 480. Sed plerumque tamen vsi videntur φράσει: AIO HANC MIHI REM FVRTO TVO ABESSE. *L.* 19. §. 3. *D. d: Furt.* Quinctilian. *Declam. XIII.* Quo adludens etiam Martialis *Epigr. VI*, 19.

Sed lis est mihi de tribus capellis.
Vicini queror has abesse furto.

Conf. Brisson. *de Form. V. p.* 377.

(*c*)

inquibus ita videtur instituta actio: AIO TE FAMILIAM DIVIDERE DEBERE, ET HOC NOMINE QVANTVM MIHI EX INVENTARIO DEBETVR TE MIHI DARE OPORTERE. AIO RES COMMVNES DIVIDVNDAS ESSE, EOQVE NOMINE TE MIHI DIMIDIVM DARE OPORTERE. AIO FINES AGRI NOSTRI REGVNDOS, TEQVE, QVOD EX AGRO MEO PERCEPISTI, DARE OPORTERE. Sigon. *de Iudic. l. c.*

XXXV. Actiones poenales.

XXXV. Sufficiant haec de prima actionum divisione. Altera est, qua actiones in *rei persequutorias, poenales* & *mixtas* dispescuntur. Rei persequutoriae sunt omnes in rem actiones, omnesque ex contractu, excepta actione depositi miserabilis: adeoque de his iam supra actum. Poenales sunt actiones ex delicto, quibus non rem, sed poenam, persequimur. Mixtis denique tum id quod interest, tum poenam legibus constitutam persequimur, veluti actione *vi bonorum raptorum, damni iniuria dati, depositi miserabilis*, & quae sunt huius generis aliae, quas iam antea occupavimus. Formula persequendi poenam fuisse videtur talis, AIO CENTVM MIHI FVRTO TVO MANIFESTO ABESSE, TEQVE EO NOMINE QVADRINGENTOS AVREOS MIHI DARE OPORTERE. Rem vero & poenam simul ita videntur persequuti: AIO TE MIHI VESTEM VI RAPVISSE, EOQVE NOMINE QVADRVPLVM DARE OPORTERE. Ex quibus simul intelligitur, quo pacto ex diversis de-

lictis in simplum, duplum, triplum, quadruplum agi consueverit, vt adeo non opus sit, de hac tertia actionum divisione seorsum agere. Vid. Car. Sigon. *de iudic. I*, 21. *p.* 481. *sequ.* Illud tantum addimus, in quadruplum olim etiam condemnatos esse foeneratores improbos. Testem eius rei locupletissimum habemus Catonem *de Re rust. init.* cuius locum supra *Libro III. Tit. XV. §. IV.* exscripsimus.

XXXVI. Actiones arbitrariae, stricti iuris & bonae fidei.

XXXVI. Quarto actiones aliae sunt BONAE FIDEI, aliae STRICTI IVRIS, aut vt rectius dicamus, aliae ARBITRARIAE sunt, aliae BONAE FIDEI, aliae STRICTI IVRIS. *Arbitrariae* id habebant singulare, quod iudex primum ex aequo & bono aestimare iuberetur, quantum restitui deberet, & si reus non pareret, ei potestas esset, illum in maius quid condemnandi, e. g. in quadruplum, veluti in actione quod metus caussa, vel in quantum in litem actor iurasset. Theoph. §. 31. *Inst. h. t.* In actionibus *stricti iuris* Praetor certum quid exprimebat in formula, in quod reus esset condemnandus. Denique in bonæ fidei iudiciis iudicis religioni permittebat, in quantum reum ex aequitate putet condemnandum. Actionum *bonae fidei* tres erant formulae. In contractibus enim potissimum consensualibus actores vtebantur formula ex BONA FIDE. In fiduciis dicebant, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER. Rei denique vxoriae actioni & actionibus arbitrariis propria erat formula, QVANTVM AEQVIVS MELIVS.

Quae

Quae omnia discimus ex Cic. *de offic. III*, 15. & *pro Q. Roscio Comoedo IV*. Hinc tales erant actionum bonae fidei formulae: AIO TE MIHI DOMVM LOCASSE, TEQVE MIHI EX AEQVO ET BONO DARE FACERE OPORTERE, QVIDQVID ALTERVM LOCATI NOMINE DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA. Cuius formulae exemplum est apud Valer. Max. *VIII*, 2. 1. Conf. *L*. 34. *pr. D. locati* Item: AIO ME TIBI PRAETER DOTEM ET PATRIMONIVM MEVM DEDISSE TEQVE MIHI, QVANTVM AEQVIVS MELIVS SIT; DARE OPORTERE. Item: AIO TE MIHI DOMVM ILLAM, QVAM TIBI MANCVPAVI, VT MIHI REMANCIPARES, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER, REMANCIPARE OPORTERE. Arbitrariae vero actiones ita concipiebantur: AIO MAEVIVM MIHI VESTEM EXHIBERE DEBERE, VEL QVANTVM AEQVIVS MELIVS MIHI DARE OPORTERE. *L. pen. §. vlt. D. solut. matrim.* Cicero *Topic. XVII.* Car. Sigon. *de iudic. I*, 21. *p*. 485. *sequ.* Actiones stricti iuris, omissis illis formulis, in rem vel praestationem certam reo intendebantur. Differentia etiam ea erat inter has actiones, quod actiones bonae fidei & arbitrariae ab arbitris, actiones stricti iuris a iudicibus discuterentur. Illis *libera erat & nullis adstricta vinculis religio, vt detrahere aliquid possent, & adiicere, & sententiam suam, non prout lex & iusti-*

tia

tia suaderet, sed prout humanitas & misericordia impelleret regerent. Senec. *de Benef. I*, 7. Hos praetor includebat formula, adeoque omnia *ad libellam*, vt ait Cic. *pro Q. Rosc. IV.* adiudicare tenebantur, hoc est, *ad teruncium*, vt explicat Hadr. Turneb. *Adverf. XXIX*, 36. Id quod tum demum intelligetur melius, vbi de iudicum datione, praescriptisque eis a Praetore formulis egerimus.

XXXVII. Actiones, quibus solidum vel consequebantur vel non consequebantur.

XXXVII. Quinto aliis actionibus solidum, aliis minus, quam solidum consequimur. Quoties enim reum, quantum facere poterat, dare oportebat: toties minus quam solidum obtinebatur. Formula erat de peculio filii: AIO ME SERVILIO FILIO TVO C AVREOS MVTVOS DEDISSE, TEQVE, QVANTVM EX EIVS PECVLIO FACERE POTERIS, MIHI DARE OPORTERE. Item de dote: AIO ME TIBI NOMINE DOTIS MILLE DEDISSE, TEQVE MIHI, QVANTVM FACERE POTERIS, DARE OPORTERE. Ita & a parente, patrono, socio, milite, donatore, non totum, sed quantum facere poterant, obtineri poterat, ob beneficium competentiae. Eodemque modo agebatur cum eo, qui bonis cesserat, si postea aliquid adquisivisset, de quibus omnibus plura Iureconsulti. Vid. Sigon. *de Iudic. I*, 21. *p.* 483.

XXXVIII. Actionum sexta divisio.

XXXVIII. Sexto actiones vel ob factum proprium reorum, vel filiorum familias servorumque causa intendebantur. Huc pertinent actiones QVOD IVSSV, de IN REM VERSO, de PECVLIO, TRIBVTORIA, EXER-

ERCITORIA, INSTITORIA. De quibus omnibus titulo proxime insequente ex instituto erit agendum.

XXXIX. Hactenus, quo pacto actiones intendere soliti sint veteres, ostendimus. Eas rei vel negando excipiebant, vel excipiendo excludere conabantur, ceu infra ad titulum de exceptionibus docebimus. Vbi ergo reus actionis fundamentum vel negando, vel excipiendo eliserat, & sponsiones ea, qua antea diximus, ratione fuerant factae: proximum erat, vt vel iudices, vel arbitri, vel recuperatores postularentur. *Iudex* cognoscebat de actionibus omnibus, maxime vero, quae erant stricti iuris. *Arbitri* ad diiudicandas caussas bonae fidei & arbitrarias dabantur, horumque latior erat iudicandi potestas. Festus *p.* 253. *Arbiter est, qui totius rei arbitrium habet & potestatem.* Vnde hi arbitri cum compromissariis non sunt confundendi. Denique, si de persequutione rei agebatur, dabantur *recuperatores*, ita dicti, quod per eos suum quisque recuperaret, (c) ceu post Festum *voce Reciperatio p.* 893. recte observat Theophil. *ad* §. 4. *Inst. qui & ex quib. caus. manum. non licet.* Sic A. Caecinae recuperatores dabantur, vt tota Cice-

XXXIX. Postulatio iudicis.

(c) Nullum est dubium, quin initio ob rem tantum persequendam dati sint recuperatores. Id enim vel ipsum indicat vocabulum. Postea tamen & alii iudices hoc nomen tulisse videntur. Nam & ad aestimationem iniuriarum recuperatores datos legimus. Tac. *Annal. I,* 74. Cell. *XX,* 1. nec non in vindiciis secundum libertatem Suet. *Vespas. III.* qui & pro obtinenda corona murali. Liu. *XXVI,* 48.

(d)

Ciceronis oratio docet Tales etiam in provinciis datos esse legimus Cic. *Verr. II.* 11. 13. Liu. *XLIII*, 1. Invaluit tamen postea, vt & centumviri, quos praetor in consilio habebat, causas graviores difficilioresque cognoscerent. Sen. *de Benef. III*, 7. Quod ab Augusti demum temporibus frequentius fieri coepisse, haut obscure colligas ex Taciti *de Orat. XXXVIII.* vbi ita auctor, quisquis sit: *Primus tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti fraenos eloquentiae, ita tamen, vt omnia in foro, in legibus, omnia apud Praetores gerebantur, apud quos quanto maiora olim negotia exerceri solita sunt, quod maius argumentum est, quam quod causae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, vt neque Ciceronis, neque Caesaris, neque Bruti, neque Caelii, neque Calvi, non denique vllius magni oratoris liber apud Centumviros dictos legatur; exceptis orationibus Asinii Pollionis?*

XL. Formula postulandi iudicem vel arbitrum.

XL. Iudices ergo hi postulabantur a litigantibus, ita, vt actor primum iudicem adversario ferret, quem ipsi commodum erat, in verba sponsionis NI ITA ESSET, rogaretque vt eo contentus esset, nec alium posceret, vel procaret. Verbo enim PROCARE hac in re vsos veteres, docet Festus *voce procum. p.* 380. *Est enim procare poscere, vt cum dicitur in iudice collocando:* SI ALIVM PROCAS, NIVE EVM PROCAS, *hoc est poscis.* Quod si ergo iudicem probaret reus tum iudex *convenire* dicebatur. Valer. Max. *II*, 8. (*d*) *L.* 80. *D. de iudic.* & hinc nihil erat reli-

(*d*) Licebat ergo eumdem reiicere, & eierare, quod fiebat

reliquum, quam vt eum poſtularent a praetore; quod his verbis factum eſſe, docent Cicero *pro Muraena XII.* & Valerius Probus *in Notis:* PRAETOR IVDICEM ARBITRVMVE POSTVLO VT DES IN PERENDINVM. Eodem modo poſtulabantur Recuperatores. Cic. *Verrin. III,* 58. *Coepit Scandilius recuperatores aut iudicem poſtulare.* Centumviri non poſtulabantur, niſi vterque litigantium in eos ſubſcripſiſſet. Plin. *Epiſt. V,* 1.

XLI. Iudices poſtulati a Praetore, dabantur *addebantur, adigebantur,* vel *addicebantur, L.* 80. *D. de iudic.* Cuiac. *Obſ. IV,* 15. & quidem cum certa formula, quae intentioni actionis reique exceptioni reſpondebat. Semper his in formulis Praetores vtebantur voce PARET, quod idem eſſe videtur, *ac adparet,* vnde & Feſtus negat, hoc vocabulum duplici R. ſcribi oportere. Eius verba in voce *parret* talia ſunt: *Parret, quod eſt in formulis, debuit & producta priore ſyllaba pronunciari, & non gemino* R *ſcribi, vt fieret paret, quod eſt inveniatur, vt comparet, adparet.* Sic, ſi quis rei inſtituiſſet vindicationem, negante reo, iudex in haec verba dari ſolebat: C. AQVILI, IVDEX ESTO SI PARET, FVNDVM CAPENATEM, **XLI. Iudices qua formula dati?**

fiebat formulis: EIERO, QVEM TVLISTI IVDICEM, INIQVVS EST: vel HVNC NOLO, TIMIDVS EST, vel NOLO EVM ELIGERE. Cic. *de Orat. II,* 70. Plin. *Paneg XXXVI,* 4. Conf. Briſſon. *de Form. V. p.* 369. Ex quo facile patet, vnde natum ſit iusiurandum perhorreſcentiae, quod poſtea invexit ius canonicum. cap. 11. *de reſcript. in* 6.

(c)

TEM, DE QVO SERVILIVS AGIT CVM CATVLO SERVILII ESSE EX IVRE QVIRITIVM, NEQVE IS SERVILIO A CATVLO RESTITVATVR, TVM CATVLVM CONDEMNA. Sin exceperat reus, formulae huic etiam addebatur exceptio, veluti : EXTRA QVAM SI TESTAMENTVM PRODATVR, QVO ADPAREAT, CATVLI ESSE. Ita aliis quoque actionibus formulae accommodabantur, ceu iam per omnes actionum species ostenderunt. Car. Sig. *de iudic. Rom. I*, 24. *p.* 495. *sequ.* Barn. Brisson. *de Form. V. p.* 370.

XLII. Numerus testium praescriptus.

XLII. Postremo praetor numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, praescribebat, quorum plerumque decem fuisse, ex Valerii Probi notis & lege Manilia de limitibus apud Frontinum ostendit Sigonius *de iudic. I*, 25.

Satisdatio.

Satisdabant tum quoque litigantes eo modo, quem infra Tit. XI. vberius declarabimus.

Litis contestatio.

Denique fiebat litis contestatio. Haec quid fuerit, non adeo clarum atque expeditum est. Festus ait, tum demum litigantes contestari litem dici, quum *ordinato iudicio vtraque pars diceret:* TESTES ESTOTE. Testes itaque adhibiti videntur ad probandum, fuisse hanc actionem institutam, reum hoc vel illo modo contradixisse, sponsiones has inter litigantes intercessisse, datumque hac formula iudicem, ceu adparet ex *L. vn. C. de litis contest.* Quo factum, vt per litis contestationem diceretur *quasi contrahi L.* 3. §. 11. *D. de pecul.* Conf. Noodt. *de iurisd.*

iurisdict. l, 15. *p.* 147. Huber. *Praelect. ad Digesta V,* 1. 21. *p.* 182. *sequ.*

XLIII. Et haec quidem, quae hactenus diximus, IN IVRE FIERI dicebantur: reliqua IN IVDICIO expediri solebant. De iudicum vero notione cognoscendique ordine infra ad tit. XVII. agemus.

TIT. VII.

QVOD CVM EO QVI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIVM GESTUM ESSE DICITVR.

AGi apud Romanos poterat non solum cum iis, quibus cum factum aliquod intercesserat, sed & cum iis, quorum in potestate erant alii, qui vel contraxerant, vel delictum aliquod commiserant. De his actionibus hoc & insequente titulo agendum.

I. Prima, quae huc pertinet, actio, de qua aliquid ex antiquitate monendum sit, est INSTITORIA, ad quam intelligendam, praecipue ostendendum, quaenam olim Romae fuerit mercatorum conditio. Romulus qui rempublicam suam non nisi ad militare studium comparatam esse volebat, etiam mercatura interdixerat civibus eamque non secus ac artes sellularias a servis tantum exerceri iusserat. Dionys. Halic. *II, p.* 98. Postea, crescente civium numero, crescente luxu, vbi maior esse coeperat rerum necessitas, paullo benignius coeperunt de hoc vitae genere sentire, adeo vt

I. Actio institoria.

Mercatores quo loco Romae fuerint?

A. V. C. CCLIX. Claudio Servilioque coss. collegium mercatorum Romae institueretur, quod ab aede Mercurii, in qua sacra facere solebant, *Mercuriale* dictum est. De eo Liu. *II,* 27. *Certamen consulibus inciderat, vter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum reiecit. Vtri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice iussit suscipere.* Sed & Ovidius *Fast. V. v.* 672. de Mercurio,

Te, quicumque suas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas vt sibi lucra, rogant.

Fuit & aliud mercatorum collegium quod *Capitolinum* dictum est, cuius & Livius & Cicero meminerunt. Horum vero alii mercatores κατ' ἐξοχὴν, alii negotiatores dicebantur, quorum illi Romae, hi in provinciis negotiabantur, si recte rem explicavit Sigon. *de antiquo iure civium Rom. II,* 10. *p.* 319. Hinc apud Reines. *Inscr. Class. I,* 170. alius vocatur MERCATOR NAVICVLARIVS: alius *Class. I,* 178. NEGOTIATOR CRETARIVS, vel vti apud Grut. *p. DCXII,* 3. 4. legitur, NEGOTIATOR ARTIS CRETARIAE. Quamvis vero ab hisce temporibus Romani mercaturae paullo maius quam olim, statuerint pretium: mansit tamen inter eosdem opinio, adhaerere huic vitae generi nescio quid illiberale, & viro honesto indignum. Satis id adparet ex loco Ciceronis *de Offic. I,* 42. vbi ex instituto de mercatura differitur. Hoc loco Cicero primum distinguit inter *propolas* vel *arrilatores* & *negotiatores* quos Apuleius *magnarios* vocat. De illis: *Sordidi*

etiam

etiam, inquit, *putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur. Nec vero quidquam est turpius vanitate.* Eos vero, qui magnariam exercent mercaturam, multaque vndique adportant, multisque sine vanitate impertiuntur, non admodum vituperandos putat Cicero, sed tum demum laudandos, *si satiati quaestu, vel contenti potius, vt saepe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque receperint.*

II. Quum ergo mercaturae cuicumque inesse videretur aliquid illiberale: non facile solebant mercatores magnarii ipsi in tabernis versari, sed vel servos, vel libertos, vel liberos homines mercede conductos negotiationibus praeficere, quos INSTITORES adpellabant eo, quod negotio gerendo instarent. *L.* 3. *L.* 5. *L.* 13. §. *vltim. D. de institor. act. Instare* autem est negotiari vti Graecis τὸ ἐνςάνειν teste Hesychio idem ac ὠνεῖζειν. Hinc Nonius: *Instat mercaturam, credo rem faciet, frugi est homo.* Vnde Paullus *Rec. Sent. III*, 4. 72. vbi servorum varia recenset genera, institores inter ministeria vrbana refert. Quo loco, INSTRVCTORES legendum, frustra contendit Tho. Reines. Vide Notam adiectam novae editioni Gruteri *inscript. p.* IↃLXXV, 9. Si quis ergo cum INSTITORE contraxerat: poterat ipsum dominum vel negotiatorem convenire. Et tunc actio hunc in modum intendebatur: AIO ME STICHO MAEVII SERVO, QVEM MAEVIVS INSTITOREM SVVM FECERAT, C. AVREOS CREDIDISSE, EVMQVE EIVS

II. Institores quinam & quomodo instituta actio institoria?

REI NOMINE C. AVREOS MIHI DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Iudic. I*, 21. *p.* 484.

III. Actio exercitoria.

III. Quemadmodum vero institoria actio a servo institore nomen acceperat: ita EXERCITORIA ab ipso domino EXERCITORE cognominabatur. Ex quo mare tentaverant Romani, multis illi privilegiis invitarunt homines ad nauticam negotiationem. Quin & saepe in corpora & societates coaluerunt negotiatores, navigationem communi consilio sumtuque promoturi. Sic apud Gruterum *Inscript. p.* CCLIIX, 1. mentio fit SCAPHARIORVM, QVI IVLIAE ROMVLAE NEGOTIANTVR. Et p. DCXVII, 1. & CCCCXL, 3. laudantur QVINQVE CORPORATI NAVIGANTES vel NEGOTIANTES, nimirum Ararici, Ligerici, Rhodanici, Druentici & Pericorii. (*a*) Quicunque ergo vel in eiusmodi societate naturali, suo periculo naves vel fluminibus vel mari ipsi immittebant, sive suas, sive conductas, ii EXERCITORES vocabantur. Vnde *exercitor* est, ad quem obventiones omnes & reditus navis perveniunt, sive is dominus navis sit, sive a domino per aversionem conduxerit. *L.* 1. §. 15. *D. de exercit. act. L.* 1. *D. de furt. advers. naut.* Sic apud Gruter. *Inscript. p.* CCCCXLII, 12. oc-

(*a*) Sed & iura loquuntur de *consortio naviculariorum*, *L.* 11. *C. Theod. de Navicul.* de *corpore naviculariorum*, *L.* 32. *eod.* de *coetu navarchorum* & *concilio naviculariorum*, &c. Varia iis concessa esse privilegia, constat ex *L.* 7. *L.* 14. & *L.* 36. *Cod. Theod. eod.* Conf. Reines. Not. ad *Inscript. p.* CCCVII. 21.

(*b*)

occurrunt EXERCITORES RATIVM VLPIANARVM. Et apud Reinef. *Infcr. p.* Iↄxvii, 20 SCAPHARII EXERCITORES ARARICI. Iidem aliquando *domini* dicti, veluti *L.* 1. *L.* 2. *C. Theod. de nau. non excuf.* & in Marmore apud Reinef. *Infcr. Claff. III,* 21. vbi memorantur DOMINI NAVIVM CARTHAGINENSIVM EX AFRICA. Diverfi ab his erant MAGISTRI NAVIVM, qui navi praeerant, quibusque totius navis cura fuerat demandata. *L.* 1. §. 1. *D. naut caupon. ftabul. L.* 1. §. 1. *D. de exercit. act. L.* 2, *princ.* & §. *vlt. D. ad L. Rhodiam*, iique faepe fervilis erant conditionis, ceu ex iisdem locis adparet. (*b*) Quicumque ergo cum magiftro navis contraxerat, ei actio in ipfum exercitorem dabatur, eaque intendi folebat hunc in modum; AIO ME STICHO SERVO, QVEM MAEVIVS DOMINVS EI NAVI, QVAM EXERCET, MAGISTRVM PRAEFECERAT, CENTVM AVREOS EIVS REI CAVSSA, CVI PRAEFECTVS ERAT, CREDIDISSE, EVMQVE EIVS REI NOMINE CENTVM MIHI DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Iudic.* I, 21. *p.* 484.

IV. DE TRIBVTORIA actione praeter ea quae a iureconfultis dicuntur, nihil eft, quod addamus, nifi quod ea hunc in modum intendi con-

IV. Actio tributoria.

(*b*) Nonnunquam plures magiftri divifis officiis praeponebantur, veluti alter locandis, alter exigendis vecturis. Plerique fic duos vni navi praeficiebant, ne alter fine altero quid ageret. *L.* 1. §. 13. *D. de exercit. act.*

confueverit: AIO MAEVIVM PECVLIARES STICHI SERVI MERCES EX EDICTO NON DISTRIBVISSE, ET QVANTO MINVS TRIBVTVM SIT, QVANTVM DEBVERIT, TANTVM MIHI EVM DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Iudic. I.* 21. *p.* 414.

V. Actiones de in rem verso & peculio.

V. Reliquae sunt actiones QVOD IVSSV, DE IN REM VERSO & de PECVLIO, quarum *ista* instituebatur si filiusfamilias vel servus iussu patris vel Domini contraxerat, *illa*, quoties ex contractu illo pater vel Dominus factus fuerat locupletior: *haec*, si alienae potestati subiecti, quibuscum quis contraxerat, peculium profectitium haberent. Tale, vt supra vidimus, & filiifamilias, & servi, & ipsae matres familias habere solebant. Quod si ergo etiam sine voluntate mariti, domini patrisve cum vxore, servo filiove contractum fuerat: tunc maritus, & dominus & pater conveniri poterant. Et quidem, si non versum, tantum praestare tenebantur, quantum patiebatur peculium. Si partem tantum in rem versam esse constaret, partem praestabant iidem, reliqua ex peculio, quantum fieri poterat, petebantur. Adeoque cum vtraque actio cumulabatur hoc modo: AIO ME STICHO MAEVII SERVO C. CREDIDISSE, VT MAEVII DOMVM CADENTEM FVLCIRET, ET MAEVIVM QVATENVS ET IN REM VERSVM ET IN PECVLIO STICHI ESSE CONSTABIT, DARE MIHI OPORTERE. Sigon. *l. c. p.* 484.

VI.

VI. At quum securi hac actione foeneratores filiisfamilias plurima solerent credere, eoque res rediret, vt filii ad praematurum atque improbum successionis votum impellerentur: SC. MACEDONIANO cautum est ab amplissimo ordine, vt ne eis, qui pecuniam filiis familias crediderint, etiam post mortem patrum actio petitioque daretur. Nam ipso quidem iure erat actio, sed ea elidebatur exceptione SC. Macedoniani *L. 11. D. ad SC. Maced.* VI. SC. Macedonianum.

VII. Quando conditum sit illud Senatusconsultum, non adeo liquido constat. Latam esse de mutuo legem a Claudio Imperatore, anno V. C. Iↄccc, eaque cautum, ne id a filiis familias vmquam repetere possent creditores, docet Tacit. *Annal. XI*, 13. Sed existimant plerique, saluberrimam hanc legem corruptissimis sub Nerone temporibus obsolevisse. Nam de eadem re iterum ad Senatum retulit Vespasianus Suet. *Vespas. XI. Auctor senatui fuit Vespasianus, decernendi, ne filiorum familias foeneratoribus exigendi crediti ius vmquam esset, hoc est, ne post patris quidem mortem.* Hoc sane credere malunt Torrentius ad Suet. & Ant. Schultingius *Iurispr. anteiust p.* 278. quam, quod vulgo existimant, memoriae errorem in re tam parum antiqua obrepsisse Suetonio, accuratissimo scriptori. Neque enim rarum esse aiunt, vt iura illis tamquam auctoribus adscribantur, qui ea abolita desuetudine restituerint, idque exemplis demonstrat Fridr. Brummer. *ad Leg. Cinc. III.* Sed longe expeditior superesset Tacitum Sueto- VII. De huius SC. origine controversia.

toniumque conciliandi ratio (*c*) modo de primo Vespasiani consulatu certius constaret.

VIII. A quo denominatum?

VIII. Id vero singulare habuit hoc SC. quod non ab auctore vel cos. nomen adeptum est, sed a Macedone quodam, sive improbo foeneratore, vti vulgo existimant, sive filiusfamilias, vti Theophilo videtur, id nomen habuerit. Et sane quamvis plerisque vapulet Theophilus, & ipsi in prioribus editionibus eum notaverimus: iam tamen veritatis studio adductus ingenue moneo, probabiliorem & ipsius SCi verbis convenientiorem esse Theophili sententiam. Aiunt enim Patres: *Quum inter ceteras sceleris caussas, Macedo quas illi natura administrabat, etiam aes alienum adhibuisset.* Haec prima caussa, quae Senatum movit, quod Macedo *aes alienum adhibuisset inter sceleris caussas.* Atqui *aes alienum* non ratione creditorum dicitur, sed ratione debitorum. *L.* 213. §.1. *D. de V. S. Sequitur altera*: *& saepe materiam peccandi malis moribus praestaret qui pecuniam, ne quid amplius diceretur incertis nominibus crederet.* Haec demum SC. ver-

(*c*) Ingeniose nimirum Taciti & Suetonii sententias conciliavit Petr. Faber. *Semestr. I*, 25. *p.* 142. Claudius Tacito huius SC. auctor fuisse dicitur sub eodem vero Cos. fuit Vespasianus, isque consulatus Vespasiani vetus adpellatur a Sueton. *Vesp. VIII.* Claudio ergo tribuitur ea lex, tamquam principi, Vespasiano tamquam consuli. Nam & consulibus, immo & Senatoribus tum adhuc ius fuisse referendi ad senatum, relationemve postulandi, discimus ex Gell. *Noct. Att. IV.* 10. Sed is primus ac vetus Vespasiani consulatus non adeo certus est.

(*a*)

verba ad foeneratorem pertinent. *L.1.D.ad SC. Maced.* Incertis vero nominibus credere non eſt, ſuppreſſa cauſſa mutui celatoque titulo crediti, & tacito foenore credere, vt rem explicant Paraeus in *Lexic. crit.* Cuiac. *ad C. de SC. Maced. & in Parat. D. eod.* Ian. Vinc. Gravina *de Leg. & Senatusconſ. XXIX. p.629*, ſed nominibus non bonis ſub vſuris immodicis credere. Tales foeneratores erant Scaptius & Matinius, de quibus Cicero *ad Attic. Epiſt. V. vlt.* nec non Fufidius de quo Horatius *Serm. I, 2. v. 12.*

Fuſidius vappae famam timet ac nebulonis,
Dives agris, dives poſitis in foenore numis,
Quinas hic capiti mercedes exſecat, atque
Quanto perditior quisque eſt, tanto acrius vrget.
Nomina ſectatur, modo ſumta veſte virili,
Sub patribus duris tironum. Maxime, quis non
Iuppiter exclamat, ſimul atque audivit.

Conf. Ger. Noodt. *de Foen. & Vſur. II, 13. p. 291.* qui totam hanc foeneratorum artem egregie expoſuit. Eiusdem ergo furfuris erat ſceleſtus ille, qui huic SC. occaſionem dedit, Macedoni tamquam incerto nomini, ſub vſuris mordaciſſimis credendo. Inſcriptiones Gruteri p. LXXX. meminere C. MODESTII MACEDONIS, qui an eiusdem cum noſtro familiae fuerit, alii videant.

TIT. VIII.

DE

NOXALIBVS ACTIONIBVS.

EX delictis eorum, qui in potestate erant, dabantur, actiones noxales, quarum origo erit paullo altius repetenda.

I. Actiones noxales e XII. Tabulis sunt.

I. Iam in XII. Tabulis cautum fuerat, de noxae datione ob furtum, ceu docet Vlpianus *L.2.§.1.D.de noxal.act.* Ex quo colligimus, actiones illas noxales non aliunde, quam ex ipso illo vetere iure decemvirali, descendere, in quibus etiam horum vocabulorum prima mentio fit, de quibus dispiciendum accuratius.

II. Quid noxa & noxia?

II. A nocendo & *noxam* & *noxiam* dici nemo dubitaverit. Vtrumque vocabulum ita distinguit Iustinianus, quod *noxa* ipsum, quod nocuit, corpus; *noxia* delictum, quod quis commisit, denotet. *princ. Inst. h. t.* eademque legimus *L. 1. pr. D. si quadrup. paup. fecit.* Nec abnuit vsus veterum auctorum. Nam Ter. *Eun. V, 2. v. 13. Vnam hanc noxiam omitte, si aliam admisero occidito.* Plaut. *Mostell. V, 2. v. 56. Quid gravaris? quasi non cras iam aliam commeream noxiam.* Et ita passim alibi. Sed tamen non raro neglectum istud discrimen animadvertimus. *Noxa* enim plane etiam maleficium & peccatum qualecunque denotat, non modo in iure nostro *L. 45. §. 1. D. de Leg. 1. L. 4. & L. 32. D. de noxal. act.* sed & in duodecim tabulis, vt testatur, *L. 238. fin. D. de Verb. Sign.* quamvis eo loco multae editiones *noxae*; Florentina *noxiae* praeferat. III.

III. Noxae vero dedere, vel in noxam dare, erat hominem poteſtati ſuae ſubiectum, animalve vivum tradere ei, cui delicto quodam vel facto illius fuerat damnum illatum. *L.* 1. §. 14 *D. ſi quadrupes pauperiem fecit.* Quinctilian. *Declam. IX.* Noxae ergo olim dabantur non ſolum animalia, non ſolum ſervi, ſed & filiifamilias. *L.* 5. *pen. D. de oblig. & action. L.* 3. §. 4. *D. de liberis hominib. exhibend.* immo & filiae familias §. *vlt. Inſt. de noxal. act.* Magnum tamen hac in re inter ſervos liberosque intercedebat diſcrimen. Liberi enim homines noxae dati ſerviebant quidem, ſed non erant ſervi. Quinctilian. *Inſtit. orat. VII*, 3. & *Declam.* CCCXI. Cuiac. *Obſerv. XIII*, 9. Hinc ſi tantum adquiſitum per eos eſſet, quantum damni dederant, manumittendi erant quamvis nulla interpoſita eſſet, vti in emancipatione, fiducia. Papinianus apud *Auctor. Collat. Leg. Moſ. & Rom. II*, 3. Manumiſſi quoque non erant libertinae conditionis, ſed ingenuitatem recuperabant, non ſecus ac filii, a parente venumdati Quinctilian. *Inſt. V*, 10. Quae omnia in ſervis ſecus ſe habebant, qui vere erant ſervi & omnia adquirebant domino illi novo, cui fuerant dediti. Si tamen tantum corraſiſſent pecuniae, vt huic ſatisfacere poſſent, manumittendi omnino erant. Cuiac. *Obſ. XIII*, 9. Sed quamvis ſatis diu haec vigeret conſuetudo, ſiquidem & Paullus adhuc illius meminit *Recept. Sent. II*, 31. 9. poſtea tamen ſenſim obſolevit noxae deditio filiorumfamilias, eaque graviter improbatur ab Imperatore §. *vlt. Inſt. de nox. action. L. vlt. C. de furt. & ſerv. corrupt.*

III. Quid noxae dare, & qui noxae dati?

IV.

IV. Actionum noxalium indoles.

IV. Non vero proprium & speciale hoc erat actionis cuiusdam nomen, sed qualitas quaedam duntaxat, quae actionibus ex delictis vel quasi delictis adiungebatur. Hinc alia *actio noxalis* erat *furti*, de qua in legibus XII. Tabularum fuerat cautum: SI SERVVS, SCIENTE DOMINO FVRTVM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT, NOXAE DEDITOR. *L*, 2. §. 1. *D. de noxal. action.* Gothofred. *de Leg. XII. Tab. Tab. XII.* Alia *actio noxalis de dolo*, alia *noxalis de damno iniuria*, alia *noxalis arborum furtim caesarum L. 6. D. ad exhib. L. 9. §. 4. D. de dolo malo L. 19. & L. 28. D. de noxal. act. L. pen. D. commod. L. vlt. C. de furt. L. 7. §. pen. D. arb. furt. caesar.* Eodem modo ex edicto praetoris, de vi bonorum raptorum & ceteris delictis noxales instituebantur actiones. Huber. *Prael. ad Inst. h. t. p.* 396.

V. Quomodo institutae?

V. Ea porro huius actionis vis erat ac potestas, vt dominus paterve vel aestimationem litis sufferre, vel servum filiumve familias noxae dedere cogeretur. Vnde hac similive formula intendebantur actiones noxales: AIO STICHVM MAEVII SERVVM FVRTO, (RAPINA, ARBORIBVS FVRTIM CAESIS,) NOXIAM MIHI NOCVISSE, ET MAEVIVM AVT AESTIMATIONEM SVFFERRE, AVT STICHVM NOXAE MIHI DEDERE OPORTERE. Ita enim hanc actionis formulam sese habuisse, magis crediderim, quam quomodo eam concipit Sigonius *de iudic. l*, 21. *p.* 484.

TIT. IX.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR.

NOxalis quoque est *actio de pauperie:* siquidem & is, cuius quadrupes damnum dederat praeter naturam generis sui, vel aestimationem sufferre, vel quadrupedem noxae dedere iubebatur. Vnde non mirum, Imperatorem de hac quoque actione proxime post noxales agere.

I. Haec quoque actio ex Legibus XII. Tabularum descendit, in quibus cautum fuisse legimus: SI QVADRVPES PAVPERIEM FAXIT, DOMINVS NOXIAE AESTIMIAM OFFERTO, SI NOLIT, QVOD NOXIT DATO. *L.* 1. *princ.* §. 1. *&* 2. *D. h. t.* De quadrupedibus ergo lex agit, adeoque aliquanto latius patet, quam lex Aquilia. Quum enim haec pecudes tantum quadrupedes commemoret, quales sunt, quae gregatim pascuntur: (Vide supra *Lib. IV. Tit. III.* §. *VII.*) Lex illa XII. Tabularum damnum etiam ab aliis quadrupedibus datum vindicat, non tamen a feris bestiis, etiamsi essent in dominio. Hic enim requirebatur damnum contra naturam animalis datum: *L.* 1. §. 7. *D. h. t.* bestiarum vero genitalis erat feritas. *L.* 1. §. 10. *eod.* Damnum vero a quadrupede datum vocatur *pauperies. L.* 1. §. 1. *eod.* Fest. *voce pauperies p.* 358. (*a*)

I Actio quadrupedaria ex XII. Tabulis est.

(*a*) Ea autem damna haec vox ſignificat, quae quadrupes feritate commota intulit, non ſi quid depaſta. Nam hoc caſu altera dabatur actio de *paſtu pecoris*, quae ex iisdem legibus XII. Tabularum deſcendit *L.* 14. *fin. D. de praeſcript. verb.* (*b*) Ceterum actio de pauperie aeque ac de paſtu noxalis erat, & adverſus dominum competebat, vt aut damni ſufferret aeſtimationem, aut quadrupedem noxae dederet.

II. Lex Peſulania de cane. II. Idem ſpeciatim de cane cautum eſſe *lege* quadam PESVLANIA, tradit Paull. *Recept. Sent. I,* 15. 1. Sed de ea lege PESVLANIA nimium quantum inter ſe diſſentiunt Interpretes. Vir ſummus, Iac. Cuiacius, qui in vetere quodam Codice legerat PESOLONIA, primum ſuſpicabatur, Paullum ſcripſiſſe *lege Solonia.* Nam de hoc legislatore ſcribit Plutarchus *in Solon. p.* 91. Ἔγραψε δὲ καὶ βλάβης τετραπόδων νόμον, ἐν ᾧ κύνα δακόντα παραδοῦναι κελεύει κλοιῷ τετραπήχει δεδεμένον. *Scripſit etiam legem de noxia quadrupedum, qua canem mordentem quatuor cubitorum catenae alligatum dedi iuſſit.* Vnde non dubitandum exiſtimabat Cuiacius, quin ad hanc ipſam Solonis legem Paullus reſpexerit. Hanc Cuiacii

(*a*) Caper in *Orthographia* ita diſtinguendum putat inter *paupertatem* & *pauperiem*, vt *illa* ipſam conditionem, haec damnum denotet.

(*b*) Schultingius ad Paull. *Rec. Sent. I,* 15. 1. recte obſervat, ob quadrupedes alieno agro immiſſas non datam actionem de paſtu pecudis, ſed inſtituendam tum fuiſſe actionem ex lege Aquilia *L. vlt. C. ad L. Aquil.* & hinc Iuvenalem *Satyr. XIV. v.* 151. hoc delictum vocaſſe *iniuriam*, id eſt, damnum iniuria datum.

(*c*)

Cuiacii coniecturam deinde magnopere probarunt Ant Augustinus & Conr. Rittershusius, adeo, vt hic eam lectionem in ipsum textum admittere haut dubitarit. Sed sane vocabuli terminatio magis Romanam, quam Atticam, legem videtur indicare. Quis vnquam Solonis leges vocavit *Solonias?* Et cur Paullus in libro, quo prima iuris Romani elementa complexus est, legem quamdam Graecam adduxisset? Si recte se habet scriptura, ac non potius *Petiliana* vel alio modo scriptum fuit: Verosimilius est, Pesulanum quemdam, quisquis is demum fuerit, tribunum plebis, speciatim de cane sanxisse, quod lex XII. Tabularum generatim de quadrupedibus sanxerat, adeoque legem PESVLANIAM plebiscitum quoddam esse, cuius tamen auctorem aeque ac aetatem scimus iuxta cum ignarissimis. Hotomanus *de Leg. Rom. p.* 88. Sane ob damnum quoque a canibus datum competebat noxalis actio, si canis solutus fuisset, *L.* 2. §. 2. *D. h. t.* (c) quod procul dubio Pesulania illa lege primum invectum est.

III. Edictum aedilitium de cane aliisque bestiis.

III. Eodem hoc titulo Imperator meminit EDICTI AEDILITII (*d*), quod non licebat canem

(c) Fallitur ergo Iac. Cuiacius *Adnot ad Paulli Recept. Sent. p. m.* 252. negans, canes his actionibus contineri, eo quod illi inter pecudes non sint. Hoc enim de actione ex lege Aquilia verum est, non de actione quadrupedaria. *L.* 2. *D. ad L. Aquil.*

(*d*) Praetori hoc edictum tribuit Paullus *Rec. Sent. I,* 16. 2. partim, quod de iisdem rebus, de quibus aediles, praetores quoque ius dicere solebant. Cuiac. *Obs. VIII,* 28. partim quod edictum aedilitium in Praetoris trans-

nem aliudve animal ſive ſolutum, ſive ligatum in plateis viisque publicis habere. Si adverſus ea factum eſſet, & homo liber ex ea re periiſſet, ſolidorum CC. ſin alias libero homini nocitum eſſe diceretur, quod aequum bonumque iudici videretur, tanti condemnabatur dominus: ceterarum vero rerum, quantum damnum datum fuerat, dupli. (e) §. 3. *Inſt. h. t.* & *L.* 40. *L.* 41. *L.* 42. *D. de edict. aedil.* vbi ipſa legitima Aedilis verba habentur. Extra locum publicum fas erat Romanis, quaevis habere animalia, veluti canes, vrſos & huius generis alia. Ea ſolebant interdiu vincta alligataque habere: noctu vero dimittere libera: Varro *de Re Ruſt. I*, 21. Hinc canis apud Phaedrum *Fab. III*, 7. *v.* 18.

Quia videor acer: alligant me interdiu.

Nonnunquam etiam epigramma addebant: CAVE CANEM, ne quis praetereuntium propius accederet, & a cane latitante invaderetur. Exemplum exſtat apud Petron. Arbitr. *Satyr. Cap. LXXII.*

IV. Formulae harum actionum. IV. Ex his ergo facile patet, quibus formulis etiam hae actiones intendi conſueverint. Si quis enim actionem quadrupedariam inſtituere vellet, ita intendebat: AIO, BOVEM MAEVII

transfuſum videtur. Ian. a Coſta *ad* §. 2. *Inſt. de diviſ. ſtipulat.*

(c) Immo tempore Paulli etiam extraordinaria poena habebat locum. Vid. Paull. *Recept. Sent. I*, 15. 13. Id quod nec ex Praetoris, nec ex Aedilitio edicto eſt.

(a)

MAEVII SERVVM MEVM STICHVM CORNV PETIISSE, ET OCCIDISSE, EOQVE NOMINE MAEVIVM MIHI AVT SERVI AESTIMATIONEM PRAESTARE, AVT BOVEM MIHI NOXAE DARE OPORTERE. Sin ex aedilitio edicto esset agendum, formula erat: AIO VRSVM MAEVII MIHI VVLNVS INTVLISSE, ET MAEVIVM, QVANTVM AEQVIVS MELIVS, MIHI DARE OPORTERE, vel: AIO VRSVM MAEVII MEAM MIHI VESTEM DISCIDISSE, EVMQVE DVPLVM, QVANTI VESTIS EST, MIHI DARE OPORTERE. Sigon. *de Iudic. I*, 21. *p*. 484.

TIT. X.

DE IIS PER QVOS AGERE POSSVMVS.

QVum omne iudicium litigantium desideret praesentiam, neque omnes tamen promiscue ea prudentia atque facundia esse soleant, vti ipsi pro se agere actionemve excipere possint: inventi sunt a Romanis COGNITORES & PROCVRATORES, qui alienas caussas in iudiciis agerent. De his ergo hoc titulo paullo adcuratius agendum.

I. Iam a Romulo inventum fuisse *ius patronatus*, iussosque esse patricios lites pro clientibus plebeiis suscipere, iam supra ostendimus ex Dionys. Hal. *II. p.* 84. vbi etiam observatum a *I. Origo advocatorum.*

 nobis

nobis eſt, ſequente aevo, vbi iam iſtud inſtitutum exoleverat, natum inde eſſe aliud *patronorum* genus, quod ſe totum forenſibus controverſiis conſecrarit, operamque litigantibus aut commodarit aut locarit. Rittershuſ. *ad XII. Tab. p.* 82. Fridr. Brummer. *ad Leg. Cinc. II. p.* 20. Ceterum huic forenſi operae dare ſe ſolebant adoleſcentes nobiliſſimi, quibus primum hoc erat induſtriae ſpecimen, primum honorum rudimentum. Nec temerario impetu ruebant in forum, ſed plerumque a conſulari quodam ducebantur, ceu docet. Plin. *Epiſt. II,* 14. qui etiam ſua aetate hunc morem ſenſim exoleſcere dolet, quamvis ipſe eum in vſum revocare conatus ſit, ceu patet ex eodem *Epiſt. VI,* 23. Eſt haec origo *advocatorum*, qui *ſupereſſe* dicebantur negotiis, (Vid. Gell. *Noct. Att. I,* 22.) quamvis tunc nondum fas eſſet litigantibus, abeſſe e iudicio.

II. Nemo alterius nomine agere poterat.

II. Nam ne fieri quidem poterat ex antiqui iuris Romani principiis, vt alterius nomine quisquam ageret. Primo enim generaliſſima erat regula iuris, PER EXTRANEAM PERSONAM NIHIL ADQVIRI POSSE. §. 5. *Inſt. per quas perſ. adquir. L.* 126. §. 2. *D. de verb. obl. L.* 73. §. *vlt. D. de Reg. Iur.* Quum ergo etiam per ſententiam iudicis adquiratur: conſequens erat, vt extranea perſona alieno nomine agere haut poſſet. Deinde paullo ante ad titulum de actionibus obſervavimus, omnes actiones atque exceptiones in ſtipulationem eſſe deductas: ſtipulari vero aliis nemo poterat ex tritiſſima Romani iuris regula *L.* 38. §. 17. *D. de verb. obl.*

obl. Vnde & ob hanc rationem nemo pro alio agere poterat in iudiciis. Denique eodem loco diximus, actiones omnes certis formulis sollemnibusque verbis fuisse conclusas. Iam hae formulae omnes ita conceptae erant, vt vnusquisque, quod suum esset, petere posset. Vt vero peteret quis, quod alteri deberetur, nulla erat prodita iure civili actio. Ger. Nood. *Comm. ad Pand. III, 3. p. 126.* Vt paucis dicamus actiones erant *actiones* legis *L. 2. §. 6. D. de Orig. iur.* actiones autem huiusmodi nec diem, nec conditionem, nec procuratorem admisisse iuris erat certissimi. *L. 123. pr. D. de Reg. iur.* Ex quibus omnibus non poterant non colligere Romani; necessariam esse litigantium praesentiam, nec posse quemquam alieno nomine vel intendere litem, vel excipere. (*a*)

III. Quid cognitores & procuratores?

III. Enimvero, quum hoc molestissimum esset illis, qui subtilitates iuris forique ambages parum intelligebant: inventi demum sunt COGNITORES & PROCVRATORES, qui aliorum lites susciperent. Quale inter eos discrimen fuerit, quibusdam paullo videtur obscurius. Vtrosque fuisse caussarum ministros & suffragatores, docet Imperator *L. vlt. C. Theod.*

(*a*) Iam ab antiquissimis tamen temporibus excipiebantur actiones pro populo, pro libertate, pro pupillo. Quum enim nec totus populus, nec servus, nec pupillus agere ipsi possent: convenientissimum erat, his casibus admittere procuratores. Excipiebantur etiam absentes reip. caussa aut si apud hostes essent, pro quibus furti agi poterat ex lege Hostilia *pr. Inst. h. t.*

(*b*)

Theod. de cognit. & procurat. Aſt in eo diverſam illorum conditionem fuiſſe animadvertunt, quod procurator abſentis litigatoris; cognitor praeſentis eiusdem cauſſam egerit, idque colligunt ex Feſto & Aſconio Paediano. Sed non dicit Feſtus, cognitores egiſſe cauſſas dominis praeſentibus, verum cauſſas illis a dominis praeſentibus fuiſſe commiſſas. Quod vbi fuerat factum, domino deinde licebat abeſſe, vt patet ex Ciceron. *pro Q. Roſc. Comoed. II.* & Horat. *Serm. I, 5. v. 35.* vbi poeta:

- - - Ire domum, atque
Pelliculam curare iube, ſi cognitor ipſe.

Quare dicere malim, in eo politam fuiſſe differentiam, quod I. cognitores praecipue in ſtatus controverſiis; procuratores in reliquis cauſſis civilibus locum habuerint. II. quod cognitores cum ſollemnitate aliqua a praeſentibus: procuratores, ſine eiusmodi ſollemnitate per mandatum ab abſentibus fuerint conſtituti. Prius docet Donatus *ad* Terent. *Eunuch. IV, 7. v. 35.* vbi, quum dixiſſet comicus:

Principio eam dico eſſe liberam, civem Atticam, ſororem meam.

addit Donatus: *in tria diviſit officium defenſionis ſuae, in* ADSERTORIS: *Principio eam dico eſſe liberam: in* COGNITORIS: *civem Atticam, in* FRATRIS: *meam ſororem.* Poſterius vero erudite ſuo more demonſtravit Iac. Gothofredus *ad d. L. vlt. C. Theod. de cognit. & procurat.* Inde eſt quod vocantur praeſentium cognitores *L. vlt. C. Theod. de cognit. & proc.* qui litem alterius ſuſcipiunt coram eo, cui dantur, Feſt. *voce cognitor,*

cognitor, qui praesentium caussam norunt, & tuentur, vt suam, Ascon. Paed. *ad Cic. Divin. cap. IV.* Qui cognitores esse potuerint, disquirit Paull. *Rec. Sent. I*, 2. Atque hinc saepe oriebatur disceptatio forensis: *Non licet tibi agere mecum, cognitor enim fieri non potuisti. Inst.*Quinctil. *Orat. III*, 6. Ordinarie cognitores permittebantur senioribus, & aegrotantibus, de quibus *Auct. ad Herenn. II*, 13. *Ex aequo & bono est, quod maior annis LX. & cui morbus caussa est, cognitorem det.* Sed quum formulae sollemnes sensim ab vsu recederent; obsolevit etiam nomen cognitorum, adeo, vt Tribonianus illud vbique expunxerit, *(b)* ceu ex *L.* 28. §. 7. *D. de poenis comparata cum* Paulli *Rec. Sent. V*, 25. 10. ad oculum patet.

IV. Cur procuratoribus adfictum dominium litis?

IV. Ne tamen inventis cognitoribus & procuratoribus vetus illud iuris Romani principium, de quo *num. II.* diximus, plane reiiceretur, neque procuratores alieno nomine agere viderentur; finxerunt suo more ICti DOMINIVM LITIS, in procuratorem transire, id est *facultatem quamdam, vi cuius actio ita alicuius propria videretur, vt illam quasi suo nomine movere posset ac peragere. L.* 4. §. 3. *D. de alienat. iud. mut. caus. L.* 4. §. *fin. D. de adpell.* Boehmer. *Diss. de*

(b) Meminit adhuc cognitorum Paullus *Rec. Sent. I*, 2. 5. Meminit Codex Theodosianus, sed Tribonianus vbique eos expunxit, non quia putavit, alioquin derogatum iri dignitati cognitorum, qui erant iudices a principe dati, vt existimat Iac. Guther. *de Offic. dom. Aug. I*, 25. Sed quia Iustiniani aevo cognitorum opera aeque ac ipsum nomen in foro non amplius audiebatur.

de domin. lit. I, 12. Id vero dominium litis in procuratorem transferebatur per litis contestationem, per quam quippe cum adversario quasi contrahebatur, dummodo antecessisset principalis mandatum. Schilter. *Exerc. X*, 46. Boehmer. *l. c. n.* 24. 26.

V. Effectus dominii litis. V. Varii vero erant huius dominii effectus veluti I. quod omnes iudicii actus ipsaque sententia in procuratorem dirigeretur. *L. vn. C. de satisdat.* II. quod lite contestata citatus principalis impune emaneret, neque ratum esset, quod invito procuratore in iudicio gessisset. Boehm. *l. c. II*, 10. III. quod procuratore ex actione famosa condemnato nec procurator notaretur, & principalis integrae famae censeretur, *L. 6.* §. 2. *D. de his qui not. infam.* IV. Quod principalis posset pro procuratore cautionem interponere. *L.* 8. §. 3. *&* *L.* 15. *D. de procur.* V. quod procuratoris negligentia & contumacia domino principali noceret *L.* 78. §. 2. *D. de legat.* 2. VI. Quod procurator sibi adquireret actionem directam tum ex stipulatu, tum rei iudicatae, idque tam active quam passive. (c) VII. Quod procurator vi huius dominii posset alium ipso iure sibi substituere, *L* 8. 11. 23. *C. de procur.* nec non substitutum revocare, dummodo res adhuc esset integra. Boehmer. *Diss. alleg. II*, 18. VIII. Quod procurator, nisi caussa cognita mutari non posset, *L.* 17. *D. de procur.* IX. Quod principalem

(c) Neutro tamen casu illa efficax est. *L.* 28. *D. de. procur.* Sed procurator conventus, exceptione doli se tueri potest. Boehmer. *Diss. de Domin. lib. II*, 15.

(a)

palem etiam in reconventione defendere teneretur: *L.* 33. §. 3. *sequ.* *L.* 35. *D. de procurat.* X. Quod litem ad heredes transmitteret, quam tamen veteris iurisprudentiae subtilitatem iam dudum sustulere Theodosius & Valentinianus Imperatores *L. fin. C. Theod. de procur.* XI. Quod procuratoris esset, & interponere adpellationem, & eamdem prosequi *L.* 18. *D. de adpellat.* *L.* 2. *C. de procurat.* XII. Quod procurator, mortuo principali, litem nihilominus prosequi teneretur. *L.* 23. *C. de procur.* & quae sunt huius generis alia.

VI. Locum tamen procuratores habebant tantum in iudiciis privatis, non aeque in publicis. In his neque accusator per procuratorem agere poterat, propter necessitatem inscriptionis, de qua infra suo loco agemus, neque reus, si ipse praesens, & crimen ita comparatum esset vt capitis damnari posset. Boehm. *Diss. alleg. II*, 13.

VI. Procuratores in quibus iudiciis locum habuerint?

VII. A procuratoribus differebant DEFENSORES, qui sine mandato rei absentis nomine interveniebant, litemque suscipiebant, de quibus satis accurate agunt Doctores ad *tit. D. de procur. & defens.* Differunt ergo etiam PATRONI CAVSSARVM & ADVOCATI, quorum discrimen hoc tradit Ascon. Paedian. *ad* Cicer. *Divinat. in Verr. p.* 1759. *Qui defendit alterum in iudicio, aut patronus dicitur, si orator est, aut advocatus, si aut ius suggerit, aut praesentiam suam commodat amico, aut procurator, si negotium suscipit, aut cognitor, si praesentis caussam novit, & sic tuetur, vt suam.* Sed de cognitoribus paullo ante, de advocatis & patronis caussarum supra satis accurate egimus.

VII. Quinam defensores, patroni caussarum, & advocati?

S 4 TIT.

TIT. XI.

DE

SATISDATIONIBVS.

TOTO coelo a fori nostri obseruantia distat vetus satisdationum iudicialium ratio, de qua quaedam ex antiquitatibus monere iuvat, sed pauca; quum pleraque ipse Imperator exsequutus sit.

I. Satisdatio quid?

I. SATISDARE iureconsultis est, datis fideiussoribus cavere. *L. 1. D. qui satisd. cogantur* quamvis aliquando latiore vocabuli notione & reliquae cautiones satisdationum nomine veniant. *L. 61. D de V. S. L. 25. D. de pecun. const. L. 40. D. de solut.* Et sane ignotae veteribus fuisse videntur cautiones vel per pignora, vel per iusiurandum, vel per nudam promissionem quae tamen postea etiam in vsu esse coeperunt, ceu ex titulo eodem Digestorum adparet.

II. Satisdationis quaenam fuerit ratio in iudiciis realibus?

II. Distingui vero, quod ad ipsam satisdationem attinet, solebat inter iudicia IN REM & in PERSONAM. Quoties IN REM agebatur, satisdandum erat I. a possessore; quod si victus esset, nec rem ipsam restitueret, nec litis aestimationem, potestas futura sit petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius, quae satisdatio vocari solebat IVDICATVM SOLVI. *princ. Inst. h. t.* Quin idem possessor cavebat etiam datis fideiussoribus, nihil se deterius in possessione facturum. Quod ni

ni faceret, possessio in satisdantem adversarium transferebatur. Paull. *Recept. Sent. I*, 10. 1. Vide supra *Lib. IV. Tit. VI. n*, 24. 25. Fideiussio *iudicatum* solvi hac formula concipiebatur: SI EA RES SECVNDVM ME, HEREDEMVE MEVM, A SEMPRONIO IVDICE, QVIVE IN EIVS LOCVM SVBSTITVTVS ERIT, IVDICATA ERIT, QVOD OB EAM REM TE, HEREDEMVE TVVM DARE, FACERE, PRAESTARE OPORTEBIT, QVANTI EA RES ERIT, DARE SPONDES?? Barn. Brisson. *de Form. V p*. 393. Satisdare etiam tunc cogebantur II. Procuratores tum possessorum tum actorum: & illi quidem IVDICATVM SOLVI, hi autem REM RATAM DOMINVM HABITVRVM cavebant. *Princ. Inst. eod.* Idem etiam III. de tutoribus intelligendum, qui & ipsi non secus, ac procuratores, cavebant, *princ. Inst. eod.* sed id tamen tum demum locum videtur habuisse, si quando, an tutores essent, dubitabatur. *L.* 13. *D. de adm. tut.* Vulgo enim tutoribus & curatoribus non erat de rato satisdandum. *L. vlt.* §. 3. *C. de adm. tut.* Huber. Praelect. *ad Inst. h. t. p.* 399. Et hoc innuere videtur Iustinianus dum *d. pr. Inst. h. t. tutoribus agentibus hanc satisdationem aliquando remissam esse*, ait.

III. Vt & in iudiciis personalibus.

III. Ad iudicia PERSONALIA quod attinet, nec hic quidem actor satisdare cogebatur, immo nec reus, si suo nomine iudicium accipiebat. Id quod de cautione IVDICATVM SOLVI intelligendum. Cautio enim REM RATAM HABERI ab actoris procuratore

S 5 omnino

omnino erat praestanda, quando quidem in edicto Praetoris fuerat cautum; CIVIS NOMINE QVIS ACTIONEM SIBI DARI POSTVLAVERIT, EI, QVO NOMINE AGIT; ID RATVM HABERE EVM, AD QVEM EA RES PERTINERET, BONI VIRI ARBITRATV SATISDET. Rei autem procuratorem de IVDICATVM SOLVI cavere oportebat, *quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur.* §. 1. *Inst. h. t.* Hinc falsus est Alphenus, dum *negavit aequum esse procuratorem satisdare, quod reus satisdare non deberet, si adesset.* Cic. *pro P. Quinct. VII.* Add. Car. Sigon. *de Iudic. I, 27. p.* 500.

IV. Quid Compromissum? IV. In caussis bonae fidei & arbitrariis aliquando deponebatur pecunia, quae COMPROMISSVM adpellabatur Cic. *pro Q. Rosc. Com. IV. Quaero abs te quid ita de hac pecunia compromissum feceris, arbitrum sumseris, quantum aequius melius sit dari, repromittique, si pareret?* Quum enim periculum esset, vt alterutra pars arbitri laudo staret: plerumque haec pecunia deponebatur, vt mulctae loco eriperetur ei, qui hoc modo elusisset arbitrium Conf. Sigon. *l. c. p.* 501.

V. Nova satisdandi ratio. V. Et haec erat vetus satisdandi ratio, qua perfecta, tum demum litis contestatio fiebat. Vide supra *L. IV. Tit. VI. num.* 42. Sed haec omnia immutata sunt sequiore aevo. Nam novo iure reus, sive in rem sive personali actione conveniretur, numquam cavebat IVDICATVM

CATVM SOLVI, sed tantum IVDICIO SISTI, quae cautio etiam iureiurando vel nuda promissione fieri poterat, nisi de fuga reus esset suspectus. Procurator actoris, nisi dominus praesens actis insinuaret mandatum, satisdare cogebatur, REM RATAM HABERI. Rei vero procurator non adigebatur ad satisdationem, sed sufficiebat, si reus vel in iudicio vel extra iudicium pro eo cavisset, IVDICATVM SOLVI. Rei absentis defensori semper erat satisdandum IVDICATVM SOLVI, alias non admittebatur ad suscipiendam pro alio actionem. Haec nova est illa satisdandi ratio, quae Constantinopoli introducta, omnes deinde reliquas provincias imperii pervasit, necessarium esse existimante Iustiniano, *caput omnium civitatum, nempe regiam vrbem eiusque observantiam omnes provincias sequi.* §. 7. *Iust. h. t.*

TIT.

TIT. XII.

DE

PERPETVIS ET TEMPORALIBVS ACTIONIBVS, ET QVAE IN HEREDES ET AD HEREDES TRANSEVNT.

VT rerum corporalium datur Vſucapio: ita & ratione iurium praeſcriptio. Inter iura vero quae in bonis ſunt, quum etiam ſint actiones, conſequens erat, vt & iſtis lapſu temporis praeſcriberetur. Hinc actiones aliae PERPETVAE erant, aliae TBMPORARIAE aliae HEREDIBVS & IN HEREDBS, aliae vel IISDEM, vel IN EOSDEM minus competebant. Qua de re hoc titulo dicendum.

I. Actiones quaenam perpetuae.

I. Quemadmodum leges perpetuae ſunt obligationis: ita & actiones, quae ex legibus naſcebantur, erant perpetuae, ita vt iis nullo vmquam tempore praeſcriberetur. *pr. Inſt. h. t.* Poſtea, quum intereſſe videretur reipublicae, lites aliquando finiri: conſtitutionibus Principum cautum eſt, vt eiusmodi actionibus, quae ex lege deſcendunt, triginta aut quadraginta annorum ſpacio praeſcriberetur. *Princ. Inſt. h. t.* Remanſit tamen antiqui vocabuli vſus, adeoque & eiusmodi actiones, quae non niſi circumactis triginta vel quinquaginta annis exſpirant, PERPETVAE vocatae ſunt. Briſſon. *de Verb. Signif.* voce *Perpetuus.* Spatium enim XXX. annorum veteribus erat γενεά, & id ſatis longum ſpacium

ſpacium videbatur ratione hominis, ius ſuum perſequuturi. Hinc Gloſſae Nomicae: Περπέτυον καλεῖ καὶ τὸν τριάκοντα ἐτίας χρόνον, καὶ τὸν ἄχρι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου χρόνον. *Perpetuum vocat triginta annorum ſpacium, tum quod per vitam hominis durat.* Ergo omnes actiones civiles ex conventione erant perpetuae, adeoque triginta annos durabant. *L. 3. C. de præſcr. trig. an.* (*a*) Idem annorum terminus praefixus eſt actionibus mixtis, *L. 7. C. de hered. pet.* nec non actionibus ex delicto, quoties civiliter agitur, quia & hae actiones perſonales, adeoque per *L. 3. C. de praeſcr. trig. ann.* perpetuae ſunt. At criminales actiones quamvis & ipſae perſonales ſint: plerumque tamen XX. tantum annos competunt. *L. 12. C. ad L. Corn. de falſ.* (*b*)

III. Aſt Praetoris quum annuum eſſet imperium, neque edictum eius, vt ſupra *L. I. Tit. II.* oſtendimus, diutius anno valeret: conſequens erat, **III. Actiones praetoriae annuae.**

(*a*) Excipiuntur tamen actiones perſonales ad promiſſam ſervitutem conſequendam competentes, quibus inter praeſentes decem; inter abſentes viginti annorum lapſu praeſcribebatur. *L. 16. C. de vſufr. L. 13. C. de ſervit.* Alias exceptiones, quae pleraeque ex recentiore iure deſcendunt dabit Stryk. *de Praeſcript. act. civil. p. m.* 314.

(*b*) Exceptis criminibus continuis, vt & parricidio & ſuppoſiti partus, de quibus ſemper recte aditur. *L. 13. D. ad SC. Syllan. L. 19. §. 1. D. ad L. Corn. de falſ.* Notum quoque, delictis carnis quae vocant quinquennio praeſcribi, niſi vel vis vel inceſtus acceſſerit. *L. 29. §. 6. D. ad L. Iul. de adult. L. 29. de furt. & L. 39. §. 5. eod.* Idem tenendum de crimine peculatus *L. 7. D. ad L. Iul. pecul.* Et quibusdam aliis, de quibus ICti plenius agunt.

(c)

erat, vt & omnes actiones praetoriae non nisi annuae essent, *pr. Inst. h. t.* Earum tamen quaedam etiam hodie temporariae sunt, praesertim quae ad rescissionem actus gesti, aut poenam tendunt. *L. 35. D. de oblig. & act.* (c) Quod etiam in actionibus aedilitiis valebat, siquidem & Ædilium iurisdictio vertente anno exspirabat. (*d*) Enimvero, quum durum videretur rei persequutorias actiones Praetoris edicto datas tam brevi temporis lapsu perimi, & eum, qui res alienas detinebat, decedente praetore, securum praestari: invaluit, vt actiones praetoriae, quae rem persequuntur, tamdiu durarent, quamdiu civiles, id est, reales ob res mobiles triennium; ob immobiles X vel XX, personales XXX annos. *L. 35. pr. D. de obl. & act. L. 8. §. 7. D. de precar.* Tri-

Nonnullae etiam perpetuae.

(c) Perpetuae tamen sunt ex praetoriis poenalibus actio furti manifesti. *pr. Inst. h. t.* quod ideo inductum, quia actio haec ex XII. Tabulis descendit, quamvis praetor poenam mutarit. Gell. *Noct. Att. II*, 18. actio furti adversus nautas & stabularios: *L. vlt. §. vlt. D. naut. caupon.* actio depositi miserabilis *L. 18. D. depos.* actio servi corrupti. *L. 13. D. de serv. corrupt.* actio de effuso & deiecto, quoties liber homo laesus *L. 5. §. 5. D. de his qui effud. vel deiec.* Quarum omnium eadem est ratio, quia actio furti adversus nautas, actio depositi in duplum vere ex Legibus XII. Tabb. actiones reliquae ex L. Aquilia originem trahebant, quamvis quaedam circa eas Praetor immutasset. Biennalis est actio doli. *L. fin. C. de dol. mal.*

(*d*) Attamen si ex edicto aedilitio rescindendus erat contractus, veluti per actionem redhibitoriam, sex mensibus tantum durabat actio nisi tantum propter ornamenta detracta animal redhiberetur, quo casu actio bimestris tantum erat, *L. 28. D. de aedilit. edict.*

(a)

Tricennales quoque erant actiones praetoriae, quae ex delicto non poenam, sed rem persequebantur, Add. Stryk. *de investig. action. Sect. III, §. 4. p.* 331. qui de his omnibus accurate satis commentatus est, nihil vt addi hic posse videatur.

TIT. XIII-XIV.

DE EXCEPTIONIBVS ET REPLICATIONIBVS.

QVae in iudiciis actoris fuerint partes, quave formula is actionem intendit, supra iam titulo VI. satis superque explicavimus. Diximus ibidem, n. XXXVIII. reum actionem vel negando excepisse vel excipiendo elidere conatum. Ea exceptio a Praetore erat postulanda, aeque ac actio, (a) & quidem non nisi proposita actione. Vnde tamquam ridiculum errorem veteris poëtae exagitat Terent. *Eun. prooem. v.* 10. quod in comoedia induxerit reum, caussam prius dicentem quam actor thesaurum vindicans dixisset, vnde is sibi thesaurus sit, aut vnde in patrium monimentum pervenerit. Ad quem locum Donatus: *Possessorem fecit, priorem agere, quam petitorem quod abhorret a consuetudine & iuris & litium.* Si reus excipiebat: actor denuo replicabat. Vnde iam de exceptionibus & replicationibus agendum.

I. Erant

(a) Saepius nihil addebat ad inficiationem & tunc *pura* ea dicebatur defensio. Sin addebat exceptionem: *coniuncta* vocabatur Car. Sigon. *de Iud.* I, 21. *p.* 472. Cic. *de Invent.* II, 20. *Agit is cui manus praecisa est, iniuriarum : postulat is, quocum agitur a praetore exceptionem. - - Is qui agit,* IVDICIVM PVRVM *postulat, ille, quocum agitur, exceptionem ait addi oportere,* (b)

I. Exceptiones quotuplices?

I. Erant exceptiones duorum generum: aliae ex lege proficiscebantur, aliae ex edicto praetoris, quarum illae CIVILES: hae PRAETORIAE vocantur. Saepe enim, vbi lex dederat actionem: ibi praetor dabat exceptionem. Sic quum pactum ex Romani iuris principiis nihil operaretur: exceptionem tamen pacti admittebat Praetor: adeoque haec praetoria erat exceptio. Vtraeque exceptiones iterum in PERPETVAS siue PEREMTORIAS & TEMPORARIAS seu DILATORIAS dispescebantur. Illae litem plane finiebant, (b) veluti si reus opponeret REM IVDICATAM. Hae eam tantum differebant veluti si reus exciperet, debere se IN DIEM. Veniente enim die, nihil impediebat, quo minus actio denuo institui posset, postquam pluris petitionem minus periculosam esse iusserat Zeno Imperator.

II. Replicatio.

II. Reo excipiente, actor REPLICABAT, id est, exceptionem illius nova exceptione elidere conabatur. Veluti si quis ageret adversus Caium, hunc sibi debere centum; & Caius exciperet, pactum inter se intercessisse de non petendo:

(b) Vocatae hae exceptiones etiam PRAESCRIPTIONES sic praescriptionis rei iudicatae meminit *L.* 47. §. *fin. D. de except. rei iud.* praescriptionis doli *L.* 95. *D. de solut.* Praescribere vero est ante scribere, & inde hoc nomen datum videtur exceptionibus, quod quum ex iis penderet lis, vt ait Quinctilian. *Inst. Orat. VII*, 6. a praetore dictari ante actiones ipsisque actionibus praeponi & praescribi solerent. P. Fab. *Semestr. l.* 21. *p.* 118. *sequ.*

(c)

petendo: actor verbi caussa respondebat, pactum illud novo pacto esse sublatum, & tunc quidem REPLICARE dicebatur. Si tum quoque reo suppeteret nova exceptio, qua actoris replicatio elidi commode posset: ea DVPLICATIO adpellabatur. Immo nonnumquam ad TRIPLICATIONEM & QVADRVPLICATIONEM pro varietate negotiorum procedebatur. Quae omnia satis adcurate docet Imperator his titulis. Illud vero observare licebit, exceptiones aeque ac replicationes includi consuevisse sponsionibus, quarum ratio ex sequente §. elucebit; provocabant scilicet se invicem litigantes ad certam pecuniam, quae ei lucro cederet, qui iudicio vicisset. Vid. Cic. *Verrin. I*,45. & ibi Ascon. Paedianus Liu. *XXXIX*, 43. Valer. Max. *II*, 8. 2. Cicero *pro Caecin. XVI*, *& in Verrin. III*, 57. 58.

III. Vt vero ex antiquitatibus, qua forma proferri exceptiones & replicationes consueverint, ostendamus: separanda omnino sunt *bonae fidei, arbitraria & stricti iuris* iudicia. In iudiciis arbitrariis & stricti iuris statim, intenta actione, reus opponebat exceptionem, eamque deinde replicatione elidebat actor: adeoque non in iudicio, sed in iure excipiendum replicandumque erat, ante litis contestationem. Sic intendente actore: AIO HVNC HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE, statim addebat, qui rei caussam agebat: ET EGO NEGO, QVOD IAM RES IVDICATA SIT. Sequebantur sponsiones ex parte actoris: SPONDESNE QVINGENTOS, SI HOMO

III. Quaenam fuerit excipiendi & replicandi ratio in iudiciis stricti iuris?

ISTE EX IVRE QVIRITIVM MEVS SIT? Spondeo. Ex parte vero altera: TV VERO SPONDESNE. NI HOMO TVVS SIT, NIVE RES IVDICATA SIT? Spondeo. Denique & actio & exceptio inferebatur formulae, qua iudex dabatur, hoc modo: SI PARET HVNC HOMINEM IVRE QVIRITIVM CAII ESSE, NEQVE RES IVDICATA SIT, SEIVS CONDEMNETVR. Aliud exemplum expofuit Ge. Graev. *Epift. ad Schilterum* inferta Schilt. *Exercit. ad Pand. VII*, 3. *p.* 222. Conf. Ger. Nood. *de Iurisd. & Imp. I*, 13. *p.* 14. 4. Car. Sigon. *de Iudic. I*, 21. *p.* 479. Exceptiones proponebantur verbis: SI NON vel AC SI NON, item: AVT SI, AVT NISI, EXTRA QVAM SI, QVOD. Exempla ex ipfo iure colligit. Cuiac. *Obf. V*, 34. & multo accuratius Briffon. *de Form. Lib. V. p.* 402. *fequ.* Par ratio erat replicationum, quae eodem tempore eademque ratione opponendae, in ftipulationem deducendae, formulaeque erant inferendae.

IV. Quaenam in iudiciis bonae fidei? IV. Alia vero erat ratio iudiciorum bonae fidei, in quibus nihil attinebat, exceptiones in iure a praetore fpeciatim impetrari, formulaeque includi, fiquidem arbitri libera & nullis adftricta vinculis religio & detrahere aliquid poterat, & adiicere. Senec. *de Benef. III*, 7. Hinc locum habebat exceptio etiam poft litis conteftationem oppofita, quin exceptiones bonae fidei iudiciis ineffe dicebantur. *L.* 3. *D. de refcind. vendit. L.* 84. §. 4. *D. de legat.* 1. *L.* 21. *D. folut. matrim.* Conf. Ger. Nood. *l. c.* vt & *Probab. II*, 1. *p.* 42. *feq. de Foenore, & Vfur. III*, 15. *p.* 330. *de Forma*

emen-

emendandi doli mali V. p. 488. *VIII. p.* 495. *de Pact. & Transact. XI. p.* 682.

V. Vbi ad iudicium ventum: actor suam actionem & replicationem; reus exceptionem & duplicationem probabat. Nam & reus excipiendo actor fiebat. *L.* I. *D. de except.* V. Probatio exceptionis & replicationis facta in iudicio.

TIT. XV.

DE

INTERDICTIS.

Tribus verbis, vt supra *Lib. I. Tit. II. n. XXII.* diximus, Praetoris potestatem circumscripserant veteres. DABAT enim, DICEBAT, & ADDICEBAT. Ad dicendi potestatem etiam INTERDICTA referuntur, de quibus hoc titulo quaedam ex antiquitatibus monebimus.

I. Controversiae aut de iure in re erant, aut de possessione. Si quis constans & perpetuum ius in re sibi competens persequebatur, eoque nomine actionem instituebat: dicebatur PETERE. Sin possessionem vel adipisci vel retinere, vel recuperare vellet; qua de re ante institutas actiones reales plerumque incidebat controversia. Vid. *Lib. IV. Tab. VI. n.* 24. tunc non *petere* aut *agere*, sed INTERDICERE dicebatur. *Interdicere* ergo non erat praetoris, (*a*) sed I. Quid interdicere fuerit?

(*a*) In Digestis tamen etiam Praetor nonnunquam INTERDICERE dicitur. Veluti *L. vnic. pr. D. vt in flum. publ. l.* 1. §. 29. *D. de aqua quot. L. vn. pr. D. de fonte*

ſed eius, qui poſſeſſionem quaerebat adeoque idem erat, ac interdictum a praetore poſtulare, vel eodem vti. Quinctil. *Inſt. III, 6. Non debuiſti* INTERDICERE, (id eſt, interdicto vti,) *ſed* PETERE, (id eſt actionem petitoriam inſtituere,) *an recte interdictum ſit, ambigitur.* Eadem ſignificatione vox INTERDICERE occurrit. *L. 1. §. pen. D. de via publ. L. 3. D. de tab. exhib. L. pen. D. ne quid in loco publ.* & locis aliis quampluri-mis, collectis a Barn. Briſſon. *de Verb. Sign. voce Interdicere p.* 290.

II. Quid interdictum dare? II. Quemadmodum ergo, qui poſſeſſionem rei in controverſiam deductae, petebat, INTERDICERE dicebatur: ita praetor tunc, ſi iuſtae preces viderentur, (*b*) INTERDICTVM DABAT, quod aliquando etiam DECRETI, aliquando ACTIONIS nomine veniebat. Cuiac. *Obſ. V*, 17. **Formula interdicti.** Faciebat id certa formula, qua aliquid fieri vel iubebat vel vetabat, ita tamen, vt nihil

fonte. Sed frequentior tamen & antiquior eſt altera ſignificatio.

(*b*) Diſpiciebatur, an quis VEL VI, VEL CLAM VEL PRECARIO poſſideret, quae vocabula perpetuo Interdicto VTI POSSIDETIS inſerebantur. *L. 1. §. 5. D. vti poſſid.* Hinc Chaerea apud Terent. *Eunuch. II, 3.*

Hinc tu mihi vel vi vel clam, vel precario.
Fac tradas.

Ad quae verba Donatus: *Secundum ius loquutus eſt. Nam his tribus mala fide aliquid poſſidetur.* Vade falluntur, qui hoc interdictum *vti poſſidetis* poſſeſſorio ſummariſſimo, quod vocant, comparandum exiſtimant.

(*a*)

nihil interim de ipsa caussa decerneret, vt recte obseruavit Theophil. *Princ. Inst. h. t.* Sic exempli caussa edicebat praetor: VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM. Q. D. A. (id est *quo de agitur,*) QVOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS. ADVERSVS EA VIM FIERI VETO. Fest. *voce possessio p.* 372. Vlpian. *L.* 1. *D. vti possid.* Reliquas formulas, quibus Praetor de adipiscenda recuperandaque possessione edixerit, collegit Brisson. *de Form. V, p.* 388. *sequ.*

III. Nec solum de possessione praetor interdicta dabat, sed & de iis controversiis, quae de rebus sacris, religiosis, publicis & huius generis aliis incidebant, si qua vis in iis vel facta esset, vel metueretur. Sic de rebus sacris edicebat praetor: IN LOCO SACRO FACERE, INVE EVM IMMITTERE QVID VETO. *L.* 1. *D. ne quid in loco sacro fiat.* De religiosis: QVO QVAVE ILLI MORTVVM INFERRE, INVITO TE IVS EST, QVO MINVS ILLI EO EAVE MORTVVM INFERRE, & IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. *L.* 1. *D. de mort. inferend.* Eodem modo praetor interdixerat, de locis & itineribus publicis, de fuminibus; de ripis aliisque eiusmodi rebus, de quibus ipsae formulae exstant in *Libro XLIII. Digestorum.* **III. Interdicta de rebus sacris, religiosis, publicis.**

IV. Ceterum ab actionibus interdicta toto coelo differebant. In actionibus non petebat actor statim, vt praetor adversario ipsius aliquid imperaret vel prohiberet, sed aiebat, verbi **IV. Differentia inter actiones & interdicta.**

bi causa, rem esse suam, vel sibi deberi ex mutuo, vel alia causa, iudiciumque ac iudicem petebat. At in interdictis rogabatur praetor, vt interdiceret iubendo, aut vetando formulis, quales adhuc adduximus. Ant. Schult. *ad* Paulli *Recept. Sent. V, 6. p.* 453. Cuiac. *Obs. V*, 17 Actionibus institutis, plerumque dabantur iudices: at interdicta ipse interponebat praetor, nec in iis opus erat iudice. Car. Sigon. *l. c.*

V. Dato Interdicto, nonnunquam sequebatur iudicium.

V. Dato tamen interdicto, ac negante altera parte, recte illud contra se petitum, iudicium erat dandum, & iudex vel recuperator constituendus, qui hac de re cognosceret, sententiam ferret, litemve, si ita ferret casus, aestimaret. Cic. *pro Caecin. II. L.* 1. §. 41. *D. de vi & vi armat. L.* 3. §. *vlt. D. vti possidet. L.* 3. §. 1. *D. de itin. & actu priu.* Hinc isto casu etiam sponsiones inter partes interponebantur: SI RECTE INTERPOSITVM INTERDICTVM? sive SI ADVERSVS EDICTVM PRAETORIS VIS ESSET FACTA? Exemplum est apud Ciceron. *pro Caecin. VIII. XVII.* Quinctil. *Instit. Orat. VII*, 5. *XII*, 10.

VI. Cur interdicta vocentur, ius ordinarium?

VI. Quae quum ita sint, facile patet, hoc casu, quo negabat alter se interdicto teneri, litigantes esse ad ius ordinarium remissos. *L.* 1. §. 2. *D. si ventr. nom. mul. in possess. miss.* Quamvis & interdicta ipsa IVS ORDINARIVM vocentur. Frontin. *de limit. agror. p.* 41. *De possessione controversia est, de qua ad interdictum, hoc est* IVRE ORDINARIO *litigatur.* Ad quae verba Aggen. Vrbic. *De possessione fit controversia, quoties de totius fundi statu per interdictum, hoc est*, IVRE ORDINARIO

NARIO *litigatur. Hoc non est disciplinae nostrae iudicium, sed apud praesidem provinciae agitur, vt ex lege restituatur possessio, cui poterit attinere.*

VII. Reliqua, quae de singulis interdictis dici possent, iam a doctoribus occupata sunt, quorum expilare scrinia nihil attinet. Id modo addimus, interdictorum ad instar introductas esse extraordinarias cognitiones, quae interdictis quodammodo adsimilabantur. Vnde AD EXEMPLVM INTERDICTORVM *tunc rem agi*, aiunt Diocletianus & Maximianus, *L.* 3. *C. de interdict.* qualis locutio etiam est in *L.* 2. *C. vnde vi L.* 4. *C. eod. L. vlt. C. de libert. exhib. L. vlt. C. de action.* Add. Brisson. *de Form. V, p.* 390. Varias Interdictorum divisiones, explicant ICti. Alia enim dicunt esse PROHIBITORIA, alia EXHIBITORIA. Deinde alia ADIPISCENDAE; alia RETINENDAE; alia RECVPERANDAE POSSESSIONIS caussa dari observat. Denique alia ipsis sunt SIMPLICIA: alia DVPLICIA. Sed dari etiam Interdicta mixtae naturae, veluti quae simul *prohibitoria* & *exhibitoria*, vel *prohibitoria* & *restitutoria* sunt, observat Cuiac. *Obs. IV*, 11. Cui etiam eam debemus observationem, quod quamvis vulgo bina tantum illa interdicta retinendae possessionis duplicia esse doceant, eiusdem tamen naturae sit interdictum, quod inter corrivales redditur ex *L.* 1. §. 26. *D. de aqu. quot. & aestiu.* Cuiac. *Obs. IV*, 11.

VII. Quid cognitiones extraordinariae?

TIT. XVI.

De

POENA TEMERE LITIGANTIVM.

INterest reipublicae, ne temere ad litigandum procedant homines. Hinc & Romani temeritatem litigantium partim pecuniaria poena, partim iurisiurandi religione, partim infamiae metu, coercuerunt. *Princ. Inst. h. t.* De singulis nonnulla monere haut abs re fuerit.

I. Iusiurandum calumniae in ciuilibus.

I. Ad iusiurandum CALVMNIAE quod attinet, illud satis antiquum est, quamvis postea Iustinianus nonnihil hac in re immutarit. *L. 2. C. de iureiu. propt. cal.* Et antiquis quidem temporibus de calumnia iurandum erat omnibus, qui iusiurandum alteri detulerant, Paull. *Recept. Sent. II, 2. 2. L. 34. L. 37. D. de iureiur.* neque quisquam ab hac lege eximebatur, praeterquam parentes & patroni, liberis & libertis iusiurandum deferentibus. *L. 7. §. 3. D. de obsequ. parent.* Sed & is, qui novum alteri opus nunciabat, iurare prius tenebatur, NON CALVMNIAE CAVSA OPVS NOVVM NVNCIARE. *L. 5. §. 14. D. de op. nov nunciat.* Praeterea, qui damni infecti, itemque qui ad exhibendum agebat iurare prius debebat de calumnia. *L. 13. §. 3. D. de damn. inf.* nec non qui thesaurum suum in alieno defossum effodere volebat. *L. 15. D. ad exhibend.* vt & creditor, qui in possessionem bonorum debitoris missus, rationum instrumentorumque debitoris recognitionem dispunctionemque iterum petebat. *L. vlt. D. de reb. credit.* Sed hoc qui-

quidem erat iusiurandum calumniae *speciale*. Praeter id etiam receptum *generale*, quod ab initio iudicii ab actore, reo & advocatis exigitur, cuius formulae sunt in *d. L. 2. princ. C. de iurei. propter cal.*

II. Haec in privatis iudiciis. In publicis semper accusatori iuranda erat calumnia. Hinc in lege Servilia, quam Car. Sigonius restituit, cautum fuerat: *Qui pecuniam ab altero petet, is eum, vnde petet, ex praetoribus, quei in eum annum lectei erunt, ad iudicem in eum annum, quei ex H. L. factus erit, in ious educito, nomenque eius deferto si deiuraverit, calumniae caussa non postulare.* Et de Metello auctor est Asconius Paedian. in Cic. *Cornelian. p.* 1300. eum Curionem accusaturum bis iurasse, semel adactum a patre, iterum lege tum, quum iuraret calumniam. II. Et in criminalibus.

III. Si quis tamen iurisiurandi immemor calumniose alterum vel in ius vocasse vel accusasse diceretur: poenas is dabat haut leves. Exstabat hanc in rem lex vel Memmia vel Remmia, incertae aetatis, (*a*) qua cavebatur III. Poena calumniae ex lege Remmia.

(*a*) Valer. Max. III, 7. 9. hanc legem vocat *Memmiam*, quam lectionem etiam editiones pleraeque Ciceronis in Oratione *pro S. Roscio XIX.* praeferunt, quum tamen in MSC. codicibus constanter legatur *Remmia*, quo nomine etiam in iure nostro venit *L. 13. D. de testib. L. 1. §. 2. ad SC. Turpil.* Vnde non satis certum est, quod existimat Steph. Vin. Pigh. *Annal. ad ann.* CIↃCXIII. *p.* 484. legem hanc latam esse *a C. Memmio Gallo, Tribuno plebis.* Sane & Remmia gens Romae non ignota, Remmii enim Aedilis meminit Aurel. Victor *de Vir. Illustr. LXVI.* Alius Remmii mentionem facit Tacit. *Annal. II*, 68.

(*b*)

vt calumniatoribus poena, constituto iudicio, imponeretur. Ea poena in quo constiterit, nondum constat. Plerumque huc trahunt locum Cic. *pro S. Rosc. XX. Sin autem sic agetis, vt arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere possitis aut quare, aut quomodo, aut tantummodo sine suspicione latrabitis: crura quidem vobis nemo suffringet, sed si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos vsque inimici estis, vt etiam eos omnes oderitis ita vehementer ad caput vobis affigent, vt postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis.* Inde ergo colligunt, poenam legis Remmiae fuisse stigma fronti inustum. Sed quamvis non adeo certum sit, hanc poenam ex lege Remmia esse: ex ipso tamen hoc Ciceronis loco palam est, omnino litteram calumniatorum frontibus inuri consuevisse. Sed qualem? procul dubio litteram K. Non enim CALVMNIA sed KALVMNIA scribebant veteres, vt patet ex Terentii Scauri, Velii Longi & Diomedis Orthographia. Vnde & Iulian. in Μισοπώγωνι p. 360. non obscure ait K fuisse illud calumniatorum insigne. Sed huius rei illustrationem expectamus a V. A. & iurisprudentiae bono nato, Henr. Brencmanno, quem bene de Lege Remmia meriturum, respublica litteraria sperat.

IV. Aliae calumniae poenae. IV. Postea & aliae calumniae poenae invaluerunt, veluti exsilii, vel relegationis in insulam, vel ordinis amissionis. Paull. *Rec. Sent. V*, 4. 11. Quod tamen de caussis criminalibus tantum videtur intelligendum, nec non de controversiis status, nam & in his actoris calumnia exsilio poterat puniri. Paull. *Rec. Sent. V*, 1. 5. In caussis civi-

civilibus calumniantes actores in impensas damnabantur. *L. 79. pr. D. de iudic.* immo & in quadruplum eius, quod quis litis alteri intendendae causa acceperat. *L. 1. sequ. D. de calumn.* Licebat quoque reo ab actore sibi stipulari decimam rei petitae partem, si eum per calumniam actionem movere crederet, (*b*) Cuiac. *Obs. VII, 5.* Quod ita procul dubio factum: SPONDESNE DECIMAM PARTEM EIVS, QVOD PETIS, SI CALVMNIATVS ES? Ad quae actor; SPONDEO, SI CALVMNIATVS SVM. Sed de impensis litis a calumniante victori restituendis ipsi ICti in suis libellis plura liberaliter dare solent

V. Sed & INFAMIA coercebant temere litigantes in quibusdam iudiciis. Omnes enim ex delicto quocumque condemnati erant infames, si vere, id est dolo, deliquisse dicerentur. *L. 7. D. de publ. iudic.* Eandem ignominiam subibant, qui tutelae, mandati, directa aeque ac nonnumquam contraria, *L. 6. §. 5. D. de his, qui not. inf.* depositi directa, itemque pro socio actione damnati fuerant. §. 2. *Inst. h. t. L. 1. D. de his qui not. inf.* Sed de hisce famosis iudiciis singulis suo loco diximus. IV. Aliae calumniae poenae.

TIT.

(*b*) Meminere huius decimae partis summae libello comprehensae Diocletianus & Maximianus Augusti. *L. 3. C. Hermogen. de Calumn.* Sed eam decimam sua aetate minus vsitatam fuisse, testatur Tribonianus §. 1. *Inst h. t.* At reduxit tamen eam Iustinianus *Novella CXII, 2.*

(c)

TIT. XVII.

DE

OFFICIO IVDICIS.

Diximus ſupra titulo huius libri ſexto, alia a litigantibus facta eſſe IN IVRE coram praetore, alia in IVDICIO coram iudice pedaneo. Illic quid factum, iam illo loco ſatis explicavimus. Reliquum eſt, vt & iudiciorum Romanorum formam addamus.

1. Iudex datus cum formula.

I. Actione coram praetore ſolenniter intenta, vel *iudices* vel *arbitri* vel *recuperatores* dabantur, & quidem cum certa formula. In actionibus ſtricti iuris talis erat formula: C. AQVILI IVDEX ESTO, & SI PARET, FVNDVM CAPENATEM SERVILII ESSE EX IVRE QVIRITIVM, NEQVE IS SERVILIO A CATVLO RESTITVATVR; TVM CATVLVM DAMNATO. Tum ergo iudicis erat cognoſcere, an fundus eſſet actoris. Nonnumquam reus exceptionem obiecerat, & tum illa quoque comprehendebatur formula, (*a*) iudicisque erat cognoſcere, an exceptio illa poſſit a reo demonſtrari. Veluti ſi praetor hac formu-

(*a*) Iniquus ergo erat praetor, ſi in data formula omitteret exceptionem. Et tunc tribunorum poterat implorari auxilium. Cic. *Acad. Quaeſt.* IV, 30.

(*b*)

formula dederat iudicem: C. AQVILI IVDEX ESTO, ET SI PARET, AGRVM CAPENATEM SERVILII ESSE, CATVLVM DAMNATO, EXTRA QVAM, SI TESTAMENTVM PRODATVR, QVO ADPARET, CATVLI ESSE. Hic praecipue iudex cognoſcebat, an tale exſtaret teſtamentum. Id quod etiam de replicatione, duplicatione & ceteris eſt obſervandum. Sin iudicium eſſet bonae fidei, talis erat formula: SI PARET, MAEVIVM SERVILIO DOMVM VENDIDISSE, TVM QVANTVM MAEVIO SERVILIVM OB EAM REM DARE EX FIDE BONA OPORTET, TANTI DAMNETVR. Sin arbitrarium denique, talis erat formula: ESTO ARBITER, ET SI PARET MAEVIVM VESTEM SERVILII HABERE, NEQVE IS ARBITRIO IVDICIS EXHIBVERIT, TVM, QVANTVM IN LITEM SERVILIVS IVRARIT, TANTI DAMNATO. Sigon. *de iudic. l,* 24. *p.* 497. *sequ.* Paucis: *Praetor* de *iure* cognoſcebat, decernens, quid iure ſit pronunciandum, ſi actor intentionem ſuam probaſſet: *index* deinde de *facto* diſpiciebat, vtrum actor actionem ſuam, an reus exceptionem poſſit demonſtrare. Si iuris tantum eſſet quaeſtio, Praetor ſolus extra ordinem cognoſcebat. Ger. Noodt. *de iurisdict. & imper. l,* 8.

II. Le-

II. Legendus erat.

II. Legebantur hi iudices a praetoribus in vrbe; in provincia vero a praefideSen. *de Benef. III*, 7. ita tamen vt difcrimen effet inter iudicia publica & privata. In publicis iudices legebantur ex decuriis, quae in album mitti folebant. Tales decuriae iudicum initio erant binae, deinde tres, poftea Auguftus quartam ex inferiore cenfu addebat, quae vocabatur *Ducenariorum*, iudicabatque de minoribus fummis, quae CC. millia numum non excederent. Ex quo patet, iudiciis felectos praecipue quidem de criminibus, at aliquando tamen etiam de cauffis privatis iudicaffe. Suet. *Aug. Cap XXXII.* Hanc Decuriam in ferreo annulo effe iufferat Auguftus, tefte Plin. *H. N. Lib. XXXIII. cap.* 1. Deinde Caligula quintam adiiciebat Suet. *Calig. Cap. XVI.* fextam, quam addi precabantur iudices, Galba negabat. Sueton. *Galb. XIV.* Ex his ergo decuriis ordinarie petebatur iudex in cauffis publicis. Vnde infcriptio apud Reinef. *Claff. VI. p.* 406.

L. CLODIO. C. F. SERG.
VITELLINO. II. VIR. I. D.
IVDIC. EX V. DEC.
EQVO PVBL.

In privatis vel ex decuriis fumebantur, vel a Praetore eligebantur, ita tamen vt litigantibus fas effet fufceptos reiicere, & clamare: HVNC NOLO, HIC TIMIDVS EST, ET BONA SAECVLI PARVM INTELLIGIT. ILLVM VOLO, QVIA CAESAREM FORTITER AMAT.

AMAT. Plin. *Paneg. XXXVI.* & alter Plin. *Hist. Nat. I. praef.* Add. *L.* 80. *D. de iudic. L.* 23. *D. de adpellat.* Numeri iudicum, qui caussas privatas iudicarent ita meminit Gell. *Noct. Attic. XIV*, 2. *Quo primum tempore a praetoribus lectus in iudices sum, vt iudicia quae adpellantur privata, susciperem.*

III. Vbi placuisset demum iudex, & a praetore esset addictus: non licebat iudici iudicium renuere, nisi iusta esset excusandi caussa *L.* 1. *pr.* & §. 2. *de vacat. & excus. mun.* Cuius rei exempla exstant apud Sueton. *Claud. XV.* & Plin. *Epist. X*, 66. Munus enim publicum erat hoc iudicandi onus, neque quisquam illud poterat sine iusta caussa subterfugere, vnde & inscii, immo & inviti dari poterant iudices. Vid. *L.* 39. *D. de iudic.* Plin. *Epist. III*, 20. *Vt in recuperatoriis iudiciis, sic nos in his comitiis, quasi* REPENTE ADPREHENSI, *securi iudices fuimus.* Qui locus non ita intelligendus est, ac si Praetor de medio, quemcumque libuisset, pro arbitro adprehenderit, sed quod ex selectis, quoscumque vellet, etiam invitos iudices litigantibus dare potuerit. Ger. Noodt. de *iurisd. & imper. I*, 13. III. Addici etiam poterat invitus.

IV. Porro iudex, maxime si solus esset datus, in consilium adhibebat aliquot amicos vel iurisperitos, & cum his sedebat in subselliis. Gell. *Noct. Att. XIV*, 2. Vnde facile patet, cur dicti sint *iudices pedanei.* Non enim in tribunali, vt magistratus, sedebant, sed in subselliis, adeoque veluti ad pedes praetoris. Ceterum iudicium in foro & comitio exercebatur, e. g. ad puteal Libonis, & haec sunt *loca iudiciorum*, quorum meminit Modestinus *L.* 6. §. 2. *D. de iudic.* IV. Vbi & cum quibus iudicarit?

V.

V. Quomodo in leges iurarit?

V. Simul ac in hunc locum se contulerat iudex, primo omnium iurabat, ex lege se iudicaturum, cuius iurisiurandi sollemnis formula EX ANIMI SENTENTIA. Cicer. *Aca. Quaest. IV*, 47. Cuius formulae vestigium in *L.* 2. §. 2. *C. de iureiur. propt. calumn.* deprendit Cuiac. *Observ. I*, 21. Iurabat vero, aram tenens, id est, *puteal Libonis*, de quo iam supra quaedam monuimus. Vnde Cicero *pro Flacco XXXVI. Ergo is, cui si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam, quod volet, iniuratus probabit.* Add. Iac. Raevard. *Var. V*, 8. P. Faber *Semestr. I. p.* 212.

VI. Iudice absente dies diffindebatur.

VI. Si ipso die iudicii, non aderat iudex, vel morbo vel alia iusta causa impeditus, tum dies iudicii proferebatur. Qua de re in legibus XII. Tabularum fuerat cautum: SI MORBVS SONTICVS, VOTVM, ABSENTIA REIP. ERGO AVT STATVS DIES CVM HOSTE INTERCEDAT: NAM SI QVID HORVM FVAT VNVM IVDICI ARBITROVE, REOVE, EO DIE DIFFENSVS ESTO. Goth. *ad XII. Tab. Tab. II.* Ea enim lege permittitur, vt si iudici vel reo causa sontica fuerit, iudicii dies differri posset. *L.* 2. §. 3. *D. si quis caution.*

VII. Litigantes absentes edicto citabantur.

VII. Si iudex adesset, litigatorum vero alter se haut sisteret, neque iustam adferret excusationis causam, tum edictis citabatur. Primo enim altera pars, petebat edictum primum, deinde per intervallum non minus decem dierum, alterum ac tertium, ac denique impetrabat *peremtorium, quod inde hoc nomen sumserat, quod perimeret disceptationem, id est, vltra*

non

non pateretur adversarium tergiversari. Comminabatur enim is, qui edictum dederat, etiam absente diversa parte, cogniturum se & pronunciaturum. L. 68. 69. 70. D. de iudiciis. Non semper tamen quatuor opus erat edictis, sed nonnunquam tria, nonnunquam duo, nonnunquam *vnum pro omnibus* sufficiebat, *quod aestimare oportebat eum, qui ius dicebat, & pro conditione caussae vel personae, vel temporis ordinem edictorum vel compendium moderari. L. 72. D. de iudic.*

VIII. Praesentes vtrique litigantes statim iubebantur iurare calumniam, vt superiore titulo diximus, cuius rei exemplum est apud Cicer. *pro P. Quinct.* Tum iussi sunt patroni dicere; id quod duabus fiebat vicibus adeoque quater ex certo horarum intervallo perorabant patroni. Appian. *de bello ciu. I. p. 663.* Primo enim totam causam iudici verbis brevissimis ac veluti per indicem exponebant, & haec vocabatur CAVSSAE CONIECTIO, (*b*) Ascon. Paedian, *ad* Cic. *Verrin. III. p.* 184 I. *Quum litigatores ad iudicem venissent, antequam caussa ad iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt, atque id ipsum dictum est caussae coniectio, quasi caussae in breve coactio.* Postea vero integris iustisque orationibus statum caussae exponebant, simulque testibus, litteris tabulis deductisque ex ipsa re argumentis, suam vel actionem vel exceptionem probabant, vt satis patet ex Ciceronis orationi-

VIII. Praesentes iurabant calumniam.

Tum fiebat caussae coniectio. Hinc oratores dicebant.

(*b*) Vnde adparet, cur *L. I. D. de Reg. Iur.* regula iuris dicatur *quasi quaedam caussae coniectio.* Conferri ibi merentur Commentarii Iac. Raevardi & Iac. Gothofredi.

tionibus pro *P. Quinctio & Q. Roscio Comoedo.* Ceterum hic mos procul dubio Athenis, vt alia, Romam migraverat. Nam & Athenienses, antequam caussam perorarent, praemittebant brevem eiusdem coniectionem, quae etiam προβολὴ dicebatur. Vnde Budaeus *Comment. Graec. Lingu. p. m.* 632. *Est autem* προβολὴ *intentio & obiectio iudicii dictati, quasi petitio digladiantis.* Postea in XII. Tabulis cautum: AB ORTV ANTE MERIDIEM CAVSSAM CONIICITO, (c) CVM PERORANT AMBO PRAESENTES. Et inde factum vt translata in iudices notione litigantes primo coniicere caussam, deinde iusta oratione perorare iuberentur. Gell. *Noct. Att. XVII*, 2. Ne tamen in immensum evagarentur oratores lege Pompeia cautum fuerat, vt ad clepsydram dicerent. Cic. *de Orat. III*, 34. Id. *de Orat. XXXVIII.* Quot clepsydrae essent, eius rei penes iudices erat arbitrium. Plin. *Epist. IV*, 9. *II*, 11. *I*, 23. *VI*, 2. Vnde saepe sex vel plures perorantibus datas novimus.

IX. Iudices interea quid egerint?

IX. Iudices vbi audiebant partes, dicebantur OPERAM DARE. *L.* 18. *pr. D. de iudic. L.* 13. *pr. D. de vacat & exc. mun.* Cuiac. *Obs. V*, 33. Quam molestum vero fuerit iudicibus, perorantes audire oratores, & quam parum saepe ad

(c) Gothofredus & alii legere malunt CONSCITO, sed hoc idem fuisse videtur ac causam coniicere. *Conscíscere* enim dicebatur Praetor, dum postulantibus seu perorantibus per se vel per alios litigatoribus, de re tota cognoscebat, vt ipse ait Gothofr. *p.* 188. Sane id non faciebat praetor, verum iudex.

(d)

ad ea, quae dicebantur, attenderint, facile patet ex loco Titii apud Macrob. *Saturn. II,* 12. *Veniunt in comitium tristes, iubent dicere, quorum negotium est, narrant. Iudex testes poscit, ipsus it minctum, vbi redit, adit, se omnia audivisse, tabulas poscit, litteras inspicit, vix prae vino sustinet palpebras.* Sed haec forsan de laxa posteriorum temporum disciplina intelligenda sunt.

X. Testium productio.

X. Interim audiebantur etiam testes, & quidem non remotis partibus, ceu hodie fieri solet ex male intellecta Zenonis *l.* 14. *C. de testibus.* Ibi enim *secretarium* non est locus, vbi testes secreto & remotis partibus audiuntur, sed locus in quo iudices postremis temporibus caussas cognoscebant, ceu constat ex Hesychio in voce Σέκρετον, & Suida in voce Στύλη. Plura de hoc Secretario iudicum, (nam & secretarium erat in ecclesiis, vbi Episcopi & Presbyteri audiendis fratrum negotiis vacabant, Sulpit. Sev. *Dial. II,* 1. *Epist. I. & III.*) observavit H. Vales *ad* Amm. Marcellin. *Lib. XV. cap. VII. p.* 69. Add. Gundlingiana *Part. IX. Obs. IV.* Potius Romani producentem testes semper adesse patiebantur, vt eos interrogaret. Qua in interrogatione praecipue elucebat oratorum solertia. Saepe loco testium tabulae producebantur, vt fides fieret iudici. Vid. Cic. *pro Q. Rosc. init.* Gell. *Noct. Att. XIV,* 2.

XI. Sententia a iudice quomodo lata?

XI. Caussa demum vtrimque perorata, post meridiem ferenda erat sententia. Ita enim denuo legebatur in XII. Tabulis: POST MERIDIEM PRAESENTI LITEM ADDICITO. Gell. *Noct. Att. XVII,* 2. si quid ergo obscuri-

ſcuritatis cauſſa haberet, dicebat iudex SIBI NON LIQVERE, quo facto de integro erat inſtituenda cognitio Gell. *Noct. Att. XIV, 2.* Cicero *pro A. Caecina II.* Vno iurante, ſibi non liquere, reliqui ferebant ſententiam. *L. 36. D. de re iud.* & quidem de plurium ſententia. Si paria erant iudicum ſuffragia res erat in pendenti, donec competens iudex vnam earum ſententiarum confirmaret. *L. 28. D. de re iud.* Id quod tamen aliter ſe habuiſſe in iudiciis centumviralibus, ſi paribus conſiliis actor viciſſet & victus eſſet, erudite docet ὁ πάνυ Cuiac. *Obſ. X, 20.* Si ad liquidum res erat deducta, tum ferebatur ſententia: veluti in cauſſis ſtatus: VIDERI SIBI HVNC HOMINEM LIBERVM *L. 28. §. 1. D. de liber. cauſſ.* in actione iniuriarum. VIDERI IVRE FECISSE vel NON FECISSE *Princ. Inſt. de iniur.* in cauſa exheredationis: VIDERI MATREM IVSTAS HABVISSE CAVSSAS EXHEREDANDI. Verbo enim VIDERI veteres in ſententiis ἠθικῶς vſos eſſe, idem obſervat Cuiac. *Obſ. III, 26.* In cauſſis contractuum: QVVM CONSTET TITIVM SEIO EX ILLA SPECIE L. ITEM EX ILLA LV. DEBERE, IDCIRCO TITIVM SEIO CENTVM ET V. CONDEMNO. *L. 1. §. 1. D. quae ſent. ſine adpell. reſc.* Sin abſolvendus videretur reus, formula erat: SECVNDVM ILLVM LITEM DO. Val. Max. *II, 8. 2.*

XII. Quomodo ab arbitro? XII. Ita iudices pronunciabant, Arbitri in actionibus arbitrariis primum arbitrium dicebant, deinde, niſi paruiſſet reus, ferebatur ſen-

ſententia reusque condemnabatur, quanti in litem iuratum. *L.* 18. *pr. D. de dolo malo.* Prius fiebat hac formula: ARBITROR TE HOC MODO SATISFACERE ACTORI DEBERE. Poſterius vero hoc modo: CENTVM, DE QVIBVS ACTOR IN LITEM IVRAVIT, REDDE.

XIII. Profecto iudicio, reque iudicata nihil reliquum erat, quam vt damnatus iudicatum ſolveret. (*d*) Semel enim finita cauſſa in iudicium amplius deduci non poterat. Vnde Donatus *ad* Terent. *Andr. VIII,* 1. *v.* 7. explicaturus verba Comicis admodum familiaria: ACTVM EST, *Haec res*, inquit, *ſecundum ius civile dicitur, in quo cavetur, ne quis rem actam apud iudices repetat. Sic ipſe Terentius in Phormione: Actum, aiunt, ne agas.* Fas tamen illi erat, vel reſtitutionem in integrum petere, de cuius cauſſis abunde diſſeritur a iureconſultis, vel actorem calumniae poſtulare, de cuius criminis poena ad ſuperiorem titulum diximus, vel iudicem **XIII. Remedia condemnato competentia.**

(*d*) Id niſi faceret, vi mixti imperii, quod praetori competebat, exſecutio fiebat per lictores, qui morem non gerentes coercebant, damno, captisque pignoribus. Quin aliquando fabri ipſis adiungebantur, qui omnia diſturbarent, inprimis ſi novum opus nunciatum, vel interdictum datum. Vid. Caſaub. ad Suet. *Iul. c. XVII.* Nonnumquam veteri iure ſequebatur addictio die trigeſimo, id eſt, reus iterum in ius raptus a praetore addicebatur actori, niſi vel ſponſorem dediſſet, vel iudicatum ſolviſſet. Tum reus abductus ab actore in privato carcere tenebatur, donec aut opera aut pecunia ſatisfeciſſet. Qua de re ſupra dictum eſt pluribus. Exemplum eſt apud Ciceron. *pro Flacco XIX.*

(a)

dicem aut quod litem fuam fecerit, aut falfi aut repetundarum poftulare, de quibus iudiciis partim fupra ad *TIT. V. n.* 1. partim infra *TIT. XVIII, n.* 67. *fequ.* agitur: vel denique interponere adpellationem, antequam fententia in rem iudicatam tranfierit. Sed de Adpellatione quum in Inftitutionibus tacuerit Imperator, plura hic dicere, nihil attinet.

TIT. XVIII.

DE

IVDICIIS PVBLICIS.

PLane diverfa erant a iudiciis *privatis* PVBLICA, quorum illis fua quisque perfequebatur, his refpublica delicta publica vindicabat. Vnde Iuftinianus *princ. Inft. h. t.* *Publica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam fimile habent cum ceteris iudiciis, magnaque diverfitas eorum eft & in inftituendo & in exercendo.* Quum ergo *Titulo VI.* & fequentibus de iudiciis privatis fi actumt: nihil iam videtur reliquum, quam vt de publicis quoque ex antiquitatibus nonnulla moneamus.

I. Quid interfit inter iudicia publica & popularia?

I. Iudicia PVBLICA quae fuerint, tum demum recte cognofcemus, fi ea a *popularibus, extraordinariis* ac denique *populi* iudiciis accurate feiunxerimus. Cum *popularibus* ergo actionibus in eo conveniebant iudicia publica, quod vtrobique cuivis e populo actio permitteretur, quum in privatis iudiciis non nifi is, cuius intererat, actoris vice fungi poffet. Aft in eo haut leve

leve inter populares actiones & publica iudicia intercedebat discrimen, quod illae ad civilem mulctam actori adplicandam; haec ad publicam animadversionem essent comparata. Vnde illae erant cognitionis praetoriae, haec coram Quaesitoribus ac iudicibus instituebantur. Quales populares actiones erant albi corrupti, sepulcri violati, deiecti vel effusi. Vid. *L. 43. §. 2. D. de procur. L. 3. §. 5. & fin. D. de his qui effud. vel deiec.* Zonar. *Annal. Tom. II. p. 6.* καὶ τὸν δῆμον ποπῦλυς ὠνόμασεν ὅθεν καὶ παρὰ ταῖς βίβλοις ταῖς νομικαῖς ποπυλάρια κέκληται ἡ δημοτικὴ ἀγωγή. *Quod nos* δῆμον *vocamus Romani populos adpellarunt. Vnde & in libris legum popularis vocatur, quae cuilibet de populo datur, actio.* Ita enim vertendum esse hunc locum iam monuit Brisson. *de Verb. Sign. p.* 443. quum in vulgari versione perperam legatur *plebeia educatio.* Conf. Thomas. *Differt. de Abigeis num. IX.*

II. Magna quoque iudiciorum publicorum & extraordinariarum cognitionum similitudo erat ac convenientia. Vnde de eorum discrimine haut levis est controversia inter iureconsultos. Vid. Ant. Matth. *de crimin. Proleg. IV, 7. p.* 53. Thomas. *Diff. alleg. n. XII. sequ.* Beyer. *Posit. ad Pand. de extraord. crim. p.* 613. Sed plana tamen res est. In eo conveniunt iudicia extraordinaria & publica, quod vtraque tendunt ad animadversionem publicam, & crimina, quibus reipublicae vtilitas laeditur, vindicant. Sed differunt tamen variis modis, quos nescio an accuratius quis exposuerit, quam ὁ πάνυ Graevius in *Animadv. ad* Sigonium Tom. II. *Thesaur. Antiquitatum Rom.* praemissis, vbi ita

II. Quid inter eadem & extraordinarias cognitiones?

 scribit

ſcribit vir doctiſſimus: PVBLICA *iudicia erant de criminibus, de quibus lex certa lata erat, & finita illa lege poena, ſecundum quam legem poſtulabatur, a quocumque cive, qui publici criminis aliquem volebat accuſare, niſi eſſent, quibus iure id licebat. Publica dicebantur, & quia pertinebant ad ſtatum publicum, ſive reipublicae, non ad privatorum ſtatum, vt iudicia privata, & quia ex legibus publicis oriebantur.* EXTRAORDINARIA *erant, quae ex legibus publicis non oriebantur, ſed in quibus quaerebatur de criminibus de quibus aut nullae leges erant, aut ſi leges eſſent cum crimen atrocius duceretur, quam vt ſecundum leges iudicaretur puniendum eſſe. In iudiciis publicis ſortiebantur inter ſe Praetores, quam quisque deberet exercere quaeſtionem, de vi, de adulterio: in extraordinariis cognoſcebant aut Coſſ. aut totus Senatus, aut Princeps, aut Praefectus Vrbi intra c. lapidem, aut praef. praet. vltra c. lapidem, aut in provinciis imperatoris Legati Aug. pro Praet. in populi vero Proconſules.* Ex quibus patet, I. Publica iudicia inſtituta eſſe de criminibus, de quibus leges latae erant, & finita illis legibus poena, ſecundum quas leges poſtulari poſſet a quocumque cive, qui publici criminis aliquem vellet accuſare, niſi eſſent, quibus iure id haut liceret. (*a*) Aſt extraordinaria iudicia ex legibus publicis non orta, in iisque quaeſitum de criminibus, de quibus aut nullae exſta-

(*a*) Explicat id. Macer. *L.* 1. *D. de publ. iudic.* Sic publica iudicia oriebantur ex lege Iulia de adulteriis, maieſtatis, de vi publica & privata, peculatus, ambitus, &c.

(*b*)

exſtabant leges, aut poena nulla finita. II. In iudiciis publicis ſortitos eſſe inter ſe praetores, quam quisque deberet exercere quaeſtionem, veluti de vi, de adulterio, de maieſtate. In extraordinariis vero cognoviſſe aut conſules aut totum ſenatum, aut Principem, aut praefectum vrbi intra centeſimum lapidem, aut in provinciis Imperatoris legatos Auguſti pro praetore, in populi vero Proconſules (*b*). Addit Graevius aliam differentiam, *quod in iudiciis publicis quilibet e populo accuſare potuerit; in extraordinariis vero non niſi is, cuius interfuerit*, quam licet argumentis haut poenitendis in dubium vocarit illuſtris Thomaſ. *l. c.* ſatis tamen certa res videtur de plerisque. Sane id conſtat de actione ſepulcri violati, *L.* 1. §. 9. *L.* 6. *D. de ſepulcr. viol.* expilatae hereditatis, *L.* 4. *D. expil. her.* Quin ob hanc ipſam cauſſam haec delicta *privata* adpellantur *L.* 1. § *vlt. D. de poen. L.* 2. *& ſequ. D. de concuſſ. L.* 3. *D. de praevaricat. L.* 1. *D. de ſtellionat.* quia nimirum non omnibus promiſcue accuſandi ius eſt. Alioquin enim & plura ad ſtatum reip. pertinent, veluti ruptio aggerum Nili, & accuſationi locus eſt, & inſcriptioni in crimen, *L. vlt. D. de delict. priv.* & poena capitalis. *L.* 1. §. *vlt. L.* 9. *D. de extraord. crimin.* Quae omnia non cadere

(*b*) Obſervavit hoc ipſe Sigon. *de Iudic. II,4.p.*540. Et in hoc praecipua *extraordinariorum* & *publicorum* iudiciorum ſita fuiſſe videtur differentia. Quin ideo dicta haec iudicia videntur, EXTRAORDINARIA, quia tunc non ii, penes quos criminum quaeſtiones ordinariae eſſent, ſed alii ſuperiores magiſtratus extra ordinem iudicarent.

cadere in delicta privata, nemo non videt. Ceterum plura erant eiusmodi extraordinaria crimina, veluti sollicitatio alienarum nuptiarum, inquinatio lacuum, & aquarum publicarum corruptio, interpellatio puellarum de stupro, abactio partus, dardanariatus, aliaque plura, de quibus Doctores ad Pandectas *Lib. XLVII. Tit. XI. & sequ.*

III. Quid inter ea & iudicia populi?

III. Interdum & privatas & publicas caussas non magistratus cognoscebant, sed populus, & tunc eiusmodi iudicia vocabantur POPVLI. Privata rariora erant, publica paullo frequentiora, iisque inprimis maiestatis aliaque crimina vindicabantur, in quibus de capite civis Rom. quaerebatur. Hinc eleganter Plaut. *in Menaechm. IV, 2. V,* 18. discernit iudicia *privata*, *publica*, & quae *coram populo* exercebantur. En eius verba: - - - *Aut ad* POPVLVM, *aut in* IVRE, *aut ad* IVDICEM *res est.* Sed de his populi iudiciis sub finem tituli aptior erit dicendi locus.

IV. Quaenam crimina vindicata iudiciis publicis?

IV. Ceterum iudiciis publicis vindicabantur crimina publica, quae vel adversus rempublicam fuerant commissa, vel reip. salutem laedere, dignaque adeo videbantur, quae lege & poena publica vindicarentur. Prioris generis erant crimina ambitus, repetundarum, vis publicae; posterioris, homicidium, veneficium, parricidium, crimen falsi, adulterii, plagii. Car. Sigon *de Iud. II, 2. p.* 531. *seq.* Non ergo omnia crimina iudiciis publicis vindicabantur, sed ea, de

de quibus leges iudiciorum publicorum exstabant. Vnde Macer. *L.* 1. *D. de public. Iudic. Non omnia inquit iudicia in quibus crimen vertitur, & publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, vt Iulia maiestatis &c.*

V. Ea crimina poenis vindicabantur, quarum octo genera Ciceronis auctoritate prodidit Isidor. Orig. *V*, 27. *p.* 934. *edit. Dion. Gothofr. damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exsilium, servitutem & mortem.* DAMNVM alias & *mulcta* vocatur. Initio reip. quum nondum esset pecuniae tanta copia, duarum ovium & triginta boum suprema mulcta erat. Quum vero ea res ob inaequale armentorum pretium inaequalem faceret mulctae aestimationem: paullo post exactos reges A. V. C. ccxlviii. lege Ateria Tarpeia constituti sunt in singulas oves aeris deni, in boves centeni. Gell. *Noct. Att. XI*, 1. Dionys. Halic. *X. p.* 674. Fest. *voce Peculatus p.* 359. V. Quibus poenis animadverium in reos? Quid damnum?

VI. VINCVLORVM nomine veniunt compedes, pedicae, boiae, manicae, catenae, nervi, carcer. Carcerem primus ad terrorem civibus inferendum aedificavit Ancus Marcius, Liu. *I*, 33. quamvis alii id tribuant Tullo Hostilio: Sed id forsan de parte carceris intelligendum. Carceris enim locus subterraneus vocabatur *latomiae* vel *lautumiae*. Fest. *hac voce.* Liu. *XXVI*, 27. *XXXII*, 26. *XXXVII*, 3. *XXXIX*, 44. *L.* 1. §. 4. *D. de aleat.* Eius alia pars vocata *Tullianum*, alia *robur*. Fest. *hac voce* Liv. *XXXIX*, 59. prior a Tullio rege exstructa, a quo etiam iste locus Tulliani nomen obtinuisse videtur. VI. Vincula.

Di-

Distinguebant vero Romani, vtrum accusatus crimen esset confessus, an inficiatus? Ante confessionem rei in custodiis liberis habebantur, siquidem vel ipse magistratus eos domi adservabat, vel alii privati nobiles eorum suscipiebant custodiam, ceu patet exemplis apud Liu. *XXXII, 26. XXXIX*, 114. Sallust. *de Bell. Catil. XLIX.* Post confessionem vero rei in vincula publica coniiciebantur, dum ferretur & exequutioni mandaretur sententia. *L. 5. D. de cust. & exhib. reor. L. 2. C. eod.* Ipsi carceri praeerat commentariensis, cuius erat, eos, qui in vincula publica coniicerentur, in commentarios referre, eorumque nomina Triumviris rerum capitalium singulis mensibus ingerere. *L. vlt. C. eod.* Plin. *Hist. Nat. VII*, 38.

VII. Verbera. VII. VERBERA fustibus & virgis infligebantur. Et illis quidem Romani in castris, (c) his in vrbe vtebantur, nec ab vllo temere extremum sumtum est supplicium, quin virgis prius in terga saeviretur. Liu. *VII*, 19. Sed postea virgarum metu cives esse variis legibus liberatos, iam supra, *Adpend. Lib. I, n. XXVIII.* observavimus.

VIII. Talio. VIII. TALIONIS poenam iniuriis atrocioribus statuerant decemviri, quorum haec lex reliqua est apud Festum Gell. *Noct. Att. XXI*, 1. SI MEMBRVM RVPIT, NI CVM EO PACIT,

(c) Fustuarium supplicium ordinarium erat eorum, qui ducem deseruerant. Cicero *Phil. III*, 6. Liu. *V*, 6. Quo ritu istud supplicium sumtum sit, docet Polyb. *Hist. VI, p.* 670.

(d)

CIT, TALIO ESTO. Verum quum omnes talionem hanc transactione a se amoliri possent, neque credibile sit, quemquam adeo stolidum fuisse, vt oculum sibi excuti pro oculo, quam pacisci cum laeso, maluerit; facile est ad existimandum, etiam antiquissimis temporibus rarissimum apud Romanos fuisse talionis vsum, tantum abest, vt eam sequiore aevo obtinuisse verosimile sit.

IX. Ignominia.

IX. IGNOMINIA vel Censorum nota, vel lege aut edicto praetoris inurebatur. Illam tamen paulo leviorem visam opinor. Cicero sane apud Non. Marcell. I, 93. *Censoris iudicium nihil fere damnato*, ait, *adferre, praeter ruborem*. De infamia qua praetor edicto certos homines notabat, singularis exstat digestorum titulus, ad quem plura commentantur.

X. Exsilium, servitus, mors.

X. De EXSILIO SERVITVTEQVE iam supra satis multa notavimus. MORS vel CIVILIS vel *violenta* erat. Morte *civili* plectebantur, quibus adimebatur libertas vel civitas, qua de re iam suo loco actum est, nec hae mortis species differunt ab exsilio & servitute. Ast *violenta* morte, quae in primis huc pertinet, animadvertebatur in eos, qui extremo digni videbantur supplicio. Et antiquis quidem temporibus vsitatissimum erat suspendium in arbore infelice. (*d*) Quod supplicium me-

(*d*) *Infelix arbor* Turnebo in *Adversf. IV*, 3. est stipes seu furca, eumque ea in re sequitur Sigon. *de Iudic. III*, 3. Ast Catoni & Plinio felices arbores vocantur, in vniversum, quae fructum ferunt, infelices, quae neque feruntur vnquam, neque fructum ferunt. Conf. Coel. Rhodig. *Lect. Ant. X*, 7. Brod. *Miscell. IV*, 6. (*e*)

metuendum erat P. Horatio, quum sororem occidisset. Liu. *I*, 26. Nec infrequens praecipitatio ex rupe Tarpeia, de qua Iust. Rycquius *de Capitol. Cap. IV. p.* 44. *sequ.* Quod supplicium licet antiquitus servis & liberis hominibus commune esset, ceu ex Lege XII. Tab. demonstrat Gell. *Noct. Att. X*, 18. postea tamen fuit liberorum hominum proprium: servi vero sub furca caesi in crucem agi consueverunt. (*e*) Quo de supplicio eiusque ritibus multa disputata sunt a Iusto Lipsio, Gretsero, Ge. Calixto, Barth. Nihusio & plurimis, qui Christi passionem commentariis illustrarunt, eruditis. Instar omnium esse possunt Ant. Bynaeus *de passione Christi* & Sagit. in *Harmon. Evangelist. de passion. Dom. Part. II. n.* 418. *sequ.* Saepe etiam sontes, virgis caesi, demum securi percutiebantur a lictoribus. Exemplo esse possunt Iunii Bruti filii, patris ipsius iussu ita percussi, apud Liu. *Hist. II*, 5. vt & Campani, eodem modo tractati, teste Liu. XXVI, 15. (*f*) Non rara quoque erat strangulatio, quae triumvirorum interventu a lictoribus laqueo fiebat, & quidem plerumque in

(*e*) Vnde Cicero Philipp. I. *Talis animadversio fuit Dolabellae cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros nefariosque liberos.* Hos scilicet ad saxum, illos ad crucem condemnavit. Add. Cic. *ad Attic. Epist. XIV*, 17.

(*f*) Ignominiosius videbatur, securi, quam gladio feriri. Hinc Vlpian. *L.* 8. §. 1. *D. de poen.* negat, in eum telo animadverti posse alio, qui ad gladium damnatus sit. Eodem pertinet, quod Papiniano securi percusso, Antoninus Caracalla dixit: *Gladio te exsequi oportuit meum iussum.* Vid. P. Fab. *Semest. I*, 3. *p.* 20.

(*g*)

in ea carceris parte quae *Tullianum* vocabatur. Salluſt. *de Bello Catilinar. LV.* Cicero *in Vatinium, XI.* Valer. Max. *V*, 4. 7. *VI*, 3. 1. Ex altera carceris parte, quam *Robur* adpellabant, praecipitatio fiebat. Quale ſupplicium deſcribit Feſtus *voce Robur p.* 410. Singulare quoque ſupplicium parricidarum erat culleus, de quo infra ſuo loco dicemus. (*g*) Sub Imperatoribus multae aliae poenae receptae, multae veteres abrogatae. In iure noſtro ſupplicia licita occurrunt, ad furcam damnatio, vivicomburium, capitis amputatio, quibus proximae metalli coercitio, & deportatio in inſulam, quae quia caput vel naturale vel civile adficiunt poenae CAPITALES adpellantur. *L.* 28. *pr.* §. 11. *L.* 8. §. 1. *l.* 46. *D. de poen.* Illegitimae contra erant poenae, ſi quis inedia necaretur, *L.* 10. *D. de interd. & releg.* iunctis Baſilicis, vel ſi animadverteretur in aliquem ſecuri, telo, fuſte, laqueo, veneno, virgis, *L*, 8. §. 1. 3. *D. de poen.* praecipitatione. *L.* 25. §. 1. *D. h. t.* Inter NON CAPITALES licitas ſunt fuſtium admonitio, flagellorum caſtigatio, damnatio in opus temporarium, relegatio, infamia, dignitatis privatio, *L.* 6. §. *ult.* *L.* 7. *L.* 8.

(*g*) Haec omnia in libera republica fiebant. Sub Imperatoribus multae aliae ac longe acriores poenae inventae ſunt, veluti damnatio ad metalla, ad beſtias, vivicomburium, aliaque huius generis ſupplicia. Nec deſunt exempla, quod homines arboribus incurvatis illigati, poſtea remiſſis illis in partes diſtracti ſunt. Qualia multa hinc inde in hiſtoria Auguſta, & in martyrologiis occurrunt. Conf. Sagittarii libellum *de cruciatibus Martyrum.*

(*h*)

L. 8. *pr. L.* 28. *pr.* §. 4. 6. *D. de poen. L.* 103. *D. de Verb. sign.* Illicitae autem sunt poenae carceris perpetui, *L.* 7. §. 9. *L.* 35. *D. de poen.* & tormentorum. *L. pen. D. de quaestion.* Cuiac. *Obs. XIV*, 34. Sed omnes tamen has illicitas poenas Principes saepe per modum privilegii irrogasse, satis novimus.

XI. Iudicia publica a quibus exercita?

XI. Ceterum publica iudicia exercebant initio reges ipsi. Romulus, teste Dionysio Halic. *II*, *p.* 87. de delictis maximis ipse cognoscebat: minora senatoribus permittebat. Postea Tullus Hostilius instituit Duumviros, qui perduellionem iudicarent, simulque ab eorum sententia provocationem concessit ad populum. Liu. *I*, 26. De Tarquinio Superbo auctor est idem Livius *I*, 55. eum, vt metum incuteret populo, cognitiones capitalium rerum sine consilio per se solum exercuisse, propterque eam caussam occidere, in exsilium agere, bonis mulctare, potuisse. In Regum locum succedebant consules, quos quaestionibus publicis non secus ac reges praefuisse, satis patet exemplo Iunii Bruti apud Liu. *II*, 5. Enimvero quum eodem anno P. Valerius Poplicola legem de provocatione tulisset: invaluit postea, vt non consul de capite civis Rom. iniussu populi quaereret, verum ii, quos populus quaestionibus publicis praefecisset, quique inde Quaesitores parricidii sunt adpellati. Meminit eorum iam Lex XII. Tabularum, si vera scribit Pompon. *L.* 2. §. 23. *D. de orig. iur.* Festus *voce Quaestores, p.* 160. *Quaestores parricidii adpellati, quos solebant creare caussa rerum capitalium.*

XII.

XII. Solebant vero eiusmodi Quaesitores olim ita constitui, vt primo fieret SC. quo tribuni iubebantur primo quoque tempore ad plebem ferre de quaestione huius vel illius criminis, Liu. IV, 51. Fiebat deinde a tribunis rogatio hoc modo: VELITIS IVBEATIS, VT QVAERATVR, QVAE PECVNIA CAPTA, ABLATA, COACTA AB REGE ANTIOCHO, QVOD AES PVBLICVM RELATVM NON EST, VTI DE EA SER. SVLPICIVS PRAETOR VRBANVS AD SENATVM REFERAT QVEM EAM REM SENATVS VELIT QVAERERE, DE IIS, QVI PRAETORES NVNC SVNT. Liu. XXXVIII, 54. Consentiente & suffragante plebe, a senatu res modo dictatori (Liu. IX, 26.) modo consulibus (Liu. IV, 51.) modo ex praetoribus cuidam negotium dabatur, quaerendi de crimine. Et hi dicti deinde sunt *Quaesitores parricidii vel Quaesitores rerum capitalium.*

XII. Quaesitores quomodo constituti?

XIII. Enimvero haec mutata sunt anno V. C. IↃCIV, quo perpetuae esse coeperunt quaestiones, atque ordinariae. Quum enim eo anno L. Piso tribunus plebis, legem de repetundis tulisset: addidit, vt singularis de eo crimine praetor quaereret. Cicer. *Brut.* XXVII. Pigh. Annal. II, p. 447. Eadem ratione L. Sulla Praetori cuidam *quaestionem* de maiestate; alii aliis de peculatu, & de ambitu quaestionem demandarunt. Solebant ergo sex, qui tunc in vrbe erant, Praetores, inito magistratu, iurisdictionem vrbanam, peregrinam & quatuor illas

XIII. Quaestiones quando factae sint perpetuae?

quaestiones in sortem coniicere; adeoque fortunae, cuinam quaevis obtingeret, committere. (*h*) Sigon. *de Iudic. II*, 4. *p*. 540. L. Cornelius Sulla quaestiones quatuor alias publicas invexit, de sicariis, veneficiis, falso & parricidio, adeoque totidem addidit praetores *L*. 2. §. 32. *D. de orig. iur.* Solebat tamen senatus, quum raro plures, quam octo praetores crearentur, suo arbitrio modo binas iurisdictiones modo binas quaestiones modo iurisdictionem & quaestionem vni alterive deferre. Sigon. *l. c. p*. 542. Sed & extra ordinem nonnunquam Senatus populique decreto quaerebant siue consules, siue alii constituti quaesitores. Exempla sunt apud Ciceronem *de Fin. II*, 16. & *Brut. XXII.*

XIV. Quaesitorum sessio. XIV. Quaesitores ergo isti in foro atque in tribunali praeerant iudiciis publicis, sedentes in sella curuli, gladiumque positum ante se habentes in signum imperii. Aderant praeterea Iudex Quaestionis, iudices, scribae, accensi; praecones, lictores, adparitores & alii, qui Quaesitorem in iudicando exsequendoque sententiam iuvabant. Sigon. *de Iudic. II*, 4. *p*. 544.

XV. Quis iudex quaestionis. XV. Inter iudices primum locum occupabat IVDEX QVAESTIONIS, non idem sane cum Quaesitore, vt aliqui sibi persuadent, sed

(*h*) Ante haec tempora praetores bini singulas domi iurisdictiones, ex S. C. sortiebantur, vrbanam & peregrinam: reliqui quatuor provincias foris gubernandas suscipiebant.

(*i*)

ſed ab hoc diverſiſſimus. Sane in cauſſa Oppianici Praetor erat Verres, Iudex quaeſtionis C. Iunius. In cauſſa Verris, Praetor M. Glabrio, Iudex quaeſtionis Q. Curtius. In cauſſa Cluentii Praetor Q. Naſo, iudex quaeſtionis Q. Voconius. Inter Quaeſitorem & iudicem quaeſtionis hoc interfuiſſe ait Quinctilianus, *Inſtit. Orat. VIII, 3.* quod praetor ſeu Quaeſitor in iis, quae eſſent imperii; Iudex quaeſtionis in iis, quae ad cognitionem pertinebant, fuerit occupatus. Fuit ergo non quidem magiſtratus *L. 1. pr. & §. 1. D. ad L. Corn. de ſicar.* ſed perſona tamen publica, (*i*) quae veluti partes Praetoris ſive abſentis ſive nimis occupati agebat, vnde & *princeps iudicum* vocatur Aſconio Paediano. Praetor quoque praeſens dabat accuſationem, vel negabat, cogebat Iudices & dimittebat, Iudex vero quaeſtionis datam actionem exercebat, iudices ſortiebatur, teſtes audiebat, quaeſtiones habebat, tabulas inſpiciebat, & ſi qua erant huius generis alia. Sigon. *l. c.* *pag.*

(*i*) Videtur hoc munus poſt aedilitatem capi conſueviſſe. Sane C. Iunius iudex Quaeſtionis in Cluentiana fuit aedilitius, teſte Cicer. *pro Cluent. XXXIII.* Et huc pertinet etiam Inſcriptio apud Sigon. *de Iudic. II, 5. p. 548.*

C. OCTAVIVS. C. F. N. C. PRON. PATER. AVGVSTI.
TR. MIL. BIS. Q. AEDIL. PL. CVM TORANIO IVDEX QVAESTIONVM.
PR. PROCOS. IMPERATOR APPELLIATVS EX PROVINCIA MACEDONIA.

Conf. Gruter. *Inſcr. p. CCCLX.*

546. *sequ.* Ger. Nood. *de Iurisdict. & Imper. II*, 5. *p.* 158. Schulting. *Iurispr. antiqu. anteiust. p.* 728.

XVI. Quales reliqui iudices.

XVI. Reliqui iudices quasi consilium Praetoris erant, adeoque adsidebant in subselliis. Legebantur initio ex ordine senatorio deinde ex equestri, lege Sempronia: tum ex vtroque lege Servilia Caepionis, hinc iterum ex equestri lege Servilia Glauciae, porro iterum ex senatorio lege Livia Drusi, tum ex tribus ordinibus senatorio, equestri, plebeio, lege Plautia Silvani: hinc denuo ex senatorio lege Cornelia Sullae, ac paullo post denuo e tribus ordinibus lege Aurelia Cottae, postremo ex senatoribus solis, lege Iulia Caesaris. Numerus ex lege Servilia Glauciae fuit quadringentorum quinquaginta: quamvis non idem semper fuerit servatus. Hic numerus denuo in varias decurias descriptus fuerat, vti diximus supra Lib. IV. Tit. XVII. §. II. Ex eadem lege iudicem nec oportebat triginta annis minorem esse, nec maiorem sexaginta. Aliis legibus cautum fuerat, vt iudices viginti quinque ad minimum annorum essent, quamvis vigesimum annum sufficere iterum statuerit Augustus Sueton. *Aug.* *XXXII.* (*k*) Legebat eos quotannis Praetor, simul iurans, se eos dolo malo scientem non legisse: lecti vero aderant in subselliis & iurati ferebant sententiam.

XVII.

(*k*) Pro vigesimo anno trigesimum ponit Sigon. *de Iudic. II*, 8. sed depravatum esse illum locum Suetonii, iamdudum observarunt Cuiac. *Obs. XX*, 32. & Graev. in *Prolegom. T. XI, Thesaur. ant. Rom.*

(*l*)

XVII. Etiam publica iudicia incipiebant ab *in ius vocatione L.* 8. *D. de accusat.* In iure deinde a Quaesitore postulabat accusator, vt liceret sibi *nomen deferre.* Coel. ad Cicer. *Epist.* VIII, 6. Cic. *Divinat. Verr. XX.* quae tamen postulatio etiam absente reo fieri poterat. Coel. ad Cic. *l. c.* Valer. Max. III, 7. 9. Erant vero, qui accusare non poterant, veluti mulieres, (*l*) pupilli, qui stipendium merebant, infames. Sic nec liberti iure accusabant patronos. *L.* 8. *D. de accusat.* nec Quaestores Praetores & Praesides suos. Cic. *Divin Verr. XIX.* Vnde & accusatus postulare poterat, si ei commodum videretur, vt iudicium de accusatore fieret, liceretne illi accusare, nec ne. Auct. ad Herenn. I, 12. Quin & locus erat anticategoriae, vel accusationi accusatoris, si quis ei maius crimen obiiceret, *L.* 19. *C. qui accus. non poss.* & tunc caussa maioris criminis praeferebatur minori, quamvis prius delato. *L.* 1. *C. eod.* De quibus antecategoriis erudite vt solet agit Cuiac. *Obs.* *XX*, 7. Exemti quoque erant aliqui ab aliorum accusationibus, veluti magistratus, Liu. *XLV*, 37. & absentes reip. caussa. Valer. Max. III, 7. 9. Qui nomen

XVII. Reí primum in ius vocati, deinde postulata facultas deferendi nomen.

(*l*) Nisi parentum, liberorumve, patroni vel patronae vel eorum filii, filiae, vel nepotis mortem ex sequantur. *L.* 1. *D. de accusat.* quod & de pupillis observandum, qui alios consilio tutorum facere reos poterant, si de patrum vel avorum morte habenda esset quaestio, *L.* 2. §. 1. *D. eod.* *Praeterea feminae* admittebantur, si deferrent crimen maiestatis, *L.* 8. *D. ad L. Iul. Maiest.* Annonae, *L. vlt.* §. 2. *D. ad L. Iul. de annon.* & denique sacrilegii. *L.* 10. *C. de Episc. & Cleric.*

 (*m*)

men deferebat, vocabatur accusator, idque turpe munus habebatur, nisi quis aut reipublicae caussa, aut patrocinii gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitiarum caussa ad accusandum accederet. Cic. *de Offic. II*, 14. Publicos tamen Romae fuisse accusatores, qui delicta publica persequerentur, patet ex Cic. *pro S. Rosc. XX.* Plin. *Epist. III*, 17.

XVIII. In crimine repetundarum simul postulati patroni. Sin plures se offerrent accusatores, iudicio praemittebatur divinatio.

XVIII. Si socii repetundarum quem postulabant: oportebat eos simul potestatem *patronos* nominandi postulare. Concedebatur id SCo vt patet ex Liv. XLIII, 12. Cic. *Divinat. Verr. XX.* Nominati hi patroni sociorum, simul erant accusatores reorum. Sin vero duo pluresve accusationem simul deposcerent: iudicium antea fieri debebat, quis illorum deberet nomen deferre, id quod DIVINATIONEM vocabant, quia non de facto quaerebatur, sed de futuro, vter deberet accusare. Ascon. Paedian. *in* Cic. *Divin. Verr. p.* 1757. Gell. *Noct. Att. II*, 4. *L.* 16. *D. de accus.* Exemplo esse potest divinatio Ciceronis in Verrem, in qua cum Caecilio disputat, vter accusandi partes suscipere deberet. Qui in hac divinatione vicerat, primasque agebat partes, *accusator*; reliqui *subscriptores* dicebantur, iique, vt ait Asconius, accusatorem adiuvare solebant. De subscriptionibus vid. Cic. *Divin. in Verr. XV. Epist.* ad *Q. fratr. III*, 4. *pro Muraena XXIV. Epist. ad famil. VIII*, 8. Alia ab hac subscriptione est, qua accusator ad similitudinem supplicii seu talionis se obstringebat, si non probasset, simulque cavebat, se in crimine perseveraturum vsque ad sententiam.

L. 7.

L. 7. pr. L. vlt. C. de accuſ. & inſcr. L. vlt. C. de Calumn. L. 2. C. de exh. & transm. reis.

XIX. Die conſtituta, vtraque parte praeſente, ipſa fiebat *delatio nominis*, ita tamen, vt accuſator prius verbis conceptis iuraret, ſe non calumniandi cauſſa deferre nomen. Vide ſupra *Tit. XVI. n. 2.* Fiebat ea delatio nominis eadem formula, qua ſolebat in iudiciis privatis lis intendi, veluti: AIO, TE IN PRAETVRA SPOLIASSE SICVLOS CONTRA LEGEM CORNELIAM, ATQVE EO NOMINE SESTERTIVM MILLIES A TE REPETO. Fatente reo, ſtatim fiebat aeſtimatio litis. Negante eodem, poſtulabatur, vt nomen inter reos reciperetur, ac tum delatio ſcribebatur nominis, criminis, loci, temporis, perſonarum accurata facta mentione, *L. 3. pr. §. 1. ſeq. D. de accuſat.* Quo facto tempusque inquirendi dabatur. Aſcon. Paedian. *Verrin. I. p.* 1816. Crimen ergo, quod obiiciebatur, libello ſubſcriptum relinquere oportebat accuſatores, ſimulque accedere debebat ſubſcriptio ad ſimilitudinem poenae, de qua paullo ante diximus. Quod ideo inventum fuerat a Romanis, vt ne facile quis proſiliret ad accuſationem, *quum ſciret, inultam ſibi accuſationem non futuram. L. 7. pr. D. de accuſat.* Cavebant itaque ſinguli accuſatores, quod crimen obiecturi ſint, & perſeveraturi etiam in crimine vsque ad ſententiam. Libelli formula erat: HOC COS. ET DIE APVD ILLVM PRAETOREM VEL PROCOS L. TITIVS PROFESSVS EST, SE MAEVIAM LEGE IVLIA DE ADVLTERIO RE-

XIX. Delatio nominis, eiusque receptio.

AM DEFERRE, QVOD DICAT EAM CVM. C. SEIO IN CIVITATE ILLA, DOMO ILLIVS MENSE ILLO, CONSVLIBVS ILLIS, ADVLTERIVM COMMISISSE. *L. 3. pr. D. de accusat.* Et haec professio deinde vel ab ipso accusatore, vel ab alio, si forte ille litteras nesciret, eius nomine erat subscribenda, vt docet Paullus iureconsultus *L. 3. pr. & §. 2. D. de accusat.* Hinc Asconius *in Cornelianam. p. 1307. Detulit nomen Publius, subscripsit Caius.* Quemadmodum vero accusator nomen DEFEREBAT; ita illud RECIPIEBAT Praetor, quae receptio, quum aliquando esset in Quaesitoris arbitrio, postulari debebat. Seneca *in Ludop. m. 683. T 12. Postulat nomen recipi, edit subscriptionem, occisos senatores triginta.* Et Coel. ad Ciceron. *Epist VIII, 8. Nec Laterensis Praetor, postulante Pausania, quo ea pecunia pervenisset, nomen recipere voluit.* Recepto vero nomine, Praetor certam diem qua accusator & reus adessent, constituebat, & plerumque quidem diem tricesimum ex lege Licinia & Iulia. Cic. *Vatin. XIII.* Quod tempus, si paullo brevius esset, licebat accusatori diem longiorem poscere ad inquirendum, praecipue in crimine repetundarum, vt patet ex Ascon. ad Cic. *Verrin. I, p. 1815.*

XX. Delato nomine reus vestem mutabat.

XX. Ex eo tempore reus vestem mutare & patronos conquirere solebat. Posita enim toga alba, non quidem atram seu pullam, *(m)* vt

(m) Atram seu pullam vestem sumebant in luctu, ceu multis ostendit Kirchmann. *de Funer. Rom. II, 17.* Vnde & Paull. *Rec. Sent. I, 21. 14.* ait: *Qui luget, abstinere*

vt Sigonius *de indic. II*, 10. *p.* 563. fuſpicatur, ſed ſordidam & obſoletam ſumebat, Liu. VI, 20. vnde *ſordes* pro reatu, & ſorditatos pro reis ſaepe dici, obſervat Graevius *in prolegomenis Tomi XI. Theſaur. Ant. Rom.* Idem etiam rei amici & cognati ſaepe faciebant nonnunquam & ipſi magiſtratus, ſi viri bene de rep. meriti vita & ſalus in diſcrimen vocaretur, Cic. *poſt. redit. V.* Plutarch. *in Vita Gracchor. p.* 829. Promittebat etiam reus barbam & capillum, vt conſtat ex Gell. *Noct. Att. III*, 4. Liv. *II*, 61. Cic. *pro Ligar. XI.*

XXI. Patronos ante Caeſaris tempora raro adhibebant plures, quam quatuor: poſt bella vero civilia ſaepe ad duodecim perventum. M. ſane Scaurum ſex patroni defenderunt, P. Clodius Pulcher, M. Marcellus, M. Calidius. M. Cicero, M. Meſſala Niger, Q. Hortenſius. Aſcon. Paed. *in* Cic. *pro M. Scauro p.* 1752. Idem eiusmodi patronos in quatuor claſſes diſtinguit.

XXI. Patroni quot adhibiti?

nere debet a conviviis, ornamentis, purpura, & alba veſte. Albam tamen veſtem ſub Imperatoribus in luctu adhibitam eſſe a mulieribus, docent Lipſ. *ad* Tacit. *Ann. II.* Forner. *Rer. Quotid. II*, 21. idque probant ex Plutarchi *Quaeſt. Rom. p.* 270. & Herodian. *Hiſt. IV*, 2. Sed ex vtroque auctore patet, albae veſti locum tantum fuiſſe per eos dies, quibus nondum iuſta facta fuerant marito. Alias enim & feminas pulla veſte in luctu vſas, adparet ex Lactant. *de mort. perſequut.* XXXIX. Ceterum non modo quoad colorem, veſtes in luctu mutabantur, verum etiam quoad formam. Magiſtratus enim in luctu poſita praetexta latum clavum ſumebant: ſenatores lato clavo poſito, anguſtum. Dio Caſſ. XL. & LVI. Conf. P. Fab. *Semeſtr. I*, 2. *p.* 8.

guit. Proprie enim *patronus* dicebatur orator, qui voce cauſſam orabat. Qui vero vel ius ſuggerebat, vel praeſentiam ſuam commodabat amico, *advocatus* vocabatur. Addit idem *procuratorem*, & *cognitorem*, qui tamen ad privata tantum iudicia pertinebant. Aſcon. in Cicer. *Verrin. I. p.* 1759.

XXII. Citatio rei per praeconem.

XXII. Veniente die, in quem accuſatorem & reum adeſſe iuſſerat praetor, vtrumque citari oportuit per praeconem. Si reus ergo criminis conſcientia ſeſe haut ſiſteret, abſenti irrogabatur exſilium. Aſcon. *in Milonian. p.* 1323. Sin, reo praeſente, accuſator non adeſſet: eximebatur accuſati nomen de reis. Aſcon. *in Cornel. p.* 1307. *Poſtero die, quum Caſſius adſediſſet, & citati accuſatores non adeſſent, exemtum eſt nomen de reis Cornelii.*

XXIII. Lecti deinde iudices.

XXIII. Vtroque prodeunte, porro de iudicibus legendis agebatur, vt tantus adeſſet eorum numerus, quantus erat lege definitus. Fiebat autem hic delectus per *ſortitionem* & *editionem*. In *ſortitione* praetor vel iudex quaeſtionis nomina omnium, qui eo anno inter iudices adlecti fuerant, in vrnam coniiciebat, ac forte deinde eum educebat numerum, quem lex praeſcribebat. Quo facto, deinde tum accuſatori tum reo dabatur poteſtas, reiiciendi, quos parum ſibi putarent idoneos, quorum in locum deinde alios ſubſortiebatur praetor vel iudex Quaeſtionis, quibus ille iudicum numerus legitimus compleretur. Cic. *Verr. Act. I,* 6. Aſcon. Paedian. in *Verrin. II. p.* 1817. Nonnunquam lex non ſorti, ſed accuſatoris reique arbitrio iudicum

ctum electionem permittebat, & hi tunc EDERE IVDICES, ipsi autem iudices EDITITII dicebantur. Cic. *pro Muraena* XXIII. *pro Planc.* XV. & XVII. Sic lege Servilia Glauciae accusator iubetur ex CDL iudicibus edere centum: ex his centum reus edere quinquaginta. Vid. fragmenta legis Servil: apud Sig. *de iudic. II*, 27. *p.* 609. Lecti iudices *citabantur*, citatique vel excusatione se tuebantur, vel accedebant, subselliaque iudicum occupabant. Et hi tunc iurabant in leges, vt obstricti religione iudicarent. Quum iurassent omnes praeter ipsum praetorem: (*n*) nomina eorum libellis consignabantur, ne pro selectis iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime iudicarent, Ascon. Paedian. *in Verrin. II. p.* 1817.

XXIV. Iam ipsa demum caussa cognosci coepit, eaque cognitio duabus potissimum actionibus absolvi consuevit *prima* & *secunda*, nisi forte lex comperendinationem, adeoque secundam actionem prohiberet. In prima actione accusator, accepta dicendi potestate, actionem instituit, crimina rei singulatim percensuit, & ad singula vel testes interrogavit, vel tabulas servorumve tortorum confessionem produxit, vt fidem faceret iudicibus. Vnde interrupta plane fuit prior haec oratio, vt patet ex Ciceronis *oratione I. adversus Verrem.* Postea vero XXIV. Actio prima.

(*n*) Praetor enim iam initio magistratus iuraverat conceptis verbis, se ex animi sententia & secundum leges iudicaturum. Petr. Fab. *Semestr. I. p.* 213.

vero eamdem caussam alio die retractavit, non interrupto dicendi genere, sed oratione perpetua, qua crimina illa dicendo exaggerabat, testimoniaque artificiose confirmabat, & totius vitae anteactae flagitia narrabat, eaque oratio *κατ' ἐξοχὴν* dicta est accusatio. Cic. *pro Coel. III.*

XXV. Quaestiones de servis habitae.

XXV. Quum ergo prima statim oratione accusatori omnia testimoniis essent confirmanda, eaque in *quaestiones*, *testes* & *tabulas* distinguerentur: de singulis monenda quaedam ex antiquitatibus existimo. QVAESTIONES erant testimonia servorum, vi tormentorum expressa. Solebat enim accusator, simul ac iudices cum Praetore adsedissent, servos rei in quaestionem postulare. (o) Ascon. Paedian. *in* Cic. *pro Mil. p.* 1323. Non licebat tamen servos in caput domini interrogare, nisi in caussa incestus & coniurationis, Cic. *partit. orat. XXXIV. pro Milone XXII*, immo & postea in caussa tributorum, *L.* 1. §. 20. *D. de quaestion.* de quo loco videndus Cuiac. *Obs. VI*, 29. in reliquis criminibus non oportebat salutem dominorum servorum arbitrio committi. Cicero *pro Milone XXII.* (p) Paull. *Recept. Sent. V*, 16. 5. Nonnunquam & alieni servi in quaestionem postulabantur, sed non

(o) Immo & privati olim torquebant servos. Cic. *pro Cluent.* LXIII. LXVI. Quinctilian. *Declamat.* CCCXXVIII. CCCXXXVIII. CCCLIII.

(p) Moribus & institutis maiorum id ius tribuit Cicero in *Paratit. Orat. XXXIV.* & *pro Rege Deiot. I.* Ast Tacit. *Ann. II*, 30. illud a SC. quodam vetere arcessit. Probabile est, SC. quodam illud vetus institutum in usum fuisse revocatum.

(q)

non nisi singuli, & permittente domino, a quo tamen concedendum id erat, si caveret accusator, se, si exspirassent, in quaestione, eorum pretia; sin deteriores facti, eius quoque damni aestimationem praestiturum. Paull. *l. c.* §. 3. *L.* 13. *D. de quaest.* Servi ergo in quaestionem postulati, praesentibus advocatis, eculeo alligati ita intendebantur, vt tamquam ex cruce penderent miseri, ipsaque compages ossium illis divelleretur. Tum porro augendo dolori admovebantur candentes laminae, vngulae ferreae, aliaque huius generis tormenta, quae satis operose describuntur a Car. Sigon. *de iud. III*, 17. *p.* 720. *sequ.* Hieron. Mag. *lib. sing. de equuleo*, edito cum notis Gothofr. Iungermanni Octav. Ferrar. *Elector. I*, 5. Sagittar. *de cruciat. Martyr. XVII. p.* 313. *sequ.* aliisque. Quaestione habita & confessione servorum in tabulas relata, tabulae obsignabantur, donec depromerentur in iudicio. Cic. *pro Milon. XXII.*

XXVI. Quemadmodum vero servi per tormenta, ita liberi homines extra illa quaerebantur, & hi testes dici solebant. Providendum vero inprimis erat, ne testes adhiberentur parum idonei. Vnde exploranda erat conditio cuiusque, vtrum quis decurio esset an plebeius, & num honestae & inculpatae vitae, an vero notatus & reprehensibilis? locuples ne, an egens esset, vt lucri caussa facile quid admissurus videretur? porro an inimicus ei, contra quem ferebat testimonium? an ei amicus, pro quo ferebat, & quae sunt huius generis alia, quae cum cura explicare solent iureconsulti ad *titulum* **XXVI. Testimonia.**

tulum D. de testibus. Dolendum est, periisse Domitii Afri, Oratoris & Caussidici libros II. de testibus, laudatos a Quinctiliano *Inst. Orat. IV, 7. VI, 4.* Fuit enim auctor iste inter ICtos & oratores veteres celeberrimus cuius meminerunt Plin. *Epist. VIII, 18.* Tacit. *Annal. XIV, 19.* & Hieron. *in Chron. n. MMLX,* qui eum domo Nemausiensem fuisse ait. Ceterum hi testes vel sua sponte dicebant testimonium, vel inviti, si quando iis, permittente lege, accusator testimonium denunciaret. A qua tamen necessitate lex Iulia de iudiciis publicis exemerat generos, soceros, vitricos, privignos, sobrinos, sobrino natos, eosque, qui propiore gradu essent, libertos item & patronos. *L. 4. D. de testib.* Ceterum testes interrogabantur in iudicio ab accusatoribus, & in eo quam maxime elucere videbatur eorum prudentia & dexteritas, quod longius repetita interrogatione verum extorquerent etiam invitis. Cic. *pro Flacco X.* Hinc quum Phaedria adolescens apud Terentium obliquius interrogaret eunuchum de turbis in domo meretricis datis: Donatus ad illum locum *Eunuch. IV, 4. v. 33.* notat: *Et hae sunt obliquae interrogationes, quibus uti oratores videmus, quum derivare testimonium nituntur.* Quamvis vero testes non nisi iurati dicerent testimonium, & de iis etiam rebus, quas ipsi vidissent compertasque haberent: non alia tamen formula interrogabantur, quam illa: S. TEMPANE, QVAERO EX TE, ARBITRERISNE, C. SEMPRONIVM COS. IN TEMPORE PVGNAM INISSE ? Ad quae testis vel

vel ARBITROR, vel NON ARBITROR respondebat. Cicer. *Acad. Quaest. IV*, 47. & *pro Fonteio IX.* Quod etiam Cuiacius observavit *Obs. III*, 26. Absentes testes per tabulas dicebant testimonium.

XXVII. Tabularum nomine omne genus scripturarum veniebat, quo caussam probabat accusator, eoque inprimis pertinebant in repetundarum & peculatus crimine tabulae dati & expensi, tabulae auctionariae: in reliquis pactiones, litterae, syngraphae, aliaeque huius generis, quae obsignatae diligenter ab accusatore ad praetorem deferebantur. Cic. *Act. I. adu. Verr. cap. V.* & *Verrin. I*, 61. Car. Sigon. *de iudic. II*, 16. XXVII. Tabulae probationis caussa recitatae.

XXVIII. Iam vt ad primam actionem redeamus, vbi accusator actionem suam pariter ac accusationem absolverat, patroni sese ad rei defensionem accingebant, inter quam & accusationem aliquot plerumque dies intercedebant. Vid. Cellar. ad Cic. *pro S. Rosc. IV.* In ipsa defensione quid egerint patroni, facile est ad suspicandum, idque satis superque docent tot Ciceronis, quae exstant, orationes. Crimen scilicet obiectum vel diluebant, vel iure factum contendebant. Testes, quos produxerat accusator, vel reiiciebant, vel sibi prodesse ostendebant, & quae alias ipsa suggerit ratio caussaeque indoles. Vid. Cic. *pro Cluent. XVIII.* & *pro Fonteio I.* & *XVI.* Illud vero non praetermittendum, quod in epilogis ad misericordiam concitandam etiam filios reorum produxerint. XXVIII. Rei defensio.

Qua

Qua de re multa suo more praecipit Quinctilianus *Inst. Orat. VI*, 2.

XXIX. Laudationes rei.

XXIX. Nec patroni solum reum per aliquot saepe dies (q) defendebant: sed adhiberi etiam solebant laudatores, id est, summa auctoritate viri, sive cives, sive ex municipiis missi, qui publica laudatione rei periculum sublevarent. Cic. *pro Cluent. XL.* Horum laudatorum plerumque decem dabantur, isque numerus iam erat moribus receptus, vt honestius videretur, nullos, quam pauciores accipere. Cic. *in Verr. V*, 23. Ea laudatio modo praemittebatur defensioni, modo innectebatur eidem, modo eam sequebatur, vt ex Ciceronis orationibus pro Flacco, pro Cluentio & pro Scauro patet. Conf. Sigon. *de Iudic. II*, 19. *p.* 584.

XXX. Compendinatio vel actio secunda.

XXX. Ceterum lex, ex qua agebatur, aut hanc vnam actionem admittebat, aut comperendinationem concedebat. Si vnica actio admittebatur, tum finita defensione, statim in suffragia mittebantur iudices, & sic *primo coetu*, vel *primo iudicare* dicebantur. Auctor ad Herenn. IV, 36. *Vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini?* Quae verba egregie interpretatur Turneb. *Adversar. XX*, 25. Sin lex comperendinationem haberet: tum perendie nova instituebatur partis vtriusque recitatio, sed ita, vt priore loco reus, posteriore accusator diceret. Cicer. *Verrin. I*, 9. & ibi Asconius Paedianus.

XXXI.

(q) Sic Cicero Cornelium per quatriduum defendit, teste Ascon. Paediano in *Cornel. p.* 1308.

(r)

XXXI. Finita & hac actione, vbi vterque Orator DIXI addiderat, statim praeco DIXISSE, eos pronunciabat. Quo facto, praetor tabellas distribuebat inter iudices, eosque ad ferendam sententiam mittebat in consilium. Ascon. Paedian. in Cic. *Verrin. III.p.* 1841. *Mittere iudices in consilium est dimittere iudices ad sententiam dicendam, vbi allegatis omnibus argumentis, orator dixerat* DIXI. Et *in Verrin. II. p.* 1823. *Moris veterum fuit, quum satis visum esset fluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendae orationis imponere, vt dicerent ad vltimum:* DIXI, *quod etiam ab vtraque parte oratione consumta, vt in consilium dimitterentur, praeco* (r) *soleret pronunciare:* DIXERVNT. Acceptis tabulis quae cereae erant, & diversi coloris, Cic. *Verr. V.* consurrexere iudices, & in levioribus caussis sententiam singuli de tabulis pronunciarunt: & tunc PALAM dicebatur LATA SENTENTIA: in gravioribus vero CLAM hoc fieri consueverat. Accedebant enim iudices ad vrnas, quarum tot erant, quot iudicum ordines, & in illas e tribus, quas acceperant, tabulis vnam immittebant. Qui absolvendum credebant reum, eam immittebant, cui A, id est ABSOLVO inscriptum. Qui condemnandum; alteram, in qua C, id est CONDEMNO legebatur. Qui denique dubitabant, tertiam, in qua NL. id est NON LIQVET, immittebant. Interea dum hae tabulae immittebantur, & earum deinde fiebat di-

XXXI. Iudices missi in consilium.

P. II. Y remtio:

(r) Ita in vulgatis Ciceronis editionibus. Sed pro praetore legendum esse praeconem, recte monet Fr. Hotomanus *in prooem. act. in Verr. p.* 229. (s)

remtio: reus in genua provolutus iudicum genua osculabatur, nihilque, quod ad misericordiam excitandam facere videretur, praetermittebat. Valer. Max. VIII, 1. 6. Idem etiam faciebant laudatores & amici, ceu patet exemplo M. Scauri, cuius laudatores ad genua iudicum, quum sententiae ferrentur, bifariam se diviserant, & pro eo rogabant, teste Asconio Paediano *ad* Cicer. *pro Scauro p.* 1754. Invaluerat etiam, vt virgines Vestales aliquando adhiberentur deprecatrices. Vid. Tacit. *Ann. XI*, 32. & Bernegg. ad Suet. *Iul. cap. I.*

XXXII. Sententia lata a praetore.

XXXII. Diremtis tabulis, Praetor ipsam pronunciabat sententiam. Aut enim condemnabat reum, aut absolvebat, aut amplius cognoscendum aiebat, prout id plura suaderent suffragia. Coel. apud Cicer. *Epist.* VIII, 8. Condemnationis formula erat: VIDETVR FECISSE, vel NON IVRE VIDETVR FECISSE. Absolutionis: NON VIDETVR FECISSE, vel IVRE VIDETVR FECISSE. Ampliationis denique: AMPLIVS COGNOSCENDVM. Cic. *acad. quaest IV*, 47. *de finib. I*, 7. Quin & si poena adiiceretur simili id fiebat formula: VIDERI EVM IN EXSILIO ESSE, BONAQVE EIVS VENIRE, IPSI AQVA ET IGNI PLACERE INTERDICI. Liu. *XXV*, 4. Sig. *de iud. II*, 22. Briss. *de Form. V. p.* 480. Condemnationis sententiam pronunciaturus praetor, praetextam ponere solebat, teste Plutarcho *in Ciceron. p.* 883, nec verba solum antea relata proferebat, verum etiam poenae & supplicii nonnunquam faciebat men-

mentionem, quamvis etiam aliquando eam praetermitteret, & ad ipsam reiiceret legem. *L.* 1. §. 4. *D. ad SC. Turpil.*

XXXIII. Absolutus reus, domum se recipiebat, positoque sordido habitu, resumebat togam albam, (*s*) vt patet exemplo Ciceronis apud Plutarch. *in Cicer. p.* 865. Si non absolutionis, sed ampliationis tantum pronunciata esset sententia: denuo cognosci caussa ab integro solebat alio die, quem praetor arbitratu suo statuebat. Tunc iterum primus dicebat accusator, & deinde patronus, quo facto, denuo in consilium mittebantur iudices, idque eo vsque fiebat, donec ad liquidum perducta esset caussa. Denique condemnato reo, aut tribunorum implorabatur auxilium, cuius rei exempla exstant apud Plutarch. *in Caesare p.* 708. Cic. *pro P. Quinct. XX.* aut consul ipse vel alius praetor intercedebat, vti patet exemplis apud Valer. Max. VII, 7. 6. aut lis ei aestimabatur, veluti in iudicio repetundarum, aut ipsa sequebatur animadversio, & reus in poenam aliquam condemnabatur. Lite aestimata, aut pecunia solvenda erat, aut eam summam, proscriptis eius bonis, sectores curabant. Ascon. Paedian. *in Verrin. III. p.* 1845. De poenis, quales fuerint apud veteres, iam supra satis superque dictum est.

XXXIII. Repetita caussae cognitio.

Y 2 XXXIV.

(*s*) Licebat tunc reo absoluto contra accusatorem vel calumniae vel praevaricationis instituere actionem, de quibus multa iureconsulti. Adde Sigon. *de iudic. II,* 26. (*t*)

XXXIV. Qualia fuerint iudicia populi?

XXXIV. Sufficiant haec de iudiciis publicis. Addenda nonnulla de iudiciis populi, quae & ipsa plerumque ad vindicanda crimina comparata fuere. Publica enim iudicia de iis instituebantur criminibus, de quibus certae exstabant leges. At populus iudicabat de quibuscumque, quae ad se detulisset magistratus, (*t*) & in quibus de capite civis Romani agebatur. In primis tamen duo crimina ad populum deferri solebant, maiestatis puta & peculatus. Sic maiestatis caussam ad populum dixere Marcus Coriolanus, Sp. Cassius, T. Menenius, Sp. Servilius, Ap. Claudius, & alii. Ob peculatum dies dicta M. Camillo, M. Livio Salinatori, P. Africano, M. Postumio & aliis, qualia exempla collegit Sigon. *de iudic. III*, 2.

XXXV. In quibus comitiis instituta?

XXXV. Instituebantur haec iudicia olim in comitiis curiatis, ceu patet exemplo P. Horatii, cui, quum sua manu sororem interemisset, dies dicta est apud populum, cuius suffragiis liberatus perduellionis supplicium evasit. Liv. I, 26. Cic. *pro Milone III.* Atqui eo tempore comitia non erant alia, quam curiata, centuriatis

(*t*) Sic de sororis caede dies dicta est P. Horatio. Liv. I, 26. Valer. Max. VIII. I, 1. de homicidii suspicione P. Sestio: sed & de vindiciis contra leges datis Ap. Claudio. Liv. III, 56. de repetundis C. Lucretio, Liv. XLIII, 8. de perduellione G. Claudio, Liv. XLIII, 18. de peculatu M. Acilio Glabrioni. Liv. XXXVII, 54. P. & L. Scipionibus, Liv. XXXVIII, 50. L. Postumio Liv. XXV, 3. de puero ad stuprum pellecto C. Scantinio, Valer. Max. VI, 1. 6. de vi armata Miloni. Ascon. Paedian. in Cicer. *pro Milone p.* 1315. *sequ.*

(*u*)

riatis multo post a Ser. Tullio, Rege inventis. Exactis autem Regibus, quum iam Servius centuriata, & postea tribuni plebis etiam tributa invenissent comitia: non curiatim amplius, sed vel per centurias, vel per tribus de criminibus civium Romanorum iudicari coepit. Centuriatis eam potestatem dederat P. Valer. Poplicola cos. qui lata lege sanxerat, vt a consulum sententiis provocatio esset ad populum, Liv. *Hist. II*, 8. Quae lex deinde etiam inter sacratas repetita confirmataque est. Cic. *pro Sext. XXX.* Invaluit ex eo tempore, vt de mulcta civium Romanorum in comitiis tributis: (*u*) de capite eorundem non nisi centuriatis, ageretur. Cic. *de Legib. III*, 4. *&* 19. Quam legem Valeriam iterum retulit C. Gracchus anno IↃcxxx. Cic. *pro Rabir.*

XXXVI. In tributis comitiis diem reis dicere solebant magistratus minores, veluti aediles curules, tribuni plebis & aediles plebis. Sic T. Menenius, Ap. Claudius, Sp. Servilius, C. Sempronius aliique iudicio oppugnati sunt a tribunis plebis. Liv. III. 52. 56. IV, 21. C. Scantio, tribuno plebis diem dixit M. Marcellus, aedilis curulis, quod filium suum de stupro adpellasset. Valer. Max. VI, 1. 7. Veturio exconsuli idem negotium facessivit C. Alienus, aedilis pleb. Dionys. Halic. X. *p.* 673. Aliud exemplum C. Fundani & Tib. Sempronii, aedilium

XXXVI. An etiam in comitiis tributis?

Y 3

(*u*) Attamen etiam de capite M. Coriolani in comitiis tributis actum esse, nemo ignorat, Liv. I, 35. Verum id nulla lege aut more per tumultum actum esse, recte observat Car. Sigon. *de iudic. Rom. III*, 5. *p.* 695.

(*)

lium plebis, qui Claudiae diem dixere, exstat apud Gell. *Noct. Att.* X, 6. Centuriatis autem comitiis non minores illi magistratus, sed consules, praetores, nonnunquam tamen & quaestores aliique magistratus minores agebant, nisi forte & illis a consulibus hoc extra ordinem concessum esse, dicamus. Vnde patet, cur T. Manlium in comitiis centuriatis accusarint tribuni plebis. Vid. Liu. XVI, 20.

XXXVII. De quibus his iudiciis iudicatum.

XXXVII. Dies vero non nisi privatis dici poterat, vnde si consules, praetores, aliique magistratus accusari deberent, exspectandum erat, dum magistratu abiissent. Exempla T. Menenii, Sp. Servilii, Ap. Claudii, C. Sempronii iam supra vidimus. Verumtamen contigit nonnunquam, vt extra ordinem etiam, qui nondum magistratu abiissent, deferrentur ad populum. Ita dies dictus est Scantinio, tribuno plebis, Valer. Max. VI, 1. 7. L. Flacco, Aedili curuli, Cic. *pro Flacco* Claudio & Graccho censoribus, Liu. XLIII, 16. vt alia exempla praetermittamus.

XXXVIII. Quid fuerit diei dictio?

XXXVIII. Ceterum vt iudicia publica ab accusatione, ita haec populi a DIEI DICTIONE incipiebant. Magistratus enim conscendens rostra, advocata concione, hoc vel illo die se hunc civem de hoc crimine accusaturum, pronunciabat, iubens simul, vt eo die reus adesset. Cuius rei hanc fuisse formulam existimat Sigonius *de iudic. III, 7. p. 697.* AP. CLAVDI, HVC AD ME NONIS SEPTEMB. ADESTO, VT TE ACCVSARI AVDIAS. QVOD VINDICIAS CONTRA LIBERTA-

TATEM DEDERIS. Dicta die, aut vades dandi erant in iudicio capitali, aut vbi de mulcta agebatur, praedes, qui reum obiturum hoc iudicium fponderent. Nifi id factum effet, hic in cuftodia habebatur. Exemplum Caefonis, qui vades dare iuffus eft, eft apud Liv. III, 13. & M. Poftumii apud eundem Liv. XXV. 4. De praedibus, quos dare L. Scipio non potuit, ideoque in carcerem abductus eft, videndus Gell. *Noct. Att. VII*, 19.

XXXIX. Veniente, qui dictus erat die, magiftratus, iterum confcenfis roftris, reum per praeconem citabat. Liv. XXXVIII, 51. Suet. *Tiber. XI.* Citatione vero illa facta, vel magiftratus maior intercedebat, vel reus abfens excufabatur, vel aufpicia dirimebant comitia, vel denique criminis confcientia reus aberat. Saepe, ne accufatio fieret, intercedebant magiftratus, quemadmodum verbi cauffa Tribunos plebis pro Scipionibus interceffiffe, patet ex Liv. XXXVIII, 60. Gell. *Noct. Att. VII*, 19. Saepe reus vel morbo decumbebat, vel funere curando occupabatur, vel denique voluntarium eligebat exfilium, & tunc EXCVSARI dicebatur. Exempla funt apud Liv. *III*, 13. *XXXVIII*, 52. *Cic. pro Rabir. III.* Saepe aufpicia diem iudicii tollebant, & tunc fimul cauffa iudiciumque fublatum videbatur. Sic P. Clodius imbre fubito coorto; alius vero nefcio quis, obfervato de coelo vitio, liberatus eft. Liv. XL. 42. Sin contumacia confcientiaque criminis fefe haut fifteret reus: ftatim ei pro arbitrio magiftratus poena irrogabatur.

XXXIX. Citatio, excufatio, contumacia rei.

XL. Accusatio ter repetenda.

XL. Vbi vero se stiterat reus, (*) sequebatur ACCVSATIO, quae intermissis diebus ter erat repetenda. Nihil haec accusatio ab illa in iudiciis publicis differebat. Afferebat accusator certum crimen, idque testibus, tabulis alisque argumentis probabat. Sigon. *de Iudic. III*, 9. Addebat tamen in singulis accusationibus poenam vel mulctam, quam pro arbitrio dicebat, eaque ANQVISITIO adpellabatur cuius haec fuit formula: QVANDO IGITVR HAEC, QVAE DIXI, FECISTI, OB EAS RES EGO MVLCTAM TIBI DICO. Idem III, 10. Saepe tamen contigit, vt poena prima accusatione dicta, altera tertiave vel mitigaretur, vel exasperaretur. Sic in caussa Cn. Fulvii a Sempronio, tribuno plebis, initio pecunia, tertia vero accusatione capite anquisitum est. Liv. XXVI, 3.

XLI. Promulgata rogatio.

XLI. Perfecta tertium accusatione, idem, qui diem dixerat magistratus, rogationem scriptam promulgabat, in qua & crimen, & poena mulctave comprehendebatur. (x) Ea rogatio promulgata manebat per trinas nundinas, non secus ac leges, vt populus vel plebs, adprobandane, an abroganda esset, secum posset accuratius deliberare. Haec autem promulgatio MVL-

(*) Abiectus ille solebat sub rostris stare multisque adolescentum plebisque conviciis vexari. Vnde Gracchus, tribunus plebis, negabat se passurum, vt caussam diceret P. Scipio. Tantum enim virum *sub rostris stare, & praebere aures adolescentum conviciis, populo Rom. magis deforme, quam ipsi esse* Liv. XXXVIII. 52.

(x) Neque enim permittebant leges, vt poena cum mulcta coniungeretur. Cic. *pro domo XVII.* (y)

MVLCTAE POENAEVE IRROGATIO; iudicium vero populi de illa MVLCTAE POENAEVE CERTATIO dicebatur. Cic. *de Leg. III*, 3. *Quum magistratus iudicassit*, IRROGASSITVE: *per populum* MVLCTAE POENAEVE CERTATIO *esto*.

XLII. Tertiis nundinis accusatôr denuo in rostra conscendit, citatoque rursus reo, quartam accusationem instituit, eaque perfecta, potestatem reo fecit caussam dicendi. Tum vero aut ipse reus, aut pro eo patronus luculenta oratione non modo crimen diluit, verum etiam virtutes rei commendavit, nihilque, quod populum vel plebem ad misericordiam flectere posse videretur, praetermisit. Exemplo est Scipio, qui iussus dicere caussam, sine vlla criminum mentione, orationem magnificam de rebus a se gestis exorsus est Liv. XXXVIII, 51. Addenda est Ciceronis *Oratio pro C. Rabirio*, perduellionis reo, ex qua, quae defensionum eiusmodi fuerit ratio, satis elucet. Ceterum, audita illa defensione, in certam diem comitia vel tributa vel centuriata indicebantur, (y) quibus plebs vel populus de caussa ferret suffragium. XLII. Rei defensio.

XLIII. Interea rei varia sibi circumspiciebant praesidia. Modo enim cum tribunis agebant, vt intercederent: Gell. *Noct. Att. VII*, 19. modo augures clam permovebant, vt tristi quadam XLIII. Auxilia reorum.

(y) Tributa comitia ipsi indicebant tribuni plebis: centuriata magistratus maiores. Si ergo tribuni plebis capite anquirerent, centuriata comitia a praetore postulare consueverunt. Liv. XLIII, 16. (z)

dam obnuntiatione dirimerent comitia: Liu. XL, 42. modo ab ipſo accuſatore, vt diem produceret, inceptoque deſiſteret, impetrabant. Sigon. *de iudic. III*, 13. Si nihil horum procederet: ſolum reliquum erat populare auxilium. Hinc ipſo comitiorum die ſorditati ac barba capilloque ſubmiſſo prodibant cum propinquis clientibus & amicis, & ſingulorum ciuium amplexi genua, rogando prenſandoque efficiebant, vt abſolvere ſuo ſuffragio ſe dignarentur. Idem faciebant cognati, amici, clientes. Vid. Liv. VI, 20. XLIII, 16. Appius Claudius tamen, vt id faceret, adduci non potuit. Liv. III, 61.

XLIV. Populi vel plebis ſuffragia.

XLIV. Adpetente ipſo comitiorum die, vbi vel populus in campum Martium, vel plebs in comitium confluxerat, magiſtratus, qui diem dixerat, denuo reum per praeconem evocabat. Tacentem & iudicio ſe ſubtrahentem per cornicinem ante aedes & in arce citabat. Varro *de Lingua Lat. V, 9. p.* 44. Vbi ne ſic quidem ſui dabat copiam: ſtatim ei ſciſcebatur exſilium. Exemplum Poſtumii eſt apud Liv. *XXV*, 4. Aliud Fulvii apud eumdem *XXVI*, 3. Praeſente vero reo, magiſtratus populum vel plebem in centurias tribusve diſcedere, & per ſcribam recitari iuſſit ROGATIONEM, veluti: ROGO VOS, VELITIS IVBEATIS NE, VT M. TVLLIO AQVA ET IGNI INTERDICATVR, QVOD FALSVM SC. RETVLERIT, QVOD CIVES ROMANOS INDICTA CAVSSA NECANDOS CVRARIT? Cic. *pro domo XVIII. XIX.* Eo facto populus vel plebs

plebs mittebatur in suffragia, ita, vt singulae centuriae vel tribus per pontes in septa transirent, & ad pontes tabellas, sententiam suam complexas, custodibus darent. Qui reum condemnatum volebant: tabulam reddebant, cui inscriptum V. R. id est *vti rogas*. Qui absolutum malebant: alteram, in qua erat A. id est *antiquo*. Denique diremtio numeratioque fiebat suffragiorum, eodem modo, quem supra inter legislationis ritus descripsimus: & tunc, quod plures scivissent centuriae vel tribus, ratum habebatur, statimque vel mulcta vel poena a reo exigebatur, vel absolutum illum esse, pronunciabatur. Liu. XLIII, 18. Cic. *pro Domo XXX.*

XLV. Leges de iudiciis publicis.

XLV. Et haec quidem fuit iudiciorum publicorum populique ratio. Iam nihil superest quam vt leges de iudiciis publicis, quas Imperator hoc titulo explicavit, ex antiquitatibus illustremus, quamvis id non perfunctorie iam factum sit a Car. Sigonio *de iudic. II, 16. sequ.*

XLVI. Crimen laesae maiestatis.

XLVI. Maximum crimen, quod a cive Romano admitti poterat, erat MAIESTATIS, quo nomine veniebat; *quidquid adversus populum Romanum aut securitatem eius commissum fuerat*: Vlpian. *L.* 1. §. 1. *D. ad Leg. Iul. Maiest.* aut vt Cicero *de Orat. II,* 39. describit: *Maiestas est amplitudo ac dignitas civitatis. Is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit.* Et *Partit. Orat. XXX, Maiestas est in imperiis atque in omni populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit. Auctor ad Herenn. II,* 12. *Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis*

vitatis amplitudo constat. Et paullo post: *Maiestatem minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento adficit.* Quaecumque ergo aut populo aut magistratibus directo factae erant iniuriae quaeque vel dignitatem vel securitatem populi Romani laedere videbantur: ea ad maiestatis crimen pertinebant.

XLVII. Leges variae de maiestate.

XLVII. Primam de maiestate legem ipse Romulus tulisse videtur, quippe qui, teste Dionys. Halic. *Antiqu. II. p.* 84. proditores tamquam Diti consecratos a quocumque occidi permisit. Postea & in XII. Tabulis cautum est, vt si quis in vrbe coetus nocturnos agitasset, capite plecteretur, Porc. Latro. *Declam. adv. Catilin. cap. XIX.* in iisdem tabulis lex exstabat: QVI HOSTEM CONCITAVERIT, QVIVE CIVEM HOSTI TRADIDERIT, CAPITE PVNITOR. *L.* 3. *D. ad L. Iul. maiest.* Et inde factum videtur, vt postea inter crimen *maiestatis & perduellionis* distingueretur. (z) Paullo post

(z) *Perduellis* veteribus erat hostis. Varro *de Lingu. Lat. IV*, 1. *p.* 32. Fest. *voce hostis p.*297. *L.* 234. *D. de V. S. Duellum* enim idem priscis ac bellum. *Per* vero habet significationem intendendi Menag. *Amoen. Iur. p.* 322. Hinc perduellionis crimen admisisse dicebatur, qui erat hostili in rempublicam animo, *L. vlt. D. ad L. Iul. maiest.* quales erant Iunii, Vitellii, Aquilii, in quos animadvertit Brutus. Liv. II, 3. 4. 5. Quamvis paullo latius antiquis acceptum videatur perduellionis vocabulum, ita vt omnia atrociora crimina contra civium libertatem securitatemque publicam admissa denotaret, vt patet exemplo P. Horatii apud Liv. I. 26. Si quis non quidem hostilem animum adversus rempublicam ostenderat, sed tamen aut securitatem aut dignitatem populi magistratuumve laesisse dicebatur, is maiestatis erat reus. (a)

poſt lata lex *Gabinia*, incertae quidem aetatis (*a*) ſed ſatis tamen, vt videtur, antiqua, qua cautum eſt, *vt qui coitiones vllas clandeſtinas in vrbe conflavisset, more maiorum capitali ſupplicio multaretur.* Porc. Latro *l. c.* Ex quo patet, Gabinium illum quicumque fuerit, ea, quae Leges XII. Tabularum de coetibus nocturnis ſtatuerant, ad quoscumque alios adeoque etiam diurnos transtuliſſe. Acceſſit poſtea A. V. C. Iↄclii. C. Mario quintum conſule *Lex Appuleia*, rogata a L. Appuleio Saturnino, tribuno plebis ſeditioſiſſimo vt vis in vrbe facta ſeditioque vindicaretur adverſus C. Norbanum quaeſtorem Cic. *de Orat. II*, 49. Eodem exemplo A. V. C. Iↄclxii. Q. Varius Sucronae in Africa natus & inde Ibris dictus trib. pleb. tulit *Legem Variam*, qua quaeri iubebatur; quorum dolo malo ſocii ad arma ire coacti eſſent. Valer. Max. VIII, 6. 4. III, 7, 8. Conf. Appian. *de bello civ. I. p.* 632. *edit. Toll.* qui hiſtoriam omnem huius legis adcurate perſequitur. In eo tamen errat, quod pro Vario, legis auctorem finxit Valerium, quamvis id etiam Schiltero viſum ſit. Conf. & Aſcon. Paedian. in Cic. pro *Scauro p.* 1752.

XLVIII. Sed multo ſeverior illis antiquioribus fuit lex CORNELIA, non multis poſt annis

XLVIII. Lex Cornelia de eadem.

(*a*) An idem forte Gabinius hanc legem tulit, qui & tabellariae fuit auctor, quique A. V. C. Iↄcxiv. Cn. Calpurnio Piſone & M. Popilio Laenate Coſſ. tribunatum geſſit? Ita viſum coniunctiſſimo Gundlingio in diſſ. *de crimine maieſt. l.* 6. *p.* 6. Sed id quidem divinare quam adfirmare licebit facilius. (*b*)

annis lata a L. Sulla Dictatore, qua ad Caesaris vsque aetatem vsus est populus Romanus. Huius legis haec capita collegit Carol. Sigon. *de Iudic. II*, 29.

PRAETOR, QVI EX HAC LEGE QVAERET, DE EO QVAERITO, QVI INTERCESSIONEM SVSTVLERIT, AVT MAGISTRATVI, QVO MINVS MVNERE SVO FVNGATVR, IMPEDIMENTO FVERIT, QVI EXERCITVM E PROVINCIA EDVXERIT, AVT SVA SPONTE BELLVM GESSERIT. QVI EXERCITVM SOLLICITAVERIT, QVI DVCIBVS HOSTIVM CAPTIS IGNOVERIT. QVI POTESTATEM SVAM IN ADMINISTRANDO NON DEFENDERIT. QVI CIVIS ROMANVS APVD REGEM EXTERNVM VERSATVS FVERIT.

MVLIERIS TESTIMONIVM ACCIPIATVR. (*b*)

CALVMNIATORIBVS NVLLA POENA SIT.

HIS DAMNATIS POENA AQVAE ET IGNIS INTERDICTIO SIT.

Sed vereor, vt omnia huius legis capita viderit Sigo-

(*b*) Addi debuisset, & servorum. Nam & horum admissum esse testimonium constat ex Sallust. *de bello Catil. XXX.* Vid. Gundl. *de lege maiest. l.* 13. Laudabiles tamen principes servorum testimonium raro admiserunt: Veluti Traianus teste Plin. *paneg. XLII.* Nerva, teste Dione Cass. LXVIII. *p.* 769. Tacitus Imp. teste Vopisco *in Vita Tac. IX.* Conf. Ezech. Spanhem. ad Iulian. *Orat. I. p.* 222. (*c*)

Sigonius. Nihil enim hic de quaeſtionibus & torturis, de quibus ſtatuerat SVLLA, vt ab iis nulla dignitas exciperetur. Ammian. Marcellin. *Hiſt. XIX*, 12. conf. *L.* 10. §. 1. *D. de quaeſt.* Tale quid poſtea etiam ſanxere Valentin. Valens & Gratianus imperatores *L.* 1. *C. Theod. de quaeſt. L.* 4. *C. ad Leg. Iul maieſt.*

XLIX. Lex Iulia de eadem.

XLIX. Sequuta eſt lex *Iulia* maieſtatis prior, lata a C. Iulio Caeſare, qua vt maieſtatis damnatis aqua & igni interdiceretur, cautum fuerat, teſte Cicerone *Philipp. I*, 5. Ad extremum ſucceſſit *lex Iulia* poſterior, quam Auguſtus tulerat, cuiusque pleraque capita etiamnum exſtant in fragmentis iureconſultorum in *titulo D. ad L. Iul. maieſt.* Omnes hic lege maieſtatis rei pronunciantur, qui quidquam vel contra rempublicam vel adverſus principem admiſerant; ſive facto ſive libello famoſo feciſſent iniuriam. Et vt tanto maior eſſet reorum copia, etiam famoſi & limites & ſervi & liberti ad accuſandum admittebantur. Coniuncti porro ex hac lege, ſi perduellionis rei eſſent, capitis damnabantur: (*c*) ex alia cauſſa mitius puniebantur. Sin in reatu deceſſiſſent, nec a ſucceſſoribus purgarentur, bona fiſco vindicabantur. Eam legem licet ſatis ſeveram poſtea tamen Tiberius aſperiorem reddidit, & ad ipſa dicta, quae impunia antea erant, protulit. (*d*) Tacit. *Annal. I*, 72. Im-

(*c*) Interdicebatur eis aqua & igne, teſte Paullo *Rec. Sent. I*, 29. 1. Sic deportatorum ob hoc crimen etiam meminit Iul. Capitolin. *Vit. Pertinac. VI.*

(*d*) Initio Auguſtus ſpecie huius legis de libellis famoſis quae-

Immo ſub eodem hoc genus calumniae eo proceſſerat, vt capitale eſſet, circa Auguſti ſimulacrum ſervum cecidiſſe, veſtem mutaſſe, numo vel annulo impreſſam Principis effigiem latrinae aut lupanari intuliſſe, dicto vllo, factoque eius exiſtimationem laeſiſſe. Periit denique & is qui honores in colonia ſua eodem die decerni ſibi paſſus erat, quo decreti & Auguſto olim erant Sueton. *Tiber. LIII.* Immo nec poena ab Auguſto ſtatuta ſatis magna viſa eſt immitioribus principibus. Vnde de ſua aetate Paullus *Recept. Sent. I, 29. 1. Nunc humiliores beſtiis obiiciuntur, vel vivi exuruntur; honeſtiores capite puniuntur.*

L. Novae de maieſtate leges.

L. Poſtremo Arcadius & Honorius Auguſti incredibili Rufini & Eutropii moti tyrannide, quam in ipſos principes adfectaverant, Maieſtatis legem non ſolum ad factiones ipſumque conatum protulerunt, ſed & poenam quam maxime exacerbarunt. Praeterquam enim quod maieſtatis reos gladio feriri iuſſerunt, etiam bona adiudicarunt fiſco, (e) & filios a materna, avita, omniumque proximorum hereditadita-

quaeſiverat, poſtea id per interpretationem ad dicta tractum, vt praeclare docet Io. Fr. Gronou. ad Tacit. *Annal. I*, 72.

(e) Fecerunt id Imperatores D. Marci Imp. exemplo, qui Drunciani Senatoris, & Caſſiani furoris ſocii, bona poſt mortem fiſco vindicaverat, ſi vera ſcripſit Paullus *L. 7. C. ad L. Iul. de maieſt.* (Nam Iul. Capitolinus in vita Marci. & Vo. Gallic. in vita Avidii Caſſii id factum eſſe negant.) Poſtea idem conſtituerunt Severus & Antoninus, teſte Marciano *L. 8. pr. C. eod.* Adde tamen Cuiac. *Obſ. III*, 19. (f)

ditate excluserunt, neque quidquam eos ex testamento extraneorum capere passi sunt, vt eos perpetuo egentes & pauperes infamia paterna semper comitaretur, essentque tales, vt iis & mors solatium, & vita esset supplicium. Sic poena paterna & in liberos adundat,quod alioquin a principiis iuris alienum & barbaris proprium est, quos ob crimina non modo liberos sed & omnem familiam supplicio adfecisse erudite docet Em. Merill. *Obs. IV*, 3. Omnia haec pluribus inculcat *L. quisquis* 5. *C. ad L. Iul. de Maiest.* in quam luculentus exstat comentarius Iacobi Gothofredi, editus *Genevae* CIƆIƆCLIV. *in* 40. Ceterum id obseruandum, perduelles aeque, ac hostes lugeri more maiorum non debuisse. *L.* 11. §. 1. *D. de his qui not. infam. L.* 35. *D. de relig. & sumt. fun.* Origo huius moris est apud Liv. I, 20. Exemplum eiusdem apud Sueton. *in vita Tib. cap. LXI.* Conf. Merill. *Obs. Lib. VII*, 32.

LI. Proximum est crimen ADVLTERII quod primus vindicandum publicis iudiciis existimavit Augustus, (*f*) qui quum diffluentem luxu civitatem Romanam & ad omnem stupro-

LI. Lex Iulia de adulterio.

(*f*) Quae fuerit poena adulterii ante legem Iuliam, vix constat. Solebant olim ipsi viri ex consilio propinquorum in adulteras animadvertere, vt patet ex Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p.* 95. Quod ius diu mansit, adeo vt & Tiberius mulierum impudicarum coercitionem propinquis ac necessariis demandarit, si accusator publicus deesset. Suet. *Tiber. XXXV.* Adulteri domi deprehensi fere castrari solebant Langl. *Ot. Semestr. VIII*, 7. Hinc Plaut. *Curcul. I*, 1. *v.* 88.

ſtuprorum adulteriorumque licentiam proiectam cerneret, coercendi huius mali cauſſa ſeveriſſimam de adulteriis & ſtupris legem tulit. *L. 1. D. de adult.* Suet. *Auguſt. XXXIV.* Vnde Horatius *Carm. IV, 5.* hanc Auguſti providentiam ita celebrat:

Nullis polluitur caſta domus ſtupris:
Mos & lex maculoſum edomuit nefas.
Laudantur ſimili prole puerperae.
Culpam poena premit comes.

Plura fuerunt huius legis capita, quae ſingulari, eoque pererudito commentario collegit Barn. Briſſonius, ſed non exacto tamen ſatis ordine. Multa enim legis capita ordini ſuo reſtituere potuiſſet, ſi vidiſſet Paulli Recept. Sent. auctiores, quales exhibet Schultingius *Libro II. tit. 26.* Primo capite variis legibus derogaverat Auguſtus. Secundo permiſerat patri tam adoptivo, quam naturali adulterum cum filia cuiuscumque dignitatis domi ſuae vel generi, deprehenſum, ſua manu occidere. Paull. *Rec. Sent. II, 20. 1.* & *Collat. Leg. Moſ. & Rom.. IV, 2.* Quinto capite cautum fuerat, vt adulterum deprehenſum viginti horas, atteſtando vicinos, retine-

Ita tuum conferto amare ſemper, ſi ſapis.
Ne id quod ames populus ſi ſciat ſit tibi probro.
Semper curato, ne ſis INTESTABILIS.
Quod amas, amato teſtibus praeſentibus.

Huiusmodi poenam Chaeriae adoleſcentulo imminere fingit ancilla apud Terent. *Eun. V, 4.* & militem glorioſum, Pyrgopolinicen eodem ſupplicio territat Periplectomenes apud Plaut. *Mil. Glorioſ. act. V. v. 2. & ſeqq.*

(z)

retinere liceret. (g) Paull. *Recept. Sent. II, 26.* 3. Reliqua capita ex Briſſonio petenda. Id modo hic quaeritur, qua poena vindicatum fuerit adulterium? Tribonianus §. 4. *Inſt. h. t.* temeratores alienarum nuptiarum gladio ex hac lege puniri ait, non ſecus ac eos, qui cum maſculis nefandam libidinem exerceant. Stupri vero flagitium, ſi perſonae honeſtae ſint, publicatione dimidiae partis bonorum; ſin humiles, corporis coërcitione cum relegatione vindicari. Sed rationem hic fugere Tribonianum, iam dudum animadverterunt eruditi. Iac. Cuiac. *Obſ. XX,* 18. *XXI,* 17. Barn. Briſſon. *ad Leg. Iul. de adult. p.* 91. Wiſſenbach. *ad Inſtit. Diſp. LIII,* 30. *& ad Pandect. Part. II. Diſp. XXXIV,* 19. Et certe capitalem non fuiſſe adulterii poenam, vel ex eo adparet, quod adulterii damnatas eadem lex vxores duci & in teſtimonium citari vetet. *L.* 29. §. 1. *D. de adult. L.* 9. *C. eod. L.* 18. *D. de teſtib.* Quod certe per abſurdum fuiſſet cavere, ſi huius criminis poena vitam civitatemque ademiſſet. (h) Vnde ita hoc caput, quod de poena

Qua poena vindicatum ſit adulterium?

(g) Ipſa legitima huius capitis verba exſtant. *L.* 15. *D. ad L. Iul. de adulter.*

(h) Mireris ergo, Triboniani hunc errorem defendiſſe Viros doctiſſimos, veluti Marc. Lyrelama *Membr. II,* 9. & Schwendendorferum *ad Ekholtum p.* 1318. Quamvis enim a Principibus immitioribus nonnunquam gravius animadverteretur in adulteros, veluti ab Auguſto apud Sueton. *Octav. III.* & Antonino Caracalla apud Dionem in *Excerptis Peireſc. p.* 755. *ed. Valeſ.* ſactum hoc tamen eſſe extra ordinem, & non ex lege hac Iulia, praeclare, vt ſolet, docuit Ger. Noodt. *Diocliet. & Maxim. XV. p.* 395.

na egit, restituere maluit Barn. Brissonius: QVI STVPRVM ADVLTERIVM SCIENS DOLO MALO FECERIT, IN INSVLAM RELEGATOR. Sed nec hic quidem rem acu tetigisse videtur, eo, quod nondum integrae editae tum fuerant Paulli *Sententiae receptae* in quibus *Libro II. Tit.* 26. *n.* 12. *seq.* ita legimus: *Qui masculum liberum invitum stupraverit, capite punitur.* (*i*) *Qui voluntate sua stuprum flagitiumve impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum mulctatur, nec testamentum ex majore parte facere licet. Adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, & tertia parte bonorum, ac relegatione in insulam placuit coerceri.* (*k*) *Adulteris vero viris pari in insulam relegatione, dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diversas insulas relegentur.* (*l*) *Incesti poenam, quae in viro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti, hactenus tamen, quatenus lege Iulia de adulteriis non adprehenditur. Ancillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant,*

(*i*) Dubitant tamen eruditi, an prima haec particula ex lege Iulia sit. Vid. Pith. *ad Collat. Leg. Mos. & Rom. V.* 2. *p. m.* 752. Schulting. *ad Paull. l. c. p.* 320.

(*k*) Sic in Insulam ab ipso Augusto relegatae Iuliae. Suet. *Octav. LXV.* Tacit. *Annal. III,* 24. Eamdem poenam sub Tiberio tulit Vistilia, Tacit. *Ann. II. extrem.* Aliud exemplum est apud Plin. *Epist. VI,* 31. De dotis parte adulteris erepta Horatius *Serm. I,* 2. *V.* 127.

Nec vereor, ne dum furto, vir urbe recurrat.
Ianua frangatur, latret canis: undique magno
Pulsa domus strepitu resonet, vel pallida lecto
Desiliat mulier, miseram se, conscia clamet.
Cruribus haec metuat, doti haec deprensa.

(*l*) Vnde praeter legem fuit, quod adultero Manlio tantum Italia atque Africa interdictum. Tacit. *Annal. II,* 50. (*m*)

fiant, aut per eas ad dominam adfectet, citra noxam habetur. Quantivis ergo pretii hic locus est, ex quo solo quippe discimus exacte, quaenam poena nefandae libidini, adulterio, incestui ac stupro lege Iulia, fuerit proposita.

LII. Quamquam autem legem Iuliam retulerit Domitianus (*m*) & mira nonnunquam severitatis exempla in adulteros statuerint sequentes Imperatores, inprimis Macrinus & Aurelianus: Iul. Capitolin. *Marc. XII.* Vopisc. *Aurel. VII.* nemo tamen ante Constantinum M. repertus est, qui adulterii crimen capitis poena vindicandum statuerit. Exstat eius constitutio *L. 2. C. de adult.* Postea Iustinianus capitalem poenam in masculis quidem probavit, mulierem vero verberibus caesam in monasterium detrudi iussit, data viro intra biennium potestate, eam, si vellet, inde revocandi. Quo transacto aut viro praemortuo, habitu monastico eam amiciri, & per omnem vitam in monasterio manere praecepit. *Novella CXXXIV,* 10. LII. Recentiores de adulterio leges.

LIII. Tanta itaque severitate in adulteros adulterasque animadvertebant Romani. Quid vero de meretricibus? Moribus Romanis impune erat quaestum corpore facere, dummodo eius- LIII. Quaestus meretricius impunis olim, si professio fieret apud aediles.

(*m*) Quo pertinent illa Martialis *Epigr. VIII.*

Iulia lex populi ex quo, Faustine, relata est
Atque intrare domos iussa pudicitia:
Aut minus, aut certe non plus vigesima lux est.

Et Iuvenalis *Satyr. II.*

Qualis erat nuper tragico pollutus adulter
Concubitu, qui tunc leges revocarat amaras
Omnibus atque ipsi Marti Venerique timendas.

(*n*)

eiusmodi mulieres nomina apud aediles (*n*) profiterentur. Ipsi enim huic turpitudinis professioni satis in esse poenae arbitrabantur. De Vistilia Tacitus *Annal. II*, 85. *Vistilia, praetoria familia genita, licentiam stupri apud aediles vulgaverat*, MORE INTER VETERES RECEPTO, *qui satis poenarum adversus impudicas in ipsa professione flagitii credebant*. Apud Reines. *Insc. Class. VII*, 20. convicanis omnibus locum sepulturae praeberi videmus, praeterquam iis, QVEI QVAESTVM SPVRCVM PROFESSI, id est lenonibus & meretricibus. Si qua ergo venalem haberet pudicitiam, quae quaestus illius turpitudinem professa haut fuerat, aedilium erat, illas deferre ad populum, mulctaque vel exsilio coercere. Cuius rei exempla exstant apud Livium *X*, & *XXV*.

LIV. Ante professionem nomina mutabant & Togam sumebant.

LIV. Antequam vero hunc quaestum profiterentur, mulieres impudicae, plerumque mutabant nomina. Hinc non nemo apud Plaut. *Poenul. V*, 3. *v.* 19.

> *Quum huc advenisti in ipso tempore.*
> *Namque hodie earum MVTARENTVR NOMINA,*
> *Facerentque indignum genere quaestum corpore.*

Quamvis ergo impune committeretur hoc vitium, infames tamen habebantur mulieres impudicae, ipsoque matronali habitu abstinere cogebantur. Hinc Suetonius *Tiber. XXXV.* ait, *eas*

(*n*) Aedilium enim curae etiam fornices, popinas aliasque Veneris palaestras fuisse demandatas, luculenter ostendit Lips. *Exc. ad Tacit. Ann. IV*, 85. *p.* 1175.

(*o*)

eas iure ac dignitate matronali exsolutas, & Vlpianus *L.* 15. §. 15. *D. de iniuriis* vestem meretriciam matronali aeque ac ancillari opponit. Conf. Tertull. de cultu mulier. *XII.* Vestis vero illa meretricia erat toga (*o*) & vitta, quam posita instita sumebant non modo meretrices, verum etiam adulterii damnatae. Lips. *Exc.* ad Tacit. *p.* 1176. Brisson. *Antiqu. Rom. l*, 4. Hinc Iuvenal. *Sat. II, v.* 69.

- - - *Carfinia talem*
Non sumet damnata TOGAM

Horat. *Sat. I*, 2. *v.* 36.

- - - - *Quid inter* -
Est in matrona, ancilla, peccesne TOGATA.

Martialis *Epigr. II*, 39.

Coccina famosae donas & ianthina moechae:
Vis dare, quae meruit, munera? mitte TOGAM.

Idem I, 36.

Quis Floralia vestit, & STOLATVM
Permittit meretricibus pudorem?

Idem *Epigr. VI*, 74.

Sed patris ad Speculum tonsus, matrisque TOGATAE
Filius. - - - -

LV. Gliscente vero malo, & feminis etiam illu-

LV. Professio illa aliquando inhibita.

(*o*) Antiquis tamen temporibus commune virorum mulierumque vestimentum fuisse docet Nonius XIV, 27. & Ascon. Paedian. *ad Verr. III. Toga* inquit, *communis habitus fuit & marium & feminarum, sed praetexta honestiorum, toga viliorum, quod etiam circa mulieres servabatur.* Add. P. Fab. *Semestr. I*, 15. *p.* 72.

(*)

illuſtribus quaeſtus illius foeditatem profeſſis, ſenatusconſulto cavit Tiberius, *ne quaeſtum corpore faceret, cuius pater aut maritus eques Romanus fuiſſet.* Tacit. *Ann. II*, 85. Quin & feminas famoſas, quae ad evitandas legum Iuliarum poenas nomina apud aediles fuerant profeſſae, exſilio adfecit idem Imperator. Suet. *Tiber XXXV.* Quare Papiniani etiam tempore mulier, quae evitandae poenae adulterii cauſſa lenocinium fecerat, adulterii accuſari damnarique poterat ex SC. *L.* 10. *D ad leg. Iul. de adult.*

LVI. Poſtremis temporibus meretricius quaeſtus modo permiſſus modo prohibitus.

LVI. Sunt etiam, qui inſequentibus ſub Imperatoribus meretrices etiam publicatione bonorum mulctatas exiſtimant, idque colligunt ex verbis Paulli *Recept. Sent. III*, 4. 6. *Mulieri, quae luxurioſe vivit, bonis interdici poteſt.* Cuiac. *ad Paull. l. c.* Enimvero mulier luxurioſe vivens non eſt meretrix, ſed prodiga, quae furioſum rerum ſuarum facit exitum. Forner. *Select. II*, 5. Tantum ergo abeſt, vt acrioribus poenis in meretrices animadverterint imperatores ſequentes, vt potius ſub illis denuo invaluerit lenonum meretricum & exoletorum vectigal, quamvis illud ſacro aerario inferri vetuerit Alexander Severus. Lamprid. *Alex. XXIV.* Primus Tacitus Imperator priſtina ſeveritate vſus meritoria intra vrbem ſtare vetuit. Vopiſc. *Tacit. XI.* Hinc extra legum civilium poenam fuit vita meretricia etiam ſub Imperatoribus Chriſtianis, quamvis ea ab infamia non fuerit immunis. (*) *L.* 12. *&* 29. §. 1. *C. ad Iul. de adult.*

(*) Nec magis poena manebat eos, qui cum meretrice rem habuerant. Terent. *Eun. V*, 4. *v.* 38. *Quis*

ult. L. 13. §. 2. *D. eod. L.* 4 §. 2. *D. de condict. ob turp. caus.*

LVII. Tertium crimen quod publicis iudiciis vindicatum accepimus, est HOMICIDIVM. Illud tam detestandum visum est veteribus, vt parricidii nomine veniret. De Romulo Plutarchus. *p.* 32. ἴδιον δὲ τὸ μηδεμίαν δίκην κατὰ πατροκτόνων ὁρίσαντα πᾶσαν ἀνδροφονίαν πατροκτονίαν προσειπεῖν. *Singulare hoc est, quod qui poenam in eos, qui parentes necaverint, nullam sanxerit, quodvis homicidium* PARRICIDII *designaverit nomine.* Idem obseruat Festus *voce Parici quaestores. p.* 356. Vel Romulus ergo, vel, vt Festus mavult; Numa primus hanc tulerat legem: SI QVIS LIBERVM HOMINEM SCIENS DOLO MALO MORTI DVIT, PARRICIDA ESTO. Idem postea repetitum est in XII. Tabulis, in quibus etiam cautum fuerat: QVI MALVM CARMEN INCANTASSIT, MALVM VENENVM FAXIT, DVITVE, PARRICIDA ESTO. QVI PARENTEM NECASSIT, CAPVT OBNVBITO CV-

LVII. Antiquae leges de homicidio & parricidio.

Z 5 LEO-

Quis homo pro Moecho vnquam vidit in domo meretricia
Prehendi quemquam?

Et Plaut. *Curc. I,* 1. *v.* 33.

Nemo hic prohibet, nec vetat,
Quin, quod palam est venale si argentum est, emas.
Nemo ire quemquam publica prohibet via,
Dumne per fundum septum facias semitam,
Dum te abstineas nupta, vidua, virgine,
Iuventute, & pueris liberis, ama, quod libet.

(p)

LEOQVE INSVTVS IN PROFLVENTEM MERGITOR. Iac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. VII.* Et ex his legibus diu admodum quaestiones instituere Romani. Sic de sicariis quaesivit L. Tubulus Praetor apud Cicer. *de Finib. II,* 16. de caede facta in sylva Scantia P. Scipio & D. Brutus Coss. Cic. *Brut. XXII.* De veneficiis quoque quaesitum esse, patet ex Flori *Epit. Livii LXVIII,* qui & Publicium Malleolum interemta matre culleo esse insutum, eodem loco docet, quum antea damnato folliculo lupino os obvolutum & soleae ligneae pedibus inductae, atque ita homo in carcerem ductus esset. Rem referunt Auct. ad Herenn. I, 13. Oros. V, 16.

LVIII. Lex Cornelia de sicariis.

LVIII. Postea A. V. C. IϽCLXXI. L. Sulla Dictator celebrem illam legem Corneliam *de sicariis, veneficis & parricidis* tulit. De his omnibus enim eadem lege fuisse actum, quamvis diversis praetoribus sit damnata quaestio, non abs re suspicati sunt ὁ πάνυ Pithoeus *ad Collat. Leg. Mos. & Rom. I,* 2. Ant. Schulting. ad Paull. *Sent. Recept. V,*24.1.*p.*513. Quaerebatur etiam ex hac lege de eius capite, qui hominem occidisset dolo malo, cuiusve dolo malo factum esset incendium, quive furti faciundi caussa cum telo ambulasset. (*p*) Paull. *Rec. Sent. V,* 23. 1. Cicer. *pro Milone IV.* Quaerebatur etiam ex eadem lege

(*p*) Olim scilicet non licebat cum telo ambulare intra vrbem. Et huc respicit Plaut. *Annal. III,* 2. *v.* 2.
EV. *Quia ad Tresviros iam ego deferam tuum nomen.* CON. *Quamobrem?*

EV.

lege de eius capite, qui venenum necandi hominis caussa fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, quive, quum magistratus esset vel senator, coierit, convenerit, consenserit, quo quis falsum iudicium profiteretur, vt quis innocens iudicio publico condemnaretur, quive testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quive magistratus iudexve quaestionis ob capitalem caussam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. Quae capita huius legis nobis servarunt Cicero *pro Cluent. LIV.* Paull. *Rec. Sent. V*, 23. 1. Marcian. *L. 3. pr. D. ad L. Corn. de sicar.* Accessit & SC. vt qui mala sacrificia fecisset, eius legis poena teneretur. *L.* 13. *D. ad leg. Corn. de sicar. Mala sacrificia* alias sunt *impia sacra* Paull. *Sent. Recept. V*, 13. *dirae precationes* Plinio *Hist. Nat. II*, 28. *carmina & devotiones, quibus creditur, animas manibus inferis sacrari*, Tacito *Annal. II*, 69. Conf. Merill. *Obs. Lib. VIII. cap. IV.* Poena hisce omnibus inflicta non deportatio tunc nondum reperta, vt scribit Paullus *l. c.* sed aquae & ignis interdictio, ceu recte in eum locum animadvertit Iac. Cuiacius. Aliquando etiam ex bonis homicidae aliquid addictum esse defuncti parentibus vel liberis, docet Cuiac. *Obs. XIV*, 4.

LIX.

EV. *Quia cultrum habes.* CON. *Cocum decet.* Inde, qui cum sica aliove telo ambulabant, dicti sunt *sicarii* quod hominum genus describit Iosephus *Antiquit. Iud. XX*, 7. Adde Brisson. *Antiqu. Selectar. II*, 11. Quod vocabulum deinde ad omnes homicidas translatum, vnde & haec lex Cornelia dicta de *sicariis* Conf. Quinctilian. *Instit. Orat. X*, 1.

(q)

LIX. Vt & de parricidio.

LIX. Alio eiusdem legis capite actum videtur de parricidio. Sane enim ipso vivente Sulla, M. Fannius praetor idem de sicariis & de parricidis quaesivit. Hic vero veterem poenam retinuit Sulla, nihilque, vt videtur, addidit, praeterquam quod parricidii poenam ad alios quosdam cognationis gradus protulit. Cullei sane, cui insuti parricidae, etiam post Sullae legem meminit Cicer. *pro S. Rosc. Amer. XXV.*

LX. Lex Pompeia de parricidio.

LX. Postea & Cn. Pompeius consul *legem Pompeiam* tulit de *parricidiis*, qua parricidii poenam protulit etiam ad eos, qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, avunculum, amitam, materteram, consobrinum, consobrinam, vxorem, virum, generum, socrum, vitricum, novercam, privignum, privignam, patronum, patronam, dolo malo occiderint, quive conscii fuerint illius criminis, vel illud attentarint, vt in matrem, (q) quae filium nepotemve interemerit. *L. 1. D. ad L. Pomp. de parric.* Ad poenam quod attinet, eam plane cum poena legis Corneliae de sicariis convenire putant Cuiac. *ad* Paull. *Recept. Sent. V*, 24. 1. & Gothofredus *ad L. vn. C. Theod. de parricid.* Sed deceptos illos esse male intellecta *lege* 1. *D. ad L. Pomp. de parricidiis*, facile adparet. Sane enim post

(q) Patri enim vi potestatis in liberos competebat ius vitae & necis, adeoque is parricidii poena haut tenebatur si vel filium vel nepotem in potestate constitutum occidisset. *L.* 11. *D. de liber. & postum.* Adde Auctor. *Collat. Leg. Mos. & Rom. IV*, 7. 8.

(r)

post legem Pompeiam culleo insutos esse parricidas, discimus ex Sueton. *Octav. XXIII.* Seneca *de Clement. I,* 15. & 23. & Iuven. *Satyra VIII. v.* 214. *XIII. v.* 153. Constat vero, poenam Pompeia lege propositam in eo constitisse, quod confessus, se parentis aut cognati, aut omnino adfinitatis eius, quae nuncupatione parentum continetur, fata properasse, virgis sanguineis verberatus deinde culleo insueretur, cum cane, gallo gallinaceo, vipera & simia, deinde in mare profundum iactaretur: sin autem quis alia cognatione, vel adfinitate iunctas personas necasse se fateretur: poenam legis Corneliae de sicariis sustineret. (r) §. 6. *Inst. h. t.*

LXI. Multa tamen in his omnibus immutarunt posteri. Invaluerat enim imperatorum aevo, vt homicidia & veneficia in magistratibus deportatione; in aliis honestioribus poena capitis; in humilioribus denique cruce vel bestiis vindicarentur. Qui in honore aliquo erant positi, veluti magistratus, principales civitatis

LXI. Leges recentiores de homicidio & parricidio.

(r) Inde facile patet, cur *L. 1. D. ad L. Pomp. de parricid.* eadem esse dicatur poena L. Pompeiae de parricidiis, & legis Corneliae de sicariis, intelligendum id enim est de iis, qui remotiores cognatos vel adfines occiderint. Vnde non opus est emendatione V. C. Ger. Noodtii, qui *Probab. I,* 11. in prima illa lege pro *legis Corneliae de sicariis* rescribendum putat *legis Corneliae de parricidiis.* Quin quum lex Cornelia de sicariis etiam parricidas persequuta sit, &, vti paullo ante §. LIX. diximus veterem cullei poenam retinuerit: recte sane & hoc sensu dici potuit, eamdem vtraque lege poenam parricidis esse propositam.

vitatis, decuriones, deportabantur; *L. 16. D. ad L. Corn. de sicar.* eaque de re exstant rescripta Hadriani *L. 15. D. de poen.* & divorum fratrum *L. 6. §. 2. de interd. & releg.* Exemplum est apud Lucian. *in Toxaride p.612. T. 1.* vbi eiusmodi homicida deportatus esse dicitur decreto Imperatoris. Qui nullo erant honore conspicui, capitis damnabantur: *L. 16. D. ad L. Corn. de sicar.* eoque pertinent, quae de honestiorum poena refert Paullus *Recept. Sent. V, 23. 1.* In crucem tollebantur homines infimae sortis, maxime, qui latrociniis dederant operam. Petron. *Satyr. p. 94.* Seneca *Epist. VII. L. 28. §. 15. D. de poen.* vbi Tribonianus, abrogato iam a Constantino inter Christianos crucis supplicio, Sozom. *Hist. Eccl. I, 8.* furcam pro cruce posuit, quod & alibi eum fecisse, notant Iac. Raevard. *Coniectan. I, 16.* & Ant. Schulting. *Iurisprud. antiqu. Anteiustin. p. 506.* Alii ex faece hominum, qui caedem commiserant, bestiis obiiciebantur Paull. *l. c.* vnde insignioribus homicidis vulgo poscebantur leones, teste Tertull. *de Spectac. XXII.*

LXII. *Quis culleum abrogarit?*

LXII. Culleum parricidiis destinatum primus abrogavit Hadrianus. *L. 9. D. ad leg. Pomp. de parricid.* quamvis & post eius constitutionem, ceu ex eadem lege adparet, cullei supplicium in vsu maneret in locis maritimis. Postea tamen vivicomburium & ad bestias damnatio invaluit. Vnde de sua aetate Paullus *Recept. Sent. V, 24. 1. Hodie tamen parricidae vivi exuruntur, vel ad bestias dantur.*

LXIII. *Lex Cornelia de falsis testamentaria.*

LXIII. Proximum est crimen FALSI, quod & ipsum publico iudicio vindicatum est. Equidem

quidem iam antiquissimis temporibus de falso exstitisse leges, nemo dubitaverit. Sed earum iam pridem periit memoria. Celeberrima est lex Cornelia de falsis, quam *testamentariam* & *numariam* vocat Cicero *Verr. I*, 42. qui & addit, *ea non ius aliquod novum constitutum esse populo, sed sancitum, ut quod semper malum facinus fuerit, eius quaestio ad praetorem pertineret ex certo tempore.* Quaerebatur ex hac lege primo de eius capite, qui testamentum amoverit, celaverit, eripuerit, deleverit, interleverit, subiecerit, resignaverit, quique testamentum falsum scripserit, signaverit dolo malo, cuiusve dolo malo id factum fuerit, quique sibi legatum fideicommissumve adscripserit, quibus omnibus aqua & igni ex hac lege interdicebatur. Vid. Paull. *Rec. Sent. V*, 26. 1. Tale falsum frequentissimum erat Romae. In signatores testamentorum falsorum graviter invehitur Iuvenal. *Sat. I.* L. Audasii eius falsi rei exemplum habes apud Suet. *Iul. cap. LXXIV.* Si quis non modo falsum testamentum condiderat, verum etiam dominum hereditatis adipiscendae caussa occiderat, accusator non modo publice persequebatur hoc crimen, sed & actionem privatam habebat, ad bonorum possessionem, tanquam praemium accusationis consequendam. Ea actio vocabatur *internecini*, de qua consule, sis, Cuiac. *Obs. I*, 2. Equidem multa alia capita huc referunt iureconsulti; sed cave existimes, ea omnia ex *lege Cornelia* esse. De solis enim testamentis illa egit, non de instrumentis aliis. Verum postea variis Senatus consultis legis Corneliae poena etiam ad

alia

alia falſa prolata eſt. Extat hanc in rem egregium Vlpiani fragmentum apud auctorem *Collationis legum Moſ. & Rom. VIII*, 7. quo varia eiusmodi SC. recenſentur. Statilio enim & Tauro Coſſ. (*s*) prodiit SC. quo poena legis Corneliae irrogatur etiam ei, qui quid aliud, quam teſtamentum ſciens ſignaverit, ſignarive curaverit, item qui falſas teſtationes faciendas, teſtamentave falſa invicem dicenda aut conſignanda dolo malo curaverit. Deinde Licinio V, & Tauro Coſſ. (*t*) eadem lege condemnari iuſſi ſunt, qui ob ſtruendam advocationem teſtimoniave pecuniam acceperint, pactique fuerint, ſocietatem coierint, aut aliquam delationem interpoſuerint. Paullo ante M. Aurelio Cotta & M. Valerio Meſſala Coſſ. A. V. C. IↃCCLXXII. ſtatutum eſt ab ampliſſimo ordine, vt ſi qui coierint ad occiſionem innocentum, eadem lege coercerentur. Denique A. V. C. IↃCCLXXXI.

(*s*) Ita in textu Vlpiani eſt. Sed Statilius & Taurus vnus idemque eſt. Innui ergo videtur conſulatus *T. Statilii Tauri & L. Scribonii Libonis*, qui incidit in annum V. C. IↃCCLXIIX. vt coniecerunt Pithoeus *ad Collat. Leg. Moſ. & Rom. l. c* Cuiac. *Parat. C. ad L. Corn. de falſ.* Petr. Fab. *Semeſtr. I*, 25. *p*, 143. & Salmaſ. *ad Ius Attic. XXX. p.* 877. Vnde falluntur qui id SC. anno V. C. IↃCCCLXXX. L. Nonio M. Annio Libone coſſ. conditum exiſtimant cum Hotomano.

(*t*) M. Licinius V. Conſul collegam non Taurum habuit, ſed L. Calpurnium. Tacit. *Ann. IV.* 62. isque conſulatus incidit in annum V. C. IↃCCLXXIX. Tiberii XIV. Sed forſan Taurus Calpurnio ſuffectus eſt, aut ſcriba Taurum ex antecedentibus imprudenter repetiit.

(*u*)

Iↄcclxxxi. duobus Geminis Coſſ. eadem lege coerciti, qui ob venumdandum vel denudandum non remittendumve teſtimonium (*u*) pecuniam acceperint. Vt adeo plurimis SC. (*x*) explicata ad aliosque caſus prolata ſit lex illa Cornelia. Quare mirum non eſt, quod inter *falſum* & *quaſi falſum* diſtinguatur *L.* 1. §. *vlt. D. ad L. Corn. de falſ.*

LXIV. Alterum huius legis caput legis numariae nomine veniebat. Eo cautum fuerat, vt qui numos aureos ac argenteos adulteraverit, laverit, conflaverit, raſerit, corruperit, quive numos ſtanneos plumbeosque emerit, ven-

LXIV. Lex de falſis numaria.

(*u*) Verba haec ſunt in textu Vlpiani, ſed vitioſa procul dubio. Legendum monet Cuiacius *denunciandum vel non denunciandum, remittendumve.* Diſputant de hoc loco Herald. *de rer. iudicat. auct.* I, 6. Grot. *Flor. Spars. ad L. vlt. de concuſſion.* Salmaſ. *Iur. Attic. XXX.* Corn. Bynckershoeck *Obſerv. III,* 19.

(*x*) Tale etiam eſt SC. quo cautum, vt eae tabulae, quae publici ac privati contractus ſcripturam continent, adhibitis teſtibus ita figuarentur, vt in ſumma marginis ad mediam partem perforatae, triplici lino conſtringerentur, atque impoſita ſupra linum cerae ſigna imprimerentur: aliter prolatae tabulae nihil momenti haberent. Paull. *Rec. Sent. V,* 25. 6. Quod ſub Nerone repertum, docet Sueton. *Ner. XVII.* Contra ea non ad Neronis tempora, ſed ad Tiberii principatum hoc ius pertinere, idque inductum eſſe SC. Liboniano exiſtimat P. Fab. Semeſtr. I, 25. *p.* 143. Plura de hoc ſignandi modo tradit Cl. Salmaſius *de modo ſubſcr. & ſubſing. teſtam. XXVI.* Et aliis SC. eſſe videntur, quae habet Paull. *Recept. Sent. V,* 25. 11. *ſequ.*

vendiderit dolo malo, ei damnato aqua & igni interdiceretur. Verum & huic alia deinde ſunt addita, ſive SC. ſive conſtitutionibus principum. Quale fuit illud, quod qui vultu principis ſignatam monetam, praeter adulterinam, reprobaverit, huius legis poena teneretur. Paull. *Rec. Sent. V*, 25. 1. Id quod iam Epicteti temporibus, id eſt, ſub Nerone & Veſpaſianis receptum fuerat. Ita enim Arrian. *Diſſ. Epictet. III*, 3. Τὸ τοῦ καίσαρος νόμισμα οὐκ ἔξεστιν ἀποδοκιμάσαι τῷ τραπεζίτῃ οὐδὲ τῷ λαχανοπώλῃ ἀλλ' ἂν δείξῃς θέλει οὐ θέλει, προέσθαι αὐτὸν δεῖ τὸ ἀντ' αὐτοῦ πωλούμενον, *Caeſaris numum nec argentario nec olerum venditori improbare licet: ſed oſtenſo eo, ſive velit ſive nolit, rem venditam ei tradere oportet.* Plura hanc in rem dabit Iac. Gothofr. *ad L. vn. C. Theod. ſi quis ſolid. circul. exter. circumcid.*

LXV. Leges novae de crimine falſi. LXV. Enimvero nec haec Sullae ſeveritas ſufficere viſa eſt Imperatoribus, hinc novae invaluere poenae, nova ſupplicia. Nam de ſuo aevo Paullus: *V*, 25. 1. *Et honeſtiores quidem in inſulam deportantur, humiliores autem aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. Servi autem poſt admiſſum manumiſſi capite puniuntur.* Iuſtinianus vero §. 7. *Inſt. h. t.* omnes liberos homines deportatione; ſervos extremo ſupplicio ob falſum puniri tradit.

LXVI. Leges antiquiores de vi publica & privata. LXVI. Non minus ſevere vindicata eſt VIS PVBLICA & PRIVATA. Et antiquiſſimis quidem temporibus de vi non ſingularibus legibus actum, ſed ea res legibus de maieſtate & ſicariis ſimul comprehenſa videtur. Primus hoc crimen a maieſtate & homicidio diſtinxit,

ſtinxit, ac lata ſingulari lege vindicavit P. Plautius tribunus plebis, A. V. C. IↃCLXXV. Catulo & Lepido Coſſ. quae lex etiam Catulo nonnunquam tribuitur ideo, quod is conſul Plautium in ea ferenda adiuverat. Quum enim mortuo eo anno Sulla, Lepidus, Marianarum partium adſertor, cum Catulo Sullano de actis Sullae contendere coepiſſet: ingens ſeditio concitata eſt; victoque pulſo vrbe, & in Sardinia interfecto Lepido, Catulus hanc legem tulit cum Plautio, Cic. *pro Milon. XIII.* Quaerebatur ex hac lege de capite eius, qui adverſus remp. coniurarit, inſidias ſenatui fecerit, magiſtratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut ſeditionis cauſſa loca ſuperiora occuparit, alienasve aedes ſaxis, ignibus aut ferro occuparit, itemque, qui poſſeſſorem e fundo hominibus armatis deiecerit dolo malo, aut armatis obiectis, vt inde profugerent, cauſſam attulerit quo caſu praedium nec vſucapi ex hac lege poterat. Poena & hic erat aquae & ignis interdictio. Ex hac lege quaeſtio habita eſt de Catilina, eiusque coniurationis ſociis, de P. Clodio, P. Sextio & aliis. Vid. Sigon. *de Iudic. II,* 13.

LXVII. Poſtea & Pompeius tertio conſulatu legem de vi tulit, quae tamen non in vniverſum valuit, ſed tantum de caede in Appia via facta, & incendio curiae, & domo M. Lepidi interregis oppugnata quaeri, & Quaeſitorem ob hanc rem novum extra ordinem creari iuſſit. Vid. Sigonius *de Iudic. II,* 33. p. 676. **LXVII. Lex Pompeia de eadem.**

LXVIII. Lex Iulia de vi publica.

LXVIII. Succeſſit *lex Iulia*, a Caeſare lata iam dictatore, cuius ſolus meminit Cicero *Philipp. I*, 9. ſed obſcure, vt quid ea ſancitum ſit, vix conſtet. Tanto celebrior vero eſt *Lex Iulia* Augusti *de vi publica* & *privata*. Publicam vim feciſſe dicebatur, qui arma, tela, domi ſuae agrove in villa praeter vſum venationis, vel itineris, vel navigationis coegerit praeter ea, quae quis promercii cauſſa habuerit, hereditateve ei obvenerint, qui turbae ſeditionisve faciendae conſilium inierit, ſervosque ac liberos homines in armis habuerit: qui pubes cum telo in publico fuerit; qui peſſimo exemplo convocata ſeditione villas expugnaverit, & cum telis & armis bona rapuerit: qui ex incendio rapuerit aliquid, praeter materiam; qui puerum vel feminam, vel quemquam alium per vim ſtupraverit: qui in incendio cum gladio aut telo rapiendi cauſſa fuit, vel prohibendi dominum res ſuas ſervare, qui armatis hominibus poſſeſſorem domo agrove ſuo aut navi ſua deiecerit, expugnaverit concurſu, vtque id fieret, homines convocaverit: qui coetu, concurſu, turba, ſeditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo incluſerit, obſederit, quive fecerit, quo minus ſepeliatur, quo magis funus diripiatur, diſtrahatur, quique per vim ſibi obligaverit: qui quum imperium poteſtatemve haberet, civem Romanum adverſus provocationem necaverit, iuſſeritque quid fieri, aut quid in collum iniecerit, vt torqueatur: qui legatorum, oratorum, comitum quem pulſaverit, ſive iniuriam fecerit: qui reum vinxerit, impedie-

pedieritve, quo minus intra certum tempus adsit: qui dolo malo fecerit, quo minus judicia tuto exercerentur, aut iudices, vt oportet iudicarent, vel is qui poteſtatem imperiumve haberet, quam ei ius erit, decerneret, imperaret, facere: qui ludos pecuniasve ab aliquo invito publice privatimve per iniuriam exegerit: qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publice exerceretur, praeter eum, qui propter venationem haberet homines, qui cum beſtiisque pugnarent: qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur & pulſetur, neque occiſus homo ſit: qui aedes alienas villasve expilaverit, effregerit, expugnaverit, ſiquidem in turba cum telo fuerit: qui nova vectigalia exercuerit. Haec ſunt praecipua huius legis capita, quae nobis ſervarunt iureconſulti, & ex iis collegit Sigon. *de Iudic. II*, 33. *p.* 679. *ſequ.* Singulare id fuit in hac lege, quod praetor, cui haec quaeſtio obvenerat, iurisdictionem poſſet alii mandare. *L.* 1. *princ. de offic. eius cui mand. iurisd.* Poena vis publicae erat aquae & ignis interdictio, poſtea deportatio, qualem poenam ſubiit Vibius Serenus. Tacit. *Ann. IV.* 43. Denique ſub Imperatoribus ſequentibus humiliores ex hac lege capitis damnati; honeſtiores in inſulam deportati ſunt. Paull. *Rec. Sent. V*, 26. 1.

LXIX. Eadem lege etiam de vi privata actum, cujus rei erant, qui coetum & concurſum fecerant, quo minus quis in ius duceretur, quive quaeſtionem de alterius ſervo habuerant; qui quem ex agro ſuo hominibus con- **LXIX. Et de vi privata.**

gregatis sine armis deiecerant: qui creditores sine auctoritate iudicis res debitoris occupaverant Sigon. *l. c. p.* 681. His damnatis tertia pars bonorum publicabatur, neque ad senatoriam neque ad decurionalem dignitatem accessus dabatur, neque iudices esse poterant. Postea humiliores ob haec similiaque crimina in metallum damnabantur, honestiores publicata tertia bonorum parte in insulam relegabantur. Paull. *Recept. Sent. V*, 26. 3.

LXX. Crimen peculatus olim extra ordinem vindicatum.

LXX. Sequitur crimen PECVLATVS, de quo plerumque, vt supra dixi, ipse populus iudicabat. Dicebatur ita furtum pecuniae publicae, & quemadmodum a furto fures, ita a peculatu peculatores adpellabantur. Ascon. Paed. *in Verr. II, p.* 181. idque ideo, quia olim in pecude maxime constiterunt divitiae, adeoque ab ea initium eius fraudis esse coepit. Fest. *voce peculatus p.* 359. Et olim quidem nec singularis lex de hoc crimine exstabat, nec quaesitores singulares erant constituti. Quoties ergo suspectum de peculatu habebant civem: extra ordinem cuiquam hanc quaestionem demandabat populus, vt patet exemplo L. Scipionis Africani apud Liv. XXXVIII, 56. ex quo etiam discimus, tum reis litem aestimatam, eoque facto aut praedes dedisse eos, aut in carcerem ductos, immissis in eorum bona Quaestoribus.

LXXI. Leges variae de peculatu.

LXXI. Postea *lex de peculatu* a nescio quo lata est, & singularis constitutus praetor, qui quaestionem de peculatoribus haberet. Quis huius instituti auctor sit, incertum est, nisi quod con-

constat, id Sullanis temporibus esse antiquius. Sigon. *de iudic. II*, 28. *p.* 624. Accessit postea lex de residuis, lata, vt videtur, a C. Cornelio Trib. pl. vt pecuniae, quae residuae apud quemquam erant, exigerentur. Ascon. Paedian. *in Cornelian. p.* 1311. Postremo a Caesare lata est *lex Iulia de peculatu*, eaque cautum, vt qui ex pecunia sacra, religiosa, abstulerit, interceperit, in suam rem verterit, aut quo quis auferret, interciperet, vel in rem suam verteret, fecerit, qui in aurum, argentum, aes publicum quid indiderit, immiscuerit, aut quo id fieret, fecerit dolo malo, quique tabulam aeream legis, formamve agrorum aut quid aliud continentem refixerit, vel quid immutaverit, ei aqua & igni interdiceretur, & pecunia ab herede repeteretur. Si quis vero publicam pecuniam delegatam in vsum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumserit, aut si apud aliquem ex locatione emtione, alimentaria ratione ex pecunia, quam acceperit, aliave qua pecunia resederit, is damnatus amplius tertia parte, quam debeat, solveret. Sed & hanc poenam postea ab Imperatoribus exasperatam esse, non abs re suspicatur Schult. ad Paull. *Recept. Sent. V*, 28. *p.* 524.

LXXII. Proxime ad peculatum accedebat crimen REPETVNDARVM, de quo quaestio prima perpetua facta est, & praetorem certum habuit. *Repetundae* vero dicebantur pecuniae, quas sive socii sive cives privati a magistratibus aut iudicibus aut publicis curatoribus iudicio repetebant, quas illi aut in pro- LXXII. Leges antiquae de repetundis.

vincia, aut in vrbe, aut ob dicendum ius aut ob aliud quid publice curandum accepissent. Car. Sigon. *de Iudic. II*, 17. Et initio quidem haec caussa privata erat, & extra ordinem ex senatusconsulto cognoscebatur a recuperatoribus, idque anno adhuc IↃLXXXIII. factum est, vt patet exemplo P. Furii Phili & M. Matieni, repetundarum accusatorum ab Hispanis apud Liv. XLIII, 2. Gliscente autem subinde magistratuum provincialium avaritia, primam de repetundis legem tulit L. Calpurnius Piso, Trib. pleb. A. V. C. IↃCIIII. Manlio & Censorino Coss. qua non solum poenam, vt par est credere, severiorem proposuit, sed & singularem instituit praetorem. Cic. *de Offic. III*, 21. Equidem Valer. Max. VI, 9. 10. meminit etiam legis Caeciliae, ex qua repetundarum damnatus sit L. Lentulus, qui quum postea Censor factus sit anno V. C. IↃCVI. damnatum illum oporteret anno antecedente IↃCV, adeoque legem Calpurniam sequente statim anno insequuta esset *lex Caecilia*. Sed memoria procul dubio fefellit Valerium, neque aliam in mente legem habuit, quam Calpurniam, nisi dicere malis, eamdem legem etiam Caeciliam dictam, forsan ab aliquo Pisonis collega. Vtut sit, illud certum est, lege Calpurnia provincialium tantum magistratuum rapacitatem esse coërcitam, non item vrbanorum. De his enim anno adhuc IↃCXII. quaestio extra ordinem habita est, teste Cicerone *de Finib. II*, 16. Nec alia huius criminis poena fuisse videtur ex lege Calpurnia, quam aesti-

aeſtimatio litis. Si enim vel relegatio vel exſilium ſubiiſſent rei, cenſuram non obtinuiſſet Lentulus anno V. C. IↃCVI. quum eſſet ſuperiore Anno repetundarum damnatus. Valer. Max. *l. c.*

LXXIII. Calpurniam legem multae aliae ſequutae ſunt, & proximae quaeque duriores, vt ait Cicero *de Offic. III*, 21. Talis erat *lex Iunia*, lata, vt videtur. a M. Iunio Penno, Tribuno plebis A. V. C. IↃCXXVII. M. Aemilio Lepido & Lucio Aurelio Oreſte coſſ. qua praeter aeſtimationem litis etiam exilium damnatis irrogabatur. Ea poena ex hac lege mulctatus eſt C. Cato, accuſatus a Macedonibus. Vellei. Paterc. II. LXXIII. Lex Iunia de iisdem.

LXXIV. Proxime Iuniam legem ſequuta eſt *Servilia* lata a C. Servilio Glaucia, Praetore, C. Mario VI. & L. Valer. Flacco Coſſ. A. V. C. IↃCLIII. cuius ipſa fragmenta ex aenea tabula, in Petri Bembi muſeo reperta, edidit Car. Sig. *de Iud. II*, 27. *p.* 609. Quaerebatur ex ea lege de iis qui Coſſ. Praetores, Dictatores, Magiſtri equitum, aut in alio magiſtratu pecuniam ab aliquo privato abſtulerint, ceperint, coegerint, conciliarint, averterint. Additum fuerat, vt horum, dum magiſtratum aut imperium haberent, nomen deferre haut liceret, vt accuſatoribus patronos ſumendi repudiandive eſſet facultas, CDL legerentur iudices, qui quotannis de repetundis iudicarent, & quae ſunt huius generis alia. Ceterum non ſolum litis aeſtimationem ſed & exſilium irrogatum eſſe lege Servilia, ex Liv. *Epit. LXX.* adparet. LXXIV. Lex Servilia.

LXXV. Lex Acilia, Cornelia, Iulia repetundarum.

LXXV. Post hanc Serviliam legem lata est *Acilia* a M. Acilio Glabrione, in qua illud additum legibus superioribus, VT NEQVE AMPLIARI NEQVE COMPERENDINARI REVS POSSET. Ascon. Paedian. in Cic. *Verr. I*, 9. *p. m.* 1822. Successit Lex *Cornelia*, lata a L. Cornelio Sulla Dictatore, secundum quam iudicatum est usque ad Caesarem. Quaerebatur hac lege non solum de iis magistratibus, qui pecuniam dono ceperint, abstulerint, coegerint, conciliarint, averterint sed &, qui libidinose, superbe, crudeliter se in provincia gesserint, nec non de iis, qui iudices non suae decuriae munere functi sint, aut non perpetuo sederint, aut ob iudicandum pecuniam ceperint: itemque de eis, ad quos pecunia pervenerit: quive proconsulares rationes ad aerarium non retulerint, aut qui procos. privatim aliquo profecti fuerint, aut transmarinas res accersiverint. Poena praeter litis aestimationem erat aquae & ignis interdictio, nisi in reatu accusati decesserint. Quae omnia accurate ex monimentis genuinis demonstravit. Car. Sigon. *de Iudic. II*, 27. *p.* 615. Postrema fuit *Lex Iulia*, quam in anno V. C. Iɔcxciv. in primo consulatu tulit Iul. Caesar, vt ex Cic. *Orat. in Vatin. XII.* colligitur. Multa fuerunt huius legis capita, quae partim ex ICtorum fragmentis, partim ex Cicerone magno studio collegit Sigon. *l. c. p.* 618. *sequ.* De poena inter eruditos disceptatur. Senatu & curiis submotos esse repetundarum reos, patet ex Suet. *Caes. XLIII. Othon. II.* Tacit. *Hist. I*, 78. Plin. *Epist. II*, 11. 12. *IV*, 9. Paull. *Recept. Sent. V*, 28. Vnde hanc poenam

nam praeter litis aestimationem lege Iulia fuisse sancitam, existimat Iust. Lips. *ad* Tacit. *Annal* XIV, 24. Enimvero sic haec lex non fuisset ceteris acrior, sevenor, sanctior, quod tamen passim innuit Cic. *in Vatin.* XII. *& pro C. Rabir.* XIV. Quum ergo iam antea rei iuberentur duplum, triplum, quadruplum reddere, ac praeterea mitterentur in exsilium, teste Ascon. Paed. *in* Cic. Act. *Verr. XIII.* non facile existimes, leniorem ea in re fuisse Caesarem. Sed tamen verum est, civitate non excidisse repetundarum ex hac lege damnatos, (*y*) verum praeter aestimationem litis ordine esse motos, & prohibitos praeterea testimonium dicere, iudicare, postulare. Vid. *L. 6. §. 1. D. ad L. Iul. repet.* & adde Schulting. ad Paull. *Rec. Sent. V,* 28. *p.* 525.

LXXVI. Nec omittendum crimen PLAGII, de quo exstitit Lex FABIA, quam iam ante Ciceronis tempora latam adparet ex eius *Oratione pro C. Rabirio.* III. Tenebatur ea lege, qui civem Romanum ingenuum, libertinum, servumve alienum celaverit, vendiderit, vinxerit, comparaverit, quive in eam rem socius fuerit. Eius poenam olim numariam fuisse ait Paullus apud Auct. *collat. leg. Mos. & Rom.* XIV, 2. (*z*) Sed idem addit, postea in plagiarios LXXVI. Lex Fabia de plagio.

(*y*) De sua quidem aetate testatur Paullus *Rec. Sent. V,* 28. *reos hac lege damnatos nonnunquam in exsilium missos, aut ad tempus relegatos.* Sed plerasque poenas ab Imperatoribus esse immutatas, nemo ignorat, & hactenus exemplo non vno est demonstratum.

(*z*) In textu est *summaria*, pro quo *numaria* legi iubent Pithoeus

rios extra ordinem animadvertisse praefectos vrbi, itemque praesides provinciarum, & ita quidem, vt humiliores aut in metallum damnarentur, aut in crucem tollerentur, honestiores vero, ademta dimidia parte bonorum, in perpetuum relegarentur. Si servus, sciente domino, alienum servum subtraxerat, vendiderat, celaverat, in ipsum dominum animadvertebatur: sin id domino ignorante commiserat, in metallum dabatur. Paull. *l. c.* & Vlp, *in Collat. Leg. Mos. & Rom. XIV*, 3. Edita etiam post ea tempora Diocletiani constitutio, qua in vrbe hoc crimen capite vindicari iubetur, *L. 7. C. ad Leg. Fab. de plag.* quam sequuta alia Constantini, ex qua ob plagium liberi hominis servus aut libertinus statim, id est primo quoque munere, bestiis obiicitur, liber sub hac forma in ludum datur, vt antequam aliquid faciat ad se defendendum, gladio consumatur. *L. 1. C. Theod. ad L. Fab. de plagiar.*

LXXVII. Ambitus apud Romanos qualis fuerit?

LXXVII. Agmen claudat crimen AMBITVS. *Ambire* Romanis erat petere magistratum, verum studiosius atque obnixius, quam mores legesque civitatis ferebant. Mira hic erant Romanorum artificia, quibus sibi & amicorum & populi favorem conciliarent. Q. Cicero de *petit. consul. V. Petitio divisa est in duarum rationum diligentiam, quarum altera in amicorum studiis, altera in populari voluntate ponenda est.*

Pithoeus & Rittersh. in h. l. vt & Petr. Faber *Semestr. II*, 11. Ipsam quoque numariam poenam ex lege Fabia describit Vlpianus apud auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. XIV*, 3.

est. Amici erant *propinqui, necessarii, & qui aliquid ostendebant voluntatis. Propinquos* vocabant, qui aut cognatione aut adfinitate coniuncti erant. *Necessarios,* quos consuetudo vitae coniunxerat, vt familiares, tribules, vicinos, clientes municipes, & qui in eadem societate collegio, sodalitate & ordine erant. Aliquid voluntatis ostendere videbantur salutatores, deductores, sectatores, suffragatores, de quibus omnibus Cicero *l. c.* Hi omnes ergo pro candidatis prensabant, eosque laudabant, commendabant, & rerum eorum satagebant. Populorum vero auram qua praecipue erat opus, captabant *nomenclatione, blanditia, adsiduitate & benignitate. Nomenclatio* eam habebat vim, vt petitor singulos cives suo quemque nomine adpellaret ac salutaret. Quumque id fieri vix posset in tanta civium multitudine: alebant servos, qui candidatis civium singulorum suggererent nomina, vnde eos *Nomenclatores* vel *monitores* adpellabant. Cicer. *pro Muraena XXXVI.* Dicti etiam sunt *fartores*, quia veluti in aures infarciebant civium nomina. Fest. *voce Fartores p.* 287. Quo pertinent illa Horatii *Epist. I, 6. v.* 49.

Si fortunatum species & gratia spectat.
Mercemur servum, qui dictet nomina, laevum
Qui fodiat latus, & cogat trans pondera dextram
Porrigere. Hic multum in Fabia valet, ille
Velina:
Cuilibet hic fasces dabit, eripietque curule
Cuilibet importunus ebur

Blanditia varia continebat adsentandi artificia. Alios

Alios canditati patres, alios fratres, alios patronos adpellabant. Hor. *l. c. v.* 54. 55.

- - - Frater, pater, adde,

Vt cuique est aetas ita quemque facetus adopta.

Nec pudebat eos *& frontem & vultum & sermonem ad eorum, quoscunque convenerant, sensum & voluntatem commutare.* Cic. *de petit. consul. X.* Opus porro erat *adsiduitate*, nec parum prodesse videbatur candidatis, adsidue esse Romae atque in foro, adsidue petere, saepe eosdem adpellare, ambire, prensare, rogare. Circuibant ergo forum supplices populo, circuibant omnia Italiae conciliabula, prehendebant singulorum dextras beneficia sua in singulos commemorabant, cicatrices pectore nudato ostendebant, & quae erant huius generis alia. Sed maximum momentum habebat *benignitas*, si plura populo dedissent congiaria, prandia, munera. Cic. *de petit. cons. XI.* Qua in re tanta erat quorundam profusio, vt furiosum patrimonii sui facerent exitum. Ascon. Paedian. *in* Cic. *pro Scauro p.* 1751. Sed in eo haut substitit candidatorum industria. Saepe eo prolapsi sunt impudentiae, vt praesente pecunia emerent suffragia, eaque de caussa secum producerent *interpretes*, per quos pactio induceretur, *sequestres*, apud quos deponeretur pecunia, & *divisores*, qui singulis numos distribuerent. Ascon. Paedian. in *Verrin. II. p.* 1821. Immo saepe adhibita vis est, turba vel factione conducta, quae terrorem incuteret populo, eaque sodalitiorum nomine venit. Quae omnia accurate exposuit Sigonius *de Iudic. II*, 30.

LXXVIII.

LXXVIII. Quum ergo tam turpe vitium tam altas egisset radices :nihil reliqui fecerunt Romani, vt illud legibus quam plurimis coercerent. Sane non temere vllum est delictum publicum, de quo tot exstent leges, quot de ambitu latae sunt. Iam anno V. C. CCCXXI. L. Pinario & L. Furio, tribunis militum consulari potestate, senatus auctoritate lex lata est a tribunis plebis, quo togae candidae vsus prohiberetur. Liv. *IV*, 25. Sed hanc legem vel nunquam vel parum diu valuisse oportet. Deinde A. V. C. CCCXCV. C. Fabio Ambusto & C. Plautio Proculo Coss. sequuta est *lex Poetelia*, a C. Poetelio, tribuno plebis perlata, qua novorum maxime hominum ambitio, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, comprimebatur, Liv. VII, 15. Sed nec ea diutius in vsu fuit. Proxima est *lex Baebia Aemilia*, a Cn. Baebio & L. Aemilio Paullo Coss. lata A. V. C. IↃLXXI. Liv. XL, 19. Eam adversus largitiones latam esse colligi posse videtur ex Nonio *VII*, 19. *p*. 749. *Cato lege Baebia* : *pecuniam inlargibo tibi.* Inde A. V. C. IↃXCIV. nova lege opus fuit, puta *Cornelia Fulvia* lata a Cn. Cornelio Dolabella & M. Fulvio Nobiliore coss. Epit. Liv. XLVII. Ea primum cautum fuisse videtur, vt largitio capitalis esset, id est, exsilio puniretur, siquidem paullo post ambitus damnatus est Q. Coponius, quod vini amphoram dedisset ei, cui suffragii latio erat. Plin. *Hist. Nat. XXXV*, 12. Postea A. V. C. IↃCXXXIV. lata est *lex Maria* per C. Marium tribunum plebis, qua cautum est, vt pontes angustiores fierent, ne suffragatori locus

LXXVIII. Leges variae de ambitu.

locus ad rogandum esset Cic. *de Leg. III,* 17. Nec dubium videtur, quin eodem tempore quaestio ambitus facta sit perpetua, siquidem iam A. V. C. IↃcxxxix. P. Rutilius & M. Scaurus se invicem huius criminis accusarunt Ascon. in Cic. *pro Scaurop.* 1751. Per eadem tempora *lex Fabia* promulgata numero sectatorum a populo antiquata est Cic. *pro Muraena XXXIV.* Ast A. V. C. IↃcLxxxvi. M. Acilio Glabrione & C. Calpurnio Pisone Coss. perlata est *lex Acilia Calpurnia,* vt, qui ambitus damnati essent, iis neque magistratum capere, neque in senatum legi liceret, & pecunia mulctarentur. Dio Cass. *Hist. XXXVI. p.* 20 Eam legem postea anno IↃcxc. Cicerone & Antonio Coss. sequuta *lex Tullia* de ambitu, qua legem Aciliam Calpurniam etiam ad eos protulit, qui mercede conducti obviam candidatis ivissent, qui conducti sectarentur, qui gladiatoribus & vulgo locum attribuissent, qui prandia vulgo dedissent, qui biennio, quo petunt, gladiatores dari ausi essent, nisi ex testamento praestituta die. Cic. *in Vatin. XV.* Additum ea lege vt qui de ambitu condemnarentur, ii praeter aliam poenam decennali exsilio mulctarentur. Biennio post anno IↃcxcii. M. Valerio Messalla & M. Pupio Pisone coss. ab Aufidio Lurcone tribuno plebis denuo promulgata *lex Aufidia* de ambitu, severior etiam, quam Tullia, qua inter alia cautum, vt qui numos in tribu pronunciaverit, si non dederit, impune esset, sin dederit, quoad viveret, singulis tribubus sestertium MMM. deberet. Cic. *ad. Att. Epist. I,* 13. Sed quam parum diu etiam

haec

haec lex valuerit, discimus exemplo Caesaris & Bibuli apud Sueton. *Iul. XIX.* Eiusdem paene aetatis est *lex Licinia*, A. V. C. IↃCXCVI. Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso coss. lata, adversus sodalitia, coitionem cum petitoribus, numorum divisionem, quibus omnibus exsilii poena statuta. Car. Sigon. *de Iudic. II*, 32. Sed nec hanc legem suffecisse, inde patet, quod paullo post anno V. C. IↃCCI. a Cn. Pompeio, solo tum consule, nova lata est, qua brevius factum est iudicium ambitus. Sigon. *l. c. p.* 660. Sed & C. Iulius Caesar dictator ambitum coercuit non quidem lege, sed quod comitia cum populo partiretur, vt exceptis consulatus petitoribus, de certo numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet, pronunciarentur, pro altera parte, quos ipse dedisset. Edebat autem canditatos per libellos circa tribus missos, scriptura brevi: Caesar Dictator illi tribui. *Commendo vobis illum & illum, vt vestro suffragio suam dignitatem teneant.* Sueton. *Iul. XLI.*

LXXIX. Postrema est *lex Iulia de ambitu*, cuius in pandectis nostris fit mentio, lata ab Augusto Imperatore. Sed ea non opus fuit diu, siquidem comitiis sub Tiberio e campo translatis in curiam, omne ambitus crimen evanuit. Vnde lex ambitus ad eos tantum pertinere visa est, qui in municipiis duumviratum vel sacerdotium, vt puta Alytarchiam, corruptis decurionum suffragiis, vel advocata servorum aliave multitudine, obtinuerint. *L. 1. D. ad L. Iul. de adult.* Eos enim Imperatores se- LXXIX. Lex Iulia de ambitu.

quentes in insulas deportari iusserunt, tamquam vis publicae reos. Paull. *Recept. Sent. V*, 30. 1.

LXXX. Conclusio operis.

LXXX. Sed emensi iam sumus illud antiquitatis Romanae iter, nihilque, quod ad intelligentiam institutionum iuris Romani necessarium videbatur, omisimus. Quare tamquam fessi, ne diutius in aliena republica versemur, in patriam iam revertimur postliminio, visuri in posterum

Quid domibus nostris pravi rective geratur.

S. D. G.

INDEX.

INDEX

RERVM ET VERBORVM.

Pro notat. *prooemium*, Adp. *adpendicem*, pr. *principium* cuiusque tituli. Numeri Romani *libros*, e reliquis numeris primus *titulum*, fecundus *paragraphum*, indicat, Littera minufcula addita ad *adnotationem* textui fubiectam refpicit.

A Littera abfolutionis nota. IV. 18, 31.
Abdicatio liberorum qualis & quomodo facta? II. 10, 23.
Accenfi. I. adp. 53.
Acceptilatio quid? III. 30, 10. fequ. quomodo facta. ibid. vbi locum habuerit? III. 30, 13.
cur dicatur iuris gentium. I. adp. 137.
Acclamationes Principibus factae. I. 2, 55. in acta relatae. ibid.
Accufare qui potuerint? IV. 18, 17.
Accufatio accufationis. IV. 18, 17.
Accufatores publici. IV. 18, 17.
Acquifitio iuris gentium. II. 1, 21. iuris civilis. II. 1, 22. per liberos II. 9, 1. per matrem familias. II. 9, 4. per perfonas liberas. II. 9, 5. per fervos. II. 9, 3. per adrogationem. III. 11, 1. fequ.
Actio aeftimatoria ex emto. III. 23, 3. arbitraria. IV. 6, 36.
bonae fidei. ib.
in caupones. IV. 5, 5.
Confefforia. IV. 6, 27.
Rhetorum fictae. IV. 6, 22.
de diftrahendis rationibus. I. 26, 5.
duplex in iudiciis publicis. IV. 18, 24.
edita quomodo? IV. 6, 19.
non easdem omnes dabant praetores. ib.

Actio de emto ex modo. III. 23, 3.
exercitoria. IV. 6, 38. & IV. 7, 3.
familiae erciscundae. III. 28, 6. sequ.
formulae adstricta. IV. 6, 19. (n)
intenta quomodo? IV. 6, 19.
Actio quod iussu. IV. 6, 38.
Kalendarii. III. 15, 5.
legis quid? pro. 6.
eae a iureconsultis inventae. I. 2. 31.
num fuerint penes collegium pontificum? I. 2, 31. (s)
cur excogitatae. I. 2, 31.
ex maleficiis. IV. 6, 33.
mandati, concurrente dolo, famosa. III. 23. 20.
mixta quid? IV. 6, 34.
in nautas. IV. 5, 5.
negatoria. IV. 6, 27.
negotiorum gestorum. III. 28, 3.
noxalis. IV. 8, 4. sequ.
de pastu pecoris. IV. 9, 1.
de peculio. IV. 7. 5.
perpetua, IV. 12, 1.
a persequutione quomodo differat? III. 30, 12. (m)
a petitione quomodo differat? III. 30, 12. (m)
poenalis. IV. 6, 35.
postulata quomodo? IV. 6, 19.
praeiudicialis. IV. 6, 30.
praescriptis verbis. IV. 6, 32.
praetoriae annuae. IV. 12, 2.
perpetuae. ib. 3.
Publiciana. IV. 6, 28.
eius antiquitas. ib.
quadrupedaria. IV. 9, 4.
quasi Serviana. IV. 6, 29.
quotuplex? IV. 6, 23.
rescissoria Public. IV. 6, 29.
de in rem verso. IV. 7, 5.
in rem vtilis. IV. 6, 26.
Serviana. IV. 6, 29.
Actio pro socio, dolo concurrente, famosa. III. 23, 20.
qua solidum petitur vel non petitur. IV. 6, 37.
ex sponsu III. 16, 22.
contra stabularium. IV. 5, 5.
ex stipulatu. III. 20, 22.
suspecti tutoris. I. 26, 2.
tributoria. IV. 7, 4.
Actor tutoris. I. 23. 11.

Actor Servus. I. 23, 11.
Actum est formula comica ab effectu rei iudicatae sumta. IV. 17, 13.
Actus & iter. II. 3, 10.
Addictio bonorum libertatis caussa. III. 12. 1. seq.
Addicti debitores. III. 30, 2. an servilis conditionis? ibid. liberati, nonnunquam a divitibus. III. 30, 4. (c)
Adiudicatio quid? II. 1, 27.
Adiutor tutoris. I. 23, 11.
Adoptio, cur Romae tam frequens? I. 11, 1. seq.
a quo fieri potuerit. I. 11, 12.
an & ab eo qui liberos habebat? I. 11, 8.
an in ea partus simulatus? I. 11, 15. (a)
per aes & libram. I. 11, 15.
mancipatio in ea adhibita. I. 11, 15.
quorum fieri potuerit? I. 11, 16.
an domi facta? I. 11, 15. (a)
quotuplex? I. 11, 4.
per testamentum. I. 11, 18. eius effectus. I 11, 19.
mutata a Iustiniano. I. 11, 20.
an tribuerit nobilitatem I. 11, 11.
etiam domi facta a principibus. I. 11, 15. (a)
a feminis facta. I. 11, 12.
Adorare id est agere. IV. 1, 11.
Adpromissor; III. 21, 4.
Adquisitio vide Acquisitio.
Adrogatio cur in comitiis facta, & lege curiata? I. 11, 6.
quamdiu? I. 11, 13.
eius effectus. I. 11, 11.
pontificum auctoritate fieri cur debuerit? I. 11, 7.
quaestiones in ea propositae. I. 11, 9.
requisita, quum pupillus adrogatus. I. 11, 17. (c)
Adrogatio per rescriptum. I. 11. 17.
in ea rogatio ad populum. I. 11, 10.
Romae tantum facta. I. 11, 12.
vnde dicta? I. 11, 5.

Adrogatio, per eam acquisitio. III. 11, 1.
Adſciſcere vocabulum adoptionis. I. 11, 18.
Adſerere liberali cauſſa. IV. 6, 30.
in ſervitutem. ib.
Adſeſſores iudiciorum IV. 6, 9.
Adſiduitas. IV. 18, 77.
Adſignatio libertorum. III. 9, 2.
Adſcriptitii. I. 3, 8.
Adulterae dotis parte privatae, IV. 18, 51.
in monaſterium detrudendae ex lege Iuſtiniani. IV. 18, 52.
ab ipſis viris condemnatae. IV. 18, 51. (f)
verberatae ex lege Iuſtin. IV. 18, 52.
Adulteri domi deprehenſi caſtrati. IV. 18, 57. (f)
Adulterium capitale ex lege Conſtantini M. IV. 18, 52.
eius poena ex lege Iulia an gladius? IV. 18, 51.
an relegatio in inſulam? ib. genuina quaenam? ibid.
graviter punitum ab imperatoribus. IV. 18, 52.
Advocatorum origo I. 2, 29. IV. 10, 1.
vnde dicti. I. 2, 33.
Aedes ſacrae quomodo differant a templis? II. 1, 2.
Aedium Romanorum altitudo. II. 3, 7.
Aedificandi modus Romae obſervatus. II. 3, 4.
Aediles aerario aliquando praefecti. I. 25, 11.
Cereales. I. 23. 26. (q)
curules. I. 2, 25.
eorum edicta. I. 2, 27.
de ſumtibus ſepulcrorum. II. 1, 4.
eorum iuriſdictio. IV. 6. 4. concurrens cum praetoria. I. 2, 27.
in municipiis. I. Adp. 123.
eorum munus. I. 2, 26.
Origo. I. 2, 25.
etiam praetores dicti. I. 2, 27. (r)
plebeii. I. 2, 25.
apud eos profitebantur meretrices. IV. 18, 53.
Aeditui, apud eos depoſita teſtamenta. II. 10, 11.

Aelia-

Aelianum ius vid. ius Aelianum.
S. Aelius iuris Aeliani auctor. Pro. 8. (p) eius Tripartita. ib.
Ἀεϱικὸν vectigal. I. adp. 63.
Aerarium quomodo a fisco differat? I. 25, 10. ei quinam praefuerint? I. 25, 11. eius praefectus. vid. Praefectus. Saturni & milit. ib.
Aes vxorium. I. 25, 3. grave. IV. 4, 1.
Ager censui censendo. II. 1, 18. I. adp. 98. vectigalis. III. 23, 9. (b) & III. 23. 13.
Agere alterius nomine cur non licuerit? IV. 10, 2.
A. Agerius nomen in formulis solenne. III. 30, 12.
Agnati qui? III. 2, 1. eorum tutela legitima. I. 15, 5. seq. eorum successio III. 2, 3. sequ. capitis deminutionem passi instar cognatorum erant. III. 5, 4. ad agnatos & gentiles proverbium. I. 23, 4 (c)
Agnomina Romanorum. III. 2, 2.
Album quid? I. 2, 23. (m)
Altitudo aedium Rom. II. 3, 7.
Altius non tollendi servitus. II. 3, 7.
Altius tollendi obscura. ib.
Ambitus aedium. II. 3, 4. apud Romanos qualis? IV. 18, 77. leges de hoc crimine variae. ib. 78.
Anatocismus olim licitus postea prohibitus. III. 15, 30. (m)
Angiportus. II. 3, 4.
Anguia Anguitia Dea Marsorum. I. adp. 94.
Annonae caritas. Propter hanc peregrini vrbe expulsi. I. adp. 136.
Annulus pronubus. III. 16, 20. li aurei ius. I. 5, 17. (b)
Ansariae vectigal. I. adp. 63.
Antestatio in ius vocantium quid & quomodo facta? IV. 6, 14. ea an semper opus. ib.
Antestatus quis? & an idem cum libripende? I. 12, 7.

'Αντιφέρνα. II. 7, 18.
Antistius Labeo ICtus vid. Labeo.
Antoninus (Marcus) sub eo conditum edictum. provinciale. Pro 15. (s) praetorem tutelarem creavit. I. 2, 20.
Antonini Caracallae constitutio: orbis Romani. I. adpend. 19.
eius occasio. ibid.
Antoninus Pius an & Hadrianus dictus? III. 3, 3.
'Ανθύπατος pro consulari. I. Adp. 96.
'Αντικατηγορία. IV. 18. 17.
Apollo Didymaeus. II 14, 4.
Apophoreta Saturnalia II. 7, 5.
'Απειπεῖν. II. 10, 23.
'Αποκηρύσσειν. ibid.
Aqua Claudia, Curtia, Traiana. II. 3, 12.
Aquae & ignis interdictio. I. 16, 9.
in cubicula & triclinia ductae. II. 3, 12.
ductuum Rom. structura. II. 3, 12.
ductus servitus. ib. per iniuriam corruptae. IV. 4, 5. (i)
Aquam oletare quid? ib.
Aquilius ICtus formularum inventor. III. 30. 12. (h)
Aquiliana stipulatio. ib.
Aratrum inductum vrbibus. II. 5, 8.
Aratro circumductae coloniae. I. adp. 125.
Arbitri & iudices quomodo differant? IV. 6, 36. & ib. 39.
quomodo tulerint sententiam. IV. 17, 12.
Arbor infelix quae? IV. 18, 10. (d)
Arcae in sepulcris ex qua materia? II. 1, 4.
Ex arca numerare. III. 15, 2.
Argentarii qui? III. 15, 6. (b)
Arillator quis? IV. 7, 1.
Aristocratiam pulsis regibus moliebantur patricii. I. 2, 46.
Arrha in emtione data. III. 23, 2.
sponsalitia. III. 16, 20.
As. IV. 4. 1.
Assipondium. II. 14, 6.
Assius lapis cadavera consumit. II. 1, 4.

Atilia gens Romae celeberrima. I. 20, 11. (c)
Auctio quid? II. 1, 22. II. 18, 11.
Auctoritas an a tutoribus interponi potuerit perfecto negotio? I. 21, 3.
Auctores cur esse debebant actores? IV. 6, 25.
Augustus cur ICtos sibi conciliarit? I. 2, 39. (x)
numerum praetorum auxit. I. 2, 20.
inventor quaestorum candidatorum. I. 2, 45. (z)
eius institutum de condendis SCis. I. 2, 47. (a) I. 2, 49.
Aurelius Imperator quis? Pro. 19. (y)
Aureus quantum valuerit. III. 8, 10. (e)
Auris memoriae locus. IV. 6, 14. (i)
tacta ab antestantibus. ib.
Aurum coronarium. II. 7, 4. oblatitium. ib.
Auspicia cur comitiis adhibita? I. 2, 7.
Auspicialis lapis. II. 1, 2.
Authenticae a quo collectae? Pro. 33.
Auxilia in legione. I. adp. 56.

B.

Balsamonis (Antiochi) πρόχειρον Pro 39.
Barba a reis promissa. IV. 18, 20.
Barbari sequiori aevo quinam vocati? I. adp. 134.
barbaricum. ib.
eorum adoptandi ritus I. 11, 15. (a)
Basilius primus molitur collectionem iuris Graecam. Pro. 36.
Basilica a quo collecta? Pro. 38.
Iulia, in qua habita iudicia centumviralia. IV. 6, 9.
in basilicis instituta iudicia. IV. 6. 7. (a)
Basilii Imp. πρόχειρον Pro. 36.
Bello capti fiebant servi. I. 3, 1.
non tamen in bello civili. ib. (a)
Beneficium abstinendi. II. 17, 12.
divisionis. III. 21, 9.
ordinis. ib. 10.
in solutum dationis. III. 30, 7.

Beryti ſchola iuridica. Pro. 45.
Birrus a Romanis ſub Imperatoribus loco togae vſurpatus. I. adp. 139.
Bona caduca. vid. Caduca.
eorum poſſeſſio quid? III. 10, 1.
quomodo differat a poſſeſſione bonorum. III. 10, 1.
quotuplex? III. 10, 3. an fuerit in arbitrio praetoris. ib. 2. (b) data pro tribunali. ib. 3. (c) contra tabulas. III. 10, 4. ſeq. 10, 6.
ab inteſtato. ib. 7. quomodo petita & data. III. 10, 10. ſequ.
qualis iure novo? ib. 12.
eorum addictio libertatis cauſſa. III. 12, 1.
in Bonis eſſe quid? II. 1, 29.
Bonitarium dominium. ib.
Branchu IC. notatus, IV. 6, 24. (u) & §. 25. (y)
Bulla habitus ingenuorum puerorum. I. 4, 1. (a)
C Littera Condemn. I. Adp. 31. IV. 18, 31.
Caduca bona quid? III. 10, 8.
Caelebs nihil capiebat ex teſtamento. II. 14, 2.
Caelibatus amantiſſimi Romani. I. 25, 2.
poena in libera rep. I. 25, 3.
Caerites & caeritum tabulae. I. adp. 6.
Caeſaris conatus colligendi ius vniverſum. Pro. 12.
Caii inſtitutiones. Pro. 30. (d) eae adhuc ſeculo IX. integriores exſtiterunt. ibid.
Caius vbi tu es, ibi ego Caia I. 10, 11.
Calata comitia, vide comitia.
Calendae cereles & triſtes. III. 15, 18.
Calendarium, vide Kalendarium.
Caligula iureconſultos tollere voluerit. I. 2, 40.
Calumniae poena. IV. 16, 3. ſequ.
Calumniatorum fronti littera K ſuffixa. IV. 16, 3.
Candidianus a Valeria Auguſta adoptatus. I. 11, 12.
Canis damnum dans. IV. 9, 2. ſeq.

Canis quomodo a Romanis alligatus. IV. 9, 3.
nem cave canum alligatorum latibulis sub scriptum. ib.
Canon frumentarius. vid. frumentum.
Capi solebant vestales & flamen Dialis. I. 12, 14.
Capilli rasi a libertis. I. 5, 18. (i)
submissi a reis. IV. 18, 20.
Caricae ficus. II. 7, 4.
Castratio adulterorum. IV. 18, 51. (f)
Catholici procuratores Caes. I. adp. 106.
Caupona in hac non divertebant honoratiores. IV. 5, 5.
Cenotaphium an religiosum. II. 1, 3.
Censorum edicta vel leges censoriae quid? I. 2, 18. (k)
Censores in municipiis. I. adp. 123.
Census caussa Romam veniendum. I. adp. 43.
eo adquirebatur ius civitatis. I. adpend. 52.
quando Romae agi desierit. I. adp. 53. capitis & soli. I. adp. 114.
Censui censendo agri. II. 1, 18. I. adp. 98.
Centenarius libertus. III. 8, 7.
Centum aurei an mille HS? III. 8, 10. (e)
Centumvirale iudicium quale? IV. 6, 9.
in eo quae caussa tractatae? IV. 6, 9.
vbi habitum? ib. quot iudicibus constiterit? ibid.
eius quatuor consilia. ibid.
Centuriae praerogativa, primo vocata, iure vocata. I. 2, 6.
Cessio in iure vide in iure cessio.
bonorum, qua lege introducta. III. 30, 8.
Chalcologus. I. adp. 53.
Chirurgi plerique Rom. medici. I. 25, 19.
χιτωνισκός. IV. 1, 18.
Cicero an fuerit ICtus? Pro. 11, (q)
tentavit collectionem iuris. ib.
eius loca explicata. I. 20,

20, 16. (*g*) I. adp. 72. (*d*) I. adp. 88. I. adp. 120. (*x*) I. adp. 25. (*g*)
Civis ingenuus. I. adp. 4.
Civium Rom. libertas. I. adp. 25.
quomodo differat a libertate iuris gentium? ibid. (*g*)
a verberibus & iniuriis. ibid.
a magistratuum tyrannide. I. adp. 27. a saevitia creditorum. ib. 30.
ius suffragii. ib. 31.
Civis Romanus alterius civitatis civis esse non poterat. I. adp. 72.
Civis Romanus sum, qualis formula? I. adp. 28.
Civitatis ius cum quibus communicatum? I. adp. 2. sequ.
in quo constiterit? vide iura civitatis.
Civitates foederatae. I. adp. 133.
Civitates liberae heredes poterant institui, non aliae. II. 14, 3.
Classes civium Romanorum. I. 16, 1.
Claudii & Vespasiani temporibus simul cur tribuatur SC. Macedonianum. IV. 7, 7.
Claudius praetores fideic. creavit. I. 2, 20.
Clepsydra, ad eam dicere iussi sunt oratores. IV. 17, 8.
Cloacae servitus. II. 3, 6.
carum Romanarum stupenda structura. II. 3, 6.
Codex quid? Pro. 17. (*u*)
Alaricus. Pro. 22. (*a*)
Gregorianus. Pro. 18.
Hermogenianus. Pro. 19.
vtriusque fragmenta. ib. 21.
Iustinianeus prior. ib. 28. posterior. ib. 31.
Graece versus in Graecia exstitit. ib. 35. (*b*)
Theodosianus. Pro. 22.
eius naevi. ib. 23.
Codicilli, eorum origo & natura. II. 23, 11. sequ.
eorum & epistolarum differentia. II. 23, 11. (*e*)
testamento confirmati. II. 23, 14. sollennitates. II. 23, 15. sequ.
principum data sacerdotibus & dignitates. I. adp. 68.

Coe-

Coeleftis Salinenfis Carthaginis, quaenam Dea? II. 14, 4.
Coemtio ritus nuptiarum omnibus fere gentibus follemnis. I. 10, 10. (d) quomodo facta? I. 10, 11.
eius effectus. I. 10, 12.
Cognati an ad fucceffionem vocati Legibus XII. Tab. III. 5, 1.
eorum fucceffio e iure praetorio. ib. 2.
quinam? III. 5, 3. ad quotum gradum fuccefferunt. III. 5, 5.
Cognitio extraordinaria IV. 15, 7.
Cognitores qui? IV. 10, 3.
Coloni fervi. I. 3, 8.
Coloniae quid? I. adp. 124.
civium Romanorum. ib. 127.
Italici iuris. ib. 129. Latinae. ib. 128.
militares. ib. 130. quomodo deductae? ib. 125.
quotuplices? ib. 126.
earum respublica. ibid. 131.
infignia. ib. 127.
Comes rerum privatarum. I. 25, 12. facrarum largitionum. ib.
Comites a puellis & praetextatis abducti. IV. 4, 5. (d)
Comitia quomodo habita? I. 2, 6. feq. eorum origo. I. adp. 64.
quotuplicia? ibid.
quamdiu Romae permanferint? I. adp. 65. (z)
calata quae? II. 10, 2.
curiata. I. adp. 64.
an teftamentorum cauffa bis fingulis annis convocata. II. 10, 2. (a)
centuriata, in iis de capite civium Rom. actum IV. 18, 35.
tributa in iis de mulcta civium Rom. actum. IV. 18, 35.
Comitium locus iudiciorum. IV. 6, 7. (a)
Commodatum. III. 15. 31.
Communes res quae? II. 1, 13.
Communio an quafi contractus. III. 28. 5.
Comparare & fortiri provincias. I. adp. 105.
Comperendinatio. IV. 18, 30.

Com-

Compromiſſum quid? IV. 11. 4.
Compulſores. I. adp. 53.
Concubinatus origo. I. adp. 38.
cur inventus? ib. 41.
quando abrogatus. ib. 43.
Concubina quae eſſe potuerit. ib. 39.
an & ingenua. ib. 40.
eius conditio. ib. 42.
Condictio quid? IV. 6, 31.
rei furtivae. ib. 33.
certi. III. 16, 22.
Confarreationis antiquitas. I. 10, 2. (*a*)
ritus. ib.
an omnibus communis ib. 3.
effectus. I. 10, 4.
cur obſoleverit? I. 10, 9.
confirmatio illorum. I. 15. 4.
Connubium vide nuptiae.
Conquiſitores inquirendae rei furtivae dati. IV. 1, 21.
Conſenſus patris in nuptiis neceſſarius. I. 10, 15.
curatoris vid. curator.
Conſtantinopoli ſchola iuridica. Pro. 45.
Conſtantinus M. an collectionem iuris Romani tentaverit? Pro. 12.
auctor manumiſſionis in S. S. eccleſiis. I. 5, 7. (*d*)
legitimationis inventor I. 10, 23.
adulterium capitis poena vindicavit. IV 18, 52.
Conſtantinus Porphyrogenneta βασιλικῶν auctor. Pro. 38.
Conſulares quinam dicti ſub Imperatoribus? I. adp. 106.
Ital. I. adp. 96.
Conſules magiſtratuum a manumiſſione auſpicabantur. I. 5, 5. (*b*)
etiam dicti duumviri in municipiis. I. adp. 123.
Conſules peregrini. I. adp. 69.
Contractus quid? III. 14, 3.
eius differentia a pacto. ib. 4.
quotuplex? III. 4, 5.
re initus. ib.
conſenſualis. III. 23, 1.
litteralis vid. Litteralis.
verbis initus vid. ſtipulatio.
qui initi a peregrinis. I. adp. 137.

Con-

Contubernales praesidum. I. adp. 109.
Contumelia quomodo differat ab iniuria? IV. 4. princ. (a)
Conventus in provinciis habiti a Praesidibus. I. adp. 111, IV. 6, 12.
sub Corona emtio vide emtio.
Corporales res. II. 2, 1.
Correctores quinam? I. adp. 106.
Cos Cretica. I. adp. 118.
inde vectigal. ib.
Cretio hereditatis eiusque aditio an sint Synonima? II. 17, 13. quomodo & quo ritu facta? II. 17, 14.
Crimina iudiciis publicis vindicata. IV. 18. 4.
iudiciis populi vindicata. IV. 18, 34.
extraordinaria qualia. IV. 18, 2.
Crux servile supplicium. I. 8, 3. IV. 18, 10.
pro ea furcam in corpore iuris substituit Tribonianus. IV. 18, 61.
supplicium latronum. ib.
Culleo insuti parricidae. IV. 16, 57. & IV. 18, 59. seq.
quae animalia immissa. IV. 18, 60.
us a quo abrogatus. IV. 18, 62.
Curator furiosorum & prodigorum. I. 23, 2.
Kalendarii. III. 15, 4.
cloacarum. II. 3, 6.
minorum. I. 23. 6. sq.
an invitis datus. I. 23, 9.
eius consensus. I. 21, 4.
quotuplex. I. 23, 1.
Curiae datio. I. 10, 24.
an per eam statim facti decuriones. ib.
D Littera nota damn. in iudicio perduell. I. adp. 31.
Damnare primo coetu. IV. 18, 30.
Damnum pro poena quid. IV. 18, 5.
iniuria datum. IV. 3, 1.
de eo leges antiquae. ib. 2.
Debitor vide obaeratus.
Decem primi in municipiis. I. adp. 123.
Decemviri litibus iudicandis. IV. 6, 9.

Decre-

Decretum per Interd. IV. 15, 2.
Decumae vectigal. I. adp. 60, 115.
Decuriae iudicum, IV. 17. 2.
Decurionum collegium. I. adp. 123. insignia. ib.
Dedicatio templorum. II. 1, 2.
moenium. II. 1, 9.
Dedititii populi. I. 3, i. I. 5. 15. (g) liberti. I. 6, 11.
eorum iura II. 5, 15.
Defensor quis. IV. 10, 7.
Defensio pura. IV. 13. Pr. (a)
coniuncta. ib.
reorum in iudiciis publicis. IV. 18, 28.
Deiecta. IV. 5, 4.
Delicta privata. IV. 1. seq.
Delubrum quid? II. 1, 2.
Deminutio capitis e censu Romanorum derivanda. I. 16, 1.
quotuplex. I. 16, 2.
Deportatio ab Augusto inventa. I, 16, 11.
an in locum aquae & ignis interdictionis successerit? ib. (f)
quomodo facta? ib.
cur non concessa Praesidibus. I. adp. 111.
Depositi contractus. III. 51. 31.
negatio duplo vindicata. ib. a quo simplum introductum? ib.
miserabilis natura. ib.
in templis. II. 1. 2. (b)
Derectarii qui? IV. 4, 8.
Derogare legi, quid? I. 2, 8. (e)
Δευτερόποτμος. I. 16, 11.
Dictatores etiam in municipiis. I. adp. 123.
Dicterium quid? IV. 4, 5. (f)
Διαδοχὴ. III. 10, 1.
Διακατοχὴ. ib.
Διεξοδικῶς scribere quid? I. 7, 5.
Dianae fanum Romanum & Sacra civibus & Latinis communia. I. adp. 94.
Dies atri. IV. 6, 11. (g) an iis senatus habitus? I. 2, 47.
Dies cognitionum. IV. 6, 12.
decretorum. ib.
fasti. IV. 6, 11.
intercisi. ib.

Dies lugubres. ib. (g) lustrici. II. 7, 7.
nominum. II, 7, 7.
nefasti. IV. 6, 11. (g)
ominosi, ib.
postulationum. ib.
sessionum. ib.
Diē dicere quid? IV. 18, 38.
diffindere quid. IV. 17, 6.
Diffarreatio divortii species. I. 10, 8.
Diffindere diem, vid. diem.
Digesta quid veteribus ICtis? Pro. 29. (c)
Digitorum percussio an in hereditatis aditione adhibita? II. 17, 15.
Dii an heredes potuerint scribi? II. 14, 4.
iis ius trium liberorum datum. ib.
Δικαιοδόται Iuridici. I. adp. 106.
Διοικητής servus. I. 23, 11.
Disputatio fori quid? I. 2, 35. (53.
Dispensator censūs. I. adp.
Dissensu mutuo soluti contractus. III. 30, 15.
Dividere sententiam quid? I. 2, 50.
Divinatio praemissa iudiciis. IV. 18, 18.
Divisores. IV. 18, 77.
Divortii iura. I. adp. 44.
origo & frequentia. ib. 45.
ritus, ib. 47. seq.
Dixi, ab oratoribus cur additum oratoribus? IV. 18, 31.
DO, DICO, ADDICO Praetorum verba sollemnia. I. 2, 22.
Dominium bonitarium. II. 1, 29.
litis eiusque effectus. IV. 10, 4. sequ.
Quiritarium. II. 1, 26.
Domini gaudebant iure vitae & necis in servos. I. 8, 2.
naviū pro exerc. IV. 7, 3.
eorum crudelitas. I. 8, 3.
legibus coercita. I. 8, 4. sequ.
Domini dicti mariti. I 10, 6.
Domitii Afri libri de test. IV. 18, 26.
de Domo numerare. III. 15, 2.
Domus, cur inde in ius rapi nemo potuerit? IV. 6, 16. ibi Dii colebantur Penates. ib.
ibi latitans quomodo a praetore tractatus. ib.

Domus eam vi introiens lege Cornelia tenebatur. IV. 4, 8.
mum deductio cur necessaria in nuptiis? I. 10, 4.
ante eam sponsa aliquamdiu in hortis commorata, & hinc per dirutam maceriam ingressa est aedes. I. 10, 11.
Donatio certis legibus facta. II. 7, 19.
an modus adq. pr.
non aequip. legatis ab int. II. 22, 20.
insinuari quando coeperit. II. 7, 17.
mortis caussa. ib. 19.
propter nuptias. 16, 18.
parentum. ib. 16.
partis bonorum. ib.
quotuplex. II. 7, 1.
inter virum & vxorem. ib. 18.
per scripturam facta. ib.
in ea adhibita mancipatio. vid. mancipatio.
Dona amicorum. II. 7, 3.
civium. ib.
clientum. ib. (b)
cognatorum. ib.
hospitibus data. ib. 9.
Ianuariis calendis missa. ib. 14.
Imperatoribus missa. II. 7, 3. (b)
a libertis data. II. 3, 7. (b) III, 9, 1. promissa. III. 16, 19.
lustrica. II. 7, 7.
Matronalibus missa. II. 7, 5.
Dona a muneribus quomodo differant? II. 7, 2.
natalitia. II. 7, 6.
nominatim & singulatim recensenda. II. 7, 15.
nuptialia. ib. 8.
rara antiquis temporibus. II. 7, 3.
Saturnalib. missa. II. 7, 5.
a servis dominis data. II. 7, 3.
de iis lex Cincia. II. 7. 10 seq.
Dormitator i. e. fur nocturnus. IV. 1, 2. (b)
Dos adventitia. II. 8, 8.
quomodo data? II. 8. 4.
quomodo dicta. ib. 6.
cur inventa. ib. 3.
ea necessaria visa Rom. II. 8, 3.
obsignata apud Auspices. II. 8, 4.
eius pars ademta adulteris. IV. 18, 51. (k)

dominium cur marito concessum. I. 10, 7.
Dos pensionibus tribus soluta. II. 8, 5.
quasi pretium emtionis in nuptiis. II. 8, 3. (a)
profectitia. II. 8, 8.
quomodo promiss. II. 8, 5
a quibus dari, dici, promitti potuerit? II. 8, 7.
quanta plerumque fuerit apud honoratiores? II. 8, 3. (b)
Dotalia instrumenta an ad legitimationem necessaria? I. 10, 25.
Dotalis fundi alienatio cur prohibita. II. 8, 9.
Drachma octava pars vnciae. II. 14, 6.
Dupondius. ib.
Dupondii quinam? Pro. 45.
Duumviri in municipiis. I. Adp. 123.
etiam consules dicti. ib.
perduellionis. IV. 8, 11.
Ducenarius iudex. IV. 7, 2.
Ducenarius. I. adp. 53.
Duella tertia pars vnciae. II. 14, 6.

E

Dictales quinam? Pr. 45
Edictum Aedilitium. I. 2, 27. IV, 9, 3. perpetuum, eius origo. Pro. 14. naevi. ib. fragm. ib. 6.
Edicta censorum. I. 2. 18. (k)
Edicta patriciorum dicta Ῥωμαϊκά. I. 12, 15.
Edictum Praetoris. I. 2, 23.
cur inventum. I. 2, 24.
ab eo inchoata iurisprudentia. I. 2. 23.
perpetuum post L. Corneliam. I. 2, 23.
quotuplex? ib.
scriptū iuvantibus Trib. pl. I. 2, 23. (n)
tralatitium & novum. I. 2, 23.
Edictum proconsulum quale. II. Adp. 103.
provinciale perpetuum. Pro. 15. I. adp. 103.
successorium. III. 10, 9.
dicta magistratuum qualia? IV. 6, 5.
eo ter citati absentes IV. 17, 7.
Editio actionis. IV. 6, 19.
iudicum. IV. 18, 23.
Effestucatio. IV. 6, 24. (u)
Effusa. IV, 5, 4.
Ἐικοςώτης praefectus vicesimarius. I. adp. 62.
Ἐκκυζύσησειν. II. 10, 23.
Emancipatio Anastasiana. I. 12, 12.

Emancipatio ob dignitatem. I. 12, 14.
Iustinianea. I. 12, 13.
quid? & quotuplex. I. 12. 5.
quibus ritibus antiquitus facta? I. 2, 7.
an capitis minutio. I. 16, 12.
Emancipati hereditate exclusi. III. 1, 6.
vocati ad successionem edicto vnde liberi. ib. 7.
iis quo iure successerint patres. III. 2, 5.
Emphyteuseos origo. III. 23, 13.
Emtio sub corona. II. 1, 24.
venditio quomodo contracta. III. 23, 2.
Epicurei philosophi ἄπρακτοι. I. 1, 4.
Ἐπιτροπῆς γραφὴ, crimen suspecti. I. 26, 1.
Ἐνέχυρον. III. 25, 8.
Episcopi dignitate liberati a patria potestate. I. 12, 16.
Equuleus qualis? IV. 18, 25.
Ercifcere familiam quid? III. 28, 7.
Erctum citum in XII. Tab. quid? ib.
Ergastula domestica. I. 3, 8. (f)
Ἐργολαβίαι. III. 25. 10.
Ἑταιρίαι prohibitae II. 1, 15.
Euictionem quis praestare debuerit? III. 23, 7.
Exceptio quotuplex. IV. 13, 1.
postulanda. IV. 13. pr.
eius formula. ib. 3.
Excusare ICtis quid? I. 25. pr.
Excusatio tutorum & curatorum. I. 25, 1. sequ.
reorum in iudiciis populi. IV. 18, 39.
Exercitor navis? IV. 7, 3.
Exheredationis ius olim liberrimum. II. 10, 20.
postea legibus restrictum. II. 10, 21. sequ.
quomodo differat ab abdicatione. v. Abdicatio.
Expensi latio. III. 22. 2.
Executio sentent. IV. 17, 13.
Exsilium quid? I. 16, 9.
mors civilis. I. 16, 11.
Exsules togam ponebant. vid. *toga.*
quomodo testari potuerint. I. adp. 138. (e)
Expositio partus. I. 9, 5. (b)
Extraordinaria crimina an privata. IV. 18, 2.

F.

FAbri exsecutores. IV. 17, 13. (*d*)
Falcidia Lex vide *Lex*. Quarta. II. 20, 20.
Falsi crimen quale? IV. 18, 63.
de eo lex Cornelia testamentaria & numaria. ib. & seq.
quibus poenis vindicatum? ib.
Familiam ercifcere quid? III. 28. 7.
liae & gentes Romanorum quomodo distinctae? III. 2, 2.
Fanum quid & vnde dictum? II. 1, 2. (*c*)
Farris vsus in sacrificiis a quo inventus? I. 10, 2. (*a*)
vsus in nuptiis. ib.
libra addictis data in diem. III. 30, 4.
Fartores qui? IV, 18, 77.
Fasti dies. IV. 6, 11.
Fastorum cura penes pontifices. Pro. 6. IV. 6, 11.
reliquiae. Pro, 9.
Feminarum hereditas coercita lege Voconia. III. 1, 4. II. 20. 16. seq.
eae non admittebantur postea vltra consanguineas succeff. III. 2, 4.
servili amore bacchantes. I. 16, 8.
in provincias non comitabantur viros. I. adp. 109. (*t*)
quando id permissum. I. adp. 16.
tutela vid. tutela,
fideiubere non poterant. III. 21, 11.
nullius muneris publici participes. ib. 13.
an vnquam in foro caussas egerint. III. 21, 11.
Feriae an eaedem cum diebus nefastis. IV. 6, 11. (*g*)
Latinae. I. adp. 94. quotuplices? IV. 6, 11.
messis & vindemiarum. IV. 6, 11. (*b*)
Feronia Dea Terracinorum. I. adp. 94.
Festucaria vis quae? IV. 6, 24. (*u*)
Festus explicatus. I. adp. 122.
Fictio in hereditate iacente. II. 1, 16. in poena incensorum. I. 16, 3. in postliminio. I. 16, 4.
in servitute poenae. I. 16, 5.
in vsucapionibus. I. 2, 24.
Fideicommissa ante Augustum

gustum non praestabantur necessario. II. 23, 3.
Augusti de iis lex. ib. 4.
quibus formulis relicta? II. 23, 2.
singularia quomodo differant a legatis? II. 23, 9.
ea differentia sublata a Iustiniano. ib. 10.
olim & peregrini capere poterant. I, adp. 138.
Fideipromissor quis? III. 21. 4.
Fideiussorum varia nomina. III. 21, 1. formulae. ib. iudicialium ratio. ib. 6.
Fideiussio quam obligationem produxerit? ib. 8.
quibus obligationibus accesserit? ib. 7.
dotis causa. ib.
Fiducia qualis contractus. I. 12, 9.
cur ea opus fuerit in emancipatione. ib.
Fiduciarius pater. I. 12. 8(*d*)
Fiduciaria tutela, quae olim dicta? I. 19, 8.
Filiae apud plerasque gentes hereditate exclusae. II. 8, 2.
an hoc ius barbarum? III. 1, 8. (*c*)
apud Athenienses filiis postpon. III. 1, 2.
apud Romanos ante legem Voconiam admittebantur ad hereditatem. II. 8, 3.
Filiifamilias res mancipi. II. 1, 18.
Fiscus quomodo differat ab aerario? I. 25, 10.
eius administratio. ib.
Flamines Diales cur liberi a patria potestate? I. 12, 14. capi solebant. ib.
in municipiis. I adp. 123.
Flavianum ius vid. *ius Flav.*
C. Flavius iuris Flaviani auctor quis? Pro. 7.
Focaria heres. II. 7, 14.
Foederatae civitates quae? I. adp. 133.
Foenebre malum. III. 15, 7.
contra illud variae leges ib. 8.
Foeneratorum fraudes. III. 15, 12.
in quadruplum damnati IV. 6, 35.
ii ad medium Ianum sedebant. III. 15, 4.
Foenus quid? III. 15, 3.
eius differentia a mutuo. ib. 4.

Foenus

Foenus, non honestum. ib. in singulas Kalendas exactum. ib. qualis contractus? ib. 6. nauticum. III. 15, 16. quomodo computatum? vid. *vsura*.
Formulae actionum. vid. *actio*, qui iis ceciderant, a Praetore restituebantur. IV. 6, 19. (n)
Forum a praesidibus in provinciis indictum. IV. 6, 12. in forum adolescentes ducti a consulari. IV. 10. 1.
Fovencularium vectigal. I. Adp. 63.
Fraternitas sociorum. III. 23, 17.
Frumentarius canon. I. Adp. 115.
Frumenti decimae. ib.
Fundi populi quinam? I. Adp. 88.
Fundus quid? ib.
Funera pompae caussa comitabantur liberti. I 7, 2.
Fur olim idem ac servus. IV. 1, 1. an totius acervi, qui vel minimam partem ex eo surripuit. IV. 1, 12. diurnus quando occidi potuerit. ib. 9. nocturnus occidi potuit. IV. 1, 2. leges de ea re recentiores. ib. 3. sequ. ruri nocte surantes occidi poterant. ib. 9.
Furca sub ea caesi servi. IV. 18, 10. pro cruce posita a Triboniano. IV. 18, 61.
Furtum conceptum. IV. 1, 13. concipiendi ritus. ib. 15. seq. e iure Attico explicatus. ib. 17. sequ. sublatus lege Aebutia. ib. 20. ritus concipiendi furtum post legem Aebutiam. ib. 21. conceptum quomodo punitum? ib. 12. manifestum quid? IV. 1, 5. quomodo punitum ex Lege XII. Tab. ib. 6. sequ. quomodo a Praetore vindicatum? ib. 10. nec manifestum. ib. 11. nocturnum. IV. 1, 2. non exhibitum. ib. 24. oblatum. ib. 23. quomodo punitum. ib.

Furtum prohibitum. ib. 24. vnde dictum? IV. 1, 1. rerum immobilium. IV. 1, 1.
Fuſtigatio ad necem vsque IV. 4, 2.
Fuſtuarium ſupplicium. IV. 18, 7.
GAllia togata cur dicta. I. adp. 10.
quando ius civitatis impetrarit. ib. ſeq.
Gellius explicatus. I. 2, 52. II. 10, 6. (*d*)
Genialis locus quid? I. 11, 15. (*a*)
Genitivus pro ablativo poſitus. I. 14, 2.
Gentes Romanae patriciae & plebeiae. III. 2, 2. tem ſoli patricii habere ſe gloriabantur. ib.
Gentiles quinam? III. 2, 2. eorum ſucceſſio. III. 2, 7. *ad gentiles & agnatos*, proverbium. vid. *agnatus*.
Gentilitatis ius. I. adp. 32. in ſucceſſionibus quando exſpirarit? III. 2, 7.
Gladium poſitum ante ſe habebant Quaeſitores rerum capitalium. IV. 18, 14.
Gladio feriri minus ignominioſum, quam ſecuri. IV. 18, 10. (*f*)
Glebae adſcripti. I. 3, 8. ex fundo petitae ab iis, qui vindicias ſibi dari poſtulabant. IV. 6, 24.
Glicia gens. II. 18, 5. lex a Cuiacio ficta. ib.
Gradus prohibiti in nuptiis. I. 10, 17. an etiam numerati in materia de nuptiis? I. 10, 17. (*g*) cognationis. III. 6, 4. eorum ſchema antiquum. ib.
Grammatices fata. I. 25, 16. profeſſionis origo. ib.
Grammaticorum ſtipendium. ib. ſic per fragmenta non integra citant. I. adp. 44.
Gregorianus Codex. vid. Codex.
Gregorius an Gregorianus vocatus ſit codicis Gregor. auctor. Pro. 18. Chriſtianus ne an gentilis fuerit. ib. 20.
in Gyaros, releg. I. 16, 1.
in Gypſum relegatio. I. 16, 11.

Gronovii Io. Frid. & Mart. Schookii de vsuris centesimis scripta eristica. III. 15, 18. (l)

HAbitatio quid. II. 4, 5.
Hadriani nomen an & Antoninus Pius gesserit. III. 3, 3.
sub eo conditum edictum perpetuum. Pro. 14.
eius successores omnibus promiscue iureconsultis facultatem de iure respondendi dedere. I. 2, 40.
sub eo alia coepit esse iurispud. Rom. facies. I. 2, 57.
Harmenopuli (Const.) πρόχειρον. Pro. 39.
Hasta Praetoris. II. 1, 25. IV. 6, 7.
Hastae iudicium. IV. 6. 9.
ad eam locata vectigalis, III. 23. 11.
Hemisescla duodecima pars vnciae. II. 14, 6.
Herciscere familiam, vid. *erciscere.*
an haec phrasis a Triboniano inventa? III. 28, 7. seq.
Heredes extranei. II. 19, 13.
quinam institui potuerint? II. 14, 1. sequ.
pro herede gestio. II. 17, 16.
secundi, tertii, quinam? II. 15, 2.
necessarii. II. 17, 11.
sui & necessarii. II. 17, 12.
sui III. 1, 2. seq. quomodo hi successerint? ib. 4. sequ.
Heredipetae. I. 15, 6.
Hereditas, res mancipi. II. 1, 18.
Hereditatis aditio quo ritu facta? II. 17, 15.
Hereditatem alicuius munere accipere quid? II. 23, 3.
Hereditatis possessio pro bon. possess. III. 10, 1.
in eam immixtio, ib. 17.
eius agnitio, ib.
ab intestato ordo. III. 1, 1. sequ.
Hermogenes an Codicis Hermogeniani auctor? Pro. 19.
gentilisne an Christianus? ib. 20.
Hermogenianus Cod. vid. *Codex.*
Homicidium olim parricidium dictum. IV. 18, 57.
quomodo vindicatum lege

lege Cornelia de ficariis? IV. 18, 58. vt & fub Imperatoribus. IV, 18, 58.
Horatius explicatus. I. 2, 11. (g) I. Adp 6. (b) I. Adp. 132. II. 1, 19.
Horrea Galbiana, Seiana, Pupiana, Romae. I. adp. 115.
Hofpitii ius. IV. 5, 5.
Hoftes pro peregrinis. I. Adp. 2.
Iugeri non debuerunt. IV. 18, 50.
IGnominia qualis poena? IV. 18, 9.
Imperium magiftratuum in quo conftiterit? IV. 6, 5.
Incorporales res, quae? II. 2, 2.
non exfiftere quodammodo dicuntur. II. 2, 4.
Inedia necare poena illicita. IV. 18, 12.
Infantum luftratio. II. 7, 7.
Ingenui cives, vid *cives.*
quinam. I. 4, 1.
Iniuria atrocior verbalis. IV. 4, 2.
atrocior realis. ib. 3,
levior. ib. 1.
a contumelia quomodo differat? IV. 4. princ. (a)
de ea edictum Praetoris IV. 4, 5,
plures fimul illatae quomodo aeftimari folitae? IV. 4. 7.
fluvii quae? IV. 4, 5. (i)
eius aeftimatio. IV. 4, 7.
de ea Lex Cornelia. ib. 8.
eius actio civilis & criminalis quomodo differant. IV. 4, 10.
Innocentius iureconfultus I. 2, 40.
Inofficiofi teftamenti querela vid. *Querela.*
Inftitor quis? IV. 7, 2.
Inftitutionum compofitio & naevi. Pro. 30.
Inftare quid? IV. 7, 2.
Infulae in vrbe quid? II. 34.
Infulae genius. ib.
Infularius. ib.
Intentio actionis quomodo facta? IV. 6, 22.
Intercifi dies. IV. 6, 11.
Interdiarius fur. IV. 1, 5.
Interdicendi bonis formula praemiffa curationi prodigorum. I. 23, 4.
aquae & ignis ratio vid. *Aqua.*

Interdictum ab actione vt differat? IV. 15, 4.
dare quid? ib. 2.
dicere quid? ib.
duplicia plura quam duo. IV. 15, 7.
quotuplicia. ib.
eius formula. ib. 2.
de rebus religiosis, sacris, publicis. ib. 3.
quid sit? IV. 15, 1.
cur vocatum ius ordinarium. ib. 6.
Interpretes. IV. 18, 77.
Interpretatio iuris penes ICtos. I. 2, 32.
Interrogationes & resp. fere in omnibus rebus feriis adhibitae. III. 20, 3.
Invenientes aliquid dimidium poscebant. II. 1, 21.
Italia quae dicta? I. Adp. 96.
nonnunquam Procos. extra ordinem decreta. I. adp. 97. (p)
Italicum ius. I. Adp. 97.
solum quod? ib.
fundus vsucapi poterat non prov. II. 6, 2.
Itineris servitus. II. 3, 10.
Iudex quaestionis quis? IV. 18, 15.
plerumque aedilitius. ib. (i)
persona publica. ib.
Iudices addicti etiam inviti. IV. 17, 3.
additi, addicti, adacti. IV. 6, 41.
eorum in audiendo negligentia. ib. 9.
iis adiuncti iurisperiti. IV. 5, 2. IV. 17, 4.
eorum decuriae. IV. 17, 2. & IV. 18, 16.
quomodo selecti? IV. 17, 2. IV. 5, 2.
in leges vt iurarint? IV. 5, 2. IV. 17, 5.
litem quomodo suam fecerint? IV. 5, 1.
male iudicantes quomodo puniti? IV. 5, 3.
Iudices in caussis capitalibus. IV. 18, 16.
ex quibus lecti? ib. per sortitionem. ib. 23.
eorum aetas. ib. 16. (k)
Iudices in caussis capitalibus.
quomodo editi IV. 18, 23
quomodo in leges iurarint. ib.
eorum nomina libello consignata. ib. 23.
quo-

quomodo missi in consilium. ib. 31.
Iudices in caussis civilibus ab arbitris vt differant? IV. 6, 36. & ib. 39.
quando cognoverint? IV. 6, 7.
eorum postulatio. vide *postulatio.*
dati cum formula. IV. 6, 41. IV. 17, 1.
reiici poterant. IV. 6, 40. (*d*) IV. 17, 2.
Iudicium centumvirale vid. *centumvirale.*
Iudicium familiae erciscundae. III. 28, 8.
Iudicia populi qualia? IV. 18, 3. & IV. 18, 34.
olim habita in comitiis curiatis. ib. 35.
postea in centuriatis si de capite cuius agebatur. ib.
in tributis, si de mulcta ib. 36.
de quibus criminibus habita? IV. 18. 34.
a quibus magistratibus dies dicta reis? IV, 18, 36.
quibusnam dies dicta. ib. 37.
in iis accusatio ter repetita vid. accusatio
quomodo in iis rogatio promulgata. ib. 41.
quomodo sententia lata suffragiis populi vel plebis. 44.
iit intercedebant saepe tribuni, & augures. ib. 43.
Iudicia privata quomodo a publicis differant? IV. 6, 1.
iis initio praeerant reges. ib. 2. post coss. ib. 3. denique Praetores. ibid.
quo ordine habita? IV. 6, 1.
vbi instituta. IV. 6, 7. (*a*)
Iudicia publica quomodo differant a privatis? IV. 6, 1. a iudiciis populi. IV. 18, 3. a popularibus actionibus. IV. 18, 1. ab extraordinariis cognitionibus. IV. 18, 2.
olim iis praeerant Reges. IV. 18, 11.
post duumviri perduellionis. ib.
nonnunquam & Coss. extra ordinem demandabantur. IV. 18, 11.
deniq; constituti Quaesitores parricidii. IV. 18, 11.

11. repetundarum, & aliorum criminum. ib. 13.
eorum ordo. IV. 18, 1. sequ.
Iudicium de moribus vxoris. I. adp. 45.
sub iugum missi populi. I. 3, 1.
Iulianus Edicti perpetui auctor. Pro. 14.
Novellarum interpres. Pro. 32. (g)
Iul. Capitolinus explic. I. 25, 8. (e)
Iunonis Sispitae sacra. I. Adp. 94.
Iupiter Tarpeius heres potuit institui. II. 14, 4.
Anxur & Lanuvinus. I. Adp. 94.
In iure cessio quo ritu facta? II. 1, 23.
quae facta, & quae in iudicio? IV. 6. princ.
Iureconsulti, eorum auctoritas ante Augustum. I. 2, 37. post Augustum. I. 2, 38. sequ. sub Imperatoribus sequentibus. I. 2, 40. post Theodosium. I. 2, 41. post Iustinianum. I. 2, 42. eorum philosophia. I. 1, 1. imprimis Stoica. ib. 2.
eorum aemulatio cum philosophis. I. 1, 4.
eorum decisiones an ius fecerint? I. 2, 28.
quomodo ius civile condiderint? I. 2, 30.
quomodo & quo ritu de iure responderint? I. 2, 33.
formulas componebant. IV, 6, 32.
Iure consultorum solium domesticum. I. 2, 33.
eorum disputationes. I. 2, 35.
eorum origo. I. 2. 29.
Iuridici Ital. I. adp. 96.
Iuridici quinam? I. adp. 106.
Iurisdictio quomodo differat ab imperio. IV. 6. 5, in quo constiterit? ib. 6.
mandata. IV. 6, 10.
Iurisprudentia, olim in latenti habita. Pro. 42.
eam docendi methodus antiqua. ib. 43. I. 25, 20.
eius scholae. Pro. 44.
Ius applicationis. I. adp. 137. (d)
Ius Aelianum quale. Pro. 8. an idem cum S. Aelii Tripartitis. ib. eius fragmenta.

menta. ib.
Civitatis Rom. quomodo differat a iure Quiritium? I. Adp. 23. ſenſim auctum. ib. 22. cenſu adquiri poterat. ib, 52. amitti non poterat ab invitis. ib. 73. quot modis amiſſum. ib. (e) eius collectio tentata a Cicerone. Pro. 11. Caeſare. ib. 12. Pompeio. ib. an & a Conſtantino M? ib. a Iuſtiniano. Pro. 25.
Flavianum. Pro. 7.
honorarium. I. 2, 18.
Graeco Romanum eius varia compendia Pro. 39.
hoſpitii. IV. 5, 5.
Italicum vid. Italicum.
Iuſtinianeum, eius hiſtoria. Pro. 25. verſiones Graecae. ib. ſequ. vſus in oriente. ib. 35. in occidente. Pro. 34. an in Turcia? vid. *Turcae*.
Latii vid. *Latium*.
liberorum trium, quatuor, quinque. I. 20, 22. I. 25, 8. de eo tractatus M. Vertranii Mauri. I. 25, 8.
Papirianum. Pro. 1.
Patronatus patriciis competens in plebem I. 2, 29. originem dedit iureconſultis. ib.
Patronatus in libertos. III. 9, 1.
Togae. I. adp. 138. ſequ.
Poſtliminii, v. poſtliminium.
Quiritium. I. adp. 23.
vitae & necis in liberos. I. 9, 5. quando patribus ademtum? I. 9, 8. in ſervos. I. 8, 2. quando & cur dominis ademtum? ib. 4. in vxores. I. 10, 6.
Iusiurandum calumniae in cauſſis civilibus. IV. 16, 1. IV. 17, 8. in cauſſis capitalibus. IV. 16, 2.
iudicum. IV. 17. 5.
perhorreſcentiae. IV. 6. 40. (d)
civium in leges. I. 2, 12.
In ius vocatio quo ritu facta? IV. 6, 14. e domo non licita. ib. 16. quando ad eam veniam opus fuerit? ib. 15. in cauſſis etiam crimin. locum habuit. IV. 18, 17.

quam-

quamdiu in vſu fuerit. IV. 6, 17.
Iuſtinianei novi. Pro. 45.
Iuſtiniani Imperatoris mores & ingenium. Pro. 26.
collectio iuris civilis. Pro. 25. ſequ.
K Littera fronti calumniatorum ſuffixa. IV.
Κοινόβιον, Κοινοπραξία III. 26, 15.
Kalendae, in eas exigebantur vſurae. III. 15, 4.
Kalendarii actio. III. 15, 5.
curatores qui? ib. 4. (f)
forma. ib.
ſervi. ib.
quid fuerit? III. 15, 4. (f)
Kalendarium exercere. ib.
L Littera nota abſ. in crim. perduell. I. Adp. 31.
Labeo (Antiſtius) ICtus libertatis ſtudioſiſſimus. I. 2, 39. (x)
Lampadaria in ſepulcris. II, 1, 4.
Lanx & licium in concipiendo furto adhibita quid? IV. 1. 14. ſq.
Lapis auſpicalis. II. 1, 2.
Lares domi culti. I. 10, 4.
Latini Iuniani eorum origo. I. 5, 12.
eorumdem iura. I. 5. 14.
Latini nominis ſocii. I. Adp. 74.
cum iis foedera Rom. ib. 76. ſequ.
quando cives facti. ib. 82.
eorum iura. ib. 84. ſeq.
an potuerint verberari? ib. 85. an gaviſi iure connubii? ib. 86. an iure patr. poteſt. ib. 87. matri plus iuris quam Rom. I. Adp. 87. quatenus e teſtamento capere potuerint? ib. 88. an habuerint ius cenſus? ib. 89. an tutores dari potuerint. I. 13, 3. an habuerint ius militiae? I. Adp. 90. an Romanis tributarii? ib. 91. an ius ſuffragii acceperint? ib. 92. ſuis vſi ſunt legibus. ib. 88.
ſuis parebant magiſtratibus. ib. 93.
magiſtratu in patria geſto fiebant cives Rom. ib.
erant inter peregrinos. I. Adp. 134.
Latinum vetus & novum. I. Adp. 76.

Latrones in crucem acti. IV. 18, 61.
Latomiae quid? IV. 18, 6.
Latus & aug. & angustus clavus. I. Adp. 139.
Laureatae literae & hastae I. Adp. 100.
Laudationes reorum in iudiciis publicis. IV. 18, 29.
Lautomiae quid? IV. 18, 6.
Lectus adversus. I. 11, 15. (a) genialis. ib.
Legare quid significet? I. 14, 2.
optimo iure quid? II. 20, 4. (c)
Legatum quid? II. 20, 1.
datum est verbis legislatoriis. II. 20, 1. (a)
quomodo differat a fideicommisso? II. 23, 9.
quotuplex? II, 20. 2.
per damnationem. ib. 4.
per vindicationem. ib. 3.
sinendi modo relictum. ib. 5.
per praeceptionem. ib. 6
differentia quoad effectum. II. 20, 7.
partis hereditatis. ib. 9.
poenae nomine relicta quid ex mente Bynkershoekii. II. 22, 13. sequ.
quid ex sententia Gundlingii. ib. 14.
a quo & quibus legari potuerit? ib. 10.
Legatus vnde dictus. I. 14. 2. II. 20, 1.
Legatus Aug. quis? I. Adp. 106.
Legatus Aug. cen. I. adp. 53. praesidis. ib. 109.
Lege agere quid? prooem. VI.
Leges etiam sub imperatoribus aliquamdiu veteri ritu latae. I. 2, 44.
Regiae vid. *lex.*
XII. Tabularum vid. *Tabulae XII.*
in municipiis latae. I. Adp. 123.
Legitima portio hereditatis vid. *Quarta.*
an ante Const. I. 10, 22. (b)
Legitimatio quando inventa? I. 10, 22.
quid ea Const. M. intend. I. 10, 23.
eius varia genera. ib. sq.
Leonis Imp. βασιλικὰ νόμιμα. Pro. 37.
eius novellae in Graecia etiamnum in vsu. ib. 40.

Lex quid? I. 2, 1.
quomodo scripta. I. 2, 2.
quomodo cum senatu communicata? I. 2, 3.
eius promulgatio per trinundinum. I. 2, 4.
eius recitatio per praeconem. I. 2, 5.
quomodo perlata in comitiis? I. 2, 16. sq.
iureiurando confirmata. I. 2, 12.
vnde nomen acceperit? I. 2, 13.
quo stilo scripta? I. 2. 14.
quando *antiquatur, abrogatur, obrogatur* eidem, *derogatur, subrogatur?* I. 2, 8. (*e*)
Lex, (Leges)
Acilia de repetundis. IV. 18, 75.
Acilia Calpurnia de ambitu. IV. 18, 78.
Aebutia qualis? IV. 1, 20. quando & a quo lata. ib.
Aelia Sentia, eius historia. I. 6, 1. ratio. I. 5, 11. I, 6, 2. varia eius capita. I. 6, 3.
ex ea non est manumissio propria matrimonium. I. 6, 6.
Appuleia de maiestate. IV. 18, 47.
Aquilia de damno, eius historia. IV. 3, 4. sequ. varia capita. ib. 5. caput secundum qua de re egerit. IV. 3. 9.
Ateria Tarpeia de mulcta. IV. 18, 5.
Atilia de dandis tutoribus: quando lata? I. 20, 9. quid ea cautum? I. 20, 10.
Atinia de vsucapionibus. II. 6, 4.
Aufidia de ambitu. IV. 18, 78.
Baebia Aemilia de ambitu. ib.
Calpurnia de repetundis. IV. 18, 72. an eadem cum Lege Caecilia? ib.
Cassia tabellaria. I. adp. 31.
Cincia de muneribus. II. 7, 10. seq. eius variae relationes. ib. 11. caput primum. II. 7, 10. secundum ib. 12. tertium. II. 7, 13. An lex imperfecta? II. 7. 12. (*f*) quantum ex hac lege donari potuerit? II. 7, 12. (*e*)

Coelia tabellaria. I. adp. 31.
Cornelia de edictis Praetorum perpetuis. I. 2,23. de residuis. IV. 18,71. de provocatione. I. adp. 27.

Lex (Leges)
Cornelia (Sullae) de falsis testamentaria & numaria. IV. 18,63.&64. seq. de iniuriis IV. 4,8. eius poena qualis? ib. 9. (*l*) de maiestate eius historia & materia. IV. 18,48. de parricidio. IV. 19,59. de repetundis. ib. 75. de sicariis, eius historia & capita. IV. 18,58.
Cornelia Fulvia de ambitu. IV. 18,78.
Curiata, quid, & doctorum de ea controversia. I. Adp. 64. (*y*)
Decimaria, vid. *Papia Poppaea*.
Didia Licinia sine suffragiis lata. I. 2,4. (*b*)
Duillia de foenore vnciario. III. 15,9.
Fabia de ambitu. IV. 18, 78. de plagio. IV. 18, 76.
Falcidia vnde dicta? II. 20, 18. eius legitima verba & materia. ib. 19. variae relationes. ib. 20.
Furia testamentaria. II. 20, 15.
Fusia Caninia: eius historia & materia. I. 7, 1. seq. an ad manumissionem ab intestato pertinuerit? I. 7, 4.
Gabinia de foenore qualis fuerit? III. 15, 14. de maiestate. IV. 18, 47. tabellaria. I. Adp. 31.
Genucia de vsura non facienda. III. 15, 11.
Glicia de querela inofficiosi, a Cuiacio restituta. II. 17, 5.
Iulia de adulterio: eius historia. IV. 18, 51. relata a Domitiano. ib. 52. eius capita. ib.
Lex Iulia de adulteriis qualis poena h. l. statuta in adulteras. ib. caput de fundo dotali. II. 8, 9. de ambitu. IV. 18, 79. de cessione bonorum III. 30, 8. quando ad provinciales producta? ib. (*g*)

de civitate Latinis & Italis danda. I. adp. 8. an ab Iulio Caesare lata? ib. (c)
de maiestate Caesaris & Augusti. IV. 18, 49. sequ. poena ex h. l. ib.
de maritandis ordinibus. I. 25, 6.
de peculatu. IV. 18, 71.
de repetundis. IV. 18, 75.
de vi publica & privata. IV. 18, 68.
de vsucapionibus. II. 6, 5.
Iulia & Titia de tutorum datione in provinciis. I. 20, 11.
Iunia de repetundis. IV. 18, 73.
Penni de peregrinis. I. adp. 136.
Iunia Norbana de libertinorum conditione. I. 5, 12.
Laetoria de curatione minorum. I. 23, 6. dicta, etiam Quinaevicenaria. ib.
Licinia de agrorum modo. I. adp. 60.
Licinia de foenore. III. 15, 8.
de ambitu. IV. 18, 78.
Licinia & Mucia de sociis in suae civitatis iura redigendis. I. Adp. 52.
Maria de ambitu. IV. 18, 78.
Mensia. I. adp. 134.
Papia de peregrinis. I. Adp. 136.
de sociis in civitatis suae iura redigendis. I. Adp. 52. (r)
de Virg. Vest. I. adp. 66.
Papia Poppaea. Eius historia. I. 25, 7. capita de praemiis πολυπαιδίας. I. 25, 7. caput de tutore mulieri dotis caussa dando. I. 20, 21. de matribus trium quatuorve liberorum a tutela liberandis. I. 20, 22. de prohibendis nuptiis senatorum & libertinarum. I. adp. 35. de nuptiis ingenuorum cum libertinis. I. adp. 36. an ea nuptiae sexagenariorum & quinquagenariorū prohibitae? I. adp. 37. eius caput de caelibibus nihil capientibus ex testamento. II. 14, 2. caput

de orbis. ib. (*a*) Lex decimaria eiusdem legis caput. ib. 2. (*a*) qui liberi in hac lege profuerint? III. 3, 6. (*f*) caput de libertabus ob liberos tutela liberandis. III. 8, 6. vt & de bonis liberti centenarii III. 8, 7. de fucceffione patronae. III. 8, 8. caput de caducis. III. 10, 8.
Papiria tabellaria. I. adp. 31.
Pefulania de cane, qualis illa lex? IV. 9, 2.
Petronia de fervis. I. 8, 5. an Paetinia vocanda? ib. I. 8, 5. (*b*)
Pinaria de ambitu. IV. 18, 78.
Plaucia de vi. IV. 18, 66. de vfucapionibus. II. 6, 5.
Plotia de civitate Italis danda. I. adp. 8.
Poetelia Papiria contra crudelitatem creditorum. I. adp. 30. III. 30, 5.
Poetelia Papiria de ambitu. IV. 18, 78.
Lex Pompeia de parricidio. IV. 18, 60. de vi. ib. 67.
de ambitu. IV. 18, 78.
Porcia de provocatione. I. adp. 27.
Publicia de apophoretis Saturnalibus. II. 7, 5.
Publilia. I. 2, 3. & 17.
Quinivicenaria. vid. Laetoria.
Regia de omni poteftate in principes transferenda. I. 2, 62. variae de ea fententiae. I. 2, 63. conflata illa ex variis 67. fin. in honorem Augufti & fucceſſorum factis. ib. 64. repetita, quoties Principes aufpicabantur imperium ib. 65. eius fragmenta. I. 2, 67.
Regiae leges. Pro. I. 2. earum collectio. ib. fragmenta. Pro. 2. an exoleverint, eiectis regibus? Pro. 3.
Remmia de Calumniatoribus. IV. 16, 3. an dicenda Memmia? ib. (*a*)
Sacratae. I. adp. 27.
Saenia quae? I. adp. 32. (*k*)
Scribonia de vfucapione. II. 6, 6.
Sempronia de foenore. III. 15, 12.
de

de provinciis. I. adp. 107.
Servilia de civitate cum Latinis communicanda. I. adp. 8.
de repetundis. IV. 18, 74.
Tabellariae. I. adp. 31.
XII. Tabularum. vid. *Tabulae XII.*
Tribunitia de consulari Imp. I. adp. 26.
Tribunitia pro plebiscito. I. 2, 15. (*b*)
Tullia de ambitu. IV. 18, 78.
Lex (Leges) Valeria contra tyrannidem. I. adp. 26.
de magistratu iniussu populi non gerendo. ib. 27.
de provocatione ad populum. ib.
Variae de maiestate. IV. 18, 47.
Voconia de mulierum hereditatibus. II. 14, 2. II. 20, 16. de legatis II. 14, 2. cur oblitterata? II. 20, 17.
Libellus Divortii. I. adp. 48.
Liberali caussa manu adserere. IV. 6, 30.
Liberi omnia adquirebant patri. II. 9, 1.
eorum professio apud aerarium. I. 25. 9. legitimi & spurii. I. 10, 19.
Liberorum naturalium conditio. I. 10. 19. sequ. nomina. ib. 21. (*a*)
Libertas an in commercio? I. 3, 6.
Liberta, ei semper succedebat patronus. III. 8, 5. a tutela liberata numero quatuor liberorum. III. 8, 5.
Liberti centenarii, qui? III. 8, 7. cives Rom. I. 5, 10.
dedititii. I. 5, 11. quomodo eis successum? III. 8, 9.
eorum differentia sublata per constitutionem: orbis Romanus. I. 5, 16.
Latini Iuniani. I. 5, 13. sq.
ingrati in servitutem revocati. I. 6, 9, (*a*) eorum poena. ib.
pileati. I. 5, 18. rasi. ib. lit. (*i*)
a patronis denominati. III. 8, 1.
tis quomodo successum? III. 7, 2. III. 8, 1. seq.

Liberti, eorum colluvies sub Augusto. I. 6, 2.
paterni an adoptivos sequuti. I. 11, 18.
pompae caussa dominorum funera comitati. I. 7, 2.
ducere non poterant patronas. I. Adp. 36.
Libertus adhibitus divortio. I. adp. 48.
Libertini qui? I. 5, 2.
& liberti quomodo differant? ib.
Orcini vel Charonitae. I. 5, 6.
Licium & lanx in concipiendo furto adhibita. IV. 1, 14. sequ.
Licium quid? IV. 1, 15.
Limocincti apparitores. IV. 1, 15.
Linea in graduum computatione quid? III. 6, 2.
directa. ib. 3.
transversa. ib.
Litem suam facere. IV. 5, 1.
Litis contestatio quid? IV. 6, 42.
Litterarum obligatio, qualis iure antiquo? III. 22, 4. sequ.
an olim species contractus fuerit. III. 22. pr.
eius contractus formula. ib. 4.
inducebat novationem. ib. 5.
eius effectus. ib. 6.
qualis e iure Iustinianeo? ib. 8.
Livius explicatus. I. 16, 3. (b)
Locatio conductio publica. III. 23, 8. privata. ib. 12.
facta Kal. Iul. & ex Kal. Martiis. III. 25, 12.
in quinquennium. ib.
Longa possessione capio quid? II. 6, 7.
eius differentia ab usucapione. ib. 8.
Luctatius Veratius vid. *Veratius.*
Luctus, in eo an adhibitae etiam vestes candidae? IV. 18, 20. (m)
hostium & perduellium prohibitus. IV. 18. 50.
Luminum servitus. II. 3, 8.
Lupa cum puerulis insigne municipiorum. I. adp. 120. (u)
Lustratio infantum quomodo facta? II. 7, 7.
Lustrici dies. ib.

Luſtri condendi ritus & effectus. I. adp. 54.
Lycurgus tutor legitimus Leoboti. I. 15, 5.
Lytae quinam? Pro. 45.
Lynuchi in ſep. II, 1, 4.
MAcedo vtrum imprebus foenerator an filiusfam. IV. 7, 8.
Magiſter navis. IV. 6, 3. ſocietatis III. 23, 14.
Magiſtratus, eorum iura. IV. 6, 5. municipales, eorum iurisdictio. IV. 6, 4. imitabantur Romanos. IV. 6, 7. (d) iis dies dici non poterat. IV. 18, 37. provinciales. I. adp. 106. quibus comitibus vſi ſint? IV. 6, 5. qui creati? I. adp. 67. ſq.
Maieſtas, eius crimen quale? IV. 18, 46. ſq. eius ſpecie multa leviora crimina vindicata ſub Imp. IV. 18, 49. de ea variae leges. ib. 47. & 50. quando ob illam etiam filii puniti? IV. 18. 50. patria. I. 9, 1.
Maiorennitatis annos quis definiverit. I. 23, 10. III. 21, 3.
Manceps quis? III. 23, 11.
Mancipatio quo ritu facta? I. 12, 7. ſeq. II. 1, 19. ea adhibita in adoptione. I. 11, 15. in donatione. II. 7, 13. in emancipatione. I. 12, 7. ſeq. in emtione. III. 23, 2. in ſtipulatione. III. 16, 15. in teſtamentis. II. 10, 7.
Mancipi res quaenam? II. 1, 18. vox an indeclinabilis? ib. 17. (i) earum natura. II. 1, 17. cur de iis nihil in iure Iuſtinianeo occurrat? II. 1, 7. (b)
Mancipia vrbana & ruſtica. II. 3, 1.
Mandatum, eius origo. III. 23, 19. porrecta dextra datum. ib.
Manumiſſio eius abuſus. I. 6, 2. inter amicos. I. 5. 8 per cenſum luſtralem. I. 5. 3, in eccleſiis. I. 5, 7. per impoſitionem bullae & praetextae, donatio-

nationem vestis matronalis. I. 5, 8.
mortis caussa. ib.
per epistolam. ib. 8.
propter matrimonium non est ex lege Aelia Sentia sed Papia Poppaea. I. 6, 5.
in templis Deorum. I. 5, 7. (d)
per testamentum. I. 5, 6.
per vindictam: eius origo. I. 5, 4. ritus. ib. 5.
a minorennibus quomodo factae? I. 6, 5.
in fraudem creditorum. I. 6, 6.
Manus, in eam conventio. I. 10, 6.
an ea species capitis deminutionis? I, 10, 6.
iniectio in iure quomodo facta? IV. 6, 24.
Mare an in dominio imperatoris? II. 1, 13.
Margaritae res mancipi II. 1, 18.
Maritus iudex vxoris. I. 10, 6.
Mars Gallicus heres instituí poterat. II. 14, 4.
Mater ad successionem liberorum vocata edicto Praetoris. III. 3, 1. deinde a Claudio Imperatore. ib. 2.
postea SC. Tertulliano. ib. 3.
ei cur prius prospectum de hereditate liberorum, quam liberis de hereditate matrum? III. 3, 4.
ei non succedebant liberi. III. 4, 1. quod mutatum SC. Orphitiano. ib. 3.
eius hereditas cur petita querela inofficiosi, ante SC. Orphitianum? III. 4, 2.
Mater Deorum Sipelensis heres institui poterat. II. 14, 4.
Matrimi quinam? I. 10, 5.
Matrimonium vocabulum iuris gentium; nuptiae & connubium iuris civilis. I. adp. 137.
Matronae in ius vocari non poterant. IV. 6, 15.
Medicina olim a servis facta. I. 25, 19.
Chirurgica. ib.
vt sensim in honore haberi coeperit?
Medicorum immunitas. ib.
Me-

Medici oculares. I. 25, 19.
Medicae & obſtetrices. ib.
clinici & iatraliptae. ib.
de menſa numerare. III. 15, 2.
Menſae argentariae ſcriptura. III. 22, 2.
Menſarii. III. 15, 6. (b)
Mercatura veteribus Rom. ignominioſa. IV. 7, 1.
poſtea honeſtior. ib.
Mercatorum collegia. ib.
ii quomodo differant a negotiatoribus. ib.
Mercator navicularius. IV. 7, 1.
Meretrices impune quaeſtum corpore faciebant IV. 18, 53.
nec puniebantur qui cum iis rem habuerant, IV. 18, 56.
profiteri tenebantur apud aediles. ib.
nomina mutabant, togamque ſumebant. IV. 18, 4.
profeſſio nominum aliquando inhibita. ib.
Metalla inveſtigare qui potuerint? I. adp. 118.
ex iis vectigal. ib.
Milites legionarii vnde lecti? I. adp. 56.
ſub Imperatoribus quales? ib. 57.
eorum miſſio. I. adp. 56.
Militia mercenaria a quo inventa. I. adp. 57.
Minerva Milienſis heres inſtitui poterat. II. 14, 4.
Miſericordiam in iudiciis publicis quomodo moverint oratores? IV. 18, 28.
Miſſio militum. vid. miles.
Moenia exſtruendi ritus. II. 1, 9.
eorum dedicatio. ib. 10.
eorum ſanctitas. II. 1, 11.
Monitores. IV. 18, 77.
Mulier vid. femina.
Municipes qui? I. adp. 5. & 120.
Municipiorum αὐτονομία. I. adp. 120.
differentia. ib. 122.
inſignia. ib. 120. (u)
leges quo ritu latae? ib. 123.
magiſtratus, ib. & IV. 6, 7. (d)
reſpublica. I. adp. 123.
extra Italiam origo. I. adp. 121.
Munus vid. *donum*.
a libertis debebatur patronis. III. 9, 1.

 quo-

quomodo a libertis promissum? III. 16, 19.
Mutuum adpendi solebat. III. 15. 1.
quid. ib.
vnde dictum. III. 15, 2.
est alienatio. III. 15, 1.
NAtalis exsulum. I. 16, 11.
Naviculariorum corpora. IV. 7, 3.
Navis magister. ib.
exercitor. vid. *exercitor.*
Navi vetustissimae quidam supplicii caussa impositi. I. 16, 11. (g)
Nautarum corpora. IV. 7, 3.
in eos actio. IV. 5, 5.
Nec mancipi res. II. 1, 14.
Necessarii quinam dicti? IV. 18, 77.
Nefasti dies. IV. 6, 11.
Negotiator cretarius vel artis cretariae. IV. 7, 1.
Negotiatores quomodo a mercatoribus differant? IV. 7, 1.
Negotiorum gestionis origo. III. 28, 1.
Negotiorum gestori nemo sine cautione solvebat. III. 28, 2.
voluntarius procurator. ib.
Nepotes fratris sororisve filii III. 6, 3. (a)
Nerva Imp. praetorem fiscalem creavit. I. 2, 20.
Nexus & mancipium. II. 1, 20.
quomodo differant. III. 16, 15.
Nexi in nervo debitores. III. 30, 2.
Nigidius vide Numerius
N. L. id est Non liquet nota ampliationis. IV. 18, 31.
Nomen quando infantibus impositum. II. 7, 7.
Nomina adoptivorum. I. 11, 19.
Romanorum quotuplex. III. 2, 2.
debitoris quomodo tabulis inscriptum. III. 22, 2
deferre quid. IV. 18, 17. & 19.
mutatum a meretricibus. IV. 18, 54.
Nomenclatores servi. IV. 18, 77.
Nonius explicatus. I. 10. 11.
Notae iuridicae. Pro. 9.
Novatio debiti litterarum obligatione inducta. III. 22, 5. quid. III. 30, 14.
Novae tabulae a plebe toties

ties postulatae quid? III. 30, 6.
Novellae Iustiniani non omnes eiusdem auctoris. Pro. 32. earum textus authenticus, versiones &c. ib. Theodosiano Codici subiectae. Pro. 24.
Noxa & noxia vt differant. IV. 8, 2.
Noxae dedere. ib. 3. dati liberi homines an servi facti. ib. servi, poterant se redimere. IV. 8, 3.
Nullius res. II. 1, 16.
Numerius Nigidius nomen in formulis vsitatum. II. 30. 12. (p)
Numi principum vultu signati sine contradictione recipiendi. IV. 18, 64.
Numorum adulteratorum poena ex L. Cornelia. IV. 18, 64. ex constitutionibus Imp. ib. 65.
Numum quis primus signarit. III. 14, 1.
Nunciantes res laetas e provincia quomodo incesserint. I. adp. 100.
Nuptialia dona. II. 7, 8.
Nuptiae, quotuplices. I. 10, 1. earum requisita. I. 10, 15 erant inter solos cives. I. 10, 16. I. adp. 33. earum ius etiam peregrinis concessum. I. 10, 16. (f) I. adp. 138. ab iis cur abhorruerint Romani. I. 25, 2. a contubernio quomodo differant. I. 10, 16. inter quosdam vnius gentis cives prohibitae. I. adp. 38.
Nymphaea quid? II. 3, 12.

O

OAsis, in quam relegati. I. 16, 11.
Obaerati quomodo a creditoribus tractati. III. 30, 2 eorum addictio iam sub regibus vsitata. ib. 3. an e iure Attico sit. ibid. a Serv. Tullio sublata. ib. revocata a Decemviris. ib. 4. an in partes secati? ib.
Obligatio quid? III. 14, 1. quotuplex? ib. 2. seq.
Obrogare legi quid? I. 2, 8. (e)
Obsignatio pecuniae quid? & quo ritu facta. III. 30, 16.

Ofilius edicta praetorum collegit. Pro. 13.
Oletare aquam. IV. 4, 5. (*i*)
Ollarium. II. 1, 4.
Ollarum schola. ib.
Oneris ferendi servitus an anomalos? II. 3, 3.
Operae libertorum. III. 9, 1. quomodo promissae? III. 16, 19.
Opus conductum & perf. probandum. III. 25, 10.
Oratorum munus in iudiciis. IV. 17, 8. quot adhibiti in iudiciis? ib.
Dixi cur additum? IV. 18, 31.
Orbi quid capere potuerint ex testamento? II. 14, 2. cur apud Romanos magni habiti? I. 25, 2.
Ornamenta consularia praetoria, triumphalia, decurionalia &c. I. adp. 123. (*z*)
Ossis fracti poena. IV. 4, 3.
PActa quo loco fuerint apud Rom. III. 14, 1. successoria cur apud Romanos irrita fuerint. II. 10, 2. an Romani ea servari noluerint. ib. quomodo a contractibus differant? III. 14, 4.
Pacta, sperata sponsa. III. 20, 20.
Pagani oppositi militibus. II. 10, 17.
Pandectarum compilatio. Pro. 29. earum versio. ib. ordo prooem. 29.
Papinianistae, qui? Pro. 45.
Papirianum ius. Pro. 1.
Papirius quis? ib. olim dictus Papisius. ib. (*b*)
Parentes (i. e. patres) poterant liberos exponere. I. 9, 5. (*b*) occidere. ib. ter venumdare. I. 9, 6. adquirebant per liberos. I. 9, 7. familiae principes. I. 9, 4. iudices domestici, domestici magistratus, censores filiorum. ib. I. 9, 5. (*c*)
Paret quid in formulis dandi iudicem? IV. 6, 41.
Parricidium quibus legibus & qua poena vindicatum? IV, 18, 57. seq.

ita

ſta olim vocatum quodvis homicidium. ib. 57.
Particeps patris cur vocetur filius. II. 19, 12.
Pater vid. parentes.
Patria poteſtas Romanis propria. I. 9, 1.
a Romulo introducta. I. 9, 2.
erat dominium iuris Quiritium. I. 9, 1.
cur moribus tribuatur? ib. 2.
an cum legibus Atticis conveniant? ib. 1, (a)
in quo conſtiterit. ib. ſq.
ſenſim imminuta. I. 9, 8. ſequ.
quibus modis ſoluta? I. 12, 1. ſequ.
Patricii & plebeii quomodo differant? I. adp. 32.
illorum praerogativae. I. adp. 32.
exactis regibus ariſtocratiam moliebantur. I. 2, 46.
an primus Iuſtin. I. 12, 15.
Patriciatus dignitas liberabat a patria poteſtate. I. 12, 15.
ea qualis? ib.
Patricii edicta propon. ib.
Patrimi quinam? I. 10, 5.
Patrimonium Principis I. 25, 12.
Patronatus ius in libertos competens. III. 9, 1.
patriciorum in plebeios. I. 2, 29.
Patrona nubere non poterat liberto. I. adp. 36.
Patroni in crimine repetundarum. IV. 18, 18.
libertorum eodem iure erant ac agnati. III. 8, 1. (a) eorum nomina liberti adſumebant. I. 5, 18. eosque alere tenebantur liberti, ſi egeſtate premerentur. III. 9, 1.
civitatum, collegiorum, populorum. I. 2, 29.
reorum. IV. 17, 8.
Paulli liber de gradibus cogn. adhuc Cuiacii aetate exſtitit. III. 6, 1.
Pauperies quadrupedaria. IV. 9, 1.
Peculator. IV. 18, 70.
Peculatus vnde dictus? ib.
de eo initio extra ordinem quaeſitum. ib.
variae de eo leges. ib. 71.
Peculium filiorum. II. 9, 2.
caſtrenſe vnde. II. 9, 2.

ma-

matrum familias. I. 10, 6. (c)
fervorum vnde colle-ctum? II. 9, 3.
Pecunia quid fignificet? I. 14, 2.
in calendarium conver-fa. III. 15, 4.
Pecus quadrupes quid in iure? IV. 3, 7. quid? ib.
Πεμπομένοι qui? I. adp. 109.
Penates. I. 10, 4. IV. 6, 16.
Penfio. III. 25, 8.
Perduellis quis? IV. 18, 47. (z)
is lugeri non debuit. IV. 18, 50.
Peregrini non vfi praeno-minibus. I. adp. 140.
eorum quibusdam da-tum ius connubii & te-ftamenti factionis. I. adp. 38.
heredes non inftituti. II. 14, 2.
quinam? I. adp. 134.
eorum Praetor. ib. 135.
vrbe nonnunquam pul-fi. ib. 136.
eorum iura. ib. 133.
eorum bona vacantia fi-fco vindicata. ib. (d)
iis ius nonnumquam extra ordinem dictum. IV. 6, 12.
Admiffi ad militiam. I. Adp. 57. ad honores & confulatus. I. Adp. 69.
Maximam plebis par-tem conftituebant. I. Adp. 136.
Periculum rei venditae pe-nes quem? III. 23, 4.
Perpetuae act. IV. 12, 1.
Perfequutio quomodo ab actione differat? III. 30, 12. (m)
Perfonarum divifiones non omnes attulit Tri-bonianus. I. adp. princ.
Petere quid? IV. 15, 1.
Petitio quomodo ab a-ctione differat? III. 30, 12. (m)
Petronius explicatus. IV. 1, 21.
Philofophia iureconfulto-rum. I. 1, 1. eius fata Romae quae fuerint? I. 25, 18.
eius profeffio Romae. ib.
eius cauffa multi a nu-ptiis abftinebant. I. 25, 2
Philofophorum ftipendi-um. I. 25, 18.

Pi-

Picturae rerum prospere gestarum Rom. missae. I. Adp. 100.
Picariae & inde vectigal. I. Adp. 118.
Pignus, eius alienatio. II. 8, 10.
Pipulum quale convicium? IV. 4, 2.
Plagium eiusque vindicatio. IV. 18, 76.
Planus iudiciorum locus. IV. 6, 8.
de plano cognoscere. ib. an idem ac summatim cognoscere? ib. (e)
pro platani vmbra vectigal. I. Adp. 63.
Platonis leges ius Atticum imitantur. IV. 1, 18 (b)
Plautus explicatus. III. 30. 4. (e) I. 2, 23. (m)
Plebiscitum quomodo latum? I. 2, 16. seq.
quando legis nomine venire coeperit? I. 2, 15. (b)
eius auctoritas. I. 2, 17.
vocatum etiam lex tribunicia. I. 2, 15. (k)
Plinius explicatus. I. 11, 15. (a)
Plutarchi locus emendatus. I. 20, 16. (f)
Poenae Romanorum. IV. 18, 5.
capitales non capitales, licitae & illicitae. IV. 18, 11.
eam barbari totis familiis infligebant IV. 18, 50
Polygamia Romae vetita. I. 10, 18.
de ea lex Valentiniani. ib.
πολυπαιδίας praemia in libera republ. I, 25, 14. sequ.
a Iulio Caesare proposita. ib.
ab Augusto. I. 25, 5.
Pompeius ius Romanum colligere in vnum corpus voluit. Pro. 12.
Pompilius Rufus servus an ingenuus? III. 12, 2.
Pontes in comitiis. I. 2, 10.
Pontifices an actiones legum invenerint? I. 2, 31. (s)
penes eos fastorum cura. IV. 6, 11.
Populus fundus. vid. *Fundi populi.*
Porro Quirites, formula quiritandi. IV. 1, 9.
Portorium, vectigalis genus.

nus. I. adp. 59. & 117.
Possessio quid? II. 1, 18.
bonorum data creditoribus. II. 17, 11.
bonorum & bonorum possessio quomodo differant? III. 10, 1.
bonorum introducta lege Poetelia. I. adp, 30.
Possessor pro hoc olim non habitus, qui dolo possidere desiit. Quando id ius invectum. IV. 6, 25. (y)
quando in rem agat. IV. 6, 27.
Postliminii ius quale? I. 16, 4.
vnde dictum? ib.
Postulatio actionis. IV. 6, 19.
iudicis. IV. 6, 39. eius formula. ib. 40.
Potestas patria, vid. patria potest.
quid? I. 25, 14.
Praecipitatio e rupe Tarpeia. IV. 18, 10.
Praecones rei furtivae inquirendae adhibiti. IV. 1, 21.
per eos citati rei. IV. 18, 22.
Praedia Romanorum qualia? II. 3, 1.
rustica cur res mancipi non item vrbana, nisi Italica. II. 1. 18.
rustica & vrbana &c. II. 3, 1.
Praefecturae quae? I. adp. 132.
Praefectus aerarii. I. 25. 11.
fisci. I. 25, 12.
Augustalis. I. adp. 106.
feriarum Latinarum. I. adp. 94. (n)
vicesimarius. I. adp. 62. (x)
Praemiis πολυπαιδίας cur Romae opus fuerit? I. 25, 4.
Praenomina Romanorum. III. 2, 2.
ea adsumebant servi. III. 8, 1. (a)
iis carebant peregrini. I. adp. 140.
Praerogativa in comitiis quid? I. 2, 6.
Praes quis? III. 21, 3. III. 23, 11.
postulatus in iudiciis publicis. IV. 18, 38.
Praescriptio pro exceptione. IV. 13, 1. (b)

Praeses provinciae. I. adp. 105.
habebat ius gladii, non deportandi cur? I. adp. 111.
eius comitatus. ib. 109.
profectio eius in provinciam. ib. 110.
eius munus. ib. 111.
Praetexta, habitus ingenuorum puerorum. I. 4, 1. (a)
itemque magistratuum. I. Adp. 39.
Praetor: eius adsessores. IV. 6, 9.
ita dictus quilibet magistratus. I. 2, 27. (r)
eius edicta collecta a quibus? Pro. 13.
perpetuum edictum vide *edictum*.
fideicommissarius, eius origo & munus. I. 2, 20. (l) II. 23, 4. (c)
eiusdem concurrens iurisdictio cum coss. I. 2, 20. (l)
fiscalis. I. 25, 12.
eius insignia. I. 2, 21.
eius iurisdictio. I. 2, 22.
in municipiis. I. adp. 123.
numerus eorum. I. 2, 20.
eius origo. I. 2, 19. IV. 6, 4.
peregrinus. I. adp. 135.
potestas. I. 2, 21.
in praefecturas missus. I. adp. 132.
quando ipse cognoverit? IV. 6, 6.
sortitio praetorum. IV. 18, 13. (b)
tutelaris. I. 20, 13.
Πραγματευτὴς servus. I. 23, 11.
Prehensio magistratuum. IV. 6, 5.
Primus in comitiis quis? I. 2, 10.
Privatae res. II. 1, 17.
Privati dicti, qui non erant milites. I. adp. 130.
Privilegium quid? I. 2, 60.
Προβολὴ apud Athenienses coniectio caussae. IV. 17, 8.
Procare iudicem. IV. 6, 40.
Proconsules in provincias missi. I. adp. 105. horum insignia. ib.
sub imperatoribus non habebant imperium militare. I. adp. 111.
Procurator fisci. I. 25, 12.

Procurator (res) Caesaris. I. adp. 100. iudiciales, eorum origo. IV. 10, 3. dominium litis. ib. 4. in quibus iudiciis locum habuerint? IV. 10, 6. XX. hereditatum. I. 25, 11. (f) princ. patrim. I. 25, 10. voluntarius. III. 28, 2.
Prodigorum curatio. I. 23, 2. iis quomodo bonis interdictum? I. 23, 3.
Proditores ex lege Romuli Diti sacri. IV. 18, 47.
Professio liberorum. I. 25, 9. II. 7, 7. census provincialis. I. adp. 53. natalis, censualis. I. 25. 9. (e)
Professorum immunitas. I. 25, 23.
Proletarii qui? I. 16, 1.
Prolytae quinam? Pro. 45.
Promagister XX. hereditatum. I. 25, 11. (f) societatis publicanorum. III. 23, 14.
Propinqui quinam dicti? IV. 18, 77.
Propola. IV. 7. 1.
Propraetores in provincias missi. I. adp. 105. eorum insignia. ib.
Proscriptio quomodo facta? I. 3, 1. (a)
Provinciae quaenam? I. adp. 99. formula. ib. 100. quo ritu factae? ib. in iis quae leges observatae? ib. 103. consulares. ib. 105. praetoriae. ib. populares. ib. 107. (s) Caesarum. ib.
Provinciam ornare quid? ib. 108.
Provocatio ad populum. I. adp. 27.
Psalterium quale instrumentum musicum? IV. 4, 5. (f) pro separ. scripto famoso. ib.
Psellus (Mich.) eius Σύνοψις iuris. Pro. 39.
Pubertas an explorata turpi corporis inspectione? I. 22, 1. seq. eius anni iam ante Iustinianum definiti. I. 22, 2.

de ea controversia, vetus. I. 22, 4.
Publicae res. II. 1, 14.
Publicani, eorum dignitas apud Romanos. III. 23, 8.
apud exteros exosi. ib.
immo & ipsis Romanis temporibus postremis. ib.
conducebant vectigalia & vltro tributa. ib. 9. & 10.
decumani. ib. 9.
mancipes. ib. 11.
pecuarii. ib. 9.
portitores. ib. 9.
praedes. ib. 11.
socii. ib.
eorum societas. ib. 14.
Puls, ea vescebantur Romani veteres loco panis. III. 30, 4.
vt & Carthaginenses. ib. (e)
Pultiphagi Carthaginenses. ib.
Andr. Pulvaeus de L. Atinia. II. 6, 4.
Pulsare & verberare quomodo differant? IV. 4, 8.
Punctum omne ferre. I. 2, 11. (g)
Puteal Libonis quid? IV. 5, 2. (c)

QVadragesima litium. I. Adp. 63.
Quadrupes, pecus, bestia. IV. 3, 5. (e) quid? IV. 9, 1.
Quaesitores parricidii. IV. 18, 11.
quomodo constituti? IV. 18, 12.
quomodo praefederint iudiciis? IV. 18, 14.
eorum comites. ib.
gladium ante se positum habebant. ib.
Quaestio quomodo de servis habita? IV. 18, 25.
Quaestores: eorum antiquitas. I. 25, 11.
Candidati. I. 2, 45. (z)
iis aerarii cura demandata. ib. 46.
Quaestores in municipiis. I. Adp. 123.
provinciarum. ib.
Quarta Falcidia. II. 20, 20.
legitima quando & qua occasione invaluerit? II. 17, 7. eadem est ac Quarta Falcidia. ibid. a Iustiniano mutata. ib. 8.
Quasi contractus quid? III. 28 princ.
delictum quid? IV. 5. pr.
falsum. IV. 18 63.

 Qua-

Quatuorviri in praefectu-ris. I. adp. 132.
Querela inofficiosi vnde inducta? II. 17, 5.
quando instituta? ib. 6.
quando cessarit? ib. 7.
a quibus instituta? ib. 9.
quo iure a liberis instituta contra testam. matris? II. 17, 9.
Quinquennales qui? I. adp. 123.
Quiritare quid? IV. 1, 9.
Quiritarium dominium. II. 1, 29.
Quirites vestram fidem. IV. 1, 9.
RApina quomodo a furto differat? IV. 2, 1.
de ea quid edixerit Praetor? ib. 2.
eius poena. ib. seq.
Rationales. I. adp. 106.
Recepta sententia. I. 2, 35.
Recuperatores XX. in consilio Praesidis. I. adp. 111.
dati a Praetore. IV. 6, 39.
eorum origo. IV. 6, 39. (c)
Redactus. Reditus. III. 25, 8.
Redemtor operis. III. 25, 10.
Redhibitio ob latens vitium. III. 23, 6.
Regiae leges. Pro. 1. earum fragmenta. ib. 2.
an exoleverint electis regibus? Pro. 3.
Regulae iuris quid? I. 2, 35.
Rei vindicatio quomodo instituta? IV. 6, 24.
Relegati vnde dicti. II. 20, 1.
Relegatio. I. 16, 9. in insulam. I. 16, 11. (g)
Religionem patriam Romani plerisque salvam relinquebant. I. adp. 101. (q)
Religiosae res. II. 1, 3.
Remancipatio, modus dissolvendi nuptias. I. 10, 13.
Repetundae quid? IV. 18, 72. variae de iis leges. ibid.
quomodo vindicatae? ibid?
Replicatio. IV. 14, 2.
eius formula. ib. 3.
Repudium quid? I. adp. 49.
Rerum divisiones. II. 1. sequ.

Res sacrae, religiosae, sanctae, nullius, universitatis, publicae, communes, mancipi &c. vide suis locis.
Rescribere quid? III. 22, 5.
Rescriptum Principis. I. 2, 56.
Rescribi quando coeperit a Principibus? I. 2, 57.
Responsa Prudentum. vide *Iureconsulti.*
Restipulatio. III. 16, 3.
Restitutio in integrum ob alienationem iudicii mut. caus. factam. IV. 6, 25. (y)
ob absentiam quam antiqua. I. 23, 7. (d)
Reus, (rei) per accensum citati. IV. 6, 21. absentium bona possidenda data. ib. 21. eorum nomina edita praetori. ib. (s) in iudiciis publicis vestem mutabant. IV. 18, 20. quod & eorum cognati faciebant. IV. 4, 5. (e) barbam & capillum promittebant. IV. 18, 20. per praeconem citati. ib. 22. eorum liberi producti ad movendam misericordiam. ib. 28. laudationes eorum. ib. 29. sententiam audiebant provoluti in genua. ib. 31. absoluti togam albam sumebant. ib. 33. in iudiciis populi quomodo accusati. ib. 38. seq. quomodo defensi? ib. 42. eorum prensatio. ibid. 43. sub rostris stabant, adolescentum conviciis expositi. ib. 40. (*) quomodo excusati? ib. 39.
Rhetorices origo & fata. I. 25, 17. professorum stipendia. ib. & immunitas. ib.
Robur, pars carceris. IV. 18, 6.
Romania. I. adp. 134.
Ῥωμαϊκὰ Edicta a patriciis proposita. I. 12, 15.
Romana schola. Pro, 44.
Romanus Lacapenus auctor ἐκλογῆς βασιλικῆς. ib. 39.
Romulus, eius lex de patria pot. I. 9, 2. de prodit.

dit. IV. 18. 47. de homicidio. ib. 57.
Roſtra. I. 2, 16. (i)
e Rupe Tarpeia praecipitatio. IV. 18, 10.

SAcer eſto, quamnam poenam denotat? I. adp. 27. (b)

Sacerdotes quomodo creati. I. adp. 66.
ab Imperatoribus pro lubitu conſtituti. ib.
familiarum. I. adp. 71, 63.

Sacerdotia olim patriciorum propria. ib. 66.
poſtea cum plebe communicata. ib.
quaenam patricii ſibi retinuerint? ib.

Sacra privata. I. 10, 4. I. 11, 1.
horum communio inferebat poteſtatem. I. 10, 6.
quomodo interemta? I. 11, 1. (*)
publica. I adp. 70.
ſumtibus publ. perag. ib.
peregrina Romae non adm iſſa. ib. 74.
municipalia. ib. (b)
retinebant coloniae. I. adp. 71. (b)

Sacrae res quaenam? II. 1, 2.
earum exauguratio. ib.
Sacramentum militare. I. adp. 66.
Sacramento quaerere, quid? IV. 6, 25. (z)
Sacrificia mala quae? IV. 18, 58.
Sacro condemnatae res. II. 1, 2. (b)
Salariae annonae vectigal. I. adp. 61.
Salinae. I. adp. 118.
Saltatio an in hereditatis aditione adhibita? II. 17, 15.
Sanctae res. II. 1. 8.
a Sagminibus herbis dictae. ib.
Sanguinolenti liberi qui? I. 9, 9. (d)
eorum venundatio. ib.
Sarcophagus vnde. II. 11, 4.
Satisdatio tutorum quomodo exigi ſolita? I. 24, 1. ſq.
in iudiciis exigi ſolita. IV. 6, 42. IV. 11, 1 ſeq.
Scapharii. IV, 7, 3.
Scenicae mulieres cur infames? I adp. 35.
Schoockii (Martini) & I. F. Gro-

Gronovii libelli Eriftici. III. 15, 18. (l)
Scholae iuridicae. Pro. 45.
Ollarii. II. 1, 4.
Romana. I. 25, 21.
provinciales. I. 25, 22.
prohibitae ib.
Scriptura, vectigal. I. adp. 116.
an produxerit obligationem? III. 22, 7.
Scripturae S. loca explicata. I. adp. 53. ib. 28. ib. 13. ib. 109. III. 16, 2. (a) IV. 6, 18. (m)
Scrupulus 24. pars vnciae. II. 14, 6.
Scribere, pro mutuam pecuniam fumere. III. 22, 5.
ab aliquo quid fignificet? ib.
Secretarium qualis locus? IV. 17, 10.
Σίκρετον. ib.
Sectio bonorum. III. 30, 4.
Sectores ib. II. 17, 11.
Securi caefi fontes. IV. 18, 10.
id ignominiofum. ib. (f)
Selecti, ex his lecti iudices. IV. 17, 2.
Sellae curuli infidens cognofcebat Praetor. IV. 6, 7.
eius forma. ib. (c)
Senacula. I. 2, 47.
Senatores coloniarum. I. adp. 131.
Senatum habendi locus. I. 2, 47.
eius poteftas in libera republica. ib. 46.
in eo relationes factae. ib. 48.
quomodo fententiae rogatae. ib. 49.
quomodo dictae fententiae? ib. 50.
Senatus frequens. I, 2, 50. (d)
Senatusconfulta qualia in libera rep. I. 2, 46.
quae legum vim habent primum condita fub Tiberio. I. 2, 45.
vbi facta? I. 2. 47.
quo ritu facta? I. 2, 48. fequ.
praemiffa aufpicia. ib. 47.
quo ftilo fcripta. ib. 53.
quomodo confirmata a Tribunis plebis? ib. 54.
illata aerario. ib.

quotuplicia? ib. 52.
tacita. ib.
per infrequentiam facta. ib. 50. (d)
quamdiu fieri consueverint? ib. 59.
quomodo sub Imp. condita? I. 2, 45. ib. 55.
Senatus consulta varia de anatocismo. III. 15, 30. (m)
Apronianum. II. 23, 8. II. 14, 2.
Calvitianum. I. adp. 37.
Claudianum de tutoribus a Coss. dandis. I. 13, 12. de tutela mulierum cessitia. I. 13, 23. de mulieribus servili amore bacchantibus. I. 16, 8. de adsiguatione libertorum. III. 9, 3.
ad L. Corneliam de falsis. IV. 18, 63.
ad L. Corneliam de iniuriis. IV. 4, 11.
Aurelianum de falso. IV. 18, 63.
extremum: *darent operam coss. ne quid resp. detrimenti caperet.* I. 2, 46.
Geminianum de falso. IV. 18, 63.
sub Hadriano factum de legatis civitati relictis. II. 20, 10.
Largianum. III. 8, 9. (d)
Licinianum de falso. IV. 18, 63.
Macedonianum, eius historia. IV. 7, 7. nomen vnde? ib. 8.
D. Marci de senatorum nuptiis. I. adp. 35. (m)
Marcianum de bacchanalibus. I. 2, 53.
Neronianum de legatis. II. 20, 8. (e)
Orphitianum; eius historia. III. 4, 3. materia. ib. 4. mutatio. ib. 6.
Pegasianum. II. 20, 20. II. 23, 6.
Pernicianum vel potius Persicianum. I. adp. 37.
Plancianum. I. adp. 130.
Statilianum de falso. IV. 18, 63.
Tertullianum: eius historia. III. 3, 3. materia. ibid. 5. qui liberi ex hoc SC. profuerint? ib. 6.
Traiani de satisdatione tutorum. I. 24, 2.

Trebellianum. II. 23, 5.
Velleianum. III. 21, 12. sequ.
de vsufructu quantitatum & iurium. II. 4, 7.
Senes coemtionales qui? I. 11, 1. (*)
iis sacra privata mancipata. ib.
Sententiam dividere quid? I. 2, 50.
as numerare. ib. (d)
in eam ire. ib.
Sententia in populi iudiciis quomodo lata? IV. 18, 44.
in publicis iudiciis, vel clam vel palam lata. ib. 31.
pronunciata a Praetore. ib. 32. qua formula id factum? ib.
in privatis iudiciis quomodo lata? IV. 17, 11.
ab arbitris quomodo lata? IV. 17, 12.
Sepulcra dedicata Diis Manibus. II. 1, 4. hinc religiosa. ibid. eorum religio etiam spacium ambiens occupabat. ib. 5.
extra vrbem. II. 1, 3, (e)
ex iis reliquiae tolli non poterant nisi permissu pontificum. ib. 5.
nec reficere ea licebat nisi auctoritate Pontificum. ib.
publice praebita viris bene de rep. meritis, vel conwicanis ex liberalitate. II. 1, 4.
quomodo aedificata & eius partes. ib.
in iis simulacra deorum & arae. ib.
Aeditui. ib.
consecrata. ib. 5.
an fuerint in commercio? ib. 6.
familiaria, hereditaria, neutrius generis. ib. 7.
praedia ad eorum tutelam destinata. ib. 5.
Leges iis additae. ib. 6.
an res mancipi. ib. 18.
Sequestres in ambitu quinam? IV. 18, 77.
Servi, eorum nulla cognatio. III. 7, 1.
corrupti, de iis egit caput 2. L. Aquiliae. IV. 3, 9.
eorum demensum menstruum & annuum. II. 19, 3.
fartores. IV. 18, 77.

fugitivi convafare aliquid folebant. III. 23, 4. (a)
furaciffimi. IV. 1, 1.
heredes quomodo inftituti. II. 14, 1.
heredes neceffarii. I. 6, 11.
Kalendarii quinam? III. 15, 4. (f)
nomenclatores. IV. 18, 77.
an occidi potuerint a dominis? vid. *ius vitae & necis.*
praenomen dominorum adfumebant. III. 8, 1. (a)
publici. I. 3, 8.
poterant & aliis ftipulari. I. 24, 3.
quo ritu venditi? I. 3, 4. II. 1, 24.
venales faltare, in orbem currere, fe denudare iuffi. III. 23, 3.
quot modis facti? I. 3, 1. fequ.
non pro perfonis habiti. I. 3, 2.
feipfos venundantes. I. 3, 7.
eorum ftigmata. I. 5, 11. (e)
in fubfelliis accumbebant. I. 5, 8.
eorum fupplicium. IV. 18, 10.
eorum tortura. I. 5, 11. (e) IV. 18, 25. an etiam in caput domini quaefiti? ib. & IV. 18, 48. (b)
Tabularii. I. 24, 3.
varia eorum conditio. I. 3, 8. (f)
vincti fervientes. ib.
Servius Tullius libertinis civitatem dedit. I. 4, 10.
beneficium ceffionis bonorum primus invexit. III. 30, 3.
contractus & numos invenit. III. 14, 1.
Servitus poenae. I. 16, 5.
rufticorum & vrbanorum praediorum. II. 3, 1.
altius tollendi. II. 3, 7.
rufticorum praediorum cur folae res mancipi? II. 1, 118.
Seftertii an affibus fubftituti? IV. 4, 1.
Sextula pars 6. vnciae. II. 14, 6.

Sex-

Sexviri in praefecturas missi. I. adp. 132.
Sicarii qui? IV. 8, 58.
Sicilia in ea tutela dativa ante L. Iul. & Tit. I. 20, 11.
Sicilicum quarta pars vnciae. II. 14, 6.
Sigillaria. II. 7, 5. (c)
Siliquaticum. I. Adp. 61.
Societas privatorum. III. 23, 15.
publica. III. 23, 14.
quomodo soluta? ib, 18.
ei renunciandi formula. ib.
voluntaria per rei communionem. III. 28, 5.
Socii fraternitatis iure inter se vtebantur. III. 23, 17.
publicani. III. 23. 11.
Socii & Latini nominis. vid. Latini.
Solutio. III. 30, 1.
in Solutum datio. III. 30, 7.
Sordes pro reatu. IV. 18, 20.
Sordidati pro reis. ib.
Sordidus reorum habitus. ib.
Sortitio, in qua tribu Latini ferrent suffragia? I. adp. 92.
centuriarum & tribuum in comitiis. I. 2, 6.
provinciarum. I. adp. 105.
iudicium vid. *Iudex.*
Sponsa, sperata, pacta. III. 20, 20.
Sponsalia inter absentes. III. 16, 20.
arrha & annulo firmata. ib.
impune rescissa. I. Adp. 49. III. 16, 22.
per stipulationem contracta. III. 16. 20.
an inde data actio? ib.
in tabulas relata. ib.
vnde dicta. ib.
Latinorum. I. Adp. 86.
Sponsor. III. 21, 4.
Spuriorum apud Romanos conditio. I. 10, 19. sequ.
an infames? I. 10, 21.
an patrum nomen tulerint? ib. (a)
Stabularii, in eos actio. IV. 5, 5.
Statu liberi qui? I. 3, 8.

στιγονόμιον. III. 25, 8.
Stillicidium, qualis servitus? II. 3, 5.
Stigmata servorum. I. 5, 11. (e)
Stipendia & tributa quomodo diff. I. adp. 58.
Stipulatio Aquiliana. III. 30, 12.
aedilitia. III. 16, 17. (c)
vnde dicta? ib. 1. quid? ib. 2.
an inita fracta stipula, ib. 1.
eius formulae. ib. 3.
cur interrogatione & resp. congrua facta? III. 20. 4.
ab ICtis compositae. ib. 5
omnibus fere negotiis adhibitae. ib. 14.
litteris nutuve fieri non poterat. ib. 6.
a quo fieri potuerit? ib. 7.
liberorum. ib. 9.
pupillorum. ib. 8.
servorum. ib. 7.
inter heredem & fideicommissarium. II. 23, 7.
aliis non proderat. III. 16, 10.
quotuplex? ib. 12.
cum mancipatione nonnunquam. ib. 15.
ea non opus erat in dictione dotis. ib. 18.
nec in promissione operarum & munerum. ib. 9.
Stoicae philosophiae studiosi Iureconsulti. I. 1, 2.
decisiones in iure. ib. 3.
definitiones in iure. ib. & II. 2, 3.
divisiones. ib.
etymologiae. ib. III. 15, 2. (d)
Stoicorum doctrina de republica vniversali generis humani. II. 1, 14.
Strangulatio. IV. 18, 10.
Strenae missae. II. 7, 4.
Subhastatio ignominiosa. II. 17, 11. quomodo facta? ib.
Subrogare legi quid? I. 2, 8. (e)
Subscriptio criminis. IV. 18, 18.
Substitutio vulgaris & pupillaris. II. 15, 1. sequ.
eius formulae. ib. 3.
seq. pupillaris quomodo scripta? ib. 5.
Sub-

Subvades quinam? III. 21, 3.
Successionis ab intestato fundamentum. III. 1, 1.
Suetonius explicatus. I. adp. 37. I. 6, 9. (a) I. 6, 8. (d) ib. 11. (g) II. 10, 18. (k)
Suffragia quomodo lata? I. 2, 9. sequ.
quomodo diremta? ib. 11.
quomodo plura valuerint in iud. IV. 17, 11.
Sui heredes vid. *Heredes.*
Sulpitii duplici praenomine vsi. III. 2, 2. (c)
Suovetaurilia. I. adp. 54.
Superstites pro testibus. IV. 6, 24. (x)
Supplicium vide poena.
Supplicationes ob res prospere gestas decretae. IV. 6, 11.
Sus an inter pecudes. IV. 3, 7.
Suspendium ex arbore infelici. IV. 18, 11.
Suspecti tutoris crimen. I. 26, 1.
apud Atheniens. ib.
Suspensa. IV. 5, 4.
ξυμβάλλειν quid? I. 6, 5.
Syndicatus vox qualis? IV. 5, 1. (b)

TAbellae quibus lata suffragia. I. 2, 9.
quibus iudices tulere sententiam. IV. 18, 31.
Tabulae eboreae & quernae proem. 4. (b)
Tabulae contractuum quomodo signatae? IV. 18, 63. (x)
creditorum in iudicio prolatae fidem faciebant. III. 22, 2.
novae a plebe postulatae quid? III. 30, 6.
secundae. II. 15, 5. (b)
in iudiciis publicis prolatae. IV. 18, 27.
Tabulae XII. vel Decemvirales, earum origo. Pro. 3.
ex quibus legibus compilatae? ib. (f. g)
earum naevi. ib. 3.
earum interitus. ib. 4.
a pueris ediscebantur. ib.
ab iis inchoatum studium iuris. ib. (i)
earum fragmenta a quibus compilata? ib 5.

ebo-

eboreae an roboreae fuerint? ib. 4. (*b*)
Tabularum XII. leges de caussae coniectione. IV. 17, 8.
de damno iniuria dato. IV. 3, 3.
deposito. III. 15, 31.
die diffindendo. IV. 17, 6.
divortio. I. Adp. 44.
familia erciscunda. III. 28, 6.
foenore vnciario. III. 15, 7.
furiosorum curatione. I. 23, 2.
furto manifesto. IV. 1, 6. sequ. nec manifesto. ibid. 11. nocturno. ibid. 1, 2.
homicidio. IV. 18, 57.
iniuriis atrocioribus. IV. 4, 2. sequ.
levioribus. IV. 4, 1.
in ius vocatione. IV. 6, 14.
maiestate. IV. 18, 47.
noxalibus actionibus. IV. 8, 1.
obaeratis. I. Adp. 30. III. 30, 4.
parricidio. IV. 18, 57.
pauperie. IV. 9, 1.
prodigorum curatione. I. 23, 2.
sepulcris extra vrbem. II. 1, 3. (*e*)
successione agnatorum. III. 1, 1. gentilium. III. 2, 7. in libertorum bonis. III. 7, 2.
suorum heredum. III. 1, 1.
suspectis tutoribus. I. 26, 1.
testamentis. II. 10, 5.
testibus explicata. ib. 6. (*d*)
transactione. IV. 6. 18.
tutela agnatorum. I. 15, 4.
patronorum. I. 15, 7.
testamentaria. I. 14, 2.
vindicibus dandis. III. 21, 2. IV. 6, 18.
vsucapione. II. 6, 2. sec.
Tagaces fures. IV. 1, 1.
Tabulario stipulari [illegible] I. 24, 2.
Talio. IV. 18, 8.
Telum quid? IV. 1, 9.
in vrbe ferre nefas. IV. 18, 58. (*p*)
Templorum consecratio. II. 1, 2.

de-

dedicatio. ib.
differentia ab aedibus sacris. ib.
Terentius explicatus. I. 10, 7.
Tertullus cos. III. 3, 3.
Testamentum.
per aes & libram. II. 10, 6. quo ritu factum? ib. 7.
quamdiu. ib. 14.
in calatis comitiis cur factum? II. 10, 2. quando desierint? ib. 5.
in ceris scriptum, & quomodo? ib. 12.
quamdiu hic mos viguerit? ib. (f)
infirmatum. II. 17, 2.
iniustum. ib. 1.
irritum. ib. 4.
ex iure Attico an sit? II. 10. 5. (c)
iureconsultis adhibitis factum. ib. 8.
holographum. ib. 9.
lingua Latina conficiendum. ib. 10.
in lapidibus superstes. ib. (e)
militare. ib. 16.
eius origo. ib. 2.
nullum. II. 17, 1.
praetorium quam antiquum. II. 10, 13.
in procinctu quomodo factum. ib. 1.
in cinctu Gabino. ib. 3.
quando & cur desierit. ib.
a quibus scriptum? ib. 9.
rescissum. II. 17, 5.
ruptum. II. 17, 3.
in tabulis pluribus scriptum. II. 10, 11.
vbi depositum? ib.
Testari qui potuerint? ib. 18.
quando licuerit feminis? ib. 19.
Testes quinam in testamento esse potuerint? II. 10, 15.
eorum numerus a Praetore praescriptus. IV. 6, 42.
an auditi remotis partibus. IV. 17, 10.
quomodo interrogati in iudiciis publicis? IV. 18, 26.
quales in iisdem adhibiti? ib.
Theodosius Iunior Codicis Theod. auctor. Pro. 22.

Theo-

Theophilus paraphraseos institutionum auctor. Pro. 35.
veterum Iurisconsulto-rum libros exscripsit. III. 22, 4.
θεώρητρον quid? II. 7, 8.
Tiberius comitia e campo transtulit in curiam. I. 2. 45. cur id fecerit? ib. (b)
Tigni immittendi servitus. ib. II. 3, 4.
Tignus. ib. 4.
Tituli servorum & rerum venalium. III. 23, 3.
Titus Imperator praetorem fideic. vnum detraxit. I. 2, 20.
Toga civium Rom. insigne. I. adp. 139. ea vti non licebat exsulibus? I. 16, 9. (e)
quando sumta? I. 22. 2. (b)
habitus meretricum. IV. 18, 54.
Tonsores artem suam in publico exercebant. IV. 3, 6. (f)
Traditio quid? II. 1, 26. III. 23, 6.
Transactio litigantium in via. IV. 6, 18.
Trebatius an stoicus. I. 1, 2.
Tribonianus qualis? Pro. 27.
Tribunal a quo conditum. IV. 6, 7. (b)
qualis formae. ib.
an etiam in municipiis. ib. (d)
Tribuni plebis an sententiam in senatu dixerint. I. 2, 49. (c)
edicta cum Praetoribus scribebant. I. 20, 10. (d)
turbulenti aliquando, aliquando iustissimi. I. adp. 29.
defendebant plebem. ib.
saepe intercedebant sententiis capitalibus. IV. 18, 33.
poterant & collegarum actibus intercedere, non tamen in tutoris datione. I. 20, 10.
Tribui certae adscripti municipes. I. adp. 122.
Tribubus binis qui adscripti? I. adp. 64.
Tribus quot? ib.
Triginta anni γενεά, tempus perpetuum. IV. 12, 1.

Tributa veterum Rom. I. adp. 58.
provinciarum. ib. 114.
Tullianum pars carceris. IV. 18, 6.
Tunica Romanorum recentiorum. I. adp. 139.
Turcae an ius Iustinianeum retineant? Pro. 40.
Tutelae antiquitas. I. 13. 1.
dativa. I. 20, 9.
fiduciaria. I. 19, 8.
olim parentum. ib.
legitima agnatorum, eius origo. I. 15, 5. variae de ea legislatorum sententiae. ib. 5. eius effectus fraudes heredipetarum. I. 15, 6. legitima patronorum. I. 17, 7.
mulierum apud Graecos. I. 20, 16. eius antiquitas & origo. ib. 6.
quotuplex? ib. 17.
cessitia. I. 20, 18.
an penes maritos? I. 20, 19.
quamdiu durarit. I. 20, 24.
cur obsoleverit. I. 20, 20.
quomodo finita. I. 22, 5.
testamentariae origo. I. 13, 2.
quomodo soluta. I. 22, 1. seq.
quasi contractus. III. 28, 4.
Tutores a quibus dati. I. 20, 11. seq.
eorum auctoritas. I. 21, 1. seq.
satisdatio. I. 24, 1. seq.
praetoriani. I. 21, 5.
suspecti. I. 26, 1. sq.
VAdimonium quid. IV. 6, 20. (o)
adhibitis ICtis scriptum. III. 21, 6.
deserere. IV. 6, 21.
sistere. ib.
Vas quis? III. 21, 3.
Vectigalia civ. Rom. I. adp. 59.
provinciarum. ib. 115.
locata a censoribus. III. 23, 9.
Veneficium quomodo punitum. IV. 18, 57.
Venia aetatis quibus data. I. 23, 10.
Veratius Lucius, eius petulantia. IV. 4, 1. & 4.
Verbera per virgas & fustes inflicta. IV. 18, 7.
Verberare & pulsare quomodo differunt. IV. 4, 8.

Verborum obligationum olim tres species. III. 16. pr.
Vespasiani & Claudii temporibus cur tribuatur SC. Macedonianum? IV. 7, 7.
Vestales virgines patria potestate solutae. I. 12, 14.
non erant in tutela. I. 20, 16. (f)
an semper patriciae. I. 11. (f)
apud eas deponebantur testamenta. II. 10. 11.
deprecatrices adhibebantur a reis capitalibus. IV. 18, 31.
Vestis pulla in luctu adhibita. IV. 18, 20. (m)
an etiam a reis. ib.
diversorum ordinum. I. adp. 139.
vrbana & rustica. II. 3, 1.
alba an in luctu adhibita. IV. 18, 20. (m)
ingenuorum. I. 4, 1. (a)
Veterani in colonias missi. I. adp. 130.
Vexillum praesidum insigne. I. adp. 106.
Vi, clam, precario, formula in interdictis adhibita. IV. 15, 2. (b)
Viae servitus. II. 3, 10.
latitudo. ib. 11.
Vicarii servi. II. 9, 3.
vicariorum. ib.
Vicesima manumissorum. I, adp. 62.
Vicesimarius praefectus. ib.
Vicesima hereditatum. I. adp. 19.
eius praefectus. I. 25, 11. (f)
eius promagister. ib.
Videri vocabulum sollemne in ferendis sententiis. IV. 17, 11.
Villae veterum quomodo divisae. II. 3, 1.
Vincula, qualis poena. IV. 18, 6.
Vindicatio rei quomodo instituta. vid. *Rei vindicatio.*
Vindiciae quomodo postulatae in iudicio. IV. 6, 24.
Vindex. III. 21, 2. (b) IV. 6, 18.
Vis bonorum raptorum. vid. *Rapina* festucaria. IV. 6, 24. (u)
publica quomodo vindicata ex L. Plautia. IV. 18.

18, 66. ex L. Pompeia ib. 67. ex L. Iulia. ib. 68.
sub Imperatoribus. ib.
exasperata. 68.
privata quomodo punita. ib. 69.
Visceratationes quid? I. adp. 94.
Vltro tributa. III. 23, 10.
Vmbra vectigalis. I. adp. 63.
Vnciae hereditariae. II. 14, 6.
vnde dicta. ib.
eius partes. ib.
vsurariae. III. 15, 8. seq.
Vnde liberi. III. 10, 7.
legitimi. ib.
decem personae. ib.
cognati. ib.
vir & vxor. ib.
cognati manumissoris. ib.
Vngulae ferreae in torturis adhibitae. IV. 18, 25.
Vniversitates an potuerint heredes institui? II. 14, 3.
Vocatio magistratuum in ius. IV. 6, 5.
Vrbs vnde dicta? II. 1, 9. (*f*)
quomodo condita. ib.
Vrnarum numerus certus in sepulcris. II. 1, 4.
Vnstrina ad sepulcra. ib.
Vsucapio e iure Attico. II. 6, 1.
qualis e XII. Tabulis. ib. 2.
rerum furtivarum & raptarum vetita. ib. 4. sequ.
vxorum. I. 10, 14.
eo iure non vtebantur peregrini. I. adp. 137.
Vsura avida. III. 15, 20.
bessis. ib. 23.
centesima legitima. ib. 15.
an lege Gabinia introducta. ib. 12. est ex edicto Praetoris, & constitutionibus. ib. 15.
quanta? ib.
civilis. ib. 25.
dextans. ib. 21.
deunx. ib. 20.
dodrans. ib. 22.
levior. ib. 26.
modesta ib.
modica. ib. 25.
quadrans. ib. 28.
quincunx. ib. 26.
septunx. ib. 24.
sextans. ib. 29.
triens. ib. 27.
triplex. ib. 30.

Vſurae binae, ternae, quaternae, quinae. ib. 30. ſq. eas computandi modus. ibid. 18. eum pueri in ſcholis diſcebant. ib. (k)
Vſurpatio quid? II. 6, 10.
Vſus, ritus nuptiarum. I. 10, 14.
& mancipium opponuntur. II. 1, 18.
ſervitus perſonalis quid? II. 4, 4.
auctoritas. II. 6. 1.
Vſusfructus quid? II. 4, 1. ſequ.
eius origo. II. 4, 6.
quantitatum & iurium. II. 4, 7.
quando finitus? ib. 8.
Vxor confarreata ſacrorum fiebat particeps. I. 10, 4. an in poteſtate mariti? ib. 6.
adſumebat mariti nomen. ib.
omnia adquirebat marito. ib.
marito heres ſua. III. 1, 2.
eum vocabat Dominum. I. 10, 6.
remancipari & cedi alii poterat. I. adp. 47.
quidquid habebat in dubio mariti. II. 9, 4.
Vxorium aes. I. 26, 3.
WIelingii (Abr.) libellus de furto per lancem & licium concepto laudatus. IV. 1, 13.
XEnia miſſa hoſpitibus. II. 7, 9.
Ὑπόβολον. II. 7, 18.
Ὑποβολικὰ inſtrumenta. ibid.
Ὑπογαῖον in ſepulcris. II. 1, 4.

SOLI DEO GLORIA.

F I N I S.